

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
ს. ჯანაშიას სპ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი

ნ. აუხაზაძე

ადრეული უზასაუკუნეების აღმოსავლეთ საქართველოს ნივთიერი კულტურა

არქეოლოგიური ქრონოლოგიის საკითხები
სამკაულის მიხედვით

გამომცემლობა „მეცნიერება“
თბილისი
1979

ნაშრომში განხილულია IV—IX სს. სამკაული: მშვილდსაყინძები (ფიბულები), აბზინდა-ბალთები, საყურეები, სამაჯურები და სხვ; რომლებიც აღმოჩენილია ისტორიული იბერიის (ქართლის) ტერიტორიაზე გათხრილ სამაროვნებსა თუ ნაქალაქარებზე (მცხეთა-სამთავერო, ურბნისი, რუსთავი და სხვ.).

ავტორი შეეცადა შეეშუშაებინა ცალკეულ ნივთთა თუ არქეოლოგიურ კომპლექსთა აბსოლუტური ქრონოლოგია, ეჩვენებინა განხილული სამკაულის გენეზისისა და განვითარების სურათი. კვლევის შედეგად დადგენილ იქნა ისტორიული ქართლის მეზობელ ოლქებთან ურთიერთობის ზოგიერთი დეტალი.

განხილულმა მასალამ საშუალება მისცა ავტორს გაეკეთებინა ზოგადი ისტორიული სახის დასკვნებიც.

შესავალი

სამკაული ერის ნივთიერი და სულიერი კულტურის გამომსახველია. მასში ასახულია ერის როგორც ესთეტიკური თუ რელიგიურ-რწმენითი წარმოდგენები, ისე ეკონომიკური განვითარების დონე. სამკაულში შეიძლება დაეინახოთ განვლილი ისტორიული გზა, იგი წარმოგვიდგენს კავშირურთიერთობებს მეზობელ თუ შორეულ ქვეყნებთან. მოკლედ რომ ვთქვათ, იგი მრავალგვარი ისტორიული ინფორმაციის შემცველია და სწორედ მისი „გაშიფვრა-ამოკითხვა“ ერთ-ერთი უპირველესი საქმე არქეოლოგთათვის. ამასთან დაკავშირებით უპირველესი და საშური არქეოლოგიური ქრონოლოგიის დაზუსტება. მართლაც, ამ მხრივ ქართულმა არქეოლოგიამ გარკვეულ წარმატებას მიაღწია, მაგრამ ჯერ კიდევ ბევრი დეტალი დასამუშავებელი. არქეოლოგიური ქრონოლოგიის დასაზუსტებლად სამკაული ერთ-ერთი ყველაზე უფრო საიმედოა, რადგან მისი უმეტესი ნაწილი სხვადასხვა ისტორიულ ეპოქაში ხშირად იცვლის ფორმას, ჩნდება ახალ-ახალი ტიპები და სხვ.

აღმოსავლეთ საქართველოს ადრეფეოდალური ხანის კომპლექსებიდან ცნობილია ტიპოლოგიურად საკმაოდ მრავალფეროვანი და მრავალრიცხოვანი სამკაული¹. მისი შესწავლის მხრივ განსაკუთრებით ბევრი გაკეთდა უკანასკნელი ორი ათეული წლის მანძილზე. მოპოვებულია სრულიად ახალი მასალები ნაქალაქართა ფენებიდან თუ სამაროვნებიდან, გაწეულია დიდი სამუშაო არქეოლოგიურ კომპლექსთა და ნივთთა ქრონოლოგიისა თუ ტიპოლოგიური დაზუსტების მხრივ. სამკაულთან დაკავშირებულ საკითხებს არაერთგზის ეხებიან ადრეფეოდალური ხანის არქეოლოგიაში მომუშავე სპეციალისტები: გ. ლომთათიძე², ნ. უგრელიძე³, ლ. ქილაშვილი⁴, ო. ტყემელაშვილი⁵ და სხვები⁶.

¹ ნაწარმის მზანია აღმოსავლეთ საქართველოს — ისტორიული ქართლის (იბერიის) სამკაულის შესწავლა. საკვლევი დროის მონაკვეთისათვის საქართველო ძირითადად ორ დიდ პოლიტიკურ რეგიონად იყო გათიშული, შეინიშნება სხვაობა მატერიალურ კულტურაშიც, თუმცა მკვლევართა მიერ ხაზგასმულია გარკვეულ ეპოქებში მათი სწრაფვა კულტურულ-პოლიტიკური ინტეგრაციისაკენ, მაგრამ საკითხის შესწავლის დღევანდელ დონეზე სხვაობა-ერთობის მონაცემების „ხვედრითი წონა“ დაზუსტებული არაა და სპეციალურ კვლევას ითხოვს.

² აქ განსვენებული მკვლევარის შემაჯამებელი დაკვირვებები აღნიშნულ საკითხებზე იხ.: „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“. II. თბ., 1973, თავი 3, § 1.

³ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე, ადრეულ შუასაუკუნეთა მინის წარმოების ისტორიისათვის. თბ., 1967.

⁴ ლ. ქ ი ლ ა შ ვ ი ლ ი. ნაქალაქარი ურბნისი. თბ., 1964; ქალაქი რუსთავი. თბ., 1958 და სხვ.

⁵ ო. ტ ყ ე მ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი. ადრეფეოდალური ხანის მატერიალური კულტურის ძეგლები სამთავროს სამაროვნიდან (ახ. შ. IV—VIII სს.). საკანდ. დისერტაცია, თბ., 1955.

⁶ ბ. ს ი ნ ა უ რ ი ძ ე. გვიანანტიკური და ადრეფეოდალური ხანის სამარხები ყოლოთოდან მუზ. მოამბე XXVII—B, 1967. ქიზიყის არქ. ექსპედიციის მასალები. მუზ. მოამბე, XXVIII B,

არქეოლოგიური მასალის მომრავლებისა და შესწავლის გადრეწვების ფონზე ჩვენ საჭიროდ მივიჩნიეთ ზოგიერთი საკითხისადმი კვლავ დაბრუნება და ყურადღების გამახვილება, რადგან ზოგი დებულება მოქველდა, ზოგიც დამატებით არგუმენტაციას საჭიროებს. ჩვენ, უპირველეს ყოვლისა, მიზნად დავისახეთ დავგეზუსტებინა ქსამკაულთა ტიპოლოგიური კლასიფიკაცია და ქრონოლოგიური დანაწევრება, რადგან სხვა საკითხები (ტექნოლოგია, სახელოსნო ცენტრები და სხვ.) აღნიშნული სამუშაოს ჩატარების შემდეგ გამოიკვეთება.

ადრეფეოდალური ხანის სამკაული ძირითადად ტანსაცმელთან თუ თავსაბურავებთანაა დაკავშირებული: მშვილდსაყინძები, აბზინდა-ბალთები, საყინძები, „მანჭვლისებრი ღილები“ და სხვ. თუმცა საკმაო რაოდენობითაა „წმინდა სამკაულის“ ტიპებიც: საყურეები, სამაჯურები, მძივები, ბეჭდები და სხვ. შესასწავლი ხანის (IV—IX სს.) სამარხეულ კომპლექსებში მათთან ერთად ზმირადა მინის ჭურჭელი, იშვიათია კერამიკა⁷. როგორც ვხედავთ, სამარხეული ინვენტარის მხრივ, ანტიკურ ხანასთან შედარებით, ერთგვარი „სიღარიბეა“. ეს ფაქტი კომპლექსათა თუ ნივთთა აბსოლუტური ქრონოლოგიის შემუშავების ცდისას სიმძლავს ქმნის, მაგრამ სწორი ტიპოლოგიური ანალიზი, კარგად დათარიღებული უცხოური ანალოგები, ისტორიულ სიტუაციასთან გათვალისწინება და სხვა ფაქტორთა მოშველიება, ვფიქრობთ, გარკვეულ შედეგს მოგვცემს. დღეისათვის აღმ. საქართველოს ადრეშუასაუკუნეების არქეოლოგიურ კომპლექსებში გამოყოფილია IV—V და VI—VIII სს. ძეგლები⁸. მაგრამ ჩვენი მუშაობის პროცესში გაირკვა, რომ ზოგიერთი არქეოლოგიური კომპლექსის შესწავლისას დაშვებულია უზუსტობა; კერძოდ, სამთავროს სამარხების სამარხებში დამოწმებული მონეტები სასაუნრია და არა „არაბული ფელსები“⁹. ამ ცვლილებამ „მოშალა“ VIII ს. დათარიღებულ კომპლექსთა საყრდენი. საჭირო გახდა ზოგიერთი კორექტივის შეტანა და ახალი მასალის მოშ-

თბ., 1968. М. М. И в а ш е н к о. Грузинские аналоги перешепинскогоклада. КСИИМК, XVIII, М., 1947; მ. ი ვ ა შ ე ნ კ ი. სამთავროში აღმოჩენილი ზოგიერთი საგნის დანიშნულება. საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. VII, № 5, 1946; М. М. И в а ш е н к о. Находки византийского эксагия в Грузии. КСИИМК, XI, 1948; ცალკე უნდა აღენიშნოთ „ამბროზის ნაშრომთა შესახებ. მის ძირითად ნაშრომებში—«Финбулы Юга европейской части СССР» (САИ вып. Д1 — 30, М., 1966), „Проблемы раннесредневековой хронологии Восточной Европы“ (СА № 2 — 3. М., 1971), აღმოსავლეთ ევროპის და მომიჯნავე ოლქების ფართო მასალასთან ერთად გარკვეული ასახვა პოვა ქართულმა მონაცემებმა.

⁷ ბევრია მცირეინვენტარიანი, იმთავითვე დარბიული სამარხი, ზოლო უინვენტარო სამარხთა რიცხვი გ. ლომთათიძის მიხედვით სამთავროს სამარხების IV—VIII სს. სამარხების 25% შეადგენს. იხ. საქ. ისტორიის ნარკვევები. II 1973, გვ. 190.

⁸ აღმოსავლეთ საქართველოს ადრეფეოდალური კომპლექსები ორ ქრონოლოგიურ ჯგუფად: IV—V და VI—VIII სს. გამოიყნა ნ. უგრელოძემ მინის ჭურჭლის ანალიზის შედეგად—იხ. ნ. უგრელოძე. დასახ. ნაშრ., მისივე, К уточнению стратиграфии Мухета-Самтаврского некрополя I—VIII вв. н. э. т. II, თბ., 1974. იმავე მასალის ქრონოლოგიური დანაწევრების განსხვავებული სურათი მოგვცა ო. ტყეშელაშვილმა. მის ნაშრომებში ყურადღება გამახვილებულია სამკაულზე. იხ. დასახ. ნაშრომი, მისივე, სამთავროს სამარხების II—VIII სს. სამარხებში აღმოჩენილი მშვილდსაყინძები. სსპ, XXII — B, თბ., 1959. და სხვ.

⁹ ქვს. № 92 (38 N) ხოსრო II (590—628); ქვს. № 363 (39 N), კავადის მეფობის II ხანა (488—531), ქვს. № 619 (46 წ.) კავადის მეფობის II ხანა (488—531)— მონეტები განსაზღვრა მ. წოწელიამ. უფრო ზუსტი ატრიბუცია მოცემული იქნება ცალკე ნაშრომში, რომლის გამოყენებასაც მისი თანავეტრობით ვაპირებთ.

ველიება თარიღების შესამაგრებლად. ჩვენ მეტი მნიშვნელობა მივანიჭეთ მასალის ზუსტ კლასიფიკაციასა და ევოლუციას, მათ უცხოურ პარალელებსა და დათარიღებას. ამასთანავე, უფრო მეტი მნიშვნელობა მივეცით ურბნისის ნაქალაქარის სტრატეგრაფიულ მონაცემებს. ამ ძეგლზე დამაჯერებლადაა გამოყოფილი გვიანანტიკური — IV ს. (გარდამავალი ხანა) და ადრეფეოდალური ხანის ორი პერიოდის — IV—V და VI—VIII სს. როგორც კულტურული ფენები, ისე სამარხები¹⁰. მისი მონაცემების გათვალისწინება გვაფიქრებინებს, რომ, მიუხედავად ზემოაღნიშნული უზუსტობისა, სამთავროს სამაროვნის ქრონოლოგია მნიშვნელოვან ცვლილებებს არ განიცდის. როგორც ურბნისში, ისე სამთავროში IV—VIII სს. მანძილზე გვხვდება თითქმის ერთგვაროვანი მასალა. ეს იქნება მინა, კერამიკა, სამკაული თუ მონეტები¹¹.

ამრიგად, როგორც უკვე ითქვა, ნივთთა ახალი კლასიფიკაციისა და აბსოლუტური ქრონოლოგიის შემუშავების საჭიროება აშკარაა. განხილვას დავიწყებთ მშვილდსაკინძებით (ფიბულებით). ისინი ადრეფეოდალურ არქეოლოგიურ კომპლექსთა ფრიალ დამახასიათებელი ნაწილია და იძლევიან ტიპოლოგიურ მრავალსახეობას.

¹⁰ იხ. ლ. ჭილაშვილი. ნაქალაქარი ურბნისი. გვ. 60—129.

¹¹ ურბნისის ნაქალაქარის IV—VIII სს. ფენაში აღმოჩენილი მონეტების აბსოლუტური უმეტესობა სასანურია (კავადი, ხოსრო I და ხოსრო II). აქ არაბული ფულის არავითარი კვალი არაა დამოწმებული.

მშვილდსაქინძები (ფიგურები)

საქართველოში აღმოჩენილმა მშვილდსაქინძებმა კარგა ხანია მიიქცია არქეოლოგთა ყურადღება და ისინი შესაბამის ღონეზე შესწავლილიც იქნა. მაგრამ დღეისათვის ზოგი რამ დაზუსტებას ითხოვს და ჩვენ მიზნად დავისახეთ კიდევ ერთხელ დაეუბრუნდეთ საკითხს — ადრეფეოდალური ხანის აღმოსავლეთ საქართველოს მშვილდსაქინძთა შესახებ.

ძირითადად კარგადაა გარკვეული და დადგენილი, რომ მატერიალური კულტურის ამ დეტალით აღმოსავლეთ საქართველო (ისტორიული იბერია-ქართლი) განსხვავდება დასავლეთ საქართველოსაგან. მშვილდ-საქინძები ქართლში უფრო გვიან ჩნდება (თუ შემოდის), ვიდრე დასავლეთ საქართველოში¹. მკვლევართა უმეტესობა აღმ. საქართველოში მათ გამოჩენას (თუ ფართოდ გავრცელებას) IV ს. საზღვრავს. იგი ტანსაცმლის ტიპის თუ მოდის ცვლასთან უნდა იყოს დაკავშირებული². ეს დებულება დამაჯერებლად გამოიყურება, მაგრამ, ფიქრობთ, არ გამორიცხავს დაკონკრეტებისა და დამატებითი არგუმენტაციის საჭიროებას. მეორე აზრით, რომელიც წამოაყენა ისტ. მეცნ. კანდიდატმა ო. ტყეშელაშვილმა, მშვილდსაქინძები აღმოსავლეთ საქართველოში II—III სს. ვრცელდება. მასვე ეკუთვნის ამ ნივთთა ერთადერთი ტიპოლოგიური კლასიფიკაცია³. მაგრამ ო. ტყეშელაშვილის მიერ ჩატარებული კვლე-

¹ უნდა აღვნიშნოთ, რომ მხედველობაში გვაქვს ევროპული (ძირითადად აღმ. ევროპული) ტიპის ფიგურები, განსხვავებით ადგილობრივი ტიპის რკალისებრ ფიგურულათაგან, რომლებიც თავისი ხასიათით მიეკუთვნება არქაულ, ადგილობრივ სამხრეთკავკასიურ რკალისებრ ფიგურებს, რომელთა პროტოტიპები მცირე აზიაში იძებნება — იხ. Б. А. Куфтин. Археологическая маршрутная экспедиция 1945 года в Юго-Осетию и Имеретию. Тб., 1949, გვ. 32. ფიგურის ეს ტიპი თითქმის უკვე რკინის ხანაში ჩანს და აქა-იქ გვხვდება გვიანანტიკური ხანის ბოლომდე (სამთავრო, კაზრეთი, კამარახევი, სოხთა, ახალგორი, საკობიანო, სტირფაზი, ვანი, ასპინძა, მოდინახე, ბორი და სხვ.). ევროპული, საშუალო ლატენური ტიპის ფიგურულათაგან წარმომადგენელი მშვილდსაქინძები დას. საქართველოში უკვე ახ. წ. პირველ საუკუნეებში ჩნდება. უფრო გვიან ჩანს იგი აღმ. საქართველოში.

² ამ აზრის არიან ალ. კალანდაძე, მ. ივაშჩენკო, გ. ლომთათიძე, ნ. უგრელიძე — იხ. ნ. უგრელიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 48, სქ. 125. აგრეთვე, საქ. ისტ. ნარკვევები. ტ. II, გვ. 191.

³ ო. ტყეშელაშვილი. სამთავროს სამაროვნის II—VIII სს. სამარხებში..., გვ. 305-337. ო. ტყეშელაშვილის დათარიღება-კლასიფიკაციას იზიარებს ბ. ტეზოვი — იხ. მისი, Очерки древней истории и археологии Юго-Осетии. Тб., 1971, გვ. 257, 262; ან იყენებს რიგი ავტორებისა: ო. ლაშბაშვილი. ბიჭვინთა (VII უბანზე 1958 წელს წარმოებული გათხრების ანგარიში). მსკა, IV, თბ., 1965, გვ. 129 და სხვა.

ვის შემდეგ ნაწილობრივ შეიცვალა და დაკონკრეტდა როგორც დასავლეთ საქართველოს, ისე საქართველოს მეზობელი და უფრო შორეული ქვეყნების ფიბულათა დათარიღება-კლასიფიკაციის სქემა⁴. ამ საქმეში დიდი წვლილი მიუძღვის ა. კ. ამბროზს. იგი ითვალისწინებს ქართულ მასალასაც, მან წებელდური მასალისათვის შეიმუშავა ახალი ტიპოლოგიურ-ქრონოლოგიური სქემა, მაგრამ აღმ. საქართველოს მასალის დიდი ნაწილი მისთვის უცნობი დარჩა. საერთოდ კი, გასაზიარებლად მიმაჩნია ა. ამბროზის ტიპოლოგიური კლასიფიკაციის ძირითადი პრინციპები.

ტიპოლოგიური კლასიფიკაციისათვის

აღმოსავლეთ საქართველოს მშვილდსაყინძებისათვის, უპირველეს ყოვლისა, ტიპოლოგიური კლასიფიკაციაა დასაზუსტებელი. მხოლოდ ამის შემდეგ შეიძლება დადგეს საკითხი ამა თუ იმ სახის ფიბულათა კონკრეტული დათარიღების შესახებ.

მშვილდსაყინძთა ტიპოლოგიური კლასიფიკაციისას მხედველობაში უნდა მივიღოთ: ზოგადი ფორმა ნივთისა⁵, პროპორციები, მშვილდის მოხრილობის ზარისხი და პროფილი, მისი განივკვეთის ფორმა, ბუდის აგებულება — აბმულია თუ ბუდემთლიანი (ბუდემბუღლთაგან სარკმლის ფორმები, ბუდის დამაგრებლა წესი. ბუდემთლიანებში ფირფიტის ფორმები), მუხლის ნოწყობილობა — ზამბარიანია თუ სახსრიანი (ზამბარიანობისას — ულლის პოზიცია, შიგნითაა იგი თუ გარეთ), დეკორი: როგორც მშვილდის (დაფანჯრულია თუ ფაცეტირებული, ან სხვა ორნამენტით შემკული), ისე სხვა დეტალები. მშვილდსაყინძთა ჭგუფებად დაყოფისას შევეცადეთ განმსაზღვრელად აგველო გენეტიკური ნიშანი. მაგალითად, „ჭვინტიანი ფიბულები“ ყოველთვის ბუდემთლიანია (იხ. ტაბ. XIX) და ვერც ერთ შემთხვევას ვერ დავასახელებთ მათ ბუდებუღლობისას. არ შეიძლება მათი გაერთიანება სხვა ბუდემთლიან ფიბულებთანაც, მაგ., T-სებრ ფიბულებთან (იხ. ტაბ. XXIV, 1, 7), რომელიც გენეტიკურად სხვა წარმოშობისაა. მშვილდსაყინძთა შედარებისას არც ცალკეულ დეტალს (მუხლზამბარიანობა და მუხლსახსრიანობა) აქვს გადამწყვეტი მნიშვნელობა. ამასთანავე კლასიფიკაციისას მხედველობაში ყოველთვის უნდა გვქონდეს ნიშანთა ერთობლიობა.

⁴ А. К. Амброз. Фибулы Юга..., Мисиев, Проблемы..., აგრეთვე А. С. Скрипкин. Фибулы Нижнего Поволжья, СА, 1977, № 2; ნაშრომები, როგორცაა А. П. Калитинский и др. О некоторых формах фибул из Южной России. «Семинарий Kondakovianum». v I. Prague, და სხვ. მოძველდა და ახალ მონაცემთა გათვალისწინების გარეშე გამოყენება არ შეიძლება.

⁵ როგორც ცნობილია, მშვილდსაყინძი შესაყარავია, მისი ძირითადი ნაწილი არის მშვილდისებურად მოდრეკილი კორპუსი, რომლის ერთ ბოლოზე შესაყარავის ნემსის მუხლია ჩამაგრებული, ხოლო მეორეზე მოწყობილია ამ ნემსისავე „ჩასაქდომი“ ბუდე. როგორც აღვნიშნეთ, ბუდე ძირითადად ორგვარია (იგი მშვილდის გაგრძელებას წარმოადგენს), აბმული და მთლიანი ფირფიტის სახით. პირველ შემთხვევაში იგი მშვილდის გაგრძელებაა, რომელიც ცხვირის წვერთან კუთხეს ქმნის და გადადის ნავისებრ ბუდეში, რომელიც აბმულია მშვილდზე. ამგვარად იქმნება სამკუთხა სარკმლისებრი სახე. ხოლო ბუდემთლიან მშვილდსაყინძთა ნემსის ჩასაქდომი მშვილდის გაგრძელებულ, ვერტიკალურად ბრტყელ ფირფიტას წარმოადგენს, რომლის ქვედა ნაწილი აკეცილია, სადაც თავსდება ენის წვერი.

დღევანდელი მონაცემებით განსაკუთრებით საყამათო და მიუღებელია ო. ტყეშელაშვილის მიერ გამოყოფილ მშვილდსაყინძთა II ჯგუფი, რომელშიც გენეტიკურად სრულიად სხვადასხვა ჯგუფის ფიბულებია გაერთიანებული, როგორც ბუდეაბმულები ისე ბუდემთლიანები. ავტორის მიხედვით, ეს ჯგუფი „გარდამავალია I და II ჯგუფის მშვილდსაყინძებს შორის“⁶. ამის მიზეზი, ალბათ, ისაა, რომ დაშვებულ იქნა სამთავროს მშვილდსაყინძების ყველა სახეობისათვის ადგილობრივი განვითარების ერთიანი ჯაჭვი. ფაქტიურად კი, ქართლში „გაჩენილ“ მშვილდსაყინძთა უმეტესობას თავიანთ „წინასამშობლოში“ უკვე კარგად ჩამოყალიბებული სახე ჰქონდა; სხვა საკითხია, თუ როგორ წავიდა მათი განვითარება ახალ ნიადაგზე. საერთოდ კი სხვადასხვა ტიპის მშვილდსაყინძები აღრეფეოდალურ ხანაში, როგორც ჩანს, ურთიერთგანვითარებაზე არავითარ მნიშვნელოვან ზეგავლენას არ ახდენს. ასევე იყო გვიანანტიკურ და, შესაძლოა, უფრო ადრეულ ხანებში. ისინი თანაარსებობდნენ და ძირითადად თავიანთი გზებით ვითარდებოდნენ⁷. ამდენად, ო. ტყეშელაშვილისეულ ფიბულათა II ჯგუფი უნდა „დაიშალოს“ შესაბამისად ბუდეაბმულ და სხვა რამდენიმე ჯგუფად, რომელთა საერთო ნიშანი ბუდემთლიანობაა, მაგრამ ერთ ჯგუფში არ ერთიანდებიან გენეტიკური სხვადასხვაობის გამო. III ჯგუფიდან კი უნდა გამოიყოს ჰენტიანი, T-სებრი და სხვა ფიბულათა ჯგუფები (დაწვრილებით იხ. ქვემოთ).

ჯგუფი I. — ბუდეაბმული მშვილდსაყინძები

(ტაბ. VI, 1—36, ტაბ. VIII, ტაბ. XVII)

სამთავროს სამაროვნის და სხვა ჩემთვის ცნობილ აღმოსავლურ ქართული კომპლექსების მშვილდსაყინძთა შორის ყველაზე ზოგადი, აშკარა და თვალშისაცემი განმასხვავებელი ნიშანი მათი ბუდის მოწყობილობაა. ერთ-ერთი ჯგუფის ყველაზე მთავარი და ზოგადი ნიშანია აბმული ბუდე. აღმოსავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი თითქმის ყველა ბუდეაბმული მშვილდსაყინძი ორწილადაა, ე. ი. მშვილდი, ბუდე და მუხლი ერთი მავთულისაგანაა ნაკეთები, ხოლო ენა ზამბართ, ან სახსრის შვერილით, ცალკე მავთულისაგან. აღმ. საქართველოს ბუდეაბმული ფიბულები ბრინჯაოსა და რკინისაგანაა ნაკეთები. ბუდეაბმულ მშვილდსაყინძთა ცალკეულ სერიებს ახასიათებთ რიგი განმასხვავებელი ნიშნები. მაგ., ნაწილს მშვილდი პროფილში თითქმის რკალისებრი აქვს, ზოგს კი ბუდის ასაბმელთან ჩახრილი. პირველ შემთხვევაში ბუდის სარკმელი ფორმით შედარებით ახლოა ტოლფერდა სამკუთხედთან, მეორე შემთხვევაში კი დაბალია და ზოგჯერ წაგრძელებულ ოთხკუთხედს უახლოვდება. ფიბულებს მშვილდი განივკვეთში ძირითადად მრგვალი ან ბრტყელი აქვთ. ზოგი მათგანის ბრტყელი მშვილდი ზედხედში სამკუთხედის ფორმისაა. გვხვდება ფიბულები მშვილდის შუა ნაწილის დისკოსებურად ან ოთხკუთხედს გაფართოებით, რომლებიც ხშირად სხვადასხვა ჰვირული სახეებითაა შემკული (ჯვარი, ვარდულა და სხვ.). ბუდე ძირითადად ორი ხერხითაა აბმული; ბუდის ბო-

⁶ ო. ტყეშელაშვილი. სამთავროს სამაროვნის.... გვ. 310—311, ტაბ. 1, სურ. 2.

⁷ იხ. მათი თანაარსებობის მაგალითები — Н. В. А н ф и м о в. Месото-Сарматский могильник у станицы Уст-Лабинской. МИА. № 23. 1951. С. 18, 9—11.

ლო მშვილდზე ხეითაა დამაგრებული, ან პირდაპირ ჩამოქლონებულია (?). მუხლი ზამბარაინი ან სახსრიაინი აქვთ.

ჯგუფი I, სერია I — ერთწილადი, ბუდეაბმული, მუხლზამბარაინი ფიბულები (ტაბ. VI, — 1—9) — ურბნისის სამაროვნის XXV უბნის № 267 სამარხი (ტაბ. VI—6, I—1), ბრინჯაოს ორი ფიბულის ფრაგმენტები. ბუდის, მუხლის ზამბარის და მშვილდის ნაწილები; ორივე ერთწილადია, ბრტყელმშვილდია, გარეთა უღლით. ისინი ზედმოწევენით გვანან ჩხოროწყუს ბრტყელმშვილდიან ფიბულებს⁸ (ტაბ. VI—I, 3). აღნიშნული სამარხი გლობტიკური მასალისა და მინის ჭურჭლის მონაცემების მიხედვით II—III სს. დასაწყისით თარიღდება⁹, რასაც ემთხვევა ჩხოროწყუს ანალოგიურ ფიბულათა თარიღიც. განხილული ფრაგმენტები ქართლში აღმოჩენილთაგან ერთადერთია, დას. საქართველოს II—III სს. ძეგლებისათვის კი ასეთი მშვილდსაკინძები ჩვეულებრივი მოვლენა¹⁰.

I ჯგუფი, სერია II — ბუდეაბმული, მუხლზამბარაინი, ორწილადი მშვილდსაკინძები. I სერიისაგან მათ ძირითადად განასხვავებთ ორწილადობა, ე. ი. მშვილდი და მასზე აბმული ბუდე მავთულის ერთი ნაწილისაგან, ხოლო ნეშტი მეორე ნაწილისაგანაა დამზადებული. უღელი ყველას შიგნით აქვს.

I ვარიანტი (ტაბ. II, 10—36). მათ ამ სერიის სხვა ვარიანტის ფიბულები-საგან განასხვავებს შედარებით თანაბრად მოხრილი მშვილდი, რომლის შემალბებული ადგილი მუხლისკენაა (იშვიათად ცენტრში). აბმული ბუდე მშვილდზე ძირითადად ხეიის საშუალებითაა დამაგრებული. იშვიათად კი, რკინის ეგზემპლარებს პირდაპირ მშვილდზე აქვთ მიღუღებული. როგორც ჩანს, ეს რკინის სიმყიფით იყო გამოწვეული და არსებით განმასხვავებელ ნიშანს არ წარმოადგენს. მშვილდი განიკვეთილი უმეტესად მრგვალი, იშვიათად ნახევარწრიული ან ოთხკუთხა აქვს, ცხვირი (ბუდის ზედა ნაწილი — მშვილდის გავრძელება) კი უმეტესად ბრტყელი.

სამთავრო: ქვს. № 658 (47N) (ტაბ. VI—21) ბრინჯაოსია, ცხვირი ფართო, შუაზე დაბალი ქედით¹¹. სიგრძე 3,2 სმ; ქვს. № 303 (39 N) (ტაბ. VI—24). ორთავე ბრინჯაო, სიგრძე 4 სმ და 3,5 სმ¹². ქვს. № 208 (39 N) (ტაბ. VI—31), ბრინჯაო (ფრაგმენტი). მშვილდი ციწრო, ბრტყელი ცხვირი — ორთავე მხრიდან შემკულია პატარა სამკუთხედების ნაჭდევებით; ქვს. № 403 (40 N) (ტაბ. VI—23) რკინა, დაზიანებული ბუდით. სიგრძე 4,1 სმ; ქვს. № 465 (ტაბ. VI—16) რკინა. მშვილდი მრგვალგანიკვეთიანი აქვს, ცხვირი ბრტყელი. სიგრძე 5 სმ; ქვს. № 148 (39 N) (ტაბ. VI—19) რკინა, ნაკლული. სიგრძე და-

⁸ ჩხოროწყუს მასალა მოვიხილე ფოთის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. მშვილდის განიკვეთის მიხედვით მათ შორის გვხვდება ბრტყელ, მრგვალ და ოთხკუთხა განიკვეთიანები. დღევანდელი მონაცემებით ჩხოროწყუს მასალა თარიღდება II—III სს.

⁹ მ. ს. ა. გ. ი. ნ. ა. შ. ვ. ი. ლ. ი. ურბნისის სამაროვნის მინის ჭურჭელი. თბ., 1971, გვ. 81, № 166; ქ. ქ. ა. ვ. ა. ხ. ი. შ. ვ. ი. ლ. ი. ურბნისის ნაქალაქარის გლობტიკური ძეგლები. თბ., 1972, გვ. 63.

¹⁰ აღმოჩენილია ჩხოროწყუში, კალეში, ურეკში, ბიკვინთაში, ციხისძირში (ბათუმთან), კლდეეთში, წებელდაში და სხვ.

¹¹ იხ. ო. ტ. ყ. ე. ზ. ლ. ა. შ. ვ. ი. ლ. ი. დასახ. ნაწრ. ტაბ. I—1, I ჯგუფის I ვარიანტი.

¹² იქვე, ტაბ. IV, სურ. 1. ეს მშვილდსაკინძები დეგრადაციის ნიშნებით ხასიათდება. მშვილდი ძლიერ დადაზნებული აქვთ. როგორც ჩანს, მათში გამოიხატა ამ ჯგუფის მშვილდსაკინძთა „კედომა“. მათ კლდე ერთხელ დაეუბრუნდებოთ ქვემოთ, საყურეებთან დაკავშირებით.

ახლ. 7 სმ; ფილაქვით გადახურული ორმოსამარხი № 243 (39 N) (ტაბ. VI—28), რკინა. მრგვალგანივეკეთიანი მშვილდი გადახვეულია მავთულით: ცხვირი ბრტყელი. სიგრძე 6,5 სმ; ქვეს № 5 (38 N) (ტაბ. VI—33), რკინა, მშვილდი განივეკეთში ნახევრადწრიული. სიგრძე 4,6 სმ; ქვეს. № 92 (38 N) (ტაბ. VI—25). რკინა, მშვილდი მრგვალგანივეკეთიანი, ცხვირი მობრტყო, სიგრძე 5,2 სმ¹³. ქვეს. № 322 (39 N) (ტაბ. VI—30), რკინა, მრგვალგანივეკეთიანი მშვილდი, ცხვირი ბრტყელი, სიგრძე 4,9 სმ; ქვეს. № 28 (39 N) (ტაბ. VI—26) რკინა, სიგრძე 4,5 სმ; ქვეს. № 24 (39 N) (ტაბ. VI—27), რკინა. მშვილდი მრგვალგანივეკეთიანი, სიგრძე 4,3 სმ; ქვეს. № 731 (48 წ.) (ტაბ. VII—13), ფრაგმენტი. ბუღისა და მშვილდის ნაწილი. ბუდე მშვილდს ხეის გარეშე ემბის. ქვეს. № 343 (41 S) (ტაბ. VI—34), რკინა, მრგვალგანივეკეთიანი მშვილდით, სიგრძე 6,5 სმ.

ურბნისი: ხის საკოფაგი № 38 (XXXVI უბანი, 1960 წ.) (ტაბ. II—11), რკინა, ნაკლული. სიგრძე 6,6 სმ. ხის საკოფაგი № 25 (ტაბ. II—1), რკინა, სიგრძე 3,5 სმ.

II სერიასვე განეკუთვნება სოხთის № 1 და № 3 სამარხთა ბრინჯაოს ფიბულები (ტაბ. VI—29)¹⁴ და სტირფაზის № 7 (1955 წ.) და № 41 (1973 წ.) სამარხის¹⁵ ფიბულები (ტაბ. VI—22).

თითქოს ანალოგიურია კარსნისხევის № 8 ქვის სამარხში დადასტურებული რკინის მშვილდსაქინძი¹⁶.

სამთავროს სამაროვნის მშვილდსაქინძთა შემსწავლელი ისტ. მეცნ. კანდ. ო. ტყემელაშვილი განხილული ტიპის მშვილდსაქინძებს აერთიანებს მისეული კლასიფიკაციის I ჯგუფის I ტიპის I და II ვარიანტებში და II—III სს. ათარიღებს¹⁷. ამ თარიღს იზიარებს ბ. ტეხოვი¹⁸.

მაგრამ ავტორთა უმეტესობა სამთავროს სამაროვნაზე (და საერთოდ აღმ. საქართველოში) მშვილდსაქინძთა გამოჩენის თარიღად IV ს. მიიჩნევს¹⁹. ნ. უგრელიძემ მინის ჭურჭლის მიხედვით გამოყო სამთავროს სამაროვნის IV—V სს. სამარხთა ჯგუფი. განხილული ფიბულებიც სწორედ ამ ქრონოლოგიურ ჩარჩოში ექცევა. ავტორი აღნიშნავს, რომ IV ს. დამდეგს ქართლში ცხადლევ შეიმჩნევა ცვლილება ტანისამოსისა და სამკაულის რაგვარობაში; ჩნდება მშვილდსაქინძები და საქინძები²⁰. იქვე, ეკამათება რა ო. ტყემელაშვილს, ას-

¹³ საინტერესოა, რომ სამარხში მასთან ერთად მონეტა დადასტურებული. ამ სამარხს დაწვრილებით სხვაგან შევხებით.

¹⁴ იხ. Е. Г. П ч е л и н а. Погребальные комплексы из Сохты, Урс-дзуар и Рук Юго-Осетии. Изв. ЮОНИИ, XV, 1969, Цхинвали, таб. III —9; Б. А. К у ф т и н. დასახ. ნაშრომი, ტაბ. II—3, ტაბ. II—1.

¹⁵ Б. В. Т е х о в. Очерки древней истории и археологии Юго-Осетии. Тб., 1971, გვ. 256, სურ. 94—1. Р. Х. Г а г л о в. Типология и сравнительный анализ фибул античного времени из стырфазского могильника. Изв. ЮОНИИ, XXI, Тб., 1976, ტაბ. 1—28, 30.

¹⁶ იხ. ნ ი ო რ ა ძ ე. კარსნისხევის სასაფლაო. „საქართველ. მუზ. შრომები“, IV, ტფილისი, 1926, გვ. 31, ტაბ. 11. თუმცა მას დეგრადაციის ნიშნებიც ემჩნევა.

¹⁷ ო. ტყემელაშვილი. დასახ. ნაშრომი, გვ. 308—309, 321—322.

¹⁸ Б. В. Т е х о в. დასახ. ნაშრომი, გვ. 257.

¹⁹ ჩვენს მთავრად გამოყოფილი I ჯგუფის II სერიის I ვარიანტის ფიბულები ურბნისიდან IV ს. სამარხებში გვხვდება. იხ. ლ. ქ ი ლ ა შ ვ ი ლ ი. ნაქალაქარი ურბნისი. გვ. 60—83.

²⁰ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. ადრეული შუასაუკუნის მინის... გვ. 48, შდრ. ტაბ. 1, 3, 29:

კენის: „...სრული დაბეჭთებით შეიძლება ითქვას, რომ სადღესოდ ქართლში არც ერთ სამაროვანში I—III სს. სამარხებში მშვილდსაქინძი, ისე როგორც ქვისთავიანი საკინძები არ მოიპოვება“. ამის საბუთად მოჰყავს არმაზისხევის II—IV სს. სამარხები, ურბნისის I—III სს. სამაროვანი. ნ. უგრელიძე და ავტორები, რომელნიც ქართლში ფიბულათა გავრცელების საწყისად IV ს. მოხზრენი არიან, სწორი ჩანან. თუმცა უნდა აღენიშნოთ, რომ გარკვეული ხარვეზები მათ არგუმენტაციასაც გააჩნია. მაგალითად, ურბნისში „აღმოვაჩინეთ“ II ს. ფიბულების ფრაგმენტები; ამასთანავე გვიანანტიკურ ხანაში განაგრძობენ არსებობას და IV (იქნებ V) ს-მდეც აღწევენ ადგილობრივი რკალური ტიპის ფიბულები²¹. ფიბულებია მცხეთის „ახლად აღმოჩენილი სამაროვნის“ № 1 კრამიტყუთის და ახლახან კიკეთში აღმოჩენილი მინანქრიანი შესაკრავები²²; სტეფანწმინდაში (ყაზბეგში) აღმოჩენილია ადრერომაული ხანის ფიბულა „AVCISSA“²³. ყოველივე ზემოაღნიშნულის გამო ვასკენით, რომ აღმ. საქართველოს ტერიტორიაზე IV ს. ადრელ კომპლექსებში ცალკეული მშვილდსაქინძების აღმოჩენათა უარყოფა არ შეიძლება. ჩვენი აზრით, უპირველესად უნდა ჩატარებულიყო მკაცრი ტიპოლოგიური კლასიფიკაცია და მხოლოდ ამის შემდეგ გამოგვეტანა დასკვნა, — რომელი ტიპის ფიბულები გვხვდება მასიურად IV ს.-დან და რომელი ტიპისა, იშვიათად, უფრო ადრეც. გვემართლებოდა მიგვაჩნია ისიც, რომ „IV ს-ის მომხრეები“ ძირითადად გააღმართლიდნენ სოხთისა და სტირფაზის ფიბულებს, მაშინ როცა ო. ტყეშელაშვილი სოხთის მონაცემს არგუმენტად იყენებს²⁴. ისინი კი დამაჯერებლად ერთიანდებიან ჩვენ მიერ შემოთავაზებული კლასიფიკაციის I ჯგუფის II სერიის I ვარიანტში და სინქრონულია სხვა მშვილდსაქინძებისა²⁵.

ა. ამბროზი ანალოგიურ ფიბულებს აერთიანებს მისი კლასიფიკაციის 15

²¹ იხ. ახალგორის სამარხი IV ს. შუა ხანებისა — საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. II. ტაბ. გვ. 225-თან, აგრეთვე, Б. Б. Т е х о в. დასახ. ნაშრომი, ნახ. 9, 102 და სხვ.

²² აღ. კ ა ლ ა ნ დ ა ძ ე. ახლად აღმოჩენილი სამაროვანი მცხეთაში. „მომოხილველი“, I, 1949, გვ. 272, 286, ტაბ. IX, სურ. 25—27. სამაროვნის თარიღი I—III სს., გვ. 286—287; ანალოგიური ფიბულები II—III სს. თარიღდება — იხ. А. К. А м р о з. Ф и б у л ы..., გვ. 33.

²³ А. К. А м р о з. დასახ. ნაშრ., გვ. 26. თარიღი I ს. I ნახ. საყურადღებოა, რომ ამ თარიღის აბსოლუტურად ემთხვევა ბოლო წლებში დას. საქართველოში, სოფ. ლიას—„დიდა ქირსას“ სამაროვანზე აღმოჩენილი „ავციისები“. № 4 სამარხში მათთან ერთად ტიბერიუსის (14—37 წწ.) მონეტა — იხ. ლ. წ ი თ ლ ა ნ ა ძ ე. არქეოლოგიური აღმოჩენები სოფელ ლიამში. „ძეგლის მეგობარი“, № 33, 1973., გვ. 67, 70.

²⁴ ო. ტყეშელაშვილი. სამთავროს სამაროვნის..., გვ. 316.

²⁵ სოხთის № 3 სამარხში ფრეულასთან ერთად არის მსხლისებრი ფორპის, ვარდისფრად ნაპრიალები დოქები. ამ ტიპის კერამიკა დამაჯერებლად თარიღდება IV ს. ურბნისისა და მოღინახეს მსალების მიხედვით-იხ. ლ. კ ი ლ ა შ ე ლ ი. ურბნისი, გვ. 6, 71, 74. ტაბ. XX—2, ტაბ. XXXI—1, 2, 3, 4; ქ. ნ ა დ ი რ ა ძ ე. ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები. თბ., 1975, გვ. 45. სამარხის № 6 „კონსტანტინე დიდის“ (!) ოქროს მონეტით და სხვ. სოხთის № 2 სამარხში ანალოგიურ ფიბულასთან ერთად მხრტკობაძის ოქროს ბეჭედი, რომელიც ჩვეთვის ცნობილი კომპლექსებით უმეტესად IV ს. თარიღდება. იხ. ლ. კ ი ლ ა შ ე ლ ი. დასახ. ნაშრ., სურ. 34, 3, 7—IV ს. მცხეთა, 1. თბ., 1955, ტაბ. III—10, გვ. 124; გ. ნ ე მ ს ა ძ ე. ზღუდრას არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 1964-66 წწ. ჩატარებული მუშაობის შედეგები. „საქართველოს სახ. მუზეუმის არქეოლოგიური ექსპედიციების ანგარიში“. თბ., 1969, ტაბ. IV სურ. 4. გვ. 48. რ. ა მ ი შ ე ლ ი. ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენები აბაგვის ხეობაში. „ძეგლას მეგობარი“, № 39 სურ. გვ. 13. სოფ. ჯრაგვისპირი, № 13 სამარხი, გვ. 14. სამარხში აღმოჩენილია „ვალერიანის აურეუსი“ (254—260 წწ.),

ჯგუფის III სერიის 1 და 2 ვარიანტში; I ვარიანტს ათარილებს III ს; თუმცა შენიშნავს, რომ კავკასიისა და, შესაძლოა, ვოლგისპირეთშიც შემორჩნენ მეტ-ხანს, IV ს-შიც. ხოლო II ვარიანტის შესახებ, რომლებიც უფრო ახლოა ჩვენს ფიბულებთან, წერს, რომ მათი თარიღი III ს-ა, «Может быть и IV в.»²⁶. ამბროზმა შემდგომში „გაახალგაზრდავა“ მათი თარიღი. კერძოდ, წებელდის ტიპის ყველა ორწილადი მშვილდსაქინძი IV ს. და შემდგომ ხანას მიაკუთვნა²⁷. III ს. შუა წლების შემდგომი ხანითა და IV ს. ათარილებს ქვემო ვოლგაზე აღმოჩენილ ანალოგიურ ფიბულებს ა. სერაპკინი²⁸. ასეთ ფიბულებს IV ს. I ნახევრით ათარილებს მ. თრაფში²⁹ და III—IV სს. მიჯნაზე გაჩენილად მიიჩნევს ი. ვორონოვი³⁰.

ალსანიშნავია, რომ ამბროზი განხილულ მცხეთურ მშვილდსაქინძებს არ ეხება, მაგრამ აღნიშნავს სტირფაზის № 7 სამარხის ფიბულის შესახებ და უზუსტობას უშვებს, როცა მას აერთიანებს თავისი კლასიფიკაციის I სერიის V ვარიანტში³¹.

(როგორც ჩანს, ქართლის სამაროვანთა მონაცემებით, აგრეთვე ანალოგიებით დას. საქართველოდან და სხვა ოლქებიდან I ჯგუფის II სერიის I ვარიანტის ფიბულების არსებობის ძირითად დროდ IV ს. უნდა ვივარაუდოთ (ამ საკითხს ჩვენ კვლავ დაეუბრუნდებით).)

I ჯგუფი, II სერია, II ვარიანტი (ტაბ. VIII—1—25). ისინი I ვარიანტის ფიბულებისაგან ძირითადად მშვილდის ბუდის სამშელთან ჩახრილობით განსხვავდებიან („ბუდეზემული ჩახრილი მშვილდსაქინძები“), სხვა დეტალებით კი ძირითადად მათი ანალოგიურია. მშვილდის განივკვეთი მრგვალი, ბრტყელი ან რკალური, ცხვირი ყოველთვის ბრტყელი აქვს, უმეტესად ბრინჯაოსაგანაა ნამზადი.

მარტაზისხევი: (ტაბ. VII—4) განივკვეთში რკალური, ამოღარული მშვილდით. სიგრძე 5 სმ³².

სამთავრო: ქვს. № 462 (ტაბ. VIII—12) ბრტყელმშვილდა, სიგრძე 4 სმ.; ქვს. 724 (48 წ.) (ტაბ. VIII—17), ბრინჯაო. მრგვალგანივკვეთიანი მშვილდით. ბრტყელი ცხვირი შემკულია ხერხისებრი და ჯვრისებრი ნაჭდევებით. სიგრძე 4,3 სმ.; ქვს. № 726 (48 წ.) (ტაბ. VIII—10) ბრინჯაო, სიგრძე 3,5 სმ. ქვს. № 81 (38 N) (ტაბ. VIII—8) რკინა, ნაკლული. ამავე ვარიანტს უნდა ეკუთვნ-

²⁶ А. К. Амброз. ДАС. № 52—54.

²⁷ А. К. Амброз. Проблемы... № 4, 4, 5 და ა. შ.

²⁸ А. С. Скрипкина. ДАС. № 108—109, № 3—10—17.

²⁹ М. М. Трапш. Культура цебельдинских некрополей. «Труды», 3. Тб., 1971, ტაბ. XIV, 26, გვ. 182 და სხვ.

³⁰ Ю. Н. Воронцов. Тайна Цебельдинской долины. М., 1975, № 42, II, გვ. 121. დას. საქართველოში რომ ანალოგიური ფიბულები III—IV სს. მიჯნიდან IV—V სს. მიჯნამდე გვხვდება, ამაზე შეგვიითხმებს აზნათის № 5 და № 6 სამარხები. პირველში განხილული ფიბულა კომპლექსშია ერთწილად ბუდეზემულთან, მეორეში კი „ჩახრილთან“. იხ. Ю. Н. Воронцов. Поэ-днеантичные памятники села Азанта.

³¹ А. К. Амброз. Фибулы..., ამ ვარიანტისაა ერთწილადი ფიბულები გარეთა უღლით (იხ. ტაბ. 9, 11—13), რაც შეუძლებელს ხდის ორწილადი შიგნითა უღლიანი სტირფაზული ფიბულების მათთან გაერთიანებას.

³² იხ. 2. ს ა გ ი ნ ა შ ე ი ი. მარტაზისხევი აღმოჩენილი IV ს. სამარხი. მუზ. მოამბე. XXVII—B. 1967, ტაბ. 1—3.

ნოდეს ქვს. № 40 (38 N); რკინა, ფრაგმენტები; ქვს. № 302 (39 N ტაბ. VIII-21) ნაკლული, მშვილდგადახვეული. ქვს. № 24 (39 S) (ტაბ. VIII-1) ბრინჯაო.

ურბნისი: ორმოსამარხი № 3 (ტაბ. VIII-3) ბრინჯაო. მშვილდი განიკვეთ-ში რკალისებრი, ნაკლული³³.

სტირაფაზი: ორმოსამარხი № 11 (1964 წ.), ორმოსამარხი № 61 (1974 წ.)³⁴ (ტაბ. VIII-2).

მოდინახე: (ტაბ. VIII 1-3-7, 11, 15). წებელდის ტიპის სამაროვნები (ტაბ. VIII 18-20, 22-25)³⁵.

ანალოგები: მინგეჩაური³⁶, ჩრდილო კავკასია³⁷.

განხილული მშვილდსაქინძები შეესაბამება ამპროზის VI სერიის IV ვარიანტს, რომელთაც იგი ათარილებს IV ს. II ნახ. V და ნაწილობრივ VI ს.³⁸. აფხაზეთისთვის ანალოგიურ ფიბულათა თარიღს ძირითადად V ს. I ნახევრით განსაზღვრავს. როგორც ჩანს, აღმოსავლეთ საქართველოს ანალოგიურ მშვილდსაქინძათვისაც იგივე თარიღია ძირითადად ადეკვატური.

I ჯგუფი, სერია III—„ჯერისებრი“ მშვილდსაქინძები (ტაბ. XVII—1-61) სხვა ბუღბაბულ ფიბულათაგან განსხვავებით მათ ბუღის ასაბმელთან გამსხვილება, ან შევრილები აქვთ, რაც ჯერისებრიობის ეფექტს ქმნის. ბუღის ასაბმელის ბოლო, შევრილთა შუა ხერგელში, ან ჩარჩვენა შევრილზე მაგრდება. მართებული ჩანს აზრი, რომ ასაბმელთან „ჯვარედინი“ ხეიის „ნაშოს“ წარმოადგენს³⁹. სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილ ერთ-ერთ ფიბულას (ტაბ. XVII—1) მშვილდი სამ ადგილას გარდიგარდმო ნაქდევთა რიგით აქვს შემკული, რომელიც მართლაც მოგვაგონებს მავთულის ზეიის იმიტაციას⁴⁰. უფრო მეტიც, თვით გამსხვილებაზე ორთავე მხრიდან ნაქდევები აზის, რაც იგივეს მიუთითებს. ჯერისებრი ფიბულები ერთმანეთისაგან მშვილდის ფორმითა თუ სხვა დეტალებით განსხვავდებიან⁴¹.

³³ იხ. ლ. ქილაშვილი. დასახ. ნაშრ. სურ. 36—9, გვ. 84, IV—V სს.

³⁴ შდრ. Б. В. Т е х о в. დასახ. ნაშრ. ნახ. 102—7. მის ანალოგად ტუბოვი ჩხოროწყუს, ქალეს, ზემო რაქის, ბორის, კლდეეთის და სხვა ფიბულებს უთითებს—იქვე, გვ. 265—266. ჩეხეთის კარგადაა ცნობილი ჩხოროწყუს, კლდეეთის და ბორის ფიბულები, ისინი არ გამოდგება ანალოგად. Р. Х. Г а г л о в. დასახ. ნაშრ. ტაბ. 1—22, გვ. 29.

³⁵ А. К. А м б р о з. Проблемы... ნახ. 4—6, 9. თარიღი V ს. 1 ნახ.; М. М. Т р а п ш. დასახ. ნაშრ. ტაბ. II—2, 3, 4; Ю. Н. В о р о н о в. დასახ. ნაშრ. გვ. 42, 10.

³⁶ Г. М. В а н д о в. Раннесредневековое городище Судугилан, КСИИМК. № 54. 1954. ნახ. 59, 4, გვ. 130. ათარილებს I—III სს.

³⁷ Гр. П. С. У в а р о в а. Могильники северного Кавказа. МАК, VIII. რუთხა—ტაბ. IV—4, 15, ზადლასიკი—ტაბ. XXXI—9; Е. П. А л е к с е в а. Древняя и средневековая история Караачево-иеркеши, М., 1971, ტაბ. 20—9—IV—V. სს.

³⁸ А. К. А м б р о з. Фибулы... გვ. 57.

³⁹ А. К. А м б р о з. დასახ. ნაშრ. გვ. 55—გამოყოფს მე-15 ჯგუფის V სერიად.

⁴⁰ შდრ. კლდეეთურ მშვილდსაქინძებს—გ. ლომთათიძე. კლდეეთის სამაროვანი, თბ., 1957, ტაბ. XIII, 1—3. ხეიის იმიტაცია იხ. წებელდურ ჯერისებრ მშვილდსაქინძებზე—М. М. Т р а п ш. დასახ. ნაშრ. ტაბ. X—2, XIV—6, XVI—12 და სხვ.

⁴¹ ჯერისებრი მშვილდსაქინძები ო: ტყეშელაშვილის ტიპოლოგიურ კლასიფიკაციაში გაფანტულია ბუღბაბულ მშვილდსაქინძთა I და II ჯგუფის სხვადასხვა ტიპებში. ბუღის ასაბმელის მშვილდზე მიმაგრების ხერხის მიხედვით გამოყოფს 3 ვარიანტს. III ვარიანტისათვის დამახასიათებელია სწორი ბუღის დასამაგრებელთან შევრილებიანი ფიბულები—იხ. ო. ტყეშელაშვილი. სამთავროს სამაროვნის... გვ. 309.

ვარიანტი I (ტაბ. XVII 1-6, 10, 16, 17) — თანაბრადმოკალური, განიკვეთში მრგვალი, ნახევარწრიული ან ოთხკუთხა მშვილდით. მუხლზამბარიანება.

სამთავრო: ქვს. № 578 (46 წ.) (ტაბ. XVII-1) ბრინჯაო. მშვილდი მრგვალ-განიკვეთიანი. ბუდე აბმულია „ჭკრის“ შუაში. სიგრძე 4,8 სმ. ქვს. № 119 (39 N) (ტაბ. XVII-2) რკინა. მრგვალგანიკვეთიანი მშვილდით. სიგრძე 3,2 სმ; ქვს. № 24 (39 N) (ტაბ. XVII-10) რკინა, მრგვალგანიკვეთიანი მშვილდით. სიგრძე 3 სმ.

მოღინახე: (ტაბ. XVII-6).

აწალოგები: კოლხეთსა (ნოქალაქევი, წებელდა) და მინგეჩაურში⁴². I ჯგუფი, III სერია, ვარიანტი II — მათი დამახასიათებელი ნიშანი არის: ბრტყელი, ფართო მშვილდი, რომელიც მუხლისაკენ მეტ-ნაკლებად ფართოვდება და ზოგ შემთხვევაში წაგრძელებული სამკუთხედის ფორმას იღებს. მათ შორის განირჩევიან მშვილდდაფანჯრულები (ციკრულმშვილდიანები).

ვარიანტი IIA (ტაბ. XVII 9, 11, 18, 19, 21—28) — „ჭკრისებრი“ მშვილდ-საქინძები სამკუთხედისებრი დაფანჯრული მშვილდით.

სამთავრო: ქვს. № 303 (39 N) (ტაბ. XVII-19) რკინისა. ქვს. № 119 (39 N) (ტაბ. XVII-11) რკინა. სამკუთხედისებრი მშვილდზე პირამიდულად განლაგებული სამი სამკუთხედი ამოჭრილი. სიგრძე 3 სმ. ქვს. № 174 (38 N) (ტაბ. XVII-21). ქვს. № 243 (38 N) (ტაბ. XVII-18) რკინა, სიგრძე 4 სმ. მშვილდზე პარალელურად ამოჭრილი ორი სამკუთხა „ფანჯარა“. ქვს. № 94 (39 N) (ინვ. 12—54:3321) რკინა, ფრაგმენტი; ქვს. № 7 (38 N) (ტაბ. XVII-22) რკინა. ქვს. № 317 (39 N) (ტაბ. XVII-9). ასეთივე უნდა იყოს არმაზისხევის № 40 სამარხში აღმოჩენილი რკინის ერთ-ერთი მშვილდსაქინძი⁴³.

ვარიანტი II A¹ — მუხლსახსრიანი დაფანჯრულმშვილდიანი ჯვრისებრი მშვილდსაქინძები; მცხეთა-სამთავრო: ქვს. № 163 (38 N) (ტაბ. XVI-34); ქვს. № 247 (39 N) (ტაბ. XVI-35).

მოღინახე: სამარხი № 81 (1973 წ.) (ტაბ. XVII-41); კულტურული ფენიდან (ტაბ. XVII-42) ყველა რკინისა.

ვარიანტი II B — „სამკუთხა“ დაუფანჯრავი მშვილდით.

სამთავრო: ქვს. № 255 (39 N) (ტაბ. XVII-12) ბრინჯაო. მშვილდზე შუაში ქედი გასდევს. სიგრძე 3,4 სმ. ქვს. № 165 (38 N) (ტაბ. XVII-23) ბრინჯაო, ზემოაღწერილის ანალოგიური. სიგრძე 3,1 სმ. ქვს. № 234 (39 N) (ტაბ. XVII-13) რკინა. სიგრძე 5,1 სმ. ქვს. № 1 (38 N) (ტაბ. XVII-20) ბრინჯაო. სიგრძე 2,8 სმ. ქვს. № 533 (40 N) (ტაბ. XVII-15) ბრინჯაო, სიგრძე 3,75 სმ. ქვს. № 174 (38 N) (ტაბ. XVII-13) ბრინჯაო. სიგრძე 4,1.

⁴² А. К. Амброз. Проблемы... ნახ. 4, 10—V ს. II ნახ. Ю. Н. Воронин. დასახ. ნაშრ. ნახ. 42—12; იქვე, ნახ. 42, 6—გამოსახულია ჯვრისებრი, ერთწილადი ფიბული გარეთი ულლით. იგი III ს. გვიანდელი ხანით ვერ დათარიღდება; როგორც ჩანს, IV ს. უკვე გაჩნდნენ ორწილადი ჯვრისებრი ფიბულები (ისევე როგორც ჩვეულებრივი ბუდეამბული ორწილადი ფიბულები განვითარდნენ ერთწილადთაგან), ამიტომ მართებულად არ მიგვაჩნია „ჯვრისებრთა“ გაჩენის ხანად მაინცდამაინც V ს. მიჩნევა. შტრ. Ю. Н. Воронин. იქვე, გვ. 121. ამდენად, „ჯვრისებრი ფიბულთა“ გაჩენის შ. თრაფშის მიერ შემოთავაზებული თარიღი — III—IV სს. მიჯნა არ უნდა იყოს მტკარი — იხ. М. М. Тр а п ш. დასახ. ნაშრ. გვ. 185.

⁴³ იხ. მცხეთა, 1, 1955, სურ. 72, მარცხნივ ქვემოთ.

ანალოგიური ფიბულები აღმოჩენილია წებელდასა⁴⁴ და ნოქალაქეში.
ვარიანტი II B' — მუხლსაკენ მეტ-ნაკლებად გაფართოებული ბრტყელი
მშვილდით. ქეს. № 150 (38 N), ინვ. 12—54:713 ბრინჯაო. სიგრძე 2,2. ქეს.
№ 462 (40 N), ინვ. 12—54:5786 რკინა, ნაკლული. ქეს. № 526 (40 N), ინვ.
12—54:5935 რკინა, ნაკლული, სიგრძე 3 სმ. ქეს. № 170 (38 N), ინვ. 12—
54:822 ბრინჯაო. ქეს. № 13 (38 N) (ტაბ. XVII—30) ბრინჯაო. ბრტყელი მშვილ-
დი „წერტილწრიოთა“ შემკული. სიგრძე 4,2 სმ. ქეს. № 163 (78 N) (ტაბ.
XVII—29) ნაკლული. სიგრძე 2 სმ; ქეს. № 129 (39 N) 12—54:3444 (?)

ვარიანტი IIC — ამ ვარიანტის მშვილდსაქინძებს ბრტყელი, ეიწრო, თა-
ნაბრად მორკალული მშვილდი აქვთ, მუხლზამბარიანია. სხეებისაგან ძირი-
თადად განასხვავებს მუხლში გრძელი ღერძი დამატებითი ხეივით.

სამთავრო: ქეს. № 443 (40 N) (ტაბ. XVII—37) ბრინჯაო; ქეს. № 446
(40 N) (ტაბ. XVII—36) ბრინჯაო. ამ ფიბულას ასაბმელი „შვერილი („ჯვარ-
ი“) დაზიანებულია და ბუდის აბმა ხელმეორედ, „ძველი წესით“, ხეივით უც-
დიათ; ქეს. № 375 (39 N) (ტაბ. XVII—43) რკინა, მრგვალგანივკვეთიანი
მშვილდით. სიგრძე 4,4 სმ. აღსანიშნავია, რომ რკინის ფიბულებს მუხლში
ღერძი უფრო მოკლე აქვთ, ვიდრე ბრინჯაოსას. ერმაკოვის კატალოგი: (ტაბ.
XVII—44,47) № 2170 სამთავრო, № 2155 ყაზბეგი (?), № 2168 წარმოშობა-
ბის გარეშე, № 2189 — 504, 494, 485 თითქოს მანგლისურია, მაგრამ სურათის
ზოგ მშვილდსაქინძს მინაწერი აქვს — Sarchala — სარტიქალა⁴⁵.

განხილული ვარიანტის ფიბულებთან ახლო დგას ბიჭვინტის VII უბანზე
1958 წ. აღმოჩენილი ბრინჯაოს ფიბულები⁴⁶.

III სერია, III ვარიანტი: მუხლსასხრიანი ჯვრისებრი მშვილდსაქინძები,
თანაბრადმორკალული, ძირითადად ბრტყელი მშვილდით.

სამთავრო: ქეს. № 476 (40 N) (ტაბ. XVII—26) რკინა, ნაკლული; სიგრ-
ძე 3,9 სმ; ქეს. № 427 (40 N) (ტაბ. XVII—40) რკინა, ქსოვილის ნაშთით.
სიგრძე 6,5 სმ; ქეს. № 101 (39 N), ინვ. 12—54:3340 რკინა, ნაკლული. სიგრძე
4 სმ. ქეს. № 140 (39 N) (ტაბ. XVII—27) რკინა. სიგრძე 5,8 სმ; ქეს. № 655
(47 წ.) (ტაბ. XVII—28) ბრინჯაო. სიგრძე 2,5 სმ. ქეს. № 231 (39 N) (ტაბ.
XVII—45) რკინა, ძლიერ ფართო მშვილდით, სიგრძე 5,8 სმ. ქეს. № 486
(40 N) (ტაბ. XVII—31). ქეს. № 612 (46 წ.) (ტაბ. XVI—38) და სხვა.

მოღინახე — (ტაბ. XVII—33) რკინა, ნაკლული.

გურჯაანი — (ტაბ. XIV—11) რკინა.

ყოღოთო: ორმოსამარხი № 26 (ტაბ. XVI—25) ბრინჯაო.

III ვარიანტის მშვილდსაქინძები ისტორიული ეგრისიდან ჯერჯერობით
უცნობია. სრულიად ანალოგიური ფიბულები აღმოჩენილია მინგეჩაურში⁴⁷.

⁴⁴ М. М. Г у н б а. Новые памятники Цebelъдинской Культуры. Тб., 1978, ტაბ. LI—
13, V—VI სს. იქვე, გვ. 51. თითქოს მსგავსია ბიჭვინტაში აღმოჩენილი ზოგი ფიბულა — იხ.
ო. ლ ა მ ბ ა შ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ. ტაბ. 1—1. როგორც ჩანს, III სერიის I — II ვარიანტის
ფიბულები მთელს საქართველოში საერთო განვითარების შედეგია, ხოლო შემდგომში, III ვარიან-
ტიდან განვითარების საერთო ხაზს გამოეყო წებელდა. დაახლოებით ასეთივე დაკვირვება აქვს
ამბროზს — იხ. А. К. А м б р о з. Фибулы... გვ. 55.

⁴⁵ იხ. Д. И. Е р м а к о в, Каталог фотографических видов и типов Кавказа, Персии,
Европейской и азиатской Турции. Тифлис, 1896.

⁴⁶ ო. ლ ა მ ბ ა შ ი ძ ე. დასახ. ნაშრომი. ტაბ. 1—2 და გვ. 128—129.

⁴⁷ აზერბაიჯანის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის მინგეჩაურის ფონდი: ინვ. №551, რკი-
ნა; ინვ. № 703 რკინა და სხვა.

III სტრია. IV ვარიანტი (ტაბ. XVII—46, 48—61) — ჯვრისებრი, ჩაღრე-კილი მშვილდსაყინებები. შათი საერთო ნიშანია ბუდის ასაბმელთან ჩაღრეკილი მშვილდი და მუხლასასრიანობა. იგი ერთ-ერთ ყველაზე მრავალრიცხოვან ვარიანტს წარმოადგენს. ამზადებდნენ ბრინჯაოსა და რკინისაგან. ბრინჯაოს მშვილდსაყინებებს ბრტყელი, შედარებით ვიწრო ნაქდევეებითა და წერტილ-წრეებით შემკული მშვილდი აქვს და ძლიერ დაბალი, ხშირად წაგრძელებული ოთხკუთხედის ფორმის ბუდის ასაბმელი. რკინის ფიბულებს კი ზოგჯერ ბრინჯაოს ფირფიტით შემკული, უმეტესად ფართო და ძლიერ ფართო მშვილდი აქვთ, ბუდის სარკმელი კი უმეტესად სამკუთხა ფორმისა.

სამთავრო: ქვს. № 209 (38 S) (ტაბ. XVII—50—51, 57) ყველა ბრინჯაო. ქვს. № 193 (38 S) (ტაბ. XVII—54) ბრინჯაო. ქვს. № 371 (41 S) ინვ. 12—54:12431 ბრინჯაო. სამკუთხაგანივევითიანი ჰლეებით შემკული მშვილდით, 12—54:12436 რკინა. ქვს. № 813 (58 წ.) (ტაბ. XVII—53) რკინა. შედარებით ვიწრო, მაღალი ბრინჯაოს ფირფიტით შემკული მშვილდით. ქვს. № 78 (38 N) (ტაბ. XVII—48) რკინა, ფართო მშვილდით. ქვს. № 274 (39N) (ტაბ. XVII—46) რკინა, ძლიერ ფართო მშვილდით; № 70 (39 N) (ტაბ. XVII—6) რკინა, ფართო სამკუთხედისებრი მშვილდით, რომელიც შემკულია „თევზიფხურად“, ვერცხლის გრძელი ფირფიტით. ქვს. № 21 (39 N) (ტაბ. XVII—55) რკინა, ძლიერ მცირე ზომის (სამარხში მასთან ერთად ლეონ I-ის მონეტაა) და სხვა. მრავალი.

ურბნისი — ნაქალაქარი, უბანი XVI—5 (1959 წ.), (ტაბ. XVII—59) ბრინჯაო, ნაკლული. ბრტყელი, მაღალი მშვილდი შემკულია წერტილწრითა და ქვირთული სამკუთხედით.

სანთა — თრიალეთის ფონდი, საველე № II—482. რკინა, დაზიანებული ცხვრით⁴⁸.

ყოლოთი — ინვ. № 4—58—14, რკინისა, ნაკლული.

ანალოგიური მშვილდსაყინებები აღმ. საქართველოს გარდა გვხვდება მინგეჩაურში⁴⁹, დალესტანში⁵⁰, ჩეჩნეთში⁵¹, თითო-ორილამა ჩმისა⁵² და ღვინში⁵³. ჩამოთვლილ პუნქტებში აღმოჩენილი ფიბულების უმეტესობა ძლიერ ახლოს დგას აღმ. ქართულთან. ისინი ზოგ შემთხვევაში აქედანვე უნდა იყოს გატანილი (ღვინი, ჩმი), ან საერთო წყაროდან მომდინარეობდნენ (მინგეჩაური, ხინისლი, ჩეჩნეთ-დალესტანი).

⁴⁸ შტრ. Б. А. К у ф т и н. Археологические раскопки в Трიაleti. Тб., 1941, გვ. 22, და ნახ. 25, 7. მასთან ერთად სამარხში ყავადის (488—531) მონეტა და სხვა ინვენტარია — იხ. იქვე, ნახ. 25—1, 2, 4, 5, 7.

⁴⁹ აზერბაიჯანის სახ. ისტ. მუზეუმის მინგეჩაურის ფონდი: ინვ. № 2323, № 280, № 84, № 703 ყველა რკინა № 710, № 254 და სხვ.

⁵⁰ Д. М. А т а е в. Нагорный Дагестан в раннем средневековье. Махачкала, 1963, ნახ. 16—5—ზევთა; აგრეთვე, В. Г. К о т о в и ч. Археологические работы в горном Дагестане. МАД. II. 1961. Махачкала, ნახ. 18, 23 — ლონბი; А. К. А м б р о з. Фибулы... გვ. 55 — ჩიორტი.

⁵¹ М. Х. Б а г а е в, В. Б. В и н о г р а д о в. Раскопки раннесредневекового могильника у село Харачой. КС № 32, ნახ. 4, 13.

⁵² А. К. А м б р о з. Проблемы... სურ. 15.

⁵³ სამხეთის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის ღვინის ფონდი: ინვ. 2325 (46 — ღვინი, 65 წ. 1913) 88 — ღვინი, 51 წ. — ორივე ბრინჯაოსია. შტრ. А. А. К а л а н т а р я н. Металлические изделия центрального квартала Двина. ИФЖ. 1973, № 3(342), სურ. 11, 5.

ნ. უგრელიძე. ეხება რა საერთოდ ჯვრისებრ ტიპის ფიბულებს, აღნიშნავს, რომ ისინი IV—V სს. უნდა მიეკუთვნონ. VI—VIII სს. მასალის განხილვისას კი ზოგადად შენიშნავს: „მოუხედავად იმისა, რომ სამთავროს მშვილდსაქინძები ნაირნაირი ვარიანტით არის წარმოდგენილი, ისინი მაინც ერთი სერიის შთაბეჭდილებას სტოვენენ“⁵⁴. როგორც ჩანს, ეს მთლად ასე არ არის. ო. ტყეშელაშვილი მათ აერთიანებს II ჯგუფის I ქვეჯგუფის II ტაშში⁵⁵. ჩვენ ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ II ჯგუფი ფაქტიურად „ნაყრებია“ სხვადასხვა ჯგუფისა და სერიის მშვილდსაქინძებისა: აქაა ბუდეაბმული, კვინტიანი და სხვ. მშვილდსაქინძები. ა. ამბროზი აღნიშნავს, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში V ს. II ნახ. და VI სს. ფართოდ გავრცელდა ჯვრისებრი, „ჩახრილი“ მშვილდსაქინძები (უნეტესად სახსრანები), რომელთაც გაძლეს აქ VIII—IX სს-მდე.

შემახასა და დაღესტანში აღმოჩენილი ანალოგიური ფიბულების თარიღად მას VII ს. მიაჩნია⁵⁶. ჯვრისებრი ფიბულები საერთოდ ქართული მოვლენა ჩანს (ამ სიტყვის ფართო ისტორიულ-კულტურული გაგებით). რაოდენობრივი და ტიპოლოგიური მრავალფეროვნება მიგვითითებს, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ფიბულები წამყვანი და განსაზღვრელნი ჩანან მხოლოდ ნოვოზოლქებში აღმოჩენილთაგანს. დასაზუსტებელია ამბროზის და სხვა ავტორთა მიერ შემოთავაზებული აღმ. ქართულ ჯვრისებრ ფიბულათა თარიღი, რასაც ქვემოთ შევხებით.

I ჯგუფი, IV სერია — ბუდეაბმული ფიბულები, რომელთაც მშვილდი შუა აღვილას ძლიერ აქვთ გაფართოებული: ოვალურად, წრიულად ან იშვიათად კვადრატულად. მათ ნაწილს გაფართოებული მშვილდი დფანჯრული აქვს, მუხლის მოწყობილობის მიხედვით კი განირჩევიან მუხლზამბარიანები და მუხლსახსრანები.

ვარაზტი I A — მრგვალი ან ოვალური დაუფანჯრავი მშვილდით, მუხლზამბარიანები.

სამთავრო: ქეს. № 153 (39 N) (ტაბ. XIII—1) რკინა. ქეს. № 557 (46 წ.) (ტაბ. XIII—13) რკინა, ნაკლული.

ვარიანტი I, მუხლსახსრანები — სამთავრო: ქეს. № 522 (46 წ.) (ტაბ. XIII—17); ქეს. № 130 (39 N), ინვ. 12—54:3451 რკინა. ფრაგმენტი. ქეს. № 314 (39 N) (ტაბ. IX—29) რკინა, ნაკლული.

ვარიანტი II — სხვადასხვა სახეობად დაფანჯრული მრგვალი მშვილდით.

მარტაზისხევი: (ტაბ. XII—3) რკინა, ნაკლული, მშვილდზე გამოსახულია წრეში ჩასმული ვარდულა⁵⁷.

სამთავრო: ქეს. № 169 (39 N) (ტაბ. XII—12) რკინა. ფრაგმენტი. მარტაზულის ანალოგიურია: ქეს. № 129 (39 N) (ტაბ. XI—26, 27) რკინა, ფრაგმენტი, „წრეში ჩასმული ჯვარი“. ქეს. № 174 (38 N) (ტაბ. X—2) რკინა, დაზიანებული. წრეში ჩასმული რვაფურცლა „ყვავილი“, მუხლსახსრანი(?).

⁵⁴ ნ. უგრელიძე. ადრეულ შუასაუკუნეთა... გვ. 51, 77.

⁵⁵ ო. ტყეშელაშვილი. სამთავროს საპროექტის... მშვილდსაქინძები... გვ. 310—311, ტაბ. I, სურ. 2—15—17.

⁵⁶ იხ. A. K. AMBROZ, Фибулы... გვ. 55.

⁵⁷ შტრ. მ. ს. ა. გ. ი. ნ. შ. ი. მ. მარტაზისხევი აღმოჩენილი...

ურბნისი: ხის სარკოფაგი № 25, XXXV უბანი (ტაბ. II—2), რკინა, დაზიანებული. წრეში ჩასმული „მზე“. მუხლზამბარიანი⁵⁸.

ვარიანტი II — კვადრატული მშვილდი ორმწკრივი ოთხკუთხედების ბადით — სამთავრო, ქვს. № 564 (46 წ.) ინვ. 12—54:6786 რკინა, ნაკლული.

მოღინახე: ტაბ. XII—15.

IV სერიის ფიბულების ზუსტი ანალოგები ქართლის გარეთ ჩემთვის უცნობია. მსგავსია სოფ. განთილში (გაგრაძეთან) აღმოჩენილი მუხლზამბარიანი, ორწრიადი, ბრინჯაოს ბუდეაბმული მშვილდსაყინი⁵⁹ (ტაბ. XIII—16). მისი მშვილდის შუა ნაწილი წერტილებითა და V-სებრი ამოჭრილი სახეებით შემკულ დისკოს წარმოადგენს⁶⁰. I ჯგუფის (ბუდეაბმული) მშვილდსაყინების აღრეულ პროტოტიპად მკვლევარები ერთხმად აღიარებენ საშუალო ლატენის ფიბულებს⁶¹. თვით ბუდეაბმული მშვილდსაყინები კი სპეციფიკური მოვლენაა ჩრდ. შავიზღვისპირეთისათვის. მათი ფორმირება და დამზადება ახ. წ. I ს. დაიწყო ამ ოლქში⁶². მახლობელ ხანაშივე ვარაუდობს დას. საქართველოში ბუდეაბმულ მშვილდსაყინთა ადგილობრივი წარმოების გაჩენას ო. ტყეშელაშვილი⁶³. ამბროზის აზრით, II—III სს. დას. საქართველოში თავისებურ ბუდეაბმულ მშვილდსაყინთა წარმოება დაუწყეთ, არაუგვიანეს III ს. აფხაზეთშიც. ჩრდილო შავიზღვისპირეთში კი III ს. შეწყდა რკალისებურ, ორწრიად ბუდეაბმულ მშვილდსაყინთა დამზადება, რომელიც ჩრდილო კავკასიასა და აფხაზეთს IV ს-მდე შემორჩაო⁶⁴.

არ უნდა იყოს მართებული ამბროზის ცდა დას. საქართველოსაგან გამოყოს აფხაზეთი მშვილდსაყინთა განვითარების მხრივ. უფრო შორს წავიდა ი. ვორონოვი — დას. საქართველოს კომპლექსებიდან ჩხოროწყუ წებელდის კულტურის აღრეულ ეტაპს მიაკუთვნა⁶⁵. უნდა შევნიშნოთ, რომ ფიბულებისა და ზოგირითი სხვა მასალის მხრივ წებელდისა და ჩხოროწყუს ანალოგები უფრო სამხრეთითაც მიიწეეს. ამბროზისა და ვორონოვს მხედველობიდან გამორჩათ ურეკის მასალა, რომლის ანალოგიებს აფხაზეთში მიუთითა ვ. ლეკვინაძემ⁶⁶. ჩვენ დავუმატებთ, რომ ჩხოროწყულ მასალაში გამოირჩევა ერთი ფიბულა (ამბროზი და ვორონოვი, როგორც ჩანს, ჩხოროწყული ნივთების შესახებ მხოლოდ ხოშტარისაგან აღებული პუბლიკაციით მსჯელობენ), რომლის ცხვირის ზედა

⁵⁸ შარ. ლ. კილაშვილი. ურბნისი... გვ. 75.

⁵⁹ ფიბულის ფორმ. და მასთან დაკავშირებული ცნობები მოგვაწოდა ისტ. მეცნ. დოქტ. გ. ლორთქიფანიძემ, რისთვისაც მადლობას მოვახსენებ.

⁶⁰ იგივე ფიბულა — იბ. Г. К. Шама. Археологические разведки 1967 года в Гагрском районе. МАИА, Сухуми, 1974, ნახ. 3. ანალოგიური ფიბულა აღმოჩენილია გაგრის მიდამოებში იმპერატორ პონტიუსის (395—423) მონეტასთან ერთად — იბ. А. А. Спичкин. Монеты V века в Черноморье. ИАК. № 23, ნახ. 15.

⁶¹ А. К. Амброз. დასახ. ნაშრომი, გვ. 93—94; ა. კალიტიცკი — ძვ. წ. I ს. ბოლოს თხ. ახ. წ. I ს. დასაწყისში — იბ. А. П. Калитинский. დასახ. ნაშრომი, გვ. 206.

⁶² ო. ტყეშელაშვილი. დასახ. ნაშრ. გვ. 316—317.

⁶³ ო. ტყეშელაშვილი. იქვე. გვ. 315, 92—93. ტაბ. 161—6—11

⁶⁴ А. К. Амброз. დასახ. ნაშრომი. გვ. 94—95. ზოგი ავტორის მიხედვით ორწრიადი ბუდეაბმული ფიბულები დუნაისპირეთში გაჩნდა — Chs. Giacomu, Über die Fibel mit umgeschlagenem Fub in Dacien. „Dacia“, XV. 1971, გვ. 235—268 (სკრიპინით გვ. 108).

⁶⁵ Ю. Н. Воронов. Тайна..., გვ. 135 და ნახ. 50. უნდა შევნიშნოთ, რომ „წებელდის კულტურის“ არეალში ქერქერობით სრული „ჩხოროწყული კომპლექსი“ არაა აღმოჩენილი.

⁶⁶ В. А. Лекинадзе. Богатое погребение конца IV века из Уреки. СА. № 4. 1975, გვ. 119, ნახ. 1, г, д, е, ж, з.

ნაწილი ვერტიკალურად ბრტყელია (ტაბ. VI—4), ისევე როგორც ურეისა (ტაბ. VI—9) და აბგიძრახუს № 37 სამარხის (ტაბ. VI—10) ფიბულებისა⁶⁷. აღნიშნული დეტალი მიუთითებს მათ გენეტიკურ ერთობაზე. გარდა ამისა, აღმოსავლეთ საქართველოს მასალებში ჩვენ გამოვყავით I ჭგუფის I სერიასა, II სერიის I და II ვარიანტებსა და III სერიის I და II ვარიანტებში წებულდურის ანალოგიური ფიბულები. როგორც ჩანს, I—VI სს. მანძილზე, განსაკუთრებით კი IV ს-დან ფიბულების მხრივ საქართველოს ყველა რეგიონი მეტ-ნაკლებად (აფხაზურითურთ) ერთიან სურათს იძლევა. ამდენად, არ მიგვაჩნია მიზანშეწონილად აღნიშნული პერიოდისათვის აფხაზეთის გამოყოფა მატერიალური კულტურის ამ დეტალით⁶⁸ საქართველოს სხვა ნაწილებისაგან.

აღმ. ქართული I ჭგუფის მშვილდსაკინძების შედარება-ანალოგიების საფუძველზე შეიძლება დარწმუნებით თქმა, რომ მისი საწყისი ეგზემპლარები იბერიაში დასავლეთ საქართველოდან გავრცელდა. ეს აზრი ჭერ კიდევ ო. ტყეშელაშვილმა წამოაყენა⁶⁹, მაგრამ მას აკლია არგუმენტაციის სისრულე და თარიღის სიზუსტე. ახლა კი, როგორც დავრწმუნდით, დას. საქართველოს ანალოგიური I სერიის ფიბულების აღმოჩენის ფაქტი ქართლში იშვიათობის რიგისაა, ხოლო IV ს-ის II და III სერიის მშვილდსაკინძების აღმოჩენა

⁶⁷ იხ. М. М. Т р а п ш. Культура.. ტაბ. XVII-6 და В. А. Л е к в и н а д з е. დასახ. ნაშრომი. ნახ. I—Г, д; ჩვენს მიერ საგანგებოდ მითითებული ჩხოროწყული ფიბულა კი ნინო ხოშტარაის ნაშრომში, სამწუხაროდ, გამოქვეყნებული არაა. იგი ჩვენ ვნახეთ და ჩავიხატეთ ფოტოს მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში მუშაობისას.

⁶⁸ ჭერჭერობით ყველაზე დიდ საცდურს, „წებულდის კულტურის“ გამოყოფისას, ქენის ძაბრისებურპირიანი დოქები. ამ „კულტურის“ სხვა დეტალები: იარაღი, მინა, სამკაული, დამარხვის წესი და სხვ. დას. საქართველოს სხვა ოლქისთვისაც არაა უცხო; მით უმეტეს მდდარა ი. ვორონოვის მიერ შემოთავაზებული რთული ეთნოგენეტიური „სურათები“ კოლხეთის მთელი ისტორიისათვის. ავტორი სწორად არ ერიდება დილუტანტიზმსა და „აქრძალულ“ ხერხებსაც კი. კერძოდ, ვორონოვის მიხედვით, აკად. გ. მელიქიშვილი წერს: «Перемещение... древней (мифической) Колхиды на р. Риони является продуктом позднего осмысления...» — იხ. Ю. Н. В о р о н о в. დასახ. ნაშრ. გვ. 139. სინამდვილეში უნდა იყოს: «Помещение политического центра древней (мифической) Колхиды на р. Риони является, несомненно, продуктом позднего осмысления, когда этот центр на самом деле переместился сюда. იხ. Г. М е л и - к и ш в и л и. К истории древней Грузии. Тб., 1959, გვ. 213. ფიქრობთ, თვალნათლივ ჩანს გამოყენებული ლიტერატურის გაყალბება. სხვაგან ვორონოვი ამტკიცებს რა, რომ ვახტანგ გორგასალს არ შეუერთებია აფხაზეთის აღმოსავლეთი ნაწილი, ე. ი. აფშილეთი, იშველებს ქართლის ცხოვრებას: «...Отрывок из «Жизни Грузии», на основании которого могут быть, сделаны эти выводы, относится ко времени значительно более позднему, когда под Абхазией /«Апхазети»/ понималась вся Западная Грузия /46,31/. Согласно этому отрывку, Вахтанг захватил «крепости вплоть до Цихе-Годжи» т. е. подошел к Цихе-Годжи не с запада, а с востока», გვ. 145. სინამდვილეში «ქართლის ცხოვრება» (I, თბ., 1955, გვ. 150—157) მოგვითხრობს, რომ ვახტანგმა დარიალის გზით ილაშქრა ოსეთში, შოარბია პაპანიკეთი და ჭიქეთი, დაუდო ზავი ოსებს. ამ მყოფმა თავისი და მირანდუხტი და გათავისუფლებული ტყვეები წარმოგზავნა გზასა დარიალისასა და თუთ სპითა დიდითა ქართლისათა წარმოვიდა გზასა აფხაზეთისა(ეს ჩრდილო კავკასიიდან კოდორის ხეობაზე, წებულდამი გადმოსასვლელი გზაა—ნ. ა.)... და სამწუელ წარტყუნენა ყოველი ციხენი აფხაზეთისანი ვიდრე ციხე გოჟამდ...» აქედან ამკარა, რომ ვორონოვის სურვილის საწინააღმდეგოდ, ქართლის ცხოვრების მიხედვით, ვახტანგ გორგასალი სწორედ დასავლეთიდან მისდგომია ციხე-გოქს. ლიტერატურისა და წყაროების ასეთი გაყალბება ვორონოვს სპირდება, რათა ქართულთა კვალი წაშალოს აფხაზეთში და მთელს დასავლეთ საქართველოში. ასეთი „შეცდომების“ მავალეთების მოყვანა კიდევ შეიძლებოდა, მაგრამ ჩვენი ნაშრომის მოცულობა და დანიშნულება მერის საშუალებას არ გვაძლევს.

⁶⁹ ო. ტყეშელაშვილი. მშვილდსაკინძები. გვ. 318.

სისტემატური ხასიათის მოვლენაა აღმ. საქართველოში. უნდა აღინიშნოს, რომ II სერიის II ვარიანტის ფიბულებს ქართლში ჩრდ. კავკასიიდან უნდა შემოეღწიათ (ისევე როგორც დას. საქართველოში — წებელდაში). შეიძლება ამ გზაზე მიუთითებს „ქამანჩისებური“ („чмачисебური“) ფიბულის აღმოჩენის ფაქტი სტირფაზის № 18 სამარხში (1964 წ. გათხრები) (ტაბ. III—29)⁷⁰. ასეთი მშვილდსაქინძები დას. საქართველოში არ გვხვდება. გვიანანტიურ ხანაში ისინი ბლომადაა ჩრდ. შავიზღვისპირეთში, საიდანაც ჩრდილო კავკასიაში გავრცელებულა⁷¹. მთელი I—IV ს. მანძილზე ქართლში ფიბულების გავრცელების ჩრდილოური გზის ნაკლებაქტიურობის შესახებ მეტყველებს ალბათ ის, რომ ქართლში ძლიერ იშვიათია, ან სულაც არ გვხვდება აღნიშნული ხანისათვის ჩრდ. კავკასიაში ფართოდ გავრცელებული, ზოგჯერ კი ნზოლოდ ამ ოლქისათვის დამახასიათებელი ფიბულების ტიპები, როგორებიცაა: „ავცისა“, T-სებრი, ფიბულების „ხახვისთავა“ ვარიანტი და, რაც მთავარია, იქ II—III სს. (ნაწილობრივ IV ს-შიც) ძლიერ ფართოდ გავრცელებული „მკვეთრადპროფილირებული“ მშვილდსაქინძები. მნიშვნელოვან შემოღწევას რომ ჰქონოდა ადგილი ქართლში I—IV სს. მანძილზე ჩრდილოეთიდან, ვფიქრობთ, სწორედ ამ დეტალში უნდა ეჩინა თავი. ფიბულებთან დაკავშირებული მონაცემები კი ამის საწინააღმდეგოდ მეტყველებენ. რაც შეეხება I ჯგუფის II სერიის II ვარიანტის ფიბულებს, ისინი IV ს. ბოლოთი და V ს. თარიღდებიან და ჩრდილო კავკასიიდან ვრცელდებიან ქართლში⁷².

განხილულ მშვილდსაქინძთა შორის სავარაუდო შემოტანილ ეგზემპლართა გამოყოფა კირს; როგორც ჩანს, ქართლში სწრაფად აითვისეს სიახლე და თავის „ხელწერა“ დააჩნიეს შემოტანილი ნიმუშების მიხედვით დამზადებულ ნივთებს. საყურადღებოა ისიც, რომ აქ აღმოჩენილი ფიბულების ძირითადი ნაწილი მცირე ზომისაა, განსხვავებით თუნდაც წებელდის, აგრეთვე ჩრდ. კავკასიისა და სამხრეთ რუსეთის ბევრი ოლქის ფიბულებისაგან, რაც, ჩვენი აზრით, უფრო ცივილიზებულობის (უფრო ფაქიზი ქსოვილის სამოსს შეესაბამებოდა) რიგის ფაქტი უნდა იყოს. მშვილდსაქინძთა დამზადების ტექნიკის სწრაფ ათვისებაზე უნდა მიუთითებდეს ისიც, რომ ბრინჯაოს ეგზემპლართა გვერდით აღმ. საქართველოში დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი რკინის ფიბულები. ასეთი რამ ჩემთვის ცნობილი თითქმის არც ერთი ოლქისთვის არაა დამახასიათებელი. ანალოგიური მოვლენა მხოლოდ მინგეჩაურის ფიბულებზე დაკვირვებისას შეგინიშნეთ.

ჯგუფი II. ჭვინტიანი მშვილდსაქინძები

(ტაბ. XIX—1—40)

მას ახასიათებს მთლიანი ბუდე, წვერზე წანაზარდით, პატარა აშვერილი სპირალის ან ბურთულის სახით. აღმ. საქართველოში აღმოჩენილი ჭვინტიანი ფიბულების მშვილდი დაბალი ან საშუალო სიმაღლისაა; უმეტეს ნაწილს

⁷⁰ Б. В. Т е х о в. დასახ. ნაშრ. ნახ. 101—3. იგი აქ IV ს. „მსხლისებრ“ დოქთანაა კომპლექსში.

⁷¹ А. К. А м н р о з. Фибулы... გვ. 47.

⁷² იქვე. გვ. 26—27, 95, ტაბ. 8, 12—22; ტაბ. 20, 4 ტაბ. 26, 1; ტაბ. 27, 3. რაც შეეხება მუხლისებურად გარეკილ, ძლიერად პროფილირებულ ფიბულებს, ისინი თარიღდებიან III ს. და IV ს. დასაწყისით — იხ. გვ. 95.

შემადგენის ცენტრი მუხლისკენ ან შუა ნაწილში აქვს. განუკვეთი ბრტყელი ან დაბალი, სამკუთხა მშვილდით; მუხლი ზამბარაიანი ან სახსრიაიანი აქვს.

II ჭგუფი, I სერია, ვარიანტი I A (ტაბ. XIX—1—3, 5, 6). ბრტყელი, საშუალო სიმაღლის მშვილდის უმაღლესი წერტილი ძირითადად მუხლისკენაა, ცხვირისკენ კი თანაბრად ვიწროვდება. მშვილდის ბოლოამოღარულ, გადახვეულ მუხლში გაყრილია ღერძაკი, რომელსაც ეხვევა ზამბარაიანი ენა.

სამთავრო: ქვს. № 767 (57 წ.), ტაბ. XIX—1. ქვს. № 116 (38 N) ტაბ. XIX—6. ქვს. № 67 (38 N) ტაბ. XIX—5. კვინტმოტეხილი. ქვს. № 713 (48 წ.) ტაბ. XIX—3 და სხვ.

სართიჭალა — ერმაკოვის კატალოგის № 2189.

სტირფაზი — ტაბ. XIX—273.

ანალოგიები — ჩრდ. კავკასია⁷⁴.

სერია I, ვარიანტი IB — მრგვალგანიკვეთიანი მშვილდით, მუხლზამბარაიანები.

სტირფაზი — სამარხი № 8 (1955 წ.) ტაბ. XIX—475.

ურბნისი — ნაქალაქარი, უბანი XVI—3 (1958 წ.) ტაბ. XIX—7. სტირფაზისაგან განსხვავდება ცხვირზე „საფეხურებით“ და ნაკვეთი ჭკრით — X (ქრიზმა?)⁷⁶.

ანალოგიები: „წებელდის ტიპის“ სამაროვნები⁷⁷, ჩრდ. კავკასია⁷⁸.

ამბროზის მიხედვით, მცხეთაში კვინტიანი მშვილდსაყინძები გავრცელდა მხოლოდ VI ს.⁷⁹ ეს თარიღი ძირითადად მისაღები ჩანს, თუმცა სტირფაზის № 8 სამარხი, შესაძლოა, V ს.-საა (იხ. საყურეებთან), ურბნელი აღმოჩენილია VI ს. ბოლოსა და VIII ს. თენაში. VII ს. II ნახ. უნდა იყოს ქვს. № 713; ფიბულა აქ იგვიანებს. როგორც ჩანს, კვინტიანი მუხლზამბარაიანი ფიბულების ძირითადი ნაწილი VI—VII სს. მიჯნაზე გავრცელდა ჩრდილო კავკასიიდან ქართლში და მალევე დაუწყიათ მუხლსახსრიაიანი ვარიანტების კეთება (რომლებიც, თავის მხრივ, ძირითადად ქართლისათვის ჩანს დამახასიათებელი).

ო. ტყეშელაშვილი განხილულ ფიბულებს აერთიანებს გარდამავალი II ჭგუფის II ქვეჯგუფში ბუფაბნულ და სხვა განსხვავებულ მშვილდსაყინძებთან ერთად, ათარიღებს IV—V სს.⁸⁰ (როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ასეთი კლასიფიკაცია მიუღებელია).

II ჭგუფი, II სერია (ტაბ. XIX—8—33), კვინტიანი მუხლსახსრიაიანი მშვილდსაყინძები. იგი დამახასიათებელი ნივთია აღმოსავლეთ საქართველოს

⁷³ იხ. P. X. Гаглоев, დასახ. ნაშრომი. ტაბ. I, 24—25.

⁷⁴ ერმაკოვის კატალოგი № 5711, «Осетия»; П. Уварова, МАК VIII. таб. XXXVIII-10, 11 კუმბულა; А. К. Амброз. Фибулы ...ტაბ. 6, 2—3.

⁷⁵ Б. Б. Т е х о в. დასახ. ნაშრ. ნახ. 97—5, ათარიღებს V ს. ბოლო VI ს., გვ. 262.

⁷⁶ ლ. კ ი ლ ა შ ე ლ ი. დასახ. ნაშრ., სურ. 57,3 და გვ. 127.

⁷⁷ М. М. Т р а п ш. დასახ. ნაშრ. ტაბ. XXV—2, აბგიძარაზ, სამარხი № 47. Ю. Н. В о р о н о в. დასახ. ნაშრ. ნახ. 42—24, წიბილიუმი.

⁷⁸ А. К. А м б р о з. დასახ. ნაშრ., გვ. 47 და ტაბ. 6, 4.

⁷⁹ იქვე. გვ. 46.

⁸⁰ ო. ტყეშელაშვილი. დასახ. ნაშრ., გვ. 311, ტაბ. I, სურ. 2 და გვ. 329. აღსანიშნავია, რომ სტირფაზული კვინტიანი ფიბულის გარდა, რომელიც შეიძლება V ს. იყოს, არც სამთავროს, არც ურბნისის და სხვა IV—V სს. სამარხებში კვინტიანი ფიბულები აღმოჩენილი არაა.

VI—VIII სს. ძეგლებსათვის. უეჭველია, განვითარდა ქვინტიან. მუხლზამბარიან მშვილდსაკინძთაგან.

ამ სერიის ფიბულებს შორის პრინციპული სხვაობა არ შეიმჩნევა. განმასხვავებელია ზოგი ნიშანი: მშვილდის განივკვეთი — ბრტყელი ან სამკუთხა, ცხვირის ქედზე კოპი, ბურთულები ღერძაზე ან ნეშის ძირზე; ამ ნიშნით განირჩევიან ორბურთულიანი და სამბურთულიანი მშვილდსაკინძები. ეს ელემენტი მათ, შესაძლებელია, ისესხეს I-სებრ ფიბულებისაგან, რომელთანაც თანარსებობენ.

II ჯგუფი, II სერია, ვარიანტი I (ტაბ. XIX—B—21). ახასიათებთ: ზომიერად მორკალული, ნახევარწრიული ან სამკუთხაგანივკვეთიანი, მაღალი ან საშუალო სიმაღლის მშვილდი. ბრინჯაოს ეგზემპლარებს მშვილდი ზოგჯერ დაქდებული, ან „ფაცეტებით“ აქეთ შემკული. ზუღის თავზე (ცხვირზე) ხშირად კოპი („კეხი“) აზის. ბოლოში მეტ-ნაკლებად გაფართოებული, ჩალარული მუხლი დახვეულია, რომელშიც ძირზე ბრტყელშევერილიანი ენა (ნემსი) მაგრდება ღერძის საშუალებით. ღერძის ბოლოები დაბრტყელებულია ან ბრინჯაოს ნახევარსფეროებოვითა „ჩაკეტილი“. ენის ძირას დაბრტყელებული ფირფიტა ზამბარის მაგიერობას სწევს. იგი შიგნიდან ებჯინება მშვილდის სიბრტყეს ჩაკეტვისას. ბრინჯაოს ფიბულებსაც კი ხშირად ნემსი რკინისა აქვთ. ბრინჯაო (ან სპილენძი) შედარებით რბილია და შვერილი მალე დაჟარგავდა თავის ფუნქციას. რკინა კი უფრო ელასტიურია და შედარებით მეტხანს იქნებოდა ხმარებაში.

სამთავრო: ქვს. № 633 (47 წ.), ტაბ. XXIV—18, რკინა. სიგრძე 2,8 სმ; ქვს. № 329 (39 N), ინგ. 12—54: 4008 ბრინჯაო. სიგრძე 3,5 სმ; ქვს. № 412 (40 N), ტაბ. XXIV—2, რკინა, მაღალი მშვილდით: ქვს. № 348 (39 N), ინგ. 12—54:4046 რკინა. საშუალო სიმაღლის ფართო მშვილდით, რომელზეც ბრინჯაოს ფირფიტა დაკრული. სიგრძე 3,6 სმ; ქვს. № 645 (47 წ.) ინგ. 12—54:7720 ბრინჯაო რკინის ენით, სიგრძე 3,2 სმ; ქვს. № 224 (38 S) ტაბ. XIX—14, ბრინჯაო, ბრტყელი მშვილდი გასწვრივი ორი ჭრილით და დაკბილული გვერდებით. სიგრძე 4 სმ; ქვს. № 699 (47 წ.), ტაბ. XXXI—27, რკინა. სიგრძე 3,5 სმ; ქვს. 426 (40 N), ტაბ. XIX—10, ბრინჯაო⁸¹.

ურბნისი: ინგ. 1—57:592, X უბანი (1954 წ.), ბრინჯაო, სიგრძე 4,2 სმ; ინგ. 1—57:772, XVI უბანი (1955 წ.), რკინა. სიგრძე 8 სმ; ინგ. 1—55:1269. რკინა. სიგრძე 5 სმ⁸².

რუსთავი: d. თ. № 47, 46 წ. № 6 ქვისსამარხი. ბრინჯაო რკინის ენით. სიგრძე დაახლ. 2 სმ.

ერწო: მაგრანეთი, „საცხვრე გორი“, № 1 სამარხი⁸³; თრანი, ადგილი „ბალები“, № 4 სამარხი, ბრინჯაო.

ყაზბეგი(?) — ერმაკოვით № 2174 რკინა.

სართიჭალა (?) — ერმაკოვით № 2189—555.

⁸¹ სამთავროს ყველა ფიბულის ჩამოთვლა შორს წაგოყვანს. აქ დაეკავაფილდებით დასახელებულებით.

⁸² იხ. ლ. კ ი ლ ა შ ე ი ლ ი. დასახ. ნაშრ., სურ. 57—1, 2.

⁸³ იხ. რ უ ს უ დ ა ნ გ ა ბ ი დ ა უ რ ი. ერწოს მხარე ადრეფეოდალურ ხანაში (სადიპლომო ნაშრომი). თბ., 1975, ტაბ. III, 2.

II ჭგუფი, II სერია, III ვარიანტი. იხ. ტაბ. XIX—41 — მასში ვაერ-
თიანებთ ორიოდ მშვილდსაყინძს, რომლებიც II ვარიანტის ფიბულების
ანალოგიურია, მაგრამ აშკარად განმასხვავებელი გენეტიკური ნიშანი გააჩნიათ,
დამახასიათებელია პროფილი: ცხვირისკენ წახრილი, ე. ი. მშვილდის უმე-
რესი წერტილი კვინტისკენ აქვთ და არა შუა, ან მუხლის მხარეს. როგორც ეს
ახასიათებთ I და II ვარიანტის ფიბულებს. ბუდის ფირფიტაც უფრო ვიწრო
ან კუდრატული აქვთ, ვიდრე განხილულებს, მშვილდი კი უმეტესად ფართო
და ბრტყელი. ეს ფიბულები აღმ. საქართველოსთვის დამახასიათებელი არ
არის. სულ 3-ოდე ცალია აღმოჩენილი.

რუსთავი — ნაქალაქარი, მე-2 თხრილი, მე-4 ოთახი (27, V—56 წ.) — ბრინ-
ჯაო.

ხევი: ყაზბეგი—შემთხვევითი ნაპოვნის⁹⁵ ჭუთა—ერმაკოვის კატალოგის
№ 2165.

მსგავსი მშვილდსაყინძები ტიპურია ჩრდილო კავკასიისათვის⁹⁶. აღსა-
ნიშნავია, რომ ორთავე ფიბულა, აღმოჩენილი ხევეში, „სალტოვერა“ ტიპის
ნივთებთანაა კომპლექსში⁹⁷. მშვილდსაყინძებიც სალტოვო-მაიაკის კულ-
ტურის სინქრონული ხანით უნდა დათარიღდეს — VIII ს. II ნახ. — IX ს.

II ჭგუფი, III სერია. ბურთულებიანი მშვილდსაყინძები (ტაბ. XIX —
34—40). მათ კვინტში ბურთულებიანი ღერძაკი აქვთ გაყრილი. ზოგიერთს
ბურთულების რაოდენობა ემატებათ ცხვირის ორთავე მხარეს.

ვარიანტი I — მუხლზამბარიანები.

სამთავრო: ქვს. № 31¹ (39 N) (ტაბ. XIX—35) ბრინჯაო. ქვს. № 351
(39 N) (ტაბ. XIX—37) ბრინჯაო. ქვს. № 604 (46 წ.) (ტაბ. XIX—34) ნაქ-
ლული.

ერმაკოვის კატალოგის № 2150—152. სამთავრო (?) (ტაბ. XIX—40)
ნახშირგორა⁹⁸.

სტრ.ფაზი — ტაბ. XIX—36⁹⁹.

ვარიანტი I A — მუხლსასხრიანები.

სამთავრო: ქვს. № 61 (38 N) (ტაბ. XIX—39) რკინა. ქვს. № 436 (40 წ.)
(ტაბ. XIX—36) რკინა. მშვილდზე ბრინჯაოს ფირფიტით.

ვარიანტი II, დიდი ზომის (8,2 სმ) ბრინჯაოს ფიბულა. იხ. ტაბ. XIX—
42 — მშვილდი სამკუთხა, ამობურცული ფორმისაა, ქედზე ნაქდვეი
გეომეტრიული ორნამენტი. დაკბილული „ცხვირი“ ფუყე ბიკონუსური „კვინ-
ტით“ მთავრდება. ბუდის ფირფიტის ორივე მხარეს ორ რიგად, წვეტილ-წვეტი-
ლი აკეთივე ბიკონუსური ფუყე „ბურთულაა“ დამაგრებული. ანალოგიური

⁹⁵ ლ. შ ი თ ლ ა ნ ა ძ ე. ცენტრალური კავკასიონის სამხრეთ კალთების მოსახლეობის
კულტურა ძვ. წ. VI—I ს. თბ., 1967 (საკანდიდატო დისერტაცია). ტაბ. XVIII—3 მარჯვნივ.

⁹⁶ A. K. A m b p o z. Фибулы... ტაბ. 6,6; П. У в а р о в а. МАК, VIII, таб. VI—6,
უბანი.

⁹⁷ ლ. შ ი თ ლ ა ნ ა ძ ე. დასახ. ნაშრომი, ტაბ. XVIII—3 და ტაბ. XIX—1,3 და სხვ. შდრ.
C. A. П л е т н е в а. От кочевни к городам. 1967, ნახ. 29, კერამიკა; ტაბ. 3, მძივები; ტაბ.
36, სარკები; ნახ. 37, სარკები; ნახ. 49, აბულეტები.

⁹⁸ იხ. ი. გ ა გ ო შ ი ძ ე. აღრეფეოდალური ხანის სამარხი სოფელ ნახშირგორადან, თბ.,
1958 (საღიპლომო ნაშრომი).

⁹⁹ P. X. Г а г л о в а. დასახ. ნაშრომი, ტაბ. 1—20.

„ბურთულებითა“ შემკული მუხლის ღერძაკის ბოლოებიც. მუხლსახსრიანი უნდა ყოფილიყო (ენა დაკარგული აქვს). აღმოჩენილია თუშეთში, შენაქოში¹⁰⁰. საქართველოს სხვა რეგიონებიდან ასეთივე ფიბულები ჭერჭერობით უცნობია. გვხვდება ჩეჩნეთსა¹⁰¹ და დაღესტანში¹⁰².

კვინტიან მშვილდსაკინძთა გენეზისისათვის. მათი ჩამოყალიბება I ს. დაიწყო ყირიმსა და ყუბანზე. შემდეგ გავრცელდა ქვემო ვოლგასა და ჩრდ. კავკასიაში. V—VII სს-სთვის მისი არეალი შემოიფარგლა კავკასიით¹⁰³.

დას. საქართველოში აღრეული ვარიანტის კვინტიანი მშვილდსაკინძები (ისინი არ შეგვიტანია ჩვენს კლასიფიკაციაში) აღმოჩენილია სოფ. ლიას ახ. წ. დასაწყისის № 5 სამარხში¹⁰⁴. საქართველოში ამის შემდეგ ვიდრე აღრეფო-დალურ ხანამდე ისინი აღარ ჩანან¹⁰⁵. აღმ. საქართველოს კვინტიან მშვილდსაკინძთა შორის ყველაზე აღრეული სტირფაზში აღმოჩენილი უნდა იყოს (V ს?); IV—V ს. კარგად დათარიღებულ ქართლის სხვა სამაროვნებში ანალოგიური ნივთი უცნობია. მხოლოდ VI ს. ბოლოდანაა საეარაუდებელი მათი (II ჯგ. I ს. IA ვარ. და B ვარ.) ფართოდ გავრცელება აღმ. საქართველოში ჩრდილო კავკასიიდან. ქართლში მალე დაუწყიათ მათი მუხლსახსრიანი ვარიანტების კეთება (II ჯგ. — II ს. — 1 ვარ., II ჯგ. — II ს. II ვარ.) და ანალოგიური მშვილდსაკინძები, აღმოჩენილი როგორც დას. საქართველოში (აფხაზეთი), ისე ჩრდ. კავკასიაში, აღმ. ქართული „ექსპორტის“ საგანი უნდა იყოს¹⁰⁶. VIII ს. დასაწყისში აღმ. საქართველოში კვინტიანი მშვილდსაკინძები (დასა-ერთოდ მშვილდსაკინძები) თანდათან დეგრადაციას განიცდიან და „ეკედებიან“. II ჯგ. II ს. III ვარიანტის თითო-ორთა მშვილდსაკინძი კი, როგნელთა არ-სებობა: ნონდევნო ხანას განეკუთვნება, კვლავ ჩრდილოკავკასიური იერისაა და იქედანვე უნდა მოხვედრილიყო ჩვენში¹⁰⁷.

¹⁰⁰ იხ. რ. დოლაბერიძე. არქეოლოგიური მასალა სოფ. შენაქოდან. თბ., 1973, ტაბ. XVII—7, გვ. 53.

¹⁰¹ A. K. A m b p o z. Проблемы... ნახ. 15, VIII—IX სს.—ჩინუხოი.

¹⁰² Д. М. А т а е в. Нагорный Дагестан. 1963, ტაბ. 16—4 და გვ. 38 — ბეეთა: ნახ. 9—3, გვ. 101 — გალა — VIII—X სს. A. K. A m b p o z. Фибулы. ტაბ. 6—7, 9, გვ. 46 — «Дагестанские локальные формы», ამოგან 6,7 თუშურის ანალოგები.

¹⁰³ A. K. A m b p o z. დასახ. ნაშრ., გვ. 45.

¹⁰⁴ ლ. შოთლანაძე. არქეოლოგიური აღმოჩენები... 1973, გვ. 71, სამარხში მასთან ერთად I ს. დასაწყისის რომულპროვინციული ტიპის ფიბულაა—შდრ. A. K. A m b p o z. Фибулы. 1966, გვ. 27, ტაბ. 4, 22 — ქვ. წ. I ს. ბოლო ახ. წ. I ს.

¹⁰⁵ ო. ტყეშელაშვილი ისაძვაროში აღმოჩენილ ზოგ კვინტიან მუხლსახსრიან ფიბულას III ს. ათარიღებს — კრამიტსამარხი № 9 (39 N, ინვ. 12—54:3002; ო. ტყეშელაშვილი ო. დასახ. ნაშ, გვ. 320). აღმ. საქართველოში (და საერთოდ) კვინტიან ფიბულათა შორის აღრეული ვარიანტები მუხლშაბარიაწებია. სამარხი № 9 ან სულაც არაა კრამიტსამარხი (საველ დაფორით, მას მხოლოდ ძირი ჰქონდა კრამიტის ფილებით მოგებული, რაც გვიანი სამარხებისათვისაც არაა უცხო), ან ფიბულა მასში შემთხვევითაა მოხვედრილი; თვით ო. ტყეშელაშვილიც აღნიშნავს (გვ. 338), რომ ამ ტიპის ფიბულები მცხეთაში ფართოდ VI—VIII სს. ვრცელდებან.

¹⁰⁶ იხ. ნ. უგრელიძე. დასახ. ნაშრ. გვ. 30.

¹⁰⁷ II—III—I ვარიანტის ფიბულები თითქოს ქართლურია, თუმცა მისი შემდგომი ვარიანტი—II გავრცელების არეალის მიხედვით ჩეჩნეთ-დაღესტნისას ემთხვევა ძირითადად.

ბუღმეთლიანი ფიბულები. ისინი II ჭგუფისას გვანან, მაგრამ არ გააჩნიათ კვინტი, რაც მათ გენეტიკურ სხვადასხვაობაზე მიუთითებს¹⁰⁸. III ჭგუფის ფიბულებს შორისაც ბუღის ფორმის მიხედვით ჩანს სხვაობა. განირჩევიან სამკუთხა და ოთხკუთხა მოყვანილობის ბუღიანები. სერია I (ტაბ. XXIII, 1—5, 8—11, 16—19) — სამკუთხა ბუღით („ცხვირით“). მათ შორის განირჩევიან ნესლსაშბარჩანები და მუხლსაშბარჩანები.

სერია I, ვარიანტი I, მუხლსაშბარჩანები.

სამთავრო: ქვს. № 108 (39 N) (ტაბ. XXIII—1) ბრინჯაო. ბრტყელგანიშკვეთიანი მშვილდი შეშკულია V-სებრ ნაკვეთების ორი რიგით. სიგრძე 3,7 სმ. შესაძლებელია ამ ვარიანტისაა ქვს. № 28 (38 N), ინვ. 12—54:448, რკინა ნაკლული.

სტირფაზი: სამარხი № 11 (1964 წ.), ტაბ. XXIII—2¹⁰⁹.

ვარიანტი II — მუხლსაშბარჩანები. სამთავრო: ქვს. № 686 (1947 წ.) (ტაბ. XXIII—3) ბრინჯაო. მრგვალგანიშკვეთიანი მშვილდით. ბუღის თავზე სამი „კბილი“. დეფორმირებულია. სიგრძე 4,3 სმ; ქვს. № 242 (39 N) (ტაბ. XXIII—5) ბრინჯაო. ფაცეტირებული მშვილდით. ბუღის თავზე ერთი „კბილი“, სიგრძე 2,9 სმ. ქვს. № 354 (39 N) (ტაბ. XXIII—9) ბრინჯაო. ფართო, სამკუთხაგანიშკვეთიანი მშვილდით, რომლის შუა ნაწილზე ოვალური „ფაცეტია“. სიგრძე 4 სმ. ქვს. № 717 (1948 წ.) (ტაბ. XXIII—4) ბრინჯაო. ბუღის თავზე ორი „კბილი“, სიგრძე 3,8 სმ. ქვს. № 446 (40 N) (ტაბ. XXIII—10) რკინა. სიგრძე 4,4 სმ; ქვს. № 80 (1958 წ.) (ტაბ. XXIII—17), კვადრატულგანიშკვეთიანი მშვილდით. ქვს. № 586 (1946) ინვ. № 12—54:6857, რკინა. ძლიერ გრძელი ცხვირით (4 სმ). მობრტყოვანიშკვეთიანი მშვილდით. სიგრძე 9,5 სმ¹¹⁰.

ანალოგიური რკინის ფიბულები არის მონეტებიან სამარხებში: ქვს. № 21 (39 N) ლეონ I-ის მონეტასა და № 336 (39 N) კავადის მონეტასთან ერთად. ასეთივე უნდა იყოს კაპრეთში აღმოჩენილი რკინის ფიბულაც¹¹¹.

ზუსტი ანალოგები განხილულ ფიბულებს აღმ. საქართველოს გარეთ მხოლოდ მინგეჩაურსა¹¹² და ყირიმში¹¹³ მოეძებნებათ.

¹⁰⁸ შტრ. A. K. A м б р о з. დასახ. ნაშრ., ტაბ. 4—1—8. ტაბ. 10—12 — 20, ორწილადი „მებრძოლთა“ ფიბულები. ისინი ჩრდ. კავკასიაში ვრცელდება გვიანსარმატულ ხანაში — იქვე ქვს. 70—72. იხ. M. П. A б р а м о в ა. დასახ. ნაშრომი, ქვემო ქალათის № 59 სამარხი (ძვ. წ. I — ახ. წ. I ს. ნახ. 6, 75, გვ. 67).

¹⁰⁹ P. X. Г а г о л о е в. დასახ. ნაშრ., ტაბ. 1—19.

¹¹⁰ შტრ. ი. ტ ყ ე შ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი. აღრეფეოდალური ხანის... (დისერტაცია) ტაბ. IV, სურ. 15—3.

¹¹¹ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. კაპრეთის სამარხი. მსკა I, 1955, გვ. 116, სურ. 1. მარჯენი — აღმოჩენილია ფლაკეთ გადახტულ ორმოსამარხში — VI—VIII სს.

¹¹² აზერბ. სახ. ისტ. მუზეუმი, მინგეჩაურის ფონდი: ინვ. № 196, № 556, № 760 — სამთავრო რკინის ფიბულების მსგავსად მშვილდი ბრინჯაოს ფირფიტით აქვს შეშკული.

¹¹³ Н. И. Р е п н и к о в. Разведки и раскопки на южном берегу Крыма и в Байдарской долине в 1907 году. ИАК 30, 1909, Спб., ნახ. 15—აღსანიშნავია, რომ მასთან ერთად კომპლექსებში VII ს. ბოლო—VIII ს. დასაწყისის ბიზანტიური აბზინდაა, ე. ი. ფიბულა მცხეთურის თანადროულია.

ჯგუფი III, სერია II (ტაბ. XXIII—6, 7, 12—15, 20—23). მათ I სერიაში ფაბრიკებისაგან განსხვავებით ოთხეუთხა ბრტყელი ბუდე ახასიათებთ.

I ვარიანტი, მუხლზამბარიანები. სამთავრო: ქვს. № 225 (38S) (ტაბ. XXIII—6) ბრინჯაო. ოთხეუთხაგანიკვეთიანი მშვილდით. ბუდეზე „კბილით“, სიგრძე 3,7 სმ.

სართიჭალა — ერმაკოვის კატალოგის № 4853.

რაჭა, ამბროლაური — ტაბ. XXIII—23.

II ვარიანტი, მუხლსახსრიანები. სამთავრო: ქვს. № 389 (40 N) (ტაბ. XXIII—13) ბრინჯაო. ბუდის თავსა და ჩახრის ადგილას თითო „კბილით“. ქვს. № 525 (40 N) (ტაბ. XXIII—7) ბრინჯაო. სამკუთხაგანიკვეთიანი მშვილდით და დაკბილული ბუდის ზედა ნაწილით. ქვს. № 428 (40 N) ინვ. 12—54:5695 ბრინჯაო. ბრტყელი, ფართო მშვილდით და რკინის ნემსით. ქვს. № 446 (1947 წ.), ინვ. 12—54:5762 რკინა. მშვილდი მობრტყო. სიგრძე 5,2 სმ (მასთან ერთად III ჯგ. I სერიის III ვარიანტის ფიბულა). ქვს. № 677 (1947 წ.), ინვ. 12—54:7898, რკინა. ფართო ბრტყელი მშვილდით და სხვა.

ამ სერიის მშვილდსაქინძთა ზუსტ ანალოგებს მცხეთის გარეთ ნე არ ვიპოვნო. ზოგადად მსგავსია და, ისევე როგორც I სერია, გენეტიკურად უნდა უკავშირდებოდეს ა. ამბროზის მე-17 ჯგუფის ფიბულებს (Двучленные „воинские“ фибулы), რომლის გავრცელების არეალი ოლგია, ხერსონესი და პანტიკაპეა (IV ს.)¹¹⁴. შესაძლოა, განხილულ მშვილდსაქინძთა საწყისი ნიმუშები ჩვენში სწორედ აქედან გავრცელდა (ჩრდ. კავკასიის გზით), და მალე ადგილობრივი ვარიანტების დამზადებაც დაუწყაო.

ჯ გ უ ფ ი V

(ტაბ. XXIV—1, 7, 15, 17, 26, 28)

T-სებრი მშვილდსაქინძები (სახელწოდება მიიღო ზოგადი ფორმით T-სთან მსგავსების გამო) მთლიანბუდიანებია, მაგრამ რიგი განმასხვავებელი ნიშნები გააჩნიათ. ბუდის ზედა ნაწილი პორიზონტალურად ბრტყელია და „რკინის ნისკარტს“ მოგვაგონებს, რომელზედაც ქვემოდან, ვერტიკალურად ბუდის ფირფიტა გამოზრდილი. სახსრის ღერძაკსა და ენის ძირზე მსხვილი ბურთულები აქვს დამაგრებული (II—II—IIB-ს მსგავსად). მშვილდი განიკვეთილი თითქმის ყოველთვის სამკუთხაა. მსიური პროპორციები ახასიათებთ. ყველა ბრინჯაოსაგანაა დამზადებული. აღმ. საქართველოში, როგორც ჩანს, ჩრდ. კავკასიიდან გავრცელდა, კვინტიან ფიბულებთან ერთად, VI—VII სს. მიწანზე და ძირითადად VII ს. განმავლობაში იხმარებოდა¹¹⁵.

¹¹⁴ A. K. A m b p o z. Фибулы... გვ. 71. შესაძლოა სამთავროლთა მსგავსია გილიაჩის № 3 სამარხის ბრინჯაოს რკინისნემსიანი ფიბულა — იხ. T. M. M и н а е в а. დასახ. ნაშრ. ნახ. 5—14 და გვ. 279.

¹¹⁵ იხ. A. K. A m b p o z. Фибулы..., ტაბ. 13—1—9. ამთაგან № 9 კავკასიური, ადრეულ შუასაუკუნეების — არეალი ჩრდ. კავკასია, საქართველო. ისინი განვითარდნენ რომაულ პროვინციულთაგან. სამშობლო — ღუნაისპირა პროვინციები, საიდანაც გავრცელდნენ რაინზე, მცირე აზიასა და მესოპოტამიამდე კი (მშპარტის სახით). უკვე ადრევე ჩანს ჩრდ. კავკასიაში, IV—V სს. ფართოდ ვრცელდება (კუმბულთა, რუთხა, გალიათი). გვიანრომაულ ხანაში აღწევს აფხაზეთშიც.

სამთავრო: ქვეს. № 412 (40 N) (II ჯგ. II ს. I ვ.-თან ერთად); ქვეს. № 413 (40 N). ეს ფიბულა თავისებურია იმიტ, რომ რკინის ენა აქვს და ენის ძირზე. ბრინჯაოს ბურთულა არ გააჩნია — შესაძლოა რკინისა შეეკეთების, ბრინჯაოს. ენის დაკარგვის შემდეგ გაუკეთეს (მასთან ერთად I ჯგ. III ს. IV ვ.); ქვეს. № 634 (1947 წ.) (II ჯგ. II ს. I ვ.-თან ერთად); ქვეს. № 801 (58 წ.), ქვეს. № 637 (1947 წ.) ტაბ. XXIV—26. სიგრძე 3 სმ. ქვეს. № 413 (40 N) (ტაბ. XXIV—7). ქვეს. № 369 (39 N). ქვეს. № 379 (39 N); ქვეს. № 14 (39 N), ერმაკოვის კატალოგის № 2182.

იზვიათი მუვილდსაკინძები

ერთ-ერთია „ციკადა“ — ქვს. № 165 (39 N) (ტაბ. XIII—22) ბრინჯაო. ნაკლული. ციკადა მწერის გამოსახულებაა. მისი ნახევარწრიული, ორნაჰევიანი თავი ყელითაა გამოყოფილი „ორფრთიანი“ სხეულისაგან. სიგრძე 3,2 სმ. ანალოგები საქართველოდან ჩემთვის უცნობია. მსგავსი არის ხერსონესში¹¹⁶, პანტაკაპეაში¹¹⁷ და შუა ღუნაიზე¹¹⁸. ამბროზის მიხედვით, ციკადა V—VI სს. გავრცელებულა ჩრდ. შვეიზლანსპირეთისა და ღუნაის პროვინციების ზოგ. ბარბაროსულ სამარხში¹¹⁹.

მეორე ფიბულა ქვს. № 578 (46) (ტაბ. IX—2) ფრინეულს (ფარშევანგს?) გამოსახავს. იგი ბრტყელია, სქემატური შტრიხებით — თავზე „გვირგვინი“ და მოკუჭებული ნისკარტი. ფეხები ერთიანი სამკბილა შვერილითაა გამოსახული. კუდზე და მკერდთან ორი შტრიხი. სამარხში მასთან ერთად არის ფიბულა (I ჯგ. — III ს. — I ვარ.), აგრეთვე მინის ჭურჭლის XV ტიპის I და II ქვეტიპები — IV—V სს.¹²¹

იქვე, გვ. 74—75, და ტაბ. 27—1. ადრეუფოდალურ ხანაში ძირითადად ჩრდ. კავკასიისა და საქართველოში გვხვდებოდა. VIII—IX სს. მხოლოდ სალტოვეური ტიპის ძეგლებზეა — იხ. С. А. Плещев а. დასახ. ნაშრ., ნახ. 38. ანალოგიური აღმოჩენილია ყაზბეგშიც — ლ. შ ი თ ლ ა ნ ა ძ ე. ტენტიანურ კავკასიონის... ტაბ. XVIII—3. მათ ისევე, როგორც ჩრდ. კავკასიურ გეოანაღ ლ კვინტიან შვილდასიძეებს, ემჩნევათ შვილიღის შახაროზა.

¹¹⁷ Н. П. Сорокина. О стеклянных сосудах с каплями синего стекла из Причерноморья. СА № 4, 1971, *აკლამა* № 181 (1904 წლის) IV—V — სს. დასაწყისი.

¹¹⁹ A. K. A m ო z. დასახ. ნაშრომი, გვ. 35 და ტაბ. 15, 25.

121 **சிவசுந்தரி, பாக. 1.**

ში¹²³. ასეთი ფიბულები ბევრია ხალხთა დიდი გადასახლების ხანის ევროპაში¹²⁴.

ქვს. № 101 (39 N), ტაბ. № XV—2. ბრტყელია. პროფილში ჩანს მტაცებელი ფრინველის თავი, ფრთების ბოლოები წერტილებითაა „შემკული“, რის გამოც ისინი ფრინველის თავებს მოგვაგონებენ. კუდი ტანისაგან გამოყოფილი და ფართოა, ბოლოში დაკბილული. მასთან ერთად იყო მოტეხილი ზამბარა და ბუდე. ფიბულის ანალოგი ჩემთვის უცნობია.

ქ გ უ ფ ი VI. მინანქრიანი ფიბულები

ფიბულა ბრტყელი, დსკოსებრი, ამოღებული ზედაპირი შეესებულა მინანქრით. სტირფაზი — სამარხი № 23 (ტაბ. I—17) გარშემო 6 მინანქრითვე შეესებული წრიული შეერილი აქვს¹²⁵. ანალოგიური ფიბულა აღმოჩენილია კლდეეთში¹²⁶.

რომბული ფორმის მინანქრიანი ფიბულა აღმოჩენილია მცხეთაში (ტაბ. I—12). ფიბულა გულსაბნევი, ბრინჯაო. საკმაოდ სქელი კვადრატული ფორმისაა, რომლის წვეროები პაწია წრეების სახით აქვს გაფორმებული; ასეთივე წრეებია აგრეთვე მოთავსებული წვერთა შორის გვერდებზე (სულ 9 წრე). ბალთას გული ამოჭრილი აქვს წრიულად (d—1,6 სმ), რომელიც ამჟამად ცარიელია, მაგრამ თავის დროზე ამოვსებული იქნებოდა რითიმე. დარჩენილი მოედანი ფიბულისა, უმთავრესად კუთხეები, ამოვსებულია ცისფერა მინანქრით, რომელშიც თავის ძხრივ თეთრი მინანქრის ოთხი წრეა ჩასმული. მოპირდაპირე მხარეზე ბალთას დიაგონალურად მიმდებარებული აქვს ბრინჯაოსვე ენა. დიაგონალის I—4,4 სმ, გვერდის I—2,5 სმ¹²⁷.

ანალოგიური ფიბულა უკანასკნელ ხანს აღმოჩნდა კიკეთში (ტაბ. I—11). მინანქრიანი ზომიერ ფიბულა სოხთიდან (№ 1 სამარხი — შესაყარავი დაზიანებული აქვს)¹²⁸ — გამოსატავს ჰიპოკამპს. სიგრძე 4 სმ.

მინანქრიანი ფიბულები განსაკუთრებით დას. ევროპისთვისაა დამახასიათებელი გვიანრომულ ხანაში, აღმ. ევროპასა და ჩვენშიაც იქედან უნდა მოხვედრილიყო. ისინი ძირითადად II—III სს. თარიღდებიან¹²⁹.

სხვადასხვა ჯგუფის, სერიისა და მარიანტის მშვილდაკანთა ურთიერთშეხვედრების შესახებ

ჩვენს წინაშე დგება საკითხი, თუ როგორია ფიბულათა შეხვედრის რიცხობრივი მონაცემები, რადგანაც მას გარკვეული მნიშვნელობა აქვს სხვადა-

¹²³ Ю. Н. Воронцов. დასახ. ნაშრომი, გვ. 79 და ნახ. 21—6.

¹²⁴ M. Ch. Ross. Arts of the Migration Period in the Walters Art Gallery. 1961, fig 26, p. 70, fig 48.

¹²⁵ B. Texov. დასახ. ნაშრომი, გვ. 268, ნახ. 103—4. ანალოგიური ფიბულა იხ. Gyula Loslo, დასახ. ნაშრ. ტაბ. II.

¹²⁶ გ. ლოშთაძე. კლდეეთის... ტაბ. III—I და გვ. 107—108.

¹²⁷ აღ. კალანდაძე. ახლად აღმოჩენილი... გვ. 272, 286, ტაბ. IX, სურ. 25, № 57, თარიღი I—III სს. იხ. Д. Б. Шелов. Тананс и Нижний Дон в первые века нашей эры. М., 1972, გვ. 155.

¹²⁸ Е. Г. Пчелкина. დასახ. ნაშრომი, ტაბ. 1—15 და გვ. 134. Д. В. Шелов. დასახ. ნაშრომი, გვ. 147, ნახ. 2. შდრ. ხარის გამოსახულებიანი მინანქრიანი ფიბულა ბორიდან—Е. М. Придих. Новые кавказские клады. МАК № 34, 1914, ტაბ. VI—8. ჰიპოკამპები დას. ევროპაში — იხ. М. К. Тенншев. დასახ. ნაშრ. ტაბ. 24, სურ. 110.

¹²⁹ А. К. Амброз. დასახ. ნაშრომი, გვ. 32, 34, 35.

სხვა ჯგუფის, სერიისა და ვარიანტის ფიბულათა აბსოლუტური ქრონოლოგიისათვის. რა თქმა უნდა, ეს მონაცემები საიმედო გახდება სხვა ფაქტების გათვალისწინებითაც, რის შესახებაც საუბარი იქნება ქვემოთ სხვა ტიპის სამკაულის განხილვისას.

I ჯგუფის I სერიის მშვილდსაქინძთა აღმოჩენა ქართლში აშვიათობის რიგისაა (იხ. ზემოთ გვ. 9). დას. საქართველოს ანალოგიებისა და მისი შემცველი სამარხის კომპლექსის მიხედვით იგი II ს. უნდა იყოს.

I ჯგ. II ს. I ვ. მშვილდსაქინძები აღმ. საქართველოში 24 სამარხში გვხვდება (დაახლოებით 25 სრული თუ ნაკლები ეგზემპლ.) — I ჯგ. II ს. III ვ-თან 2-ჯერაა (ქვეს. № 81, 38 N და სტირფაზის № 11 სამარხში); I ჯგ. III ს. I და II ვ-თან ერთხელ (ტაბ. IV—1, 2, 5); I ჯგ. III ს. II ვ-თან ერთხელ (ტაბ. III—6—8; ქვეს. № 303, 39N); თითოჯერა I—I-თან (ქვეს. № 28, 39N, ტაბ. IV—9, 10) და I—IV—I-სთან (ტაბ. II—1, 2). ურბნისში ისინი კარგად თარიღდება IV ს. იგივე თარიღი დასტურდება „უცხო“ ანალოგიების მხრივაც. ტიპოლოგიური თვალსაზრისითაც აღმ. საქართველოს ბუდეაბმული ჯგუფის ფიბულათა შორის ურბნისში აღმოჩენილ ერთწილადთა გარდა ისინი ყველაზე ადრეულთა შთაბეჭდილებას სტოვებენ. ზოგი დეგრადირებული ეგზემპლარი, კარსნისხევისა, სამთავროს № 303 (39 N) და 403 (40 N) სამარხებისა, V ს-შიც უნდა გადადიოდნენ. ნ. უგრელიძე ამ ფიბულათა თარიღად IV ს. ან V ს. დასაწყისს ვარაუდობს¹³⁰. ჩვენი აზრით, მათი კლასიკური ეგზემპლარების არსებობის თარიღი IV ს. განისაზღვრება.

I ჯგ. II ს. II ვ. ფიბულები აღმ. საქართველოს 15-მდე სამარხიდანაა ჩემთვის ცნობილი. მარტაზისხევში იგი I ჯგ. IV ს. II ვ-თანაა. სამთავროს ქვეს. № 726-ში I ჯგ. III ს. II ვ-თან (ტაბ. VII—1, 6). I—III—II B-სთან გვაქვს № 462 (40 N)-ში (ტაბ. VII—9, 10). ასე რომ, IV ს. ფიბულასთან ერთადერთი შეხვედრაა (იხ. ზემოთ). მისი სავარაუდო თარიღია IV ს. მიწურული და V ს. II ვარიანტის („ჩახრილი“) ფიბულის ასეთ დათარიღებას უეჭველს ზღის ურბნისის, სტირფაზის და მოდინახეს სამაროვანთა მონაცემებიც. მოდინახეს № 5 სამარხი, რომელშიც ანალოგიური ფიბულაა აღმოჩენილი, თავისი ინვენტარით განსხვავდება სხვა სამარხთა (ძირითადად IV ს. კარგად დათარიღებულ) ინვენტარისაგან. მასში საცნაურია ახალი ელემენტის — მძივით თავშემკვეთ საკინძთა გამოჩენა¹³¹. ანალოგიური სხვაობა ჩანს ურბნისის IV ს. და IV—V სს. სამარხთა ინვენტარს შორის¹³². სტირფაზის № 61 (1974 წ.) სამარხში განხილული ტიპის ფიბულა მძივით თავშემკვეთ საკინძთანაა¹³³. I—II—II ფიბულათა სავარაუდო თარიღია V ს; იქნებ უკვე VI ს. მიწურულიდან.

I ჯგ. III ს. I ვ. მშვილდსაქინძები აღმ. ქართულ 11 სამარხშია დადასტურებული. ერთ შემთხვევაში V ჯგუფის ფიბულასთან ერთადაა (ტაბ. IX, 1—2). I ჯ. II ს. I ვ-თან ერთხელაა (ქვეს. № 24, 39 N, ტაბ. IV—1, 2); ასევე ერთხელაა I ჯ. III ს. II ვ-თან. 2-ჯერაა I—III—II A-სთან (ტაბ. XIV, 27,

¹³⁰ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 50.

¹³¹ შდრ. ქ. ნ ა დ ი რ ა ძ ე. ყვირილის ხეობის... ტაბ. XVII—2, 17—12 და გვ. 46—47 და სხვ. სამარხთა მონაცემები, გვ. 43—45, 47—56.

¹³² ლ. ჭ ი ლ ა შ ვ ი ლ ი. ურბნისი... გვ. 60—90.

¹³³ Г. Х. Г а г л о с в. Материальная культура населения среднего течения р. Большой Лиахви в первой половине I тыс. н. э. (По материалам Стырфазского могильника). Цхинвали, 1975 г. (диссертация), рис. № 65—2. I.

29 და სხვ.). ანალოგიურ წებელდურ ფიბულებს ამბროზი V ს. II ნახევრით და VI ს. I ნახევრით ათარილებს, რაც მთლად მართებული არ უნდა იყოს (იხ. ჩენი ნაშრომის გვ. 14, სქოლიო 42). შესაძლებელია, მათი ფართოდ გავრცელების დრომ რამდენადმე დაიგვიანა, მაგრამ არა გვეგონია, რომ იგი IV ს. დიდად გადასცდენოდა. I ქ. III ს. I ვ. შვეილდსაინძთა აღმ. საქართველოში გავრცელების თარიღად IV ს. II ნახ. და V ს. I ნახ. გვესახება (ამ დროისათვის ჯერისებრთა სხვა ვარიანტები ჩნდება უკვე). საინტერესოა, რომ ანალოგიური შვეილდსაინძები თითქოს უკვე ჩანან არმაზისხევის № 40 სამარხში. I ქ. III ს. II A ვ. დაახლოებით 10 სამარხშია აღმოჩენილი. ერთხელ I—II—I-თან (იხ. ზემოთ გვ. 30), 2-ჯერ I ქ. III ს. I ვ-თან (ტაბ. IX—6, 7), სამჯერ I—III—II B-სთან (ტაბ. XIV—20, 28), ორჯერ I—IV—II-სთან (ტაბ. IX—28, 29). როგორც ხედავთ, ისინი კლასიკურ I—II—I-თან არც ერთხელ არაა აღმოჩენილი, რაც თითქოს I—III—II A-ს დათარიღებისათვის IV ს. გამოირიცხავს. მეორე მხრივ, არ გვხვდება ტიპოლოგიურად თითქოს უფრო გვიანდელ III და აშკარად უფრო გვიანდელ IV ვარიანტებთან. ვფიქრობთ, I—III—II A-ს არსებობის თარიღი ძირითადად V ს. უნდა განისაზღვროს.

I—III—II B სამთავროს 15-მდე სამარხშია. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, I—III—II-სთან ერთად იგი 3-ჯერ გვხვდება. არის I—III—I-სა და I—IV—I-თანაც. ერთხელ I ქ. II ს. II ვ-თან (ტაბ. VII—9, 10); ორიოდ შემთხვევაში იგი თითქმის I ქ. III ს. III ვ-თანაა (ტაბ. XIV—24, 25). ხაზგასასმელია ის ფაქტი, რომ I ქ. III ს. II ვ, I ქ. II ს. I ვ-თან ერთად არც ერთხელ არაა კომპლექსში, მაშინ როცა I ქ. II ს. II ვ-თან შეხვედრის შემთხვევა გვაქვს. წინასწარულად ეს მონაცემები გვაფიქრებინებს, რომ ანალოგიურად I ქ. II ს. II A ვ.-ის არსებობის პერიოდი ძირითადად V ს. უნდა განისაზღვროს (იქნებ VI ს. დასაწყისამდე, I ქ. III ს. III ვ-თან შეხვედრის გამო). აღსანიშნავია, რომ წებელდის ყველა ჯერისებრი ბრტყელშვეილდის ფიბულა ამბროზის მიხედვით VI ს. II ნახევრითა და შემდგომი ხანით თარიღდება¹³⁴. ეს თარიღი ქართლის ზოგი მსგავსი ფიბულისათვის მიუღებელია.

I—III—II C გვხვდება ოთხ სამარხში. I ქ. II ს. II ვ-თან (ტაბ. VII, 1, 6), I ქ. III ს. IV ვ-თან (ტაბ. XVI—33, 35), III ქ. II ს. II და III ქ. I ს. II ვ-ებთან ერთად (ტაბ. XVI—8, 9, 12). პირველადნიშნული შეხვედრა მის ქვედა თარიღად V ს. რომელიმე მონაცემს გვაყარაულებინებს, ხოლო I—III—IV-სთან კი VI—VII სს. მიჯნას. სავარაუდო „ვიწრო“ თარიღია V ს. შუიდან VI ს. მიწურულამდე.

I ქ. III ს. III ვ. სამთავროს 9 სამარხში, კახეთსა (გურჯაანი, ყოლოთო) და მოდინახეზეა აღმოჩენილი (საინტერესოა, რომ მინგეჩაურში აღმოჩენილი ანალოგიური ფიბულების რაოდენობა აღმ. საქართველოსას უტოლდება. ჩემთვის ცნობილია 10 ეგზემპლარი). I—III—III სულ 5 სამარხშია სხვა ფიბულებთან ერთად: II—I—I-თან (ტაბ. XIV—11—12), II—II—I-თან (ტაბ. XIV—18, 19, ტაბ. XVI—26—27), I—III—IV-სთან (ტაბ. XIV—13—14 და ტაბ. XVI—1, 2). საყურადღებოა ისიც, რომ განსახილველი ფიბულის მშვილდის ფორმა ზედხელში (ტაბ. XVII—45) ძლიერ გავს I—III—IV-ის მთელი რიგი ეგზემპლარების ფორმას (ტაბ. XVII—46, 48), რაც მათ ევოლუციის გზასა და ქრონოლოგიურ სიახლოვეზე მიუთითებს. აღსანიშნავია, რომ I ქ. III ს. III ვ. არასდროს შეგვხვედრია I—II—I-თან, I—II—II-თან, I—

III—I-თან, I—III—II-სთან და ერთადერთხელაა I—III—II-სთან; ე. ი. V ს მისი გაჩენა თითქმის გამორიცხულია. ხოლო ზემოაღნიშნული სხვა შეხვედრები მათ თარიღს VI ს. მიწურულამდე გვაპარაუდებინებს. უფრო გვიანდელი დათარიღება, ალბათ, გამორიცხულია, რადგან VII ს. ინვენტარიან კომპლექსებში ისინი არ გვხვდებიან.

ფიბულების I ჯ. III ს. IV ვ. ერთ-ერთი ყველაზე მრავალრიცხოვანია აღმ. საქართველოს ადრეფეოდალური კომპლექსებიდან. ჩვენ აღწესსებით მათი აღმოჩენის დაახლოებით 60 შემთხვევა. ყველაზე მეტად იგი II ჯ. II ს. I ვ-თან (20-ჯერ) გვხვდება. 3-ჯერაა II ჯ. II ს. II ვ-თან, II ჯ. I ს. I ვ-თან ერთხელ (ქვს. № 713), III ჯგუფის მშვილდსაქინძებთან ერთად 4-ჯერაა კომპლექსში, ერთხელ IV ჯგუფის ფიბულასთან (ქვს. № 413, 40 N). როგორც აღვნიშნეთ, I—III—III-სთან 2-ჯერ აღმოჩნდა. როგორც ჩანს, I ჯგუფის მშვილდსაქინძებს შორის განხილული III სერიის IV ვარიანტის ფიბულები ყველაზე გვიანდელია და სინქრონულია II ჯგუფის II სერიის მშვილდსაქინძებისა.

განხილული ფიბულები ხშირადაა VII ს. I ნახევრის აბზინდა-ბალთებთან (ტაბ. XXX—1, 2, 9), VII ს. ქედშესქელებულ სამაჯურებთან (ტაბ. XXXVI—20, 23, 24), VII ს. II ნახ. კომპლექსში (ტაბ. XXXIV—15), ბროწეულის ნაყოფის ან ყვავილისთავიან საკინძებთან, რომელთა თარიღი VII ს. II ნახ. და VIII ს. I ნახევარი უნდა იყოს (ტაბ. XXXIX—2, 4—6; ტაბ. XLIII—8, 11, 12), და ამავე დროის ლუნულებთან (ტაბ. XLIII—39, 40; ტაბ. XLI—2, 3). ანალოგიურ ფიბულებს აზერბაიჯანსა, დაღესტანსა, ჩეჩნეთსა და სხვაგან ხშირად ათარიღებენ VII—VIII და IX სს-თაც კი. თუმცა მიგვაჩნია, რომ უკანასკნელი თარიღი არაა არგუმენტირებული და არარეალურიცაა¹⁵⁵.

ყოველივე ზემოთქმული გვაფიქრებინებს, რომ მათი თარიღი ძირითადად VII ს. და VIII ს. I ნახ. უნდა განისაზღვროს. ისინი არ გვხვდება IV—VI სს-თვის დამახასიათებელ მინის ჭურჭელთან და სხვა ნივთებთან. ამდენად, ამბროზის მიერ შემოთავაზებული მათი მცხეთაში გამოჩენის თარიღი — V ს. II ნახ. და VI ს., არ უნდა იყოს სწორი.

I ჯ. IV ს. ვარიანტები I A და I B შესაბამისად ორ და სამ სამარხშია დაბოჭმებული. ამათგან მხოლოდ IB გვხვდება I—III—I-თან. ამავე ჯგუფისა და სერიის II ვარიანტის ფიბულები 7 სამარხშია დადასტურებული და 5-ჯერაა სხვა სახის ფიბულებთან: ერთხელ I—II—I-თან, ერთხელ I—II—II-სთან, ორჯერ III სერიის ფიბულებთან (ქვს. № 129, (39 N) და ქვს. № 174 (38 N) — ამავე სამარხშია I—III—II A). ისინი IV—V სს-თვის ჩანან დამახასიათებელი, თუმცა უფრო მეტი შეხვედრა მათ V ს. ფიბულებთან აქვთ. ამ თარიღის უპირატესობა შესაძლებელია გამართლებული იყოს, თუ განხილულ სერიას მართლაც აქვს გენეტიკური კავშირი გაგრის რაიონში აღმოჩენილ ტიპოლოგიურად მსგავს ფიბულებთან, რომელთა თარიღი ზოგი მონაცემით V ს. დასაწყისით განისაზღვრება (იხ. ჩვენი ნაშრომის გვ. 18). II—I—I A 5 სამარხში დასტურდება, ერთხელ I—III—IV-სთან (ქვს. № 713, 48 წ.). ამ შემთხვევაში იგი აშკარად იგვიანებს, სამარხი VII ს. II ნახევრისა და შემდგომი ხანისაა. ერთ-ერთ სამთავრულ და გურჯაანულ კომპლექსში იგი I ჯ. III ს. III ვ-თანაა. ამრიგად, მიუხედავად იმისა, რომ ტიპოლოგიური თვალსაზრისით იგი ადრეულობის იერს ატარებს და მისი პროტოტიპების გენეზისი ჩრდ. კავკასიაში

IV—V სს. უნდა დასრულებულიყო¹³⁶, პრაქტიკულად II სერიის (და I ჯ. III ს. III ვ. ფიბულების) თანადროულნი ჩანან და მხოლოდ რამდენადმე უსწრებენ მათ. იგივე უნდა ითქვას II—I—II B-ს შესახებ (სულ 3 ეგზემპლარია), ერთ-ერთი ურბნისის VI—VIII სს. ფენაშია აღმოჩენილი. სტირფაზულის სახით კი ერთ-ერთ ყველაზე ადრეულ და ერთეულ შემოღწევასთან უნდა გვეკონდეს საქმე ჩრდ. კავკასიიდან (თარიღის და გავრცელების გზების შესახებ იხ. აგრეთვე ჩვენი ნაშრომის გვ. 25). I სერიის პეინტიანი ფიბულების ფართოდ გავრცელების თარიღი VI ს. მიწურულს უნდა ემთხვეოდეს, რის შემდეგ დიდი რაოდენობით დაუწყაათ მათგან განვითარებული II სერიის (მუხლსახსარიანი) პეინტიანი შვეილდსაქინძების დამზადება, რომლებიც დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი აღმ. საქართველოს ადრეფეოდალური ხანის II ეტაპის (VI—VIII სს.) ძეგლებზე. იგი 2-ჯერ გვხვდება I—III—III ვ.-თან ერთად (ტაბ. XIV—11, 12; ტაბ. XVI—26, 27—VI ს.) და თანაარსებობს I—III—IV-სთან და III—I—II, II—II-სთან (VII ს. — VIII ს. დასაწყისი ან I ნახ.). მისი ფართოდ გავრცელების სავარაუდო ხანა VII საუკუნეა¹³⁷. ხშირად იგი VII ს. I ნახ. აბზინდა-ბალთებთან, ბროწეულის გამოსახულებიან საკინძებთან, ეყენებთან, ამულეტებთან VII ს. II ნახ. და VIII ს. I ნახ.¹³⁸ (იხ. კრებითი ტაბულა XLIV).

II—II—III — ორიოდ ეგზემპლარი. ანალოგიური ფიბულები არც ერთხელ არაა აღმოჩენილი აღმ. საქართველოს VI—VIII სს. დათარიღებულ სამაროვნებში¹³⁹. არაა იგი ურბნისის ნაქალაქარის ზედა ფენაშიც, ხოლო მისი აღმოჩენა რუსთავის ნაქალაქარის ფენაში კანონზომიერი ჩანს¹⁴⁰. აქ გვხვდება ნივთები, რომლებიც დამახასიათებელი არაა ურბნისის ნაქალაქარისა და თანადროული სხვა ძეგლებისთვისაც. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ (გვ. 24, 25), ისინი ჩრდ. კავკასიური წარმოშობისა უნდა იყოს და თარიღი ძირითადად VIII ს. II ნახ. — IX ს. უნდა განისაზღვროს (იხ. კრებითი ტაბ. XLIV).

II—III—I (A და B) 6 სამარხშია დადასტურებული (არ ვგულისხმობთ ერმაკოვის კატალოგის მონაცემებს). II—II—0-თანაა ნახშირგორის სამარხში (ტაბ. XXXVI—1, 4, 42) და სამთავროს ქვს. № 351-ში (39 N) (ტაბ. XXII—1—3), რაც მათ ფაქტიურ თანადროულობაზეც უნდა მიუთითებდეს. ქვს. № 436 (40 N)-ში მასთან ერთად VI—VIII სს. დამახასიათებელი დოქია (ტაბ. XXII—24, 25) მოჩალისფროკეციანი, ძირწაკვეთილი, ყელმალალი,

¹³⁶ A. K. A m b p o z. Фибулы... გვ. 47.

¹³⁷ ასეთ თარიღს კარად ამოწმებს ურბნისის სტატიგრაფიული მონაცემები. VI ს. მიწურულისა და VIII ს. დასაწყისის ფენაში აღმოჩენილ შვეილდსაქინძთა უმეტესობა პეინტიანთა II სერიას განეკუთვნება.

¹³⁸ მაგ. ქვს. № 803 (1958 წ.); 810 (1958 წ.), № 650 (47 წ.) და სხვ.

¹³⁹ მართალი ჩანს ნ. უჯრელიძე, როცა სამთავროს სამაროვნის შესახებ წერს: „როგორც ჩანს, VIII ს.—ის 30 წ. მერვან ყრუს შემოსევის შემდეგ სამთავროს სამაროვანზე მიცვალებულთა დარჩალვა შეუწყვეტილ“ — ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრომი, გვ. 90. მართლაც გაძნელებად სამთავროსა და სხვა ადრეფეოდალურ სამაროვნებზე VIII ს. II ნახევრისა და IX ს. დამახასიათებელი ნივთების გამოყოფა. ამდენად, დასაზუსტებელია გ. ლომთათიძის აზრი, რომ სამთავროს და არმაზისხევის გვიანდელი სამაროვნები IX ს.-შიც მოქმედებენ — იხ. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. II. გვ. 192.

¹⁴⁰ რუსთავი მოიხსენიება VII—VIII სს. აშბებთან დაკავშირებულ არაბულ წყაროებში. არქეოლოგიური მასალაც თითქმის „გადაბუღია“ VII—VIII—IX და შემდგომი საუკუნეების მანძილზე — იხ. ლ. კ ი ლ ა შ ვ ი ლ ი. ქალაქი რუსთავი. გვ. 59—61.

მხარეზე ყურმიძერწილი. ყელზე წიბოს სუსტი გამოხატულებითა და მუცელზე ტიპური პორიზონტული ხაზებით¹⁴¹. ქვს. № 31 (38 N)-ის კომპლექსში კი ლაყვარდის ბრტყელი „სამსაგდულიანი“ მძივებია; რომელთა თარიღი ზოგადად VII ს. და შემდგომი ხანით უნდა განისაზღვროს (ტაბ. XXII—9, 10) (დაწერილებით მძივების შესახებ იხ. ქვემოთ).

აღნიშნული სერიის II ვარიანტის თუშეთში აღმოჩენილი ფიბულის თარიღი ანალოგების მიხედვით VIII—IX სს-ია (იხ. ჩვენი ნაშრომის გვ. 25).

III ქ. I ს. I ვ. — ქვს. № 28 (38 N)-ში მასთან ერთად I—II—I-ია, რაც მის თარიღს—IV ს. რომელიმე მონაკვეთით განსაზღვრავს, საფიქრებელია, მიწურულით (თუ გავითვალისწინებთ აღნიშნული ფიბულის გაერცელების გზებს და დაუუკავშირებთ ისტორიულ მოვლენებს, რაზეც ქვემოთ ვისაუბრებთ). ქვს. № 108 (39 N)-ში (ტაბ. XXIII—24) განხილული ვარიანტი ფიბულისთან ერთად გემშიანი ვერცხლის ბეჭედი, რომელსაც მაქსიმოვა ზოგადად „აქემენიანთა შემდგომი ხანით“ ათარიღებს¹⁴². დღეისათვის სამთავროს სამაროვნის რიგი კომპლექსების მაქსიმოვასეული დათარიღებები გაზიარებული არაა¹⁴³. ანალოგიური ბეჭდები კი ნ. უგარელიძის მიერ მინის ქურჭლით დათარიღებულ IV—V სს. ჯგუფის სამარხებში გვხვდება¹⁴⁴. ფიბულაც ამავე დროის (უფრო V ს. ბოლო?) უნდა იყოს, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ამ სერიის II ვარიანტის ეგზემპლარებს, რომლებიც ბლომადაა VI—VIII სს. ჯგუფის სამარხებში, ყველას მუხლსახსრიანობა ახასიათებს და, როგორც ჩანს, მუხლზამბარიანობა ამ შემთხვევაში ადრეულობის ნიშანი უნდა იყოს¹⁴⁵.

III ქ. I ს. II ვ. ყოველთვის VI—VIII სს. მინასთან ერთად გვხვდება (მაგ. ქვს. № 686, 1947 წ. და სხვ.), ფიბულების მხრივ კი ხშირადაა I ქ. III ს. IV ვ., II ქ. II ს. I ვ., III ქ. II ს. II ვ. და სხვ. გვიანდელ ფიბულებთან¹⁴⁶. აღსანიშნავია მათი დადასტურება VII ს. ბოლო და VIII ს. დასაწყისის ნივთებთან სამარხებში: ქვს. № 803 (58 წ.) ჩრდ. კავკასიური ტიპის ამულეტთან (ტაბ. XXVII—56, 59), ქვს. № 817 ექვნებთან და მძივებთან (ტაბ. XXXIX—28, 30—31). რაც საშუალებას იძლევა III—I—II-ის არსებობის დროდ VI—VIII სს. დასაწყისი მივიჩნიოთ.

III ქ. II ს. I ვ-ის ერთადერთი ეგზემპლარია ქვს. № 225 (38 N)-ში (ტაბ. XXXIII—34, 36) — აქვეა დისკოსებრი ბრინჯაოს (?) სარკე (ინვ. 12—54:9389) და 14-წახნაგა წერტილწრით შემკული გიშრის მძივები. ბრინჯაოს ანალოგიური სარკეები გვხვდება IV ს. სამარხებში¹⁴⁷, თუმცა იშვიათად უფრო გვიანაც არსებობენ¹⁴⁸ (ტაბ. XIX—6). ანალოგიური მძივები კი VI ს-სთვის

¹⁴¹ ანალოგიური ქურქელი იხ. ლ. ჯილაშვილი. ურბნისი... ტაბ. XI. მ. სინათლის დი. აღმ. საქართველოს ადრეფეოდალური ხანის ექვნიკა, მძივი, თბ., 1966, ტაბ. IX.

¹⁴² М. И. М а к с и м о в а. Геммы из некрополя Мухета-Самтавро (раскопки 1938 — 1939 гг.). საქ. სახ. მუზ. მოამბე, ტ. XVI—B, 1950, გვ. 272, სფ. № 86.

¹⁴³ Н. Н. У г р е л и д з е. К уточнению стратиграфии Мухета-Самтаврского некрополя I—VIII вв. н. э. с. 244—249.

¹⁴⁴ ნ. უგარელიძე. ადრეულ შუასაუკუნეთა... ტაბ. 1—2 (39-ის გვერდით).

¹⁴⁵ ზოგი ვარიანტის მუხლზამბარიანი მშვილდასაკინძი იშვიათად VII ს-შიც გვხვდება (მაგ. II ქ. III ს. I ვარიანტი და სხვ.)

¹⁴⁶ მაგ. ქვს. № 399 (39 N) ქვს. № 354 (39 №, ქვს. № 812 (58 წ., ქვს. 143 (39 №) და სხვ.

¹⁴⁷ იხ. ლ. ჯილაშვილი. დასახ. ნაშრომი, გვ. 60—83, ტაბ. XXIV.

¹⁴⁸ იხ. ბერბუკის VII ს. სამარხეული კომპლექსი. მასალა დატულია გორის სახ. ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში. მასალის გაცნობისათვის მადლობას მოვახსენებ ს. ნაღიმაშვილს.

საც ჩანს დამახასიათებელი¹⁴⁹. ამდენად, აღნიშნული ფიბულა V ს. მახლობელ დროისად მიგვაჩნია. თარიღით მასთან ახლოს უნდა იყოს მუხლსახსრიანი (II ვარიანტი) ფიბულა ქეს. № 525 (40N)-დან, რომელიც კომპლექსშია ყელმალალ ოთხმხრივ მუცელშედრეკილ მინის ჭურჭელთან¹⁵⁰ (ტაბ. XXI—52); ხოლო სხვა ანალოგიური ფიბულები VI—VII სს. I ნახ. ჩანს დამახასიათებელი.

IV—0—0 ჭკუფის მშვილდსაქინძები (T-სებრი, ტაბ. XXIIV) საშთავროს 7 სამარხშია აღმოჩენილი. გვხვდება I ჯ. III ს. IV ვ-თან (ქეს. № 413, 40 N) და II ჯ. II ს. I ვ-თან (ქეს. № 412, ქეს. № 637, ქეს. № 634) და ანალოგიურად უნდა დათარიღდეს, ძირითადად, VII ს.

V ჭკუფი — „ციკადა“ IV—V სს. ტიპის მინის ჭურჭელთანაა (მომწვანო-მოყვითალო ფერის მინა), ანალოგებიც IV—VI სს. მოეძებნება.

„ფარშევანგის“ სახიანი ფიბულა I—III—I-თან (ქეს. 578, 46 წ.) გვხვდება და იმავე დროით უნდა დათარიღდეს (IV ს. II ნახ. V ს. I ნახ.). „სამშავთა-ეიანი“ ფრინველის გამოსახულებიანი ფიბულა კი I ჯ. — III ს. — III ვ-თანაა (ქეს. 101, 39 N) და შესაბამისად VI ს. უნდა იყოს.

VI ჭკუფი — მინანქრიანი ფიბულები, ძირითადად, II—III სს. არის დამახასიათებელი¹⁵¹.

ამით ვასრულებ აღმ. საქართველოს გვიანანტიკური და ადრეფეოდალური ხანის ჩემთვის ცნობილ ფიბულათა ტიპოლოგიურ, ქრონოლოგიურ ანალიზს. მიღებული მონაცემები კიდევ ერთხელ შემოწმებული და, შეძლებისდაგვარად, დაკონკრეტებული იქნება სამკაულის სხვა ტიპების განხილვისას.

კიდევ ერთხელ გადავავლოთ თვალი მშვილდსაქინძებთან დაკავშირებით მიღებულ მონაცემებს. I—III სს-სათვის აღმ. საქართველო ფიბულების მხრივ განსხვავდება დასავლეთ საქართველოსაგან. ამ დროის იბერიის მატერიალური კულტურისათვის ეს ნივთები დამახასიათებელი არაა და მის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ კომპლექსებში იშვიათად გვხვდება: ადგილობრივი რკალი-სებრი ტიპის ფიბულები (ტაბ. 1—14) — არეალი შიდა ქართლი და არგვეთი, ევროპული ტიპის ფიბულები: ავციისა — სტეფანწმინდა, ჩხორიწყის ტიპის (I ჯ. I ს. I ვ.) — ურბნისი, მინანქრიანი — მცხეთა, კიკეთი, სტირფაზი, სოხთა.

დაახლ. IV ს. დასაწყისში დას. საქართველოდან ქართლში ფართოდ ვრცელდება ბუდებზული, მუხლზამბარიანი, ორწილადი ფიბულები (I—II—I), სულ მალე იქედანვე შემოდის „ჯვრისებრი“ ფიბულები (I—III—I). თითქმის მთელი IV ს. მანძილზე მშვილდსაქინძთა ქართლში გავრცელების ჩრდილოური (ჩრდ. კავკასია) გზა არაა აქტიური. მხოლოდ ამ საუკუნის მიწურულიდანაა სავარაუდო I ჯ. II ს. II ვ. და III ჭკუფის ფიბულების საწყისი ვარიანტების გავრცელება.

VI ს. ბოლოს ჩრდ. კავკასიის გზით ქართლში ჩნდება ჰეინტიანი მშვილდსაქინძები, რომელთა ათვისება სწრაფად ხდება და მხოლოდ ქართლისათვის დამახასიათებელი ვარიანტები მზადდება. უფრო მეტიც, მათი გატანაც კია სა-

¹⁴⁹ იხ. ნარკვევების ტ. II, გვ. 209

¹⁵⁰ იხ. ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრომი, ტაბ. 1—17. ჭურჭლის ეს ტიპი VI ს-შიც უნდა გადადიოდეს. იხ. ქეს. N 101—39 N.

¹⁵¹ იხ. ჩვენი ნაშრომის გვ. 29.

ჯერადი დას. საქართველოსა და ჩრდილო კავკასიაში. VIII ს. დასაწყისიდან აღმოსავლეთ საქართველოში (ასეთივე სურათი ჩანს დასავლეთ საქართველოში) მშვილდსაყინძთა წარმოება „კვდოშას“ იწყებს და სავარაუდოა, რომ VIII ს. შუა წლებისათვის ქართლის ძირითად რეგიონებში ფიბულებს უკვე აღარ ხმარობენ. VIII—IX სს-სათვის მხოლოდ მთიან ოლქებს შერჩათ მშვილდსაყინძების გამოყენების ტრადიცია, აქ ძირითადად ჩრდილოკავკასიური ტიპის ნივთებს იყენებენ.

საინტერესო სურათს გვაძლევს „ჯვრისებრ“ მშვილდსაყინძთა „ტოპოგრაფია“. მისი გავრცელების არეალი ძირითადად საქართველოს (ან უშუალოდ მის მოსაზღვრე რაიონებს) ემთხვევა. როგორც ჩანს, აღნიშნული ნივთი გარკვეული ეთნიკური, პოლიტიკური და კულტურული ნიშნის მატარებელია. მისი გენეზისი დას. საქართველოს რომელიღაც რეგიონში უნდა მომხდარიყო¹⁵², საიდანაც აღმოსავლეთ საქართველოსა და მის მომიჯნავე (და მასთან კულტურულ-პოლიტიკურად დაკავშირებულ) რეგიონებში გავრცელდა. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია მათი შედარებით დიდი რაოდენობით აღმოჩენა მინგრაურში (და ისტორიული ალბანეთის ზოგ სხვა პუნქტში). მინგრაურშივე საკმაო რაოდენობითაა აღმოჩენილი მხოლოდ აღმ. საქართველოსათვის დამახასიათებელი მშვილდსაყინძთა III ჯგუფის I და II სერიების II ვარიანტები. ეს მონაცემები მატერიალური კულტურის სხვა დეტალების დამთხვევებთან ერთად ეხმიანება წერილობით წყაროთა მონაცემებს ქართლის აღმოსავლეთისაკენ კულტურულ-პოლიტიკური ექსპანსიის შესახებ.

¹⁵² ბივეინტაში აღმოჩენილია ჯვრისებრ მშვილდსაყინძთა სახელოსნო. იხ. ო. ლ. ა. მ. ბ. ა. მ. ბ. ბივეინტა... გვ. 131. როგორც ჩანს, ამ ქალაქის მცხოვრებთა გემოვნება მთელს საქართველოს მკვიდრთა გემოვნებისაგან ძირითადად არ განსხვავდებოდა. მშვილდსაყინძთა სახელოსნო არაერთ ქალაქში უნდა არსებულებოდა. აღმ. საქართველოში იგი მცხეთაშია სავარაუდო. ბოლოხანებში პეტად თავისებური მშვილდსაყინძები აღმოჩნდა მოდინახზე (საჩხერეში) (იხ. ტაბ. VIII—26—31). ეს მშვილდსაყინძები ბედეამული მუხლსახსრისაა. ჩვენს კლასიფიკაციაში იგი (და ბოლო წლების ზოგიერთი საინტერესო აღმოჩენა არ შეგვიტანია, რადგან ამ დროისათვის ნაშრომი უკვე გამოცემად იყო მზად.

თ ა ვ ი II

აბზინდები და ბალთები¹

სხვადასხვა ტიპის აბზინდები და ბალთები საკმაო რაოდენობითაა მოპოვებული აღმ. საქართველოს გვიანანტიკური და ადრეფეოდალური ხანის ძეგლებზე. ისინი სამთავროს სამაროვნის I—VIII სს. 35-ზე მეტ სამარხშია დადასტურებული. ამათგან IV—VIII სს-ზე 30-მდე სამარხი მოდის. ყველაზე მეტი (19 სამარხში) ე. წ. „პერალდიკური“ ტიპის აბზინდა-ბალთებია², რომლებიც სამთავროს სამაროვნის ადრეფეოდალური ხანის II ქრონოლოგიური ჯგუფის (VI—VIII სს.) სამარხებისთვისაა დამახასიათებელი.

სხვადასხვა სახის სასარტყლე დეტალები (მათ შორის „პერალდიკური“) ცნობილია აგრეთვე ურბნისისა და რუსთავის ნაქალაქარებიდან. მსგავსი ნივთები აღმოჩენილია აღმ. საქართველოს გვიანანტიკური და ადრეფეოდალური ხანის ცალკეულ სამაროვნებზეც.

I—III სს. აბზინდა-ბალთები

სანამ უშუალოდ განსახილველ ხანას (IV—VIII სს.) შევხებოდეთ, თვალა გადავაგვლოთ გვიანანტიკური ხანის მასალას.

აბზინდებისა და ბალთების საინტერესო ეგზემპლარები აღმოჩენილია არმაზისხევის „პიტიახშოა“ სამაროვანზე. № 1 ასპარეკ ერისთავის სამარხში მდიდრული სარტყელ-საქიდების სრული მორთულობა, როგორც ჩანს, გვიან-

¹ აბზინდა, აბზინდი — ლითონის ენაინი შესაკრავი ქაშრისა, ცხენის მოსართავისა და მისთანათა (შდრ. ბალთა)—ქ. ე. გ. ლ. 1, გვ. 62. ბალთა—უსაჩხვლევო შესაკრავი ან სამკაული სარტყლისა, ხმლისა, აგრეთვე ცხენის მოსართავებისა (უპირატესად ლითონისა, აგრეთვე ძველისა და რკინისა) — უენო აბზინდა — ქ. ე. გ. ლ. 1, 1960—961.

აბზინდა რკინაა შექმნილი საჩხვლეტითა, თასმა, გინა ზონარი მით შეიკრდეს — საბა I, გვ. 41. ბალთა ზოსტურისა და ჯრმლის სარტყლისა და მისთანათს რეკროსი; ესე არს ქაშრისა ქრმლის სარტყლისა და მისთანათა ილეკროსი; ბალთა ეწოდების ქრმლის სარტყელზე და გინა ქარქაშის სარტყელზე და მისთანათა ვერცხლი ანუ ოქრო დაქედლი აქენდეს თვითო თვითოსა — საბა, I, გვ. 97.

² ნ. ა. ფ. ხ. ა. ე. ა. ადრეშუასაუკუნეების ხანის ერთი ტიპის აბზინდა-ბალთები. საქ. სახ. მუზ. XXII სამეცნიერო სესიის ანოტაციები, 1974.

³ იხ. ნ. ე. გ. რ. ე. ლ. ი. ადრეულ შუასაუკუნეთა... ტაბ. II, გვ. 79—80. ცნობილ მიზეზთა გამო პატიცემულ ავტორს „სამკაულის“ ეს ტიპი ყველაზე ნაკლებად აქვს განხილული. სამთავროს აბზინდებსა და ბალთებს შეეხო თავის საკანდიდატო დისერტაციაში ო. ტყეშელაშვილი — „ადრეფეოდალური ხანის მატერიალური კულტურის ძეგლები...“ გვ. 159—177, ტაბ. X, სურ. 38—39. მას შემდეგ დაზუსტდა ტიპოლოგია, მოპოვებულა ნაშრომები და პუბლიკაციები, ამაენდო. ტყეშელაშვილის მიერ 20 წლის წინ შემოთავაზებულ ტიპოლოგია-ქრონოლოგიას ეელარ გაეიზიარებო.

ანტიკური ქართლის ერთ-ერთი (უპირველესი?) დიდებულის ინსიგნია-ხელი-სუფლების ნიშანია. ამჯერად ასპარეზის ქამრის სრული განხილვის საპირობა არ არის. გესურს ყურადღება გავამახვილოთ მხოლოდ ზოგ დეტალზე, რომელიც პარალელებს და ანალოგებს პოულობს მახლობელი ხანის ძეგლებთან. მხედველობაში გვაქვს ოქროს ორწილადი საკიდი ბალთები, რომელიც ცხენის მოსართავი უნდა იყოს (ტაბ. XXV—13, 14, ერთი ნაკლულია), მისი ერთი ნაწილი სარტყელზე დასამაგრებელ ორად გაკეცილ ფირფიტას წარმოადგენს სამაგრი „მანქელით“; ქვედა დაეწრობეულ ბოლოზე მას ბრტყელი, მოგრძო კუთხოვანი ფირფიტა ჰკიდია⁴. ანალოგიური ორწილადი ვერცხლის საკიდი ბალთა აღმოჩენილია არმაზისხევის № 18 სამარხში (ტაბ. XXV—26), ურბნისის ნაქალაქარის გვიანანტიკური სამარხების ორ სამარხში (XXV უბნის № 13 და № 62 სამარხებში ყველა ბრინჯაოა. ტაბ. XXV—7, 21, 22 — სამარხები II—III საუკუნის უნდა იყოს) და სულ უკანასკნელ წლებში დიღომში აღმოჩენილ „წარჩინებული მეომრის“ სამარხში⁵. ბალთების ნაწილი მიცხალებულთან ერთად დამარხულ ცხენებს ახლავს (ურბნისში და დიღომში), ზოგჯერ კი ცხენის გარეშეა ჩატანებული სხვა ნივთებთან ერთად და სიმბოლურად, ალბათ, იმასვე აღნიშნავს. ანალოგიური ნივთები მახლობელ და მოგვიანო ხანებში აღმ. საქართველოს მეზობელ თუ შორეულ ოლქშიც გვხვდება⁶. გვიანანტიკური ხანის მასალებში სხვა ტიპის ბალთა-აბზინდებიცაა აღმოჩენილი. აღსანიშნავია ოთხკუთხაჩარჩოიანი გრძელფარაკიანი აბზინდები მოკლე ენით. ისინი გვხვდებიან არმაზისხევის № 6 და სამთავროს № 365(41 ს) აგურსამარხში⁷ (ტაბ. XXV—28). ამავე სამარხის და № 1 და № 18 არმაზისხეურთა საქამრე ინვენტარის ნაწილია ორწილადი პორტუგეის ბალთები, რომლებსაც აბზინდებთან მსგავსების გამო „ცრუაბზინდებს“ ვუწოდებთ⁸ (ტაბ. XXV, 15, 17, 27, 29).

არმაზისხევისა და ურბნისის II—III სს. დათარიღებულ ზოგიერთ სამარხში გვხვდება მოგრძო ოთხკუთხაფარაკიანი აბზინდები (ტაბ. XXV—6, 12, 16, 19, 24), რომელთაც მრგვალი სათასმე ჩარჩო და მოკლე ენა აქვთ⁹. III ს. II

⁴ მცხეთა I. ნახ. 1—5, 4 გვ. 29—30; სამარხი № 1 I, II ს. შუა წლებით ან ნახევრით თარიღდება — იხ. იქვე, გვ. 40.

⁵ Р. М. Абрамшвили. Результаты археологической экспедиции Дигомского уезда. — „Новые археологические находки на территории Груз. ССР“, Тб., 1972, გვ. 23. ნივთები გამოცნო ნიკოლაიშვილმა, რისთვისაც მადლობას მოვახსენებ.

⁶ დას. საქართველოში ასეთი ნივთები აღმოჩენილია ურეკში — Н. В. Хохтария. Археологическое исследование Уреки. Мსკ., 1, 1955, ტაბ. XVII და გვ. 77, 66—67. გვხვდება მინგრაურში, აზერბ. ისტორიული მუზეუმის მინგრაურის ფონდი ინვ. № 2466 (49 წ.), ჩრდ. კავკასიაში II—III სს. სამარხებში. იხ. М. П. Абрамова. Дагестан. Нახ. 8—14; В. А. Кузнецов. Аланские племена Северного Кавказа. МИА, № 106, ნახ. 4, გვ. 16. კუზნეცოვი მას IV—V სს. ათარიღებს.

⁷ მცხეთა I. გვ. 79, სურ. 72, არის უფლისციხეში — დ. ხახუტაიშვილი. უფლისციხე. 1. თბ., 1964, ტაბ. 1—2.

⁸ იხ. კლდეეთში — გ. ლომთათიძე. კლდეეთის სამაროვანი... ტაბ. X.

⁹ როცა ეწერა „აბზინდას ენა მოკლე აქვსო“ — მხედველობაში გვაქვს ის, რომ ენის წვერი საქამრე ჯოჯო (ანუ ჩარჩოს) მნიშვნელოვნად არ სცილდება. როგორც დაეინახავთ შემდგომში, „ენა-მოკლეობა“ შეიძლება „ენაგრძელობით“, იხ. მცხეთა 1, ნახ. 1—6, LXXXVIII, მეორე რიგში, მარცხნიდან პირველი. შეადარეთ კლდეეთურ ანალოგიურ აბზინდებს — გ. ლომთათიძე.

ნახევრისა და IV ს. დათარიღებულ სამარხებში კი სიახლე — სამკუთხაფარაკი-ანი აბზინდები (ტაბ. XXV—25) ჩნდება¹⁰.

რამდენადმე განსხვავებული საქამრე მორთულობისაა სამთავროს ქვს. № 14 (39 S)-ში დადასტურებული აბზინდა (ტაბ. XXV—1), ორწილადი, ბრინჯაოსი, ფარაკი გრძელი ტრაპეციის ფორმისაა. საქამრე რგოლი ნახევარწრიულია, ენა მოკლე (საერთო სიგრძე 6,1 სმ). მასთან ერთად სარტყლის ბოლოსე საკიდი ბალთაა, რომელიც წარმოადგენს ბრტყელ, თავისკენ ოდნავ გაფართოებულ, გრძელ ფირფიტას (ტაბ. XXV—2). მას ბოლო რამდენადმე მომრგვალებული აქვს. ქამრის დანარჩენ შეგუელობას შეადგენს ოთხკუთხა და ნახევარწრიული, დაკბილული ორი პატარა ბალთა. აღწერილი ნივთების ზუსტი ანალოგები, ერმაკოვის კატალოგის მიხედვით, ყაზბეგშია აღმოჩენილი (ტაბ. XXV—41—43). არაა გამორიცხული, რომ იგი საქამრე აბზინდისა და საკიდი ბალთის ერთ-ერთი ყველაზე ადრეული ვარიანტი იყოს. ამის სასარგებლოდ, შესაძლოა, სამარხის სავარაუდო თარიღიც მეტყველებს. იგი მინის ჭურჭლის, მინის „კვირისტავისა“ და კერამიკის მიხედვით I—II სს. უნდა განისაზღვროს¹¹.

საგანგებოდ გვინდა შევეხოთ ქვს. სამარხს № A (39 S)-ს ინვენტარს (ტაბ. XXV—31—40). მასში ვერცხლის აბზინდა და ბალთებია. აბზინდა ორწილადი, მოგრძო ოთხკუთხა ფარაკი (ფუძე) ორად გაკეცილი ფირფიტისაგანაა დამზადებული, რომლის ბოლო ორი მანჭვლითაა დამაგრებული. საქამრე რგოლი მრგვალია, განივკვეთში ზედაპირი მრავალკუთხაა, ქვედა ნაწილი კი ნახევარწრიული. ასევე კუთხოვანი ენის წვერი ოდნავ სცდება რგოლს (ტაბ. XXV—31). ამასთან ერთად ორი ბალთაა. ერთ-ერთი მათგანი სახსრია. წყვილი, ორად გაკეცილი ფირფიტა ღერძზეა დამაგრებული მოძრავად. ბალთას ორივე ბოლოზე წყვილი მანჭვალი აქვს. მეორე ბალთა ორადგაკეცილ, მოგრძო ოთხკუთხა ფირფიტას წარმოადგენს, მანჭვლებითვე დამაგრებული თავით (ტაბ. XXV—32, 36). სამარხს № „A“-ს ინვენტარის ნაწილს მინის ჭურჭელი შეადგენს — ორი „გრაფინისებური“ ჭურჭელი მაღალი ოთხკუთხა კორპუსით, დაბალი ყელით. ერთ-ერთს ძირზე ყვავილისებური დამლა აქვს (ინვ. № 12—54:10817, 12—54:10819 იხ. საქ. სახ. მუზეუმის გამოფენა, ვიტრინა X 17; X 18). ანალოგიური მინის ჭურჭელი ძირითადად I—II ს-საა დამახასია-

დასახ. ნაშრ., ტაბ. X. ანალოგიური აბზინდები გვხვდება ქვემო არანისის ერთ-ერთ სამარხშიც — იხ. რ. ბ ა მ ი შ ე ი ლ ი. ენეალის არქეოლოგიური ექსპედიცია 1971 წელს. „მაცნე“, № 4 1971, სურ. 2.

¹⁰ მათ მრგვალი ჩარჩო და მოკლე ენა აქვთ — იხ. მცხეთა 1. გვ. 128 და ტაბ. XXXVIII, შუა-შუ.

¹¹ „გრაფინი“ მოცისფრო მინის დაბალი ყელითა და მაღალი კორპუსით, ინვ. № 12—54:10748. შდრ. მ. ს ა გ ი ნ ა შ ე ი ლ ი. ურბნისის სამარხის მინის ჭურჭელი. თბ., 1970, ტაბ. 16, სირიული, I ს. კოლბისებრი მაღალი ყელით და სფერული მუცლით. იხ. იქვე № 118, გვ. 71, I ს. № 161, გვ. 80, II ს. კონუსურ მუცლიანი (?) ჭურჭელი — იხ. იქვე № 63—80 გვ. 64—68. I ს. ძირითადად, ან I—II სს. კერამიკა: დაბალი მოვარდისფროყვითელი ყელწიბოვანი, ინვ. 12—54:10739 და ცალყურა, კოპებოანი მუცლით — ინვ. № 12—54:10740. შდრ. ა. კ ა ლ ა ნ დ ა ძ ე. დასახ. ნაშრ., № 1 და № 2 აგურკრამიტსამარხები. სურ. 11—28, 65. I—III სს. იხ. ლ. კ ი ლ ა შ ე ი ლ ი. ურბნისის ნაქალაქარი. ტაბ. XIII—3 და გვ. 55. I—III სს. მინის „კვირისტავი“, ინვ. № 12—54:10751, შდრ. მ. ს ა გ ი ნ ა შ ე ი ლ ი. საკიმის თავების ერთი სახეობის შესახებ. „ძეგლის მეგობარი“ № 37, 1973, გვ. 56. რომაული ხანა I—II სს. თუშეთა შეენიშნოთ, რომ ანალოგიური „კვირისტა-ვები“ გვხვდება IV ს. და VI—VIII სს. კოპლექსებშიც კი.

თებელი¹². აქვეა მოყვითალო ელფერის მინის სქელკედლიანი, სფეროიდულ-ტანიანი მინის ჭურჭელი. მას ვიწრო, წაკვეთილი ყელობრი აქვს, ძირი კი ოდნავ შედრეკილი. ერთი შეხედვით, ტანშეზოჩლოლ მინის ჭურჭელს გვაგონებს, მაგრამ მისი მუცელი ყელიდან ძირამდე „შემკულია“ ჩამოღვრილი ზოლებით (ტაბ. XXV—33). ანალოგიური ჭურჭელი ცნობილია ვ. ვრუბოვის კატალოგიდან. იგი თითქოს სამთავროს ერთ-ერთ ქვისამარხშია აღმოჩენილი¹³. ჭურჭლის აღნიშნული ტიპი არ გვხვდება ნინო უგრელიძის ნაშრომში. არც ჩვენ შეგვხვედრია სამთავროს IV—VIII სს. საიმედოდ დათარიღებულ სამარხებში. იგი III ს. გვიან ხანას არ უნდა ეკუთვნოდეს¹⁴. ამ ფონზე № „А“ სამარხში სრულიად მოულოდნელი იყო ორი ფიბულის (II ჯ. II ს. II ვ. რკინის და II—II—I ბრინჯაოს — ტაბ. XXV—37, 38), მინის თოთხმეტწახნაგა მძივით თავშემკული (ბრინჯაოსღეროიანი) საკინძის და ბრინჯაოსვე „ორბურთულა“ შესაკრავის აღმოჩენა (ტაბ. XXV—39). როგორც ნ. უგრელიძე სრულიად სამართლიანად აღნიშნავს, ქართლის „არც ერთ სამარხის I—III სს. სამარხებში... ქვისთავიანი საკინძები არ მოიპოვება“¹⁵. ზემოთ დასახელებული ფიბულები კი დამახასიათებელია VI—VIII სს. ჭგუფის ძეგლებისათვის, უფრო ზუსტად კი, ძირითადად VII საუკუნისათვის. თვით ისეთი უბრალო ნივთიც კი, როგორც ამ კომპლექსში აღმოჩენილი „ორბურთულა“ შესაკრავია (ტაბ. XXV—34), VII ს. თარიღდება¹⁶ (დაწვრილებით იხ. ქვემოთ). განხილული სამარხის ინვენტარი გვაფიქრებინებს, რომ აქ ორი ქრონოლოგიური ჭგუფის ნივთებთან გვაქვს საქმე. მინის ჭურჭელი ზოგადად I—III სს. ხოლო ფიბულები, საკინძი და შესაკრავი VI—VIII სს.-აა (უფრო ზუსტად ალბათ VII ს.). რომელ ჭგუფს ეკუთვნის აბზინდა-ბალოები? ანალოგიური აბზინდები აბგძრახეს № 2 სამარხში III—IV სს. მიჯნით თარიღდება¹⁷, ჩეჩნეთ-ინგუშეთში — ბრატსკოვს ყორანებში II—III სს.¹⁸. მინგეჩაურში მოპოვებულია ანალოგიური აბზინდები და ბალოები, რომლებიც I—III სს. კომპლექსებშია¹⁹. აღსანიშნავია, რომ ორწილადი, სახსრიანი ბალთა აღმოჩენილია ყოლოთოს № 24 სამარხში, რომელსაც მ. სინაურიძე IV—V სს. ათარიღებს²⁰.

¹² იხ. მ. ს ა გ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი. ურბნისის სამარხის... გვ. 19 და სურ. 4. Н. З. Кунина, Н. П. Сорокина. Стекланные бальзамарии Боспора. — Т. Г. Э. XIII. 1972, ნახ. 5, 28 და სხვ. Д. Б. Шелов. Таганш. გვ. 141.

¹³ Предметы древности в хранилище «Общества любителей Кавказской Археологии» составил, рисовал с натуры и на камне В. Вырубов, вып. I, Тифлис, 1877, ტაბ. XII—9.

¹⁴ თითქოს „შემკულობით“ მისი ანალოგიურია პანტიკაპეის XI სამარხის (1889: გათხრები) ერთ-ერთი ჭურჭელი. სამარხი თარიღდება I ს. II ნახევრით — იხ. И. З. Кунина, Н. П. Сорокина. დასახ. ნაშრ., ნახ. 10—47.

¹⁵ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრომი, გვ. 48, სქ. 125.

¹⁶ იხ. ქვს. № 576 (46 წ.); № 695 (47 წ.); № 468 (40 წ.) № 623 (46 წ.) და სხვ.

¹⁷ М. М. Трпаш. დასახ. ნაშრ., ტაბ. 1—4 და გვ. 176—177.

¹⁸ Р. М. Мунчаев. Новые сарматские памятники Чечено-Ингушетии. СА, № 2, 1965, გვ. 183, სურ. 3.

¹⁹ აჭრბაიჯანის სახ. ისტორიული მუზეუმის მინგეჩაურის ფონდის ინვ. № 594, № 448 და სხვ. № 2465.

²⁰ მ. ს ი ნ ა უ რ ი ძ ე. გვიანანტიკური და ადრეფეოდალური ხანის სამარხები... გვ. 119 და ტაბ. VII—5. სამარხში მასთან ერთად „მხრებიანი“ ბეჭდია, ვეფქრობთ, იგი უფრო IV ს. უნდა დათარიღდეს. (თუმცა ის განსხვავდება კლასიკური, მხრებიანი ბეჭდებისაგან, ბუდე რგოლზე. დარჩილული). სრულიად ანალოგიური აბზინდა-ბალოები აღმოჩნდა სადულას გათხრებში

აშკარაა, რომ № „А“ სამარხის ბალთები და აბზინდა, ფიბულებისა და საკინძის დროისა არაა და თარიღით ის მინის ჭურჭელს უნდა დაეუკავშიროთ. სამთავროს სამაროვანი დიდხანს ფუნქციონირებდა. აქ მოსალოდნელია და საკმაოდ ხშირად დასტურდება კიდევ სამარხთა ხელმეორედ გამოყენება, რის გამოც სხვადასხვა დროის მასალა „ერთ კომპლექსში“ ერთიანდება. ანალოგიურ მოვლენებზე ყურადღების გამახვილება ქვემოთაც მოგვიხდება.

გვსურს შევეხროთ საქმრე მოწყობილობას, რომელიც აღმოჩენილია ახალგორის IV ს. სამარხში²¹. აქაა ორი აბზინდა და „სარტყლის ენა“. აბზინდებს ნახევარწრიული ფრაკი და ამგვარივე საქმრე ჩარჩო აქვს. ორთავე მოკლე ენიანია. ამ დეტალით ისინი I—III სს. აბზინდებთანაა ახლოს (ტაბ. XXV—46). სამარხი IV ს. შუა ხანების უნდა იყოს²². როგორც ჩანს, ენამოკლე აბზინდები IV ს-შიც გადმოდის. იგივე ნიშანი ახასიათებს მოდინახეს № 36 სამარხის ძვირფას, წყვილ აბზინდას. ეს სამარხიც დაახლოებით IV ს. შუა ხანების უნდა იყოს²³. ამბროზი აღმ. ევროპის აბზინდების „ენის დაგარქვებას“ IV ს. განსაზღვრავს²⁴. როგორც ჩანს, ეს პროცესი აღმ. საქართველოში ოდნავ იგვიანებს. ზემოთ განხილული მასალა გვაფიქრებინებს, რომ IV ს. შუა წლებში აქ ჭერ კიდევ ენამოკლე აბზინდებს ხმარობენ. ახალგორულის ანალოგიური აბზინდები გვხვდება ჩრდ. კავკასიასა²⁵ და მინგეჩაურში²⁶. ანალოგიური, ოღონდ „ენაგარქელი“ აბზინდები ცნობილია პანშუტინოს კულტურის არეალიდანაც²⁷.

ახალგორის სამარხის ინვენტარიდან საყურადღებოა საკიდი ბალთა. ფორმით იგი ორლესულ დანისპირს ჰგავს. იგი ცხენის მოსართავის ნაწილია და აქ ცხენის დამარხვის მაუწყებელი უნდა იყოს. ასეთი რამ ჩემთვის ცნობილ IV ს. ქართლის სამაროვნებიდან ერთადერთია. როგორც ჩანს, მიცვალებულთან ერთად ცხენის დამარხვა გარკვეული რანგის ხელისუფალთა ერთ-ერთ მთავარ ნიშნად უნდა მივიჩნიოთ. ვფიქრობთ, ახალგორის სამარხი ამ მოსაზრებას მნიშვნელოვნად ამაგრებს. როგორც იულონ გაგოშიძე აღნიშნავს, „სრულიად არაა მოულოდნელი და შეუძლებელი პირდაპირი მემკვიდრეობა ადრეანტიკური ხანის საქმეგრ-ყანჩათისა და ფეოდალური ხანის ქსნის საერისთაოს შორის, მით უმეტეს, რომ თანდათანობით შემაერთებული რგოლებიც ჩნდება. მაგალითად, თვით ლენინგორში (ახალგორი ნ. ა.) აღმოჩნდა ჩვენი წელთაღრიცხვის IV სა-

ას. იგი აქ III ს. კოსპლექსში უნდა იყოს (მასალის გაცნობისათვის მადლობას ვოვასხენებ მ. უზუნაშვილსა და ი. გაგოშიძეს). აზღუნად, ყოლოთს № 24 სამარხი უფრო IV ს. I ნახევრის ან III—IV სს. მიეკისა.

²¹ იხ. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. II. გვ. 225.

²² სამარხში შაბურ II-ის მონეტა — იხ. მცხეთა 1. გვ. 202. მ. შოშელას მიხედვით შაბურ II-ის ზეობის (309—379) შუა ხანებში უნდა იყოს მოჭრილი — ცნობისათვის დიდ მადლობას ვოვასხენებ.

²³ ქ. ნ ა დ ი რ ა ძ ე. ყვირილის ზეობის... გვ. 56, 74 და სურ. 15 — სამარხში კონსტანტინე დიდის (307—337) და კონსტანტინუსის (337—361) მონეტებია. „პირველი მოჭრილია მეფობის ბოლო, ხოლო მეორე მეფობის საწყის წლებში“. იქვე, გვ. 77.

²⁴ А. К. А м б р о з. Проблемы... СА, № 2, გვ. 102.

²⁵ В. Б. В и н о г р а д о в, В. А. П е т р е н к о. Могильник сарматской эпохи на горе Лехч-Корта. СА, 1974, № 1, გვ. 178 — ავტორები აბზინდებს II—IV სს. დამახასიათებლად მიიჩნევენ.

²⁶ აზრბ. სახ. ისტ. მუზეუმის მინგეჩაურის ფონდი, ინვ. № 593 და სხვ.

²⁷ Н. А. М а ж и т о в. Бахмутинская культура. М., 1968, ტაბ. 1 — прикжи.

უკუნის მდიდრული სამარხი, რომლის ინვენტარი (ვერცხლის თასი, ოქროს სა-
ჯურეები და თვალედი ბეჭდები, შაბურ II-ის ოქროს მონეტა და სხვ.) არმაზის-
ხევის პიტიახშთა სამარხეული მასალის რიგისაა, მათი მფლობელიც პიტიახშ-
თა ტოლი იქნებოდა²⁸.

ამით ვასრულებთ გვიანანტიკური ხანის აღმ. საქართველოში გავრცელე-
ბული, ჩემთვის ცნობილი აბზინდებისა და ბალთების (საქამრე ინვენტარის)
მიმოხილვას. მასალა საკმაოდ მრავალფეროვანია. თითქოს ქრონოლოგიური
გრადაციის დაკერაც ხერხდება, მაგრამ ამჯერად ჩვენთვის მთავარი იყო ერთი
საყურადღებო დეტალის შემჩნევა, კერძოდ, ყველა აბზინდა ერთი საერთო
ნიშნით ხასიათდება — ესაა „მოკლე ენა“. როგორც ჩანს, ამ ფაქტს ჩვენშიაც,
ისევე როგორც აღმოსავლეთ ევროპის მასალაში, ქრონოლოგიური დანაწევ-
რებისათვის განმსაზღვრელი მნიშვნელობა აქვს, რასაც დავინახავთ ქვემოთ
განხილულ მასალის მაგალითზე.

IV—V სს. საჰამრე ინვენტარი

ჩ გ უ ფ ი I. ორწილადი აბზინდები

I ქვეჯგუფი. მრგვალფარაკიანები: სამთავრო ქეს. № 561 (46 წ.) (ტაბ.
XXVI—4), ვერცხლი, დაზიანებულია. მრგვალი ფარაკი ორადგაყეცილი ფირ-
ფიტისაგანაა დამზადებული, რომელიც ორი მანქვლითაა დამაგრებული. სა-
ქამრე რგოლი ნახევარწრიულია, განივკვეთში მრგვალი, თავისკენ ოდნავ
მსხვილდება. ენის ბოლო მოკაუჭებულია და რგოლზე გადადის. საერთო სიგ-
რძე დაახლ. 4,5 სმ²⁹. ნ. უგრელიძე ამ აბზინდის შესახებ გამოთქვამს აზრს,
რომ მისი ანალოგიები I—III სს. მასალაშია საძებნო³⁰, მაგრამ ამ დროის აბ-
ზინდებს მრგვალი ფარაკი იშვიათად აქვს. ამასთანავე, არც ერთი აბზინდის
ენა რგოლზე არ გადადის. ო. ტყეშელაშვილი № 561 სამარხის აბზინდას II
ტიპში აერთიანებს. ამავე ტიპში მოხდა სხვა ქრონოლოგიური ჯგუფისა და
სტილის აბზინდებიც ერთადერთი საერთო ნიშნის — ორწილადობის გამო,
რაც მართებულად არ მიგვაჩნია³¹.

აღმ. საქართველოში ანალოგიური აბზინდები აღმოჩენილია ყოლოთოს
სამაროვანზე³². ცნობილია წებელდური სამაროვნებიდანაც³³. საქართველოს
გარეთ გვხვდება ჩრდ. კავკასიისა და აღმ. ევროპის ოლქებში³⁴. იგი ძირითადად
IV—V სს. თარიღდება. როგორც აღვნიშნეთ, ამბროზი აბზინდებისათვის ენის

²⁸ ი. გ ა გ ო შ ი ძ ე. აღრეანტიკური ხანის ძეგლები ქსნის ხეობიდან. თბ., 1964, გვ. 64.

²⁹ იხ. ო. ტ ყ ე შ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი. აღრეანტიკური ხანის... (დისერტაცია). სურ. 38—1.

³⁰ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრომი, გვ. 58.

³¹ ო. ტ ყ ე შ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრ., გვ. 160.

³² მ. ს ი ნ ა უ რ ი ძ ე. დასახ. ნაშრომი, ტაბ. III—7 (როგორც ჩანს, ენა დაკარგული აქვს) ტაბ. V—5.

³³ М. М. Т р а п ш. Культура... ტაბ. XXI—IV ს. ტაბ. XI — IV ს.

³⁴ ძალიან ბევრია ჩერნიახოვის კულტურის არეალში. ოღონდ მათ უფრო მსხვილი პრობორ-
ციები ახასიათებს; არის ჩრდილო კავკასიაშიც. იხ. Е. П. А л е к с е е в а. Древняя и средне-
вековая... ტაბ. 20—4—IV—V სს. И. В. С п и ц и н. Поля погребальных урн. СА, 1948,
X, ნახ. 5, 1, 3 და სხვ.

დაგრძელების ხანად IV ს. მიიჩნეეს. განხილული სამთავროლო აბზინდა მინის კუთრკლის მიხედვით IV—V სს. ფარგლებში ექცევა³⁵. თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ახალგორის და მოდინახეს აბზინდებს (რომლებიც IV ს. შუა ხანების სამარხებიდანაა) მოკლე ენა აქვთ, ზემოაღნიშნული სამთავროლო აბზინდისათვის IV ს. I ნახევარი უნდა გამოვრიცხოთ და იგი უფრო IV ს. II ნახევართა და V ს. უნდა დავათარილოთ. ამავე დროის უნდა იყოს ყოლოთოს დასახელებული აბზინდებიც. ფაქტიურად იმავე თარიღს გვთავაზობს მასალის შემქმნაველი და გამომქვეყნებელი მ. სინაურიძე, თუმცა იგი შესაბამისი (№ 10 და, № 13) სამარხების თარიღში უფრო III ს. ბოლო — IV ს. გულისხმობს დაკრძალვის წესის (პოხის) არაქრისტიანულობის გამო³⁶. უნდა შევნიშნოთ, რომ დაკრძალვის „წარმართული“ წესი არ უნდა იყოს უცხო IV—V სს. (და იქნებ უფრო გვიანდელი ხანის) ზოგი სამაროვნისთვის. ამის მაგალითები გვხვდება ყოლოთოსთან საქმად ახლოს, „იალსარის“ სამაროვანზე³⁷. ამდენად, ყოლოთოს განხილული აბზინდები (სამარხებითურთ) უფრო IV ს. ბოლო და V ს.-სად მიგვაჩნია. ამ აზრს იქნებ დადასტურებს შემდეგი გარემოება: № 10 სამარხში დადასტურებულია „კარგად გაპრიალებული ძვლის ბრტყელი საგნები, რომლებიც, შესაძლოა, ზოგიერთი ნივთის ტარის ნაწილებს წარმოადგენდნენ“³⁸. ეს ნივთები მშვილდის ძვლის ფირფიტებია. ამ ტიპის მშვილდები განსაკუთრებით ფართოდ გავრცელდა IV ს. ბოლოსა და V ს. მისი როგორც გენეზისი, ისე ფართოდ ათვისება და გავრცელება ჰუნებს უკავშირდება³⁹. აღმ. საქართველოს ტერიტორიაზე ანალოგიური მშვილდის აღმოჩენის ერთადერთი ფაქტი თითქმის უკვე გვიანანტიკური ხანისთვისაა (III ს.) საგულებელი⁴⁰. დაახლოებით ყოლოთოს „მშვილდის“ სინქრონული უნდა იყოს წებელდაში დადასტურებული „კლასიკური მშვილდის“ ნაშთი⁴¹. რაც

³⁵ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 29, VI ტიპი, სურ. 7.

³⁶ მ. ს ი ნ ა უ რ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 117, 122.

³⁷ Р. М. Р а м и ш в и л и. Исследование раннефеодального могильника «Иагсарн». ТКЭ, 1969, № 24. ფილებით გადაბურული ორმოსამარხი № 25, სამაროვანი სოფ. შატანთანაა (ახმეტა). ენეალში თანაარსებობს წარმართული და ქრისტიანული დაკრძალვა — Р. М. Р а м и ш в и л и, В. А. Д ж о р б е н и д з е. Археологические исследования в зоне строительства Жинвальского гидротехнического комплекса. ა. კ. ძ. სსრამ თბ., 1976, გვ. 37. წარმართული დაკრძალვის წესი IV—V სს. ჩანს ისტორიულ არგეიზშიც, მოდინახეს სამაროვანზე — იხ. ი. ნ ა დ ი რ ა ძ ე. ყვირილის ხეობის... გვ. 76.

³⁸ მ. ს ი ნ ა უ რ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 116.

³⁹ ძვლის დეტალებიანი, შედგენილი მშვილდები უკვე I—II სს. გვხვდება სარმატულ ტომებში — «Из костяные накладки. во всяком случае большинство их, принадлежат лукам «гуннского типа» — А. М. Х а з а н о в. Очерки восточного дела сарматов. М., 1971, გვ. 23, 34; Д. В. Ш е л о в. Таиша... გვ. 313, 323—324.

⁴⁰ მსგავსი მშვილდის „ძვლის ნაწილები“ დადასტურებულია სადელას ერთ-ერთ სამარხში, თუმცა მის ზუსტ ტიპოლოგიურ ატრიბუციას საუბარი ჭედავრობით ნაადრევია. ჩვენში მახლობელ ხანაში უადრესია „მშვილდოსანის მხედრის“ გამოსახულება ვერცხლის „სურაზე“ (აღმოჩენილია ენეალის III—IV სს. სამარხში). კუთრკელზე გამოსახული მშვილდის ტიპის დადგენა ძველია, საერთოდ კი კუთრკელი და ნაღობის სცენა სასანური ირანის ანალოგიურ ნივთებს მოგვაგონებს — Р. М. Р а м и ш в и л и, В. А. Д ж о р б е н и д з ე. დასახ. ნაშრ., ტაბ. XVIII—2, გვ. 37. მაგრამ, როგორც ჩანს, „შედგენილი მშვილდი“ ანტიკური ხანის საქართველოში დიდი იშვიათობა იყო.

⁴¹ Ю. Н. В о р о н о в. Таиша... გვ. 91.

შეეხება სასაზღვრო ხანის ირანს, იქ „ჰუნური“ ტიპის მშვილდი, არსებული მასალების მიხედვით, თითქოს არ დასტურდება⁴². ჭერჭერობით არ ჩანს ის არც აზერბაიჯანსა და სომხეთში.

ამრიგად, განხილული აბზინდების თარიღი IV ს. ბოლო და V ს. — რეალური ჩანს. მას მხარს უნდა უჭერდეს „შედგენილი მშვილდის“ დამოწმებული ფაქტი.

II ქვეჯგუფი — გრძელი სამკუთხაფარაკიანი აბზინდები და ბალთები. სამთავროს სამაროვნის ქვს. №113 (39 N)-ში გვხვდება ორწილადი აბზინდის საინტერესო სახეობა. აბზინდას წაგრძელებული სამკუთხედის ფორმის ორადგადაკეცილი ფირფიტის ფარაკი აქვს. საქმარე რგოლი ნახევარწრიული, ხოლო ენა გრძელია. სამარხში ამ ტიპის რამდენიმე აბზინდაა, ყველა რკინისა (ტაბ. XXV—9, 10). ისინი რამდენადმე მოგვაგონებენ არმაზისხევის № 18 და № 1 (კრამიტსამარხი) სამარხთა სამკუთხაფარაკიან აბზინდებს, მაგრამ პრინციპულად განასხვავებს მათგან ენის სიგრძე და ფარაკის ზომებიც, რაც, როგორც ჩანს, თარიღშიც აისახა. მსგავსი აბზინდები ჩემთვის ცნობილია ჩერნიახოვის კულტურის ძეგლებიდან⁴³. ხოლო პირდაპირი ანალოგები შორეული ბირსკის სამაროვანზე დაახლოებით იმავე დროით თარიღდება — V—VI სს⁴⁴. განსახილველი სამარხის მინის ჭურჭელი კი თითქოს უფრო V ს. უნდა მიგვითითებდეს⁴⁵. ამ ტიპის აბზინდების სიმცირე საქართველოში, ხოლო მეორე მხრივ: ტიპოლოგიური და გენეტიკური დამთხვევა ჩრდილოურ ნივთებთან მათ შემოტანილობაზე უნდა მიგვანიშნებდეს დაახლოებით იმავე ხანაში, რომლითაც დავათარიღეთ I ქვეჯგუფის აბზინდები.

II ქვეჯგუფი. ერთწილადი აბზინდები

I ქვეჯგუფი — ერთწილადი, ოვალურჩარჩოიანი აბზინდები: წარმოდგენილია ერთი ეგზემპლარით — სამთავროს ქვს. № 153 (38 N), ბრინჯაო (ტაბ. XXVI—18). ამოხსნილი ჩარჩოს ზედაპირი დაშტრიხულია ჭდეებით. მოძრავი ენის სამაგრი ნაწილი „გაწვრილებულია“. ენა განივკვეთში ოთხკუთხაა, რომლის მოღუნული წვერი ცხოველის თავის სქემატურ გამოსახულებას წარმოადგენს. აბზინდის ზუსტი ანალოგი ჩემთვის უცნობია — საერთოდ კი ენის ზომომორფულობით წებელდის სამაროვნის აბზინდების ერთი ჯგუფი ხასიათდება, რომლებიც თავის მხრივ ანალოგებს (ხშირად ზუსტს) პოულობენ ხალხთა დიდი გადასახლების ხანის ცენტრალურ და აღმოსავლეთ ევროპის მასალებში⁴⁶. ა. ამბროზი აღნიშნავს, რომ ამ ოლქის აბზინდებს ენის წვერის ზომომორფულობა განსაკუთრებით V ს-დან ახასიათებთ⁴⁷, შესაძლოა ამ მოვლე-

⁴² А. М. Хазанов. დასახ. ნაშრ., გვ. 34.

⁴³ П. Б. Барцева, Г. А. Вознесенская, Е. П. Черных. Металл черняховской культуры. М., 1972, ნახ. 16—26.

⁴⁴ Н. А. Мажитов. დასახ. ნაშრ. ტაბ. 5, 9, 10, 11, გვ. 38, 45, ტაბ. 1 — Пряжки; А. К. Амброз. Проблемы... СА, № 3, ნახ. 9, 12—13.

⁴⁵ ჭურჭლის XIX ტიპი. მას ნ. უგრელიძე IV—V სს. ჯგუფში აქცევს (იხ. ნ. უგრელიძე. დასახ. ნაშრ., გვ. 36). სამარხში არის სადაფთა (?) და ცისფერი „პასტი“ თავშემკული საკინძებიც (ტაბ. XXVIII—13, 14), როგორც ძირითადად V—VI სს. უნდა იყვნენ დაპაზნათებული (დაწვრილებით ქვემოთ).

⁴⁶ Ю. Н. Воронцов. დასახ. ნაშრ., გვ. 123, ნახ. 43—9—11, V ს. 1 ნახევრიდან, გვ. 125.

⁴⁷ А. К. Амброз. დასახ. ნაშრ. СА № 2, გვ. 103.

ნის ერთგვარი ასახვა სამთავროს აბზინდაც. ასეთ დათარიღებას სამარხში აღმოჩენილი მინის ქურქელი მხარს უჭერს⁴⁸. იმავე დროისაა აქვე დადასტურებული ვერცხლისა და ოქროს საკინძები და ბრინჯაოს ზარაკი⁴⁹. ამიტომ არაა გამორიცხული, რომ განხილული სამარხი (აბზინდის ზომორაფულობის გათვალისწინებით) IV ს. ბოლო წლების ან V ს. დასაწყისის იყოს (ოვალურჩარჩოიანი აბზინდები გვხვდება VI—VIII სს. ჯგუფის სამარხებშიც, რომელთაც შესაბამის ადგილას განვიხილავთ).

II ქვეჯგუფი — ერთწილადი ნახევარწრიულჩარჩოიანი აბზინდები. სამთავრო ქვს. № 447 (46 წ.) (ტაბ. XXVI—16), ზომა 3.4×2. სამარხში სხვა ნივთი არაა. ყოლოთ № 10 ორმოსამარხი. 2 ც. ბრინჯაოსა და რკინისა⁵⁰. ყოლოთს აღნიშნული სამარხი ჩვენ ზემოთ IV ს. ბოლოთი და V ს. დათარიღდეთ. ეს თარიღი სამთავროსთვისაც მისაღებია. იმავე დროის უნდა იყოს ურბნისის XXV უბნის № 28 სამარხის ნაშთის რკინის აბზინდა (ტაბ. XXVI—17)⁵¹. ანალოგიური აბზინდა აღმოჩენილია ურეკში⁵². ჩრდ. კავკასიაში ასეთი ნივთები IV—V სს. თარიღდება⁵³.

III ქვეჯგუფი — B-სებრი აბზინდები IV—V სს-ისა. ზოგადად ამ ფორმის აბზინდები სამთავროს 5 სამარხში გვხვდება, მაგრამ ისინი სხვადასხვა ქრონოლოგიური ჯგუფის სამარხებშია განაწილებული (IV—V და VI—VII სს-ისა). სხვაობა შეიმჩნევა თვით აბზინდების ერთ დეტალში, რაც განმსაზღვრელი უნდა იყოს. კერძოდ, ქვს. № 302 (39 N)-ის რკინის აბზინდა ბრტყელია (ტაბ. XXVI—23), ხოლო დანარჩენი სამარხების აბზინდებს (ქვს. № 552 (46 წ.) — ტაბ. XXXII—21, № 156, 38 N — ტაბ. XXXII—20, № 290, 39 N და „სამარხი, რომელიც ზემოდან გადახურული იყო ფილაქვით“, 38 N — ტაბ. XXX—36. ამ უკანასკნელში ბრინჯაოს აბზინდა, დანარჩენში რკინისა) ამოზრტული ზედაპირი აქვს. ასეთი რამ დამახასიათებელია „ჭერალდიკური ტიპის“ აბზინდა-ბალთებისათვის და ზემოჩამოთვლილებიც მათ უნდა მიეკუთვნოთ. სხვათა შორის, ასეთი სურათია ყირიმის სამაროვნებშიც. ყველა ისინი VII ს. დამახასიათებელი ნივთია. ქვს. № 302. 39 N-ის ბრტყელი რკინის აბზინდა კი IV—V ს. უნდა იყოს, ამ თარიღს მხარს უჭერს სამარხში დამოწმებული ფიბულა — I ჯგ. II ს. II ვ. თარიღს არ ეწინააღმდეგება იქვე აღმოჩენილი ოვალურგრანატისთავიანი საკინძი (ტაბ. XXV—22, 24). ანალოგიური აბზინდები წებელდისა და ბირსკის სამაროვნებზე მახლობელი დროით თარიღდება.

⁴⁸ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., ცხრილი № 28.

⁴⁹ იხ. ც. დ ა ვ ე ლ ი ა ნ ი ძ ე. 1941 წ. შემთხვევით აღმოჩენილი სამარხი მცხეთაში. მუზ. მოა-
32ვე XXVII—, B, 1967, გვ. 94, ტაბ. 1—5.

⁵⁰ მ. ს ი ნ ა უ რ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., ტაბ. III—6, ტაბ. IV—I.

⁵¹ ან სავაროვანზე გვხვდება სამარხები IV ს. ნივთებით—იხ. მ. ს ა გ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი. დასახ.
ნაშრ., № 178; ქ. ქ ა ე ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრ. გვ. 79, № 127.

⁵² Н. Х о ш т а р н а. დასახ. ნაშრ., გვ. 52, 77. ნახ. 13—5. ურეკის მასალას III—IV სს.,
ზოგ შემთხვევაში კი IV ს. ბოლო და V ს. დასაწყისით ათარიღებენ — იხ. В. Л е к в и н а -
д з е. დასახ. ნაშრ., გვ. 193, 203, 205. М. П. А б р а м о в а. Катакомбные погребения IV—
V вв. н. э. из Северной Осетии, СА, №1 1975, ნახ. 3—2, 3; ნახ. 4, 9.

⁵³ В. К. П у д о в н и. Датировка нижнего слоя могильника Суук-Су, СА, №1,
1961, გვ. 183, ნახ. 1; И. П. З а с е ч к а я. О хронологии погребений эпохи переселения
народов Нижнего Поволжья. СА, № 2, 1968, გვ. 56, ნახ. 62.

ჩგუფი III. „ჰერალდიკური ტიპის“ აბზინდა-ბალთები

(ტაბ. XXXII 1—76, ტაბ. XXXIII 1—6)

მათ უმეტესობას ახასიათებს „შეისრული თალის“ მოყვანილობა, რომელიც „ჰერალდიკურ ფრაკებს“ მოგვაგონებს. ზედაპირი კი ამოზნექილი და კიდექანობიანი აქვთ, რაც ამ ნივთებს ტიპიურ მოხაზულობას აძლევს. ამ სტილის საქამრე აკაზმულობა ფართოდ იყო გავრცელებული VI—VII სს. აღმ. ევროპასა და კავკასიაში. დას. ევროპაში მათი აღმოჩენის ფაქტები შედარებით იშვიათია. გვიანსასანური რელიეფები მოწმობენ მათ გავრცელებას ირანშიც. ეს ნივთები თითქმის ბიზანტიური საქამრე აკაზმულობის ბარბაროსულ ინტერპრეტაციას წარმოადგენენ და ამ ორი სამყაროს შეხების ოლქებში ჩამოყალიბდა (დუნაის პროვინციები და სხვ.).

აღმ. საქართველოში ჰერალდიკური ტიპის აბზინდა-ბალთების ფართოდ გავრცელებაზე მეტყველებენ განთხარი სამაროვნებისა და ნაქალაქარების მასალები, აგრეთვე რელიეფური ქანდაკების ძეგლები.

ჩვენში კარგა ხანია შენიშნულია მათი ტიპოლოგიური და გენეტიკური ერთობა ზემოთ დასახელებული ოლქების მასალასთან⁵⁴. უეჭველია მათი ქრონოლოგიური ერთობაც. მას შემდეგ, რაც აღმ. ევროპის მსგავსი ნივთებისათვის მოხდა ტიპოლოგიურ-ქრონოლოგიური დაკონკრეტება⁵⁵, შესაბამისად უნდა გასწორდეს ქართული მასალის მონაცემებიც.

III ჩგუფად გამოყოფილ აბზინდებსა და ბალთებს შორის, უპირველეს ყოვლისა, განვიხილავთ აბზინდებს. აღნაგობის მიხედვით მათში გამოვყოფთ ერთწილად (ტიპი I) და ორწილად (ტიპი II) აბზინდებს, რომელთა შორის, სათასმე ჩარჩოსა თუ ფარაკის ფორმის მიხედვით, ქვეტიპები და ვარიანტები განირჩევა.

ერთწილად აბზინდებს ახასიათებთ მთლიანი კორპუსი — ჩარჩო და ფარაკი ერთიანადაა ნაკეთები (ჩამოსხმული). მათ I ქვეტიპს ახასიათებს მომრგვალებული ფარაკი, რომელიც ხშირად „წვერიით“ ბოლოვდება და „შეისრული თალის“ ფორმას იღებს (ე. წ. „ჰერალდიკური“ ფარაკიანი აბზინდები); თავის მხრივ კი სათასმე ჩარჩოს მიხედვით განირჩევიან ოთხკუთხა და მომრგვალებულჩარჩოიანები.

III ჩგუფი, I ტიპი, I ქვეტიპი, ვარიანტი C (ტაბ. XXXII 1—7, 19) — ერთწილადი ჰერალდიკურფარაკიანი აბზინდები მომრგვალებული სათასმე ჩარჩოთი. ყველა ბრინჯაოსია. სამთავრო: ქვეს. № 677 (47 წ.) (ტაბ. XXVIII—32); „დანგრეული სამარხი“ (40 წ.) „ა“ უბანი (ტაბ. XXVII 15, 16); ქვეს. № 1

⁵⁴ Б. А. Куфтин. Триалети... გვ. 23. სურ. 25; ნ ი ნ ო უ გ რ ე ო დ ე. დასახ. ნაშრ. გვ. 79; ო. ტ ვ ე შ ე ლ ა შ ე ო ლ ო. დასახ. ნაშრ., გვ. 171—176.

⁵⁵ ამ მხრივ აღსანიშნავია: А. К. Амброз. Проблемы... СА, 1971, № 2, № 3; მისივე, Стремения и седла раннего средневековья как хронологический показатель (IV—VIII вв.), СА, 1973, № 4; აგრეთვე, А. К. Амброз, В. Б. Ковалевская, Ю. А. Краснов — რეცენზია წიგნზე: I. Erdalyi, E. Ojtoz, W. Gening — Das grabfeld von Nevolino-Budapest, SA, 1973, № 2; II. Чаллани. Памятники византийского металлообработывающего искусства. I. — «Acta Antiqua Budapest, 1954, т. II, fasc. 3—4; II—1956, т. IV, fasc 1—4; В. К. Пудовин. Датировка нижнего слоя могильника Суук-Су (550—650), СА, 1961, № 1; В. Б. Ковалевская. К вопросу о «поломской культуре». Древности Восточной Европы, М., 1969.

(39 N) (ტაბ. XXVII—29, 30); ქვს. № 120 (38 N) (ტაბ. XXVII—40). არმაზის-ხევი: ტყის უბნის № 11 სამარხი⁵⁶. ანანური: № 1 სამარხი (ტაბ. XXXII—7). რუსთავი: ნაქალაქარის ფენა (რუსთავის მუზეუმის ძირითადი ფონდის ინვ. № 1578). ძვ. გეაზი (ახალსოფელი) — (ტაბ. XXXII—19). ანალოგები — ჩმის კატაგობები⁵⁷, ქვემო ჭულათი⁵⁸, უფის სამარხები⁵⁹, ქვემო ვოლგისა და ქერჩის სამარხები⁶⁰, სუუ-სუ⁶¹, აზერბაიჯანი⁶². ამბროზი ამ ტიპის ნივთებს VII ს., უფრო კი მისი პირველი სამი მეოთხედით ათარილებს, რადგან ავართა სიძველეების ბოლო ეტაპის ნივთები უკვე ძლიერ განსხვავდებიან მის მიერ გამოყოფილ I b, I c ეტაპის ნივთებისაგან⁶³. სუუ-სუს შემთხვევაში თარიღი VII ს. I ნახევრით განისაზღვრება.

I ტიპი, I ქვეტიპი, 4 ვარიანტი (ტაბ. XXXII—8—13, 15, 18) — ერთწილადი პერალდიურფარაკიანი აბზინდები, ოთხკუთხა საქმრე ჩარჩოთი. ურბნისი: უბანი IV, ოთახი 2, ინვ. I—60:2614. სინთა: ქვს. № 3 (ტაბ. XXXII—12). სამთავრო: ქვს. № 1 (39 N) (ტაბ. XXVII—31); № 675 (47 წ.) (ტაბ. XXX—38), № 503 (ტაბ. XXVIII, 45), № 810 (58 წ.) (ტაბ. XXVII—1), № 216 (40 S) (ტაბ. XXX—1). ანალოგები — ქვემო ჭულათი⁶⁴, ქერჩი⁶⁵, არმიევო⁶⁶, სტანიცა პრეგრადნაია ურუპზე⁶⁷, უზუნ-კოლის № 11 სამარხი⁶⁸, დიდი ტოკმაკი⁶⁹. ფართო ქრონოლოგიით მათი თარიღი VI—VII სს-ია. დიდი ტოკმაკის აბზინდა ქრილიანი ფარაკით ადრეულის შთაბეჭდილებას ტოვებს. იგი ამბროზით VI ს. II ნახ. თარიღდება, ხოლო სხვები VII ს-ისაა (ძირითადად I ნახევრისა).

I ტიპი II ქვეტიპი. — ოთხკუთხაფარაკიანი (ოთხკუთხაფუძიანი) ერთწილადი აბზინდები (ტაბ. XXXII—16, 17, 22).

სამთავრო: ქვს. № 251 (39 N) (ტაბ. XXVIII—2); № 48 (38 N); № 468 (40 N) (ტაბ. XXXI—15,1).

ანალოგები: ქვემო ჭულათი⁷⁰, გილიაჩი⁷¹, ნეეოლინო⁷². ა. ამბროზი ანა-

⁵⁶ მცხეთა 1. ტაბ. XVII—20.

⁵⁷ В. Б. Деопик. Классификация и хронология аланских украшений VI—IX вв. МИА; № 114 М., 1963, გვ. 195, ნახ. 1, 3, 16; გვ. 129, ნახ. 1, 15—VI—VII სს.

⁵⁸ М. П. Абрамова. Нижне Джулатский... გვ. 43, ნახ. 11, 27—VI—VII სს.

⁵⁹ Р. Ю. Ахмеров. Уфимское погребение VI—VIII веков нашей эры. КСИИМК XI, 1951, გვ. 131, ნახ. 39, 3; 40, 3.

⁶⁰ И. П. Засецкая. О хронологии погребений «эпохи переселения народов Нижнего Поволжья», СА, 1968, №2, გვ. 56, სურ. 1, 68, 1—51 — VI—VII სს.

⁶¹ В. К. Пудовкин. დასახ. ნაშრ., გვ. 182, ნახ. 1.

⁶² აღმოჩენილია ფიზულის რაიონში ბორცვ გარაკებებზე გავრცელებული — მასალა გამოკვლეო. გ. ს. ისმილოვა, რისთვისაც მადლობას მოვასხენებ.

⁶³ А. К. Амброз. Стремена... ნახ. 3.

⁶⁴ М. П. Абрамова. დასახ. ნაშრ., გვ. 71, ნახ. 10—5—VI—VII სს.

⁶⁵ И. П. Засецкая. დასახ. ნაშრ., გვ. 56, ნახ. 1, 62.

⁶⁶ М. Р. Полесских. Боевое оружие и снаряжение из могильников Армянского типа, СА, 1968, № I. ნახ. V, 5.

⁶⁷ Е. И. Алексеева. დასახ. ნაშრ., ტაბ. 227.

⁶⁸ Т. М. Миняева. Поселение в устье р. Узун-Кол. СА, 1960, № 2, გვ. 201, ნახ. 8, 5.

⁶⁹ А. К. Амброз, В. Б. Ковалевская, Ю. А. Краснов. დასახ. ნაშრ. ნახ. 1—10.

⁷⁰ М. П. Абрамова. იქვე, გვ. 72, ნახ. 11—24.

⁷¹ Т. М. Миняева. იქვე, ნახ. 13, 3, გვ. 297.

⁷² А. К. Амброз. Проблемы... ნახ. 5, 25, ნახ. 10, 1—2.

ლოგიურ აბზინდებს გამოყოფს ავართასიძეელების I b და I c ეტაპებზე⁷³. აბზინდები VII ს. უნდა დათარიღდეს⁷⁴.

I ტიპი III ქვეტიპი — სამკუთხაფარაკიანი ერთწილადი აბზინდა (ტაბ. XXXII—23). აღმოჩენილია რუსთავის ნაქალაქარის ფენაში. მას ჰერალდიკური აბზინდებისთვის ტიპიური ამოზნექილი ზედაპირი აქვს. სამკუთხაფარაკის კუთხეებში თითო ბურცობი „აზის“.

ფორმით მსგავსი, ზოგჯერ კი ზუსტი ანალოგები გვხვდება: გიეგიდში (მალყარეთი)⁷⁵, კუდენეტოვოში (ყაზარლო)⁷⁶, ბახმუტინოში⁷⁷, ავარულ სამარებში⁷⁸, ხინისლიში (აზერბაიჯანი)⁷⁹, იტალიაში⁸⁰. მიუხედავად ლიტერატურაში არსებული დათარიღების სხვაობისა (IV ს-დან VII ს. ჩათვლით), დღეისათვის აბზინდის ეს ტიპი ძირითადად VI ს. II ნახ. და VII ს. უნდა დათარიღდეს.

II ტიპი — VI—VII სს. B-სებრი აბზინდები. სამთავრო: „ფილაქვით ვადახურული ორმოსამარხი“ (38 N) (ტაბ. XXX—36), ბრინჯაო. ქვს. № 290 (39 N), რკინა. აგრეთვე ქვს. № 552 (46 წ.) და ქვს. № 156 (38 N) (ტაბ. XXXII—20, 21). პირველ ორ შემთხვევაში იგი VI—VIII სს. ქრონოლოგიური ჯგუფის ნივთებთან ერთად არის — კოლბისებრი მინა, II ჯგ. II ს. I ვ. ფიბულა და წაყვეთილკონუსისებრთვალბუდიანი ბეჭედი.

ანალოგები: ქერჩი⁸¹, სუუკ-სუ⁸², კონსტანტინოპოლი⁸³, აბგიძარხეა⁸⁴.

ტიპი III — ორწილადი აბზინდები (ტაბ. XXXIII—1—4). ვარიანტი C, ოთხკუთხა საქამრე ჩარჩოთი: სამთავრო ქვს. № 699 (47 N) (ტაბ. XXXI—20), ოთხკუთხა ჩარჩოზე მოძრავადაა დამაგრებული თხელი, ოთხკუთხა დაფანჯრული (თითქმის ზომორთფულსახეებიანი) ფარაკი.

ანალოგები: პიატრა ფრეკეცი, ჩმი, ბახმუტინო, ყველა VII ს-ისაა⁸⁵.

ვარიანტი D, მრგვალი საქამრე ჩარჩოთი (ტაბ. XXXVIII—1, ტაბ. XXXIII—2). სამთავრო: ქვს. № 251 (ოქრომქედლის სამარხი) — საქამრე რგოლი (ჩარჩო) რკინისა, ფარაკი ოთხკუთხა, ორად გაკეცილი სპილენძის ფირფიტისგანაა დამზადებული. ენა გრძელი. ანალოგიური უნდა ყოფილიყო არმაზისხევის „ტყის უბნის“ № 11 სამარხის ნაკლული აბზინდაც⁸⁶.

⁷³ А. К. Амброз. Стремения... ნახ. 3, გვ. 81, 89.

⁷⁴ ანალოგიური აბზინდები გვხვდება გვიანაც, მაგ., „პოლოის კულტურის“ არეალში (VII ს. ბოლო—IX ს.), მაგრამ როგორც ამ კულტურის შემსწავლელი ვ. ბ. კოვალევსკია აღნიშნავს, აქ ნივთების ნაწილი აშკარად VII ს. ტრადიციისა; იხ. В. А. Ковалевская. დასახ. ნაშრ., გვ. 89—90, ნახ. 1, 2.

⁷⁵ Е. П. Алексеева. დასახ. ნაშრ., გვ. 322, ტაბ. 21 — 8—V—V სს.

⁷⁶ М. И. Артамонов. История хазар. Л., 1962, გვ. 123 — IV—V სს.

⁷⁷ Н. А. Мажигов. დასახ. ნაშრ., ტაბ. 5—35 — VI ს.

⁷⁸ Д. Чаллан. დასახ. ნაშრ. ტაბ. VIII.

⁷⁹ Д. А. Халплов. Раскопки на городище Хиньслы. СА, 1962, № 1, ნახ. 6—12, გვ. 218 — V—VI სს.

⁸⁰ ლანგობარდების ხანა, იხ. N i l s A b e r g. Die Goten und Langobarden in Italien Uppsala, 1923, abb. 166—174.

⁸¹ Н. П. Засецкая. დასახ. ნაშრ., გვ. 56, ნახ. 63—VI—VII სს.

⁸² В. К. Пудовин. დასახ. ნაშრ., ნახ. 1—550—650 წწ.

⁸³ Д. Чаллан. დასახ. ნაშრ., ტაბ. III, 8, გვ. 331 — VI ს. II ნახ.

⁸⁴ А. К. Амброз. Проблемы...

⁸⁵ იქვე, ნახ. 5, 25; 6, 11; ტაბ. III—58, შეადარე Н. А. Мажигов. დასახ. ნაშრ., ტაბ. 5, 3, 6 და გვ. 68.

⁸⁶ მცხეთა 1. ტაბ. XVII.

ერწო: „სიმონიანთ ხევი“, სამარხი № 1 (ტაბ. XXXIII—3). აბზინდა ბრინჯაოსია, ოთხკუთხა ფარაკის ზედაპირი ამოღებულია და შიგ ჩამაგრებულია ხორთუმიანები ენის ძირი⁸⁷. აბზინდის ანალოგი აღმოჩენილია გარაკებეკტეპეს (აზერბაიჯანი) ბორცვზე გათხრილ ქვის სამარხებში ტიპურ VII ს. პერალდიკურ საქამრე აკანხელობასთან ერთად⁸⁸.

„პერალდიკური“ ქამრების ერთ-ერთი ყველაზე დამახასიათებელი ნაწილებია ბალთები. ისინი ძირითადად ქამარზე ჩამოშვებულ თასების ბოლოებს ამკობდნენ და უტილიტარული დანიშნულება თითქმის არ გააჩნდათ. საეარაულოა მათი სიმბოლური შინაარსი: მეომრის ან ხელისუფლის ატრიბუტები⁸⁹.

„ნიღბისებრი“ ბალთები (ტიპი I). უმეტესი მათგანის „დაფანჯრული“ ზედაპირი ადამიანის სახის ზოგად გამოსატულებას მოგვაგონებს. თითქოს მათზე გამოსახულია ცხვირი, თვალები, ზოგჯერ წარბები და „შუბლის ნაოჭებიც“ კი. ზოგზე „მომღიპარი“ ნიღბის მსგავსი ქრილებია. I ტიპის ბალთებს ფორმის მიხედვით დავყოფ 2 ქვეტიპად: 1 ქვეტიპი — გრძელი ბალთები და 2 ქვეტიპი — ნახევარწრიული ფორმის ბალთები.

I ტიპი, I ქვეტიპი (ტაბ. XXII—26—42, 44, 45). ისინი ერთმანეთისაგან განირჩევიან ზოგი დეტალთ. მაგ. „ოქრომკედლის“ სამარხის (№ 251) ერთ-ერთ ბალთას „ცხვირის“ ქრილი არა აქვს. სამაგიეროდ „თვალებს“ ზემოთ წარბისმაგვარი ნახევარწრიული ქრილები ამკობს, ხოლო ურბნისში აღმოჩენილია „უთვალო“ და „ცალთვალო“ ბალთები, რომლებიც ზუსტ ანალოგებს აზერბაიჯანში პოულობენ (იხ. სქ. 88).

ურბნისი: ტაბ. XXII—34, 35, 42.

სამთავრო: ქეს. № 251 (40 S) (ტაბ. XXVIII—5, 6; ქეს. № 120 (38 N); ქეს. 623 (46 წ.), „დანგრეული სამარხი“ („ა“ უბანი — 40 წ.), ქეს. № 210 (40 S) ინგ. 12—54:12008, ბერბუკი (გორის სახ. ისტ. ეთნ. მუზეუმი).

არმაზისხევი: „ტყის უბანი“, სამარხი № 11 (ტაბ. XXXI—36).

ანალოგები: ბერეჟნოვკის ყორღანი⁹⁰, ქერჩი № 180 კატაკომბა, აგოი⁹¹, ქვემო ჭულათი⁹², უფა⁹³, ქვ. ვოლგა⁹⁴. ჩმი XI კატაკომბა⁹⁵, მინგეჩაური⁹⁶ და სხვ.

⁸⁷ რ უ ს უ დ ა ნ გ ა ბ ი ლ ა უ რ ი. ერწოს მხარე... ტაბ. VII, 2, 3.

⁸⁸ საინტერესოა, რომ აქ აღმოჩენილი ბალთებიც ზუსტ ანალოგებს პოულობენ ურბნისში აღმოჩენილ ბალთებთან, მაგ. „უთვალო“ საკიდი ბალთა. ასევე აზერბაიჯანში პოულობს ზუსტ ანალოგს ურბნისში აღმოჩენილი „ცალთვალო“ ბალთა. შეადარე A. B. H y p n e v. Пряжка с зооморфным изображением из Шемахинского района. Доклады АН АЗССР №10, 1975, გვ. 37.

⁸⁹ აღსანიშნავია ისიც, რომ მსგავსი საკიდეებიანი (ენიანი) ქამრები დღემდე შემორჩა ქართულ და ჩრდ. კავკასიურ ეროვნულ კოსტუმს. იხ. ლ. ბ ე დ უ კ ა ძ ე, ლ. ს ო ს ე ლ ი ა, მ. ჩ ა რ - თ ო ლ ა ნ ი. სარტყლების კატალოგი. თბ., 1967, $\frac{15-55}{1}$; $\frac{149-64}{2}$; $\frac{13-58}{2}$; $\frac{60-58}{3}$ და სხვ.

⁹⁰ И. В. С и н и ц и н. Археологические работы в зоне строительства Сталинградской ГЭС. КСИИМК; I, 1953, ნახ. 25, 1, გვ. 91—VI—VII ს.

⁹¹ М. М. А р т а м о н о в. დასახ. ნაშრ., გვ. 60, 159—IV და VI — VII სს.

⁹² М. П. А б р а м о в а. დასახ. ნაშრ., გვ. 43, ნახ. 18, 6 — VI—VII სს.

⁹³ Р. Б. А х м е р о в. დასახ. ნაშრ., გვ. 131, ნახ. 39, 5.

⁹⁴ И. П. З а с е ц к а я. დასახ. ნაშრ., გვ. 56, ნახ. 68.

⁹⁵ А. Қ. А м б р о з. დასახ. ნაშრ., № 2, ნახ. 5, 26; ტაბ. IV—VII ს. იხ. აგრეთვე Л. Л. М а ц у л е в и ч. Большая пряжка Перешетинского кладя и псевдопряжки. «Semi-parium Kondakovianum», Praha, 1927.

⁹⁶ Р. М. В а и д о в. Мингечаур... ტაბ. XII—16.

ვ. ბ. კოვალევსკაია აღნიშნავს, რომ ბალთები ადამიანის სახისებრი კრი-
ლებით პირველად გაჩნდა VI ს. ბოლოს და VII ს. დასაწყისში კავკასიის სანა-
პიროზე და ყირიმში, აქედან კი ამავე ხანებში გავრცელდა ვოლგაზე, ბაშკი-
რეთში, დნეპრზე და დონზე⁹⁷, ხოლო ა. კ. ამბროზი მათ დუნაიზე, ბიზანტი-
ური პროვინციების მახლობლად გაჩენილად მიიჩნევს და გამოყოფს აღმ. ევ-
როპის პერალდიკური ქაშვების III ეტაპად, რომელიც ჩამოყალიბდა VII ს.
დასაწყისსა და მესამე მეოთხედს შორის⁹⁸.

I ტიპი, I ქვეტიპი, C ვარიანტი (ტაბ. XXXII—43, ტაბ. XXVII—
19) — მას ზოგადი ფორმის მიხედვით „თევზისებურს“ ვუწოდებთ.

სამთავრო: ქეს. № 623 (46 წ.). ანალოგიური ბალთებით ერთ-ერთი ვარი-
ანტი უნდა იყოს დადასტურებული მცხეთის ჯვრის რელიეფზე. მხედველო-
ბაში გვაქვს „ქობულ სქ“⁹⁹-ს საკვლეობიანი ქაშარი⁹⁹ (კრებითი ტაბ. XLIV).
ა. ამბროზი მათ ორწილად ბალთებს უწოდებს და ქერჩთან, ჩუფუტ-კალესა და
სხვა ძეგლებთან ერთად ასახელებს მცხეთას; ათარილებს VII საუკუნით¹⁰⁰.
ანალოგიური ნივთები გვხვდება უზუნ კოლზე¹⁰¹, სტანიცა ზელენჩუკსკაიასთან
(ბოგოტობაგდე), სუუკ-სუში¹⁰² და სხვ.

I ტიპი 2 ქვეტიპი (ტაბ. XXXII—51—54) — ნახევარწრიული სა-
კიდი ბალთები. მათ შორის შეიძლება განირჩეს ნილბისებრჭრილიანი და წრი-
ულჭრილიანი.

ნილბისებრჭრილიანები — სამთავრო: ქეს. № 623 (46 წ.) (ტაბ. XXVII,
23), არმაზისხევი „ტყის უბნის“ № 11 სამარხი (ტაბ. XXXII—52).

ანალოგები: ბოგოტობაგდე¹⁰⁴, ზერსონესი¹⁰⁵, სუუკ-სუ¹⁰⁶, ჩუფუტ-კა-
ლე¹⁰⁷, არციბაშევი¹⁰⁸.

წრიულჭრილიანი ბალთა ურბნისიდან (ტაბ. XXXII—53, ნაქალაქარის I
უბანი, 1953 წ.).

ანალოგები: ბერეჟნოვკა¹⁰⁹, ქერჩი — № 180 კატაკომბა¹¹⁰, არმიევო¹¹¹,
შერგახი¹¹², ჩუფუტ-კალე¹¹³.

⁹⁷ В. Б. Ковалевская. *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 90.

⁹⁸ А. К. Амброз, В. Б. Ковалевская, Ю. А. Краснов. *დასახ. ნაშრ.*

⁹⁹ Г. Н. Чубинашвили. *Памятники типа Джвари*, Тб., 1948, ტაბ. 22 — Ко-
бул.

¹⁰⁰ А. К. Амброз, და სხვ. *დასახ. ნაშრ.* გვ. 291.

¹⁰¹ Т. М. Минаева. *Поселение...* ნახ. 8, 6.

¹⁰² В. А. Кузнецов. *დასახ. ნაშრ.*, ნახ. 16, 10, გვ. 51 —ზე აღნიშნავს, რომ «Лучше
другого инвентаря датировются предметы поясного набора».

¹⁰³ В. К. Пудовкин. *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 179 სურ. 81. ჩალანი სუუკ-სუს შესახებ აღნიშნავს,
რომ: «могильником пользовались в конце VI в. в начале VII столетия. Маловероятно,
что могилы принадлежали к слою I могильника образовались после 630 г. — Д. Чал-
лан, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 329.

¹⁰⁴ В. А. Кузнецов. *დასახ. ნაშრ.*, ნახ. 16, 11.

¹⁰⁵ А. Л. Якобсон. *დასახ. ნაშრ.*, ნახ. 141, 2—4, გვ. 277—78.

¹⁰⁶ Б. К. Пудовкин. *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 179—81 სურ. 1.

¹⁰⁷ *Очерки...* გვ. 546.

¹⁰⁸ А. Л. Монгайт. *Могилы всадника у с. Арцибашева*, КСИИМК; XI, 1951, გვ.
124, ნახ. 43, 9.

¹⁰⁹ И. В. Сипицын. *დასახ. ნაშრ.*, ნახ. 35, 1, გვ. 91.

¹¹⁰ М. И. Артамонов. *დასახ. ნაშრ.* გვ. 60.

¹¹¹ М. Р. Полесских. *დასახ. ნაშრ.*, 5, 2.

¹¹² А. Б. Нуриев. *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 37—Табло მარჯვნივ შუაში

¹¹³ А. К. Амброз და სხვ. *დასახ. ნაშრ.*, ნახ. 1 — 52 და სხვ.

ტიპი II — ენისებრი ბალთები (ტაბ. XXXII—47, 48, 58—62). ზოგადი ფორმით I ტიპის I ქვეტიპის ბალთებს მოვკავონებს, მაგრამ ზედაპირი „დაუფანჯრავი“ აქვთ. ურ-თეფეში აღმოჩენილ მსგავს ბალთებს იესენი ფეხსამოსის ნაწილებად თვლის¹¹⁴, რაც სწორი უნდა იყოს. ეს ნივთები ტყავის ფეხსამოსის თავის შესაკრავ ზონრის ბოლომდე იყო ალბათ დამაგრებული, როგორც ეს „უძირებს“ ახასიათებთ. თასმის სამაგრად ზოგ მათგანს თავი „გაპობილი“ აქვს, ხოლო შიგ მანქვეალია ჩამაგრებული. ზოგს კი სამაგრი შვერილები „ზურგზე“ აქვს.

სამთავრო: ქვს № 339 (39 N) (ტაბ. XXXI—33); ქვს. № 120 (38 N) (ტაბ. XXVII—39); „დანგრეული სამარხი“ (ტაბ. XXVII—11) „ა“ უბანი (40 წ.), ქვს. № 379 (39 N) (ტაბ. XXX—44) — ამ უკანასკნელს ზედაპირი „თევზიფხურად“ აქვს დაქდებული.

ანალოგები: ტიზილი, ჩმი, ურ-თეფე; მსგავსი ნივთები გვხვდება იტალიაში და ავართა სახაკანოში¹¹⁵, თარიღი — ძირითადად VII ს.

ტიპი III, ბ-სებრი ბალთები (ტაბ. XXXII—46, 55—57). მათ ახასიათებთ ნახევარწრიულკბრილიანი „პერალდიკური ფარაკი“, რომელსაც „განივი ძელაკისებრი“ თავებბურთულა ნაწილი ასრულებს.

სამთავრო: ქვს. № 251 (40 S) (ტაბ. XXVIII—10) — 2 ც., ქვს. № 339 (39 N) (ტაბ. XXXI—35) და არმაზისხევის „ტყის უბნის“ № 11 სამარხი — 2 ც. ბერბუკი — ტაბ. XXIX—2.

ბალთების ამ ტიპს სპეციალურად შეეხო მაცულევიჩი ფსევდოაბზინდებთან დაკავშირებით და დაასკვნა, რომ მიუხედავად მსგავსებისა, ისინი სხვადასხვა ნივთებია, თუმცა საერთო წყაროდან მომდინარეობენო. ათარიღებდა VI—VII სს.¹¹⁶ მანვე აღნიშნა, რომ შესაძლოა ცალკეულ შემთხვევაში ეს ნივთები შესაკრავადაც ეხმარათ, მაგრამ ნევილინოს (შმოდტისეული აღმოჩენები), აგრეთვე კულირგეს მასალები ამ მოსაზრების სასარგებლოდ არ მეტყველებენ. ნევილინოში ისინი ქამარზე ერთმანეთის გვერდზე ეკიდა პერალდიკური ფარაკით ქვემოთ, ხოლო კულირგეში „განივი ძელაკითაც“ და „ფარაკითაც“¹¹⁷. სხვა ანალოგები: ჩმი¹¹⁸, ქერჩი¹¹⁹, სტანიცა პრეგრანაია ურუპზე¹²⁰, აგოი, სუუკ-სუ, ჩუფუტ-კალე¹²¹ და სხვ.

ტიპი IV. წარმოდგენენ თასმების შესაყარის ადგილას დამაგრებულ ბალთებს. მოგრძო ოთხკუთხა, რკალისებურად ამალბებული თავთან და გვერდზე. შიგნით ღრუა. გარედან აქვს ოთხი კბრილი — ერთი ქვემოდან, ერთი „ზურგზე“ ცერად ჩაჭრილი, ორიც ამორკალურ გვერდებზე. როგორც აღნაგობა გვიჩვენებს, ისინი თასმების (სარტყლის) თავშეყრის ადგილას უნდა ყოფილიყო დამაგრებული.

¹¹⁴ А. А. Иессен. Раскопки большого кургана в урочище Уч-Тепе, МИА; № 125, М., 1965, გვ 179 და ნახ. 31.

¹¹⁶ А. К. Амброз. Проблемы... ნახ. 5, 60, 69; Nils Aberg, დასახ. ნაშრომი. Алб — 178.

¹¹⁸ Л. А. Мацулевич. დასახ. ნაშრ., ტაბ. IX, გვ 130—134. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ მედარია ამ ნივთის დანიშნულების დადგენის იგაშჩენკოსეული ცდა — იხ. მ. იგაშჩენკო. სამთავროში აღმოჩენილი... ნახ. 5.

¹¹⁷ იქვე, გვ. 138—139.

¹¹⁸ А. К. Амброз. დასახ. ნაშრ., ნახ. 5, 37.

¹¹⁹ М. И. Артамонов. დასახ. ნაშრ., გვ. 60.

¹²⁰ Е. П. Алексеева. დასახ. ნაშრ., გვ. 324, ტაბ. 22, 6.

¹²¹ А. К. Амброз. В. Б. Ковалевская, Ю. А. Краснов. დასახ. ნაშრ., ტაბ. 1—31—34.

სამთავრო: ქეს. № 251 (40 S) (ტაბ. XXVIII—3, 4 — 3 ც.) და ქეს № 451 (40 N) (ტაბ. XXVII—45).

ანალოგები: კამუნთა (ერმაკოვის კატალოგის № 4743), ჩმი XVII სამარხი¹²², არმიევო¹²³ — თარიღდება VII ს.

ტიპი V. წარმოადგენს ორად გაკეცილ ფირფიტებს, რომელთა ბოლოები მანჭვლითაა დამაგრებული. ზოგ შემთხვევაში თავთან ახლოს გვერდებამოლებულია და გარშემო დაკეპნილი. დადასტურებულია „განიე ძელაკთან“ დაკავშირებულიც. მსგავსი ნივთები ჩვეულებრივ თან ახლავს პერალდიკური ქამრის ნაწილებს.

სამთავრო: ქეს. № 120 (38 N) (ტაბ. XXVII—41—42), ქეს. № 623 (46 წ.) (ტაბ. XXVII—24), ქეს. № 191 (38 N).

ანალოგები: ქვემო ჭულათი¹²⁴, ქვემო ვოლგა¹²⁵, ბახმუტინო¹²⁶, სუუკ-სუ, პიატრა ფრეკეცეი¹²⁷, წებელდა¹²⁸.

ბოლოს განვიხილავთ პერალდიკური საქამრე აკაზმულობისთვის ტიპიურ მცირე ნივთებს: 8-სეგრი მცირე ბალთა არმაზისხევის ტყის უბნის № 11 სამარხიდან (ტაბ. XXXII—68), ანალოგი მოქმედებდა პიატრა ფრეკეცეიდან¹²⁹.

„მანჭვლისებრი“ ნივთები (ტაბ. XXXII—74—76) — მსგავსი „ლილ-საინძველები“ ჯერ კიდევ არმაზისხევის № 2 სამარხში ჩანს¹³⁰. მომდევნო ხანის IV—VI სს. სამარხებიდან ისინი ჩემთვის უცნობია. ხოლო „პერალდიკური ქამრის“ ღებულებთან დამოწმებულები ერთმანეთისგან განსხვავდებიან ფორმით. სამხვრელიანი, ბრტყელი, დისკოსებრი თავით (ტაბ. XXXII—69) — სამთავრო ქეს. № 623 (46 წ.) და „ტყის უბანი“ № 11 სამარხი. კიდებდაკეპნილი დისკოსებრი თავით — სამთავრო ქეს. № 251 (40 S) — 19 ცალი; № 623 (46 წ.), ქეს. № 120 (39 N), ნამგალამთვარისებრი თავით — ქეს. № 808 (ტაბ. XXXVII—38) და ნახევარსფერულთავიანები იგივე — ქეს. № 120 (39 N); ქეს. № 198 (38 S); ქეს. № 339 (39 N).

ანალოგები: არციბაშევი¹³¹, ქვემო ვოლგა¹³², ქვემო ჭულათი¹³³, უფა¹³⁴.

„ორბურთულა შესაკრავები“ (განივი ძელაკები — ტაბ. XXXII—70—72). გვხვდება სამთავროს ქეს. № 623 (46 წ.), ქეს. № 468 (40 N), ქეს. № 292 (39 N), ქეს. 671 (47 წ.), „A“ სამარხი (39 S); ქეს. № 695 (47 წ.). როგორც ქეს. № 623 და 468 (40 N)-ის მონაცემებით ჩანს, ისინი პერალდიკური სარტყლების დროისაა ძირითადად. ამ თარიღს არ ეწინააღმდეგება სხვა სა-

¹²² А. К. Амброз. Проблемы..., ნახ. 5, 37.

¹²³ Р. М. Полеских. დასახ. ნაშრ., ნახ. 5, 2, 4.

¹²⁴ М. П. Абрамова. დასახ. ნაშრ., სურ. 11, 26

¹²⁵ И. П. Засецкая. დასახ. ნაშრ., ნახ. I, 144.

¹²⁶ И. А. Мажитов. დასახ. ნაშრ., გვ. 152, ტაბ. 30, 8—10.

¹²⁷ А. К. Амброз. დასახ. ნაშრ., გვ. 42—46.

¹²⁸ Ю. И. Воронцов. დასახ. ნაშრ., ნახ. 39—22—23 — VII ს. II ნახ., გვ. 151.

¹²⁹ А. К. Амброз და სხვ. დასახ. ნაშრ., ნახ. 1, 46.

¹³⁰ მცხეთა 1. სურ. 20—1—4; ტაბ. X, VI—15 და გვ. 46.

¹³¹ Л. А. Монгайт. დასახ. ნაშრ., გვ. 124—128, ნახ. 43, 10—12, იხ. А. К. Амброз. იქვე, ნახ. 1, 46.

¹³² А. П. Засецкая. დასახ. ნაშრ., გვ. 56, ნახ. 148.

¹³³ М. П. Абрамова, დასახ. ნაშრ., გვ. 135.

¹³⁴ Р. Б. Ахмеров. დასახ. ნაშრ., გვ. 135.

მარხთა მონაცემები, ხოლო „А“ სამარხის შესახებ ზემოთ აღენიშნეთ, რომ მასში ორი ქრონოლოგიური ჯგუფის ნივთებია.

მსგავსი შესაქარავეები ცნობილია კისლოვოდსკის კატაკომბებიდან, თუმცა ისინი უფრო ვიწრო და წაგრძელებული ფორმით განსხვავდებიან სამთავრულთაგან. კისლოვოდსკის აღნიშნული კომპლექსები VII ს. II ნახევართა და შემდგომი ხანით თარიღდებიან¹³⁵. შესაძლებელია სამთავრული ნივთები რამდენადმე აღრეული ხანისანი არიან, რაც მათი ფორმის სხვაობაშიც აისახა.

ახლა გვინდა განვიხილოთ აბზინდები, რომლებიც არ უკავშირდებიან პერალდიკური სტილის ნივთებს ან მის გვიანდელ გამოძახილს წარმოადგენს.

ქ გ უ ფ ი IV. ქნარისებრჩარჩოიანი ორწილადი აბზინდები (ტაბ. XXXII—20, XXXV—1, 7)

მათ ახასიათებთ ოვალური ფარაკი, გრძელი ენა და ქნარისებრ მოღრეკილი სათასმე ჩარჩო.

სამთავრო ქვს. № 189 (38 N) — რკინა, დეფორმირებული; ქვს. № 781 (57 N) — რკინა, ნაკლული; ქვს. № 14 (39 N) — ნაკლული; № 189 სამარხში მასთან ერთად არის ბრინჯაოს საკინძის ღერო. ცალ მხარეს წაწვეტებული თავი ალბათ მიუთითებს, რომ ის მძივით იყო შემკული. სამარხში II ჯგ. II ს. I ე. 2 ცალი ფიბულაა. ამასთანვე აქვეა გვიანანტიკური ტიპის ორი მძივი: ერთ-ერთი სიგარისებრი, მრგვალი თვლებით ინკრუსტირებული (ტაბ. XXXV—2—6), მეორე კი მრგვალი, მოზაიკური („ქადრაკული“ სახით შემკული), მწვანე და ყვითელი დახშული მინისაგან დამზადებული¹³⁶.

აბზინდას ანალოგი უჩინებეს მასალაში მომეძებნება (VII ს. II ნახ.)¹³⁷. ამ თარიღს მხარს უჭერს № 189 სამარხის ფიბულები და საკინძი, აგრეთვე № 14 სამარხის მარჯნის ბროწეულისთავიანი საკინძი და ტანშეხორკლილი მიწის სანელსაცხებლე (ტაბ. XXXV—9, 10), რაც შეეხება № 189 სამარხის ანტიკურ მძივებს, ისინი სამარხში ან შემთხვევითაა მოხვედრილი, ან სამარხი ფეოდალურ ხანაში ხელმოგრედაა გამოყენებული.

ქვეჯგუფი I — წელშედრეკილი აბზინდები (ტაბ. XXXIII—10), ერთ-

¹³⁵ А. П. Р у н и ч. Аланские катакомбные могильники V—VIII вв. в городе Кисловодске и его окрестностях. «Материалы по археологии и древней истории Северной Осетии», т. I, Ордж., 1969, ტაბ. VI, 39. ზღრ. მისივე, Скальные захоронения в окрестностях Кисловодска, СА, 1971, № 2, გვ. 172—175, ნახ. 5, 31. აღსანიშნავია, რომ კუზნეცოვი კლდის სამარხებს აკავშირებს კისლოვოდსკის რაიონში ბულგარების გმოჩენას VII ს. ბოლოსა და VIII ს. დასაწყისში. იხ. В. А. Ку з н е ц о в. Аланская культура Центрального Кавказа и ее локальные варианты в V—XIII веках. СА, 1973, № 2, გვ. 66—68. იხ. მისივე В. А. Кузнецов. Рец. на работу С. А. Плетневой „Откопанные городам“. СА. 1959 № 2. Можно предположить, что сюда передвинулась четвертая тюркоязычная болгарская орда после распада «Великой Болгарии», Кубрата во второй половине VII в.»

¹³⁶ Е. А. А л е к с е е в а. Античные бусы Северного Причерноморья. САИ, I—12. 1975. ტიპი 108, გვ. 71, ტაბ. 15—78 — II—IV სს. აგრეთვე გ. ლ მ თ ა თ ი ძ ე. კლდეფთის. ტაბ. III—9, ხოლო „ქადრაკული“ მძივის ზუსტი ანალოგები ურბნისის გვიანანტიკურ მასალაშია.

¹³⁷ А. А. И е с с е н. დასახ. ნაშრ., გვ. 175, ნახ. 27.

წილადებია. მსგავსია სამთავროს ქვს. № 162 (39 N) — რკინა, ნაკლული. ანალოგები მოეძებნება ჩრდ. კავკასიაში, VII ს. კომპლექსებში¹³⁸.

ჭ გ უ ფ ი V. ოვალურჩარჩოიანი აბზინდები VII ს-სა.
(ტაბ. XXXIV 1, 6, 10)

ისინი ერთწილადებია. ჩარჩოს ოვალის მიმართულების მიხედვით განირჩევიან: ვარიანტი I. განივოვალურჩარჩოიანები — სამთავრო: ქვს. № 430 (40 N), ინვ. 12—54:572 (ზომა 2,5×2 სმ.). მას ამობურცული ზედაპირი და ბრტყელი ქვედა ნაწილი აქვს. ენა გრძელი, წვერმოკაუჭებული. სამარხის კომპლექსის სხვა ნივთებს წარმოადგენს რკინის ქვინტიანი, მუხლსახსრიანი ფიბულა II—II—I და თავმოკაუჭებული რკინის სამაჯური. ანალოგიურია ქვს. № 683 (47 წ.) მინიატურული აბზინდა (ზომა 1,3×0,8 სმ.). მასთან ერთადაა VI—VIII სს. XXII ტიპის მინის ჭურჭელი¹³⁹, აგრეთვე III—II—II—2 ფიბულა.

ზუსტად ასეთივე აბზინდა ანანურის № 1 სამარხში (38 წლის აღმოჩენა, ინვ. № 11—58:11) პერალდიკური ტიპის ერთწილად აბზინდასთანაა (III ჯგ. I ტიპი, I ქვეტიპი, C ვარიანტი). ყოველივე ზემონათქვამი მიუთითებს, რომ განხილული ჯგუფის აბზინდა ძირითადად VII ს. უნდა დათარიღდეს. ამას მხარს უჭერს ისიც, რომ ანალოგიური აბზინდები მახლობელ ხანაში გვხვდება ჩრდილო კავკასიის ალანურ კატაკომბებში¹⁴⁰.

ერთწილადი აბზინდები სივრცით ოვალური ჩარჩოთი — სამთავრო: ქვს. № 695 (47 წ.), ინვ. № 12—54:799 — ბრინჯაოს 2 აბზინდა. ერთ-ერთი დეფორმირებულია. ზომა: 1,3×1,5 სმ.

სამარხის ინვენტარი: მინის ტანშეხორკლილი და კოლბისებრი ჭურჭელი, II—II—I და I—III—IV ტიპის ფიბულები, აგრეთვე ლაქეარდის სამსაგდულიანი მძივები, „განივი ძელაკი“ (ორბურთულა შესაკრავი) მას ძირითადად VII ს. ფარგლებში აქცევს.

ანალოგიური აბზინდები, იმავე ხანაში და ცოტა გვიანაც, გვხვდება ჩრდ. კავკასიის ალანურ სამკაულს შორის¹⁴¹. უნდა შევნიშნოთ, რომ ო. ტყეშელაშვილი აღნიშნულ აბზინდას „აშკარად III—IV ს-სად“ მიიჩნევდა¹⁴². პატრეცემული ავტორი ალბათ მისმა „პრიმიტიულმა“ ფორმამ შეიყვანა შეცდომაში, თორემ მას ზუსტი ანალოგი არც ერთ გვიანანტიკურ სამარხში არ მოეპოვება.

ჭ გ უ ფ ი VI. ფესტონურფარაკიანი ერთწილადი აბზინდები
(ტაბ. XXXIII—12)

ისინი გვიანი საქმრე მოწყობილობის დამახასიათებელი ნივთებია.

რუსთავი: აღმოჩენილია VII—VIII სს. ფენაში (რუსთავის მუზეუმის ძირითადი ფონდის № 1707). მისი ანალოგიურია კუფტინისეული აბზინდა თრი-

¹³⁸ М. И. Абрамова. Нижне Джумлатский... გვ. 72, ნახ., II—23.

¹³⁹ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. აღრულ შეასაუკუნეთა... გვ. 67, სურ. 33.

¹⁴⁰ В. Б. Деопик. Аланские... ნახ. 1—2.

¹⁴¹ იქვე, ნახ. 1—1.

¹⁴² ო. ტყეშელაშვილი. აღრუფეიდალერი ხანის... (დისერტაცია). გვ. 169.

ჩამავრებულია მოძრავი ენა¹⁴⁹. მეორე აბზინდა წავრძელებული ტრაპეციის ფორმისაა, დადასტურებულია VI—VIII სს. ფენაში (ტაბ. XXXIII—26, უბანი XVI—2 — ენა დაკარგული აქვს).

ანალოგიური აბზინდა ჩემთვის ცნობილია „დიგორიის“ კომპლექსიდან (მიმდინარე შემოსულობათა ფონდი „ა“, 100—111). იგი აქ პერალდიკური ქამრის ნაწილებთანაა. სხვა მხრივ მათ ანალოგები მოეძებნებათ ალტიდან დაწყებული აღმ. ევროპის სივრცეებამდე, თითქმის მთელი IV (?)—IX სს. მანძილზე¹⁵⁰, ისინი თითქოს უფრო თურქული მომთაბარე ტომებისთვისაა დამახასიათებელი და მათგან უნდა გაეცნოთ სხვა ხალხებს. ქართლში ამ აბზინდების „შემოტანა“ VI—VII სს. უნდა მომხდარიყო.

ქ გ უ ფ ი IX. ბიზანტიური აბზინდა-ბალთები

აღმ. საქართველოს მასალებში გვხვდება მცირე ჯგუფი საქამრე აკაზმულობისა, რომელიც ბიზანტიური წარმოშობისა უნდა იყოს.

ურბნისი: ტაბ. XXXIII—16¹ (უბ. XX—3), ბრინჯაო, ნაკლული. ფარაკის უკან თასმაზე დასამავრებელი სამი შევრილია. იგი ახლოს დგას ზემოთ განხილულ III ჯგუფის, I ტიპის, I ქვეტიპის, C ვარიანტის ერთწილად, პერალდიკურფარაკიან აბზინდებთან, მაგრამ მათგან განასხვავებს ორი შევრილი ფარაკის გვერდებზე, რაც, როგორც ჩანს, დამახასიათებელია ზოგი ტიპის ბიზანტიური აბზინდისათვის.

ანალოგები: ურბნულ აბზინდასთან განსაკუთრებით ახლო დგას სეგედის¹⁵¹ (უნგრეთის) და ტურიზის¹⁵² (იტალია) მუზეუმებში დაცული აბზინდები. სეგედური აბზინდა ავართა ეპოქით — 620—650 წწ. თარიღდება.

საერთოდ უნდა ითქვას, რომ ეს დამთხვევა-ანალოგები, ვფიქრობ, მოწმობს იმ მკვლევართა სისწორეს, რომლებიც პერალდიკური ტიპის აბზინდა-ბალთების წარმოშობას ბიზანტიურ სამყაროს უკავშირებს: როგორც ჩანს, ბიზანტიური ქამრები გადაიღეს და თავისებურად გადაამუშავეს ბარბაროსულმა ტომებმა, რომლებიც ცხოვრობდნენ იმპერიის სასაზღვრე ზოლში — დუნაიზე, ბალკანეთში და სხვაგან. სხვა ბიზანტიური ნივთებიდან ერთ-ერთი მათგანი აღმოჩენილია რუსთავის ნაქალაქარის ადრეფეოდალური ხანის ფენაში. ეს არის ბალთა (რუსთავის მუზეუმის ძ. ფ. 1709, ტაბ. XXXIII—17) — მისი ძირითადი ნაწილი ოვალურია, შუაში ოვალურივე ქრილით. გარე და შიგნითა კიდეც შორის ოვალურივე ღრმული დაუყვება, სამაგრის ფუძესთან ორი შევრილით. ბალთის ბოლო „წვერით“ („бородка“) თავდება. ჩალანის მიხედ-

¹⁴⁹ იხ. ლ. კილაშვილი. ნაქალაქარი ურბნისი. გვ. 96, სურ. 42 და გვ. 93-94. გვ. 129, სურ. 58—1.

¹⁵⁰ С. С. Сорокин. Большой Берельский курган. ТГЭ X. სურ. 122, 14, სურ. 23, 11; М. И. Артамонов. დასახ. ნაშრ., გვ. 316; И. Т. Кругликова. Погребение IV—V вв. н. э. в дер. Айвазовское, СА, 1957, № 2, გვ. 253, ნახ. 1, 2; И. А. Мажитов. დასახ. ნაშრ., ტაბ. 5—37.

¹⁵¹ Д. Чалаян. დასახ. ნაშრ... ტ. II, fasc 3—4, გვ. 327. ტაბ. VII, I. ტ. IV. fasc. I—4, გვ. 260—266. 289—290, ტაბ. VI—8.

¹⁵² Nils Aberg. დასახ. ნაშრ., Afb. 202.

ვით ბიზანტიურ ბალებს წვერები VII ს. დასაწყისში უჩნდება¹⁵³. ბალთის ანალოგი არის დეინის მასალაში¹⁵⁴.

აწყური — შემთხვევითი (?) აღმოჩენა, ერმანის აკლდამები¹⁵⁵; მათი ფარავი დაფანჯრულია „მძიმეებისა“ და სამკუთხედების ფორმის სახეებით. თავზე შევრილი ორი სამაგრი აქვს (ტაბ. XXXIII—16). ანალოგიური ნივთები აღმოჩენილია იტალიაში, კონსტანტინოპოლში, ყირიმში¹⁵⁶. მსგავსი სახეებით შემკული ოთხკუთხა ბალთა აღმოჩენილია აფუშთაში. განხილული ბალები თარიღდება VII ს.; ხოლო აფუშთისა VII ს. II ნახ.¹⁵⁷.

აწყურშივეა აღმოჩენილი ორწილადი აბზინდა, რომლის კვირული ფარავის ცენტრი „სამყურას“ გამოსახავს¹⁵⁸ (ტაბ. XXXIII—15).

როგორც პარალელური მასალა, ისე ზოგი სხვა მოსაზრება გვაფიქრებინებს, რომ ქართლში აღმოჩენილი ბიზანტიური ქაძრის დეტალები VII ს. I მეოთხედის შემდგომი ხანით (VIII ს. დასაწყისამდე?) უნდა დათარიღდეს. საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ აღმ. საქართველოს VI—VIII სს. სამარხებში ჭერ არ აღმოჩენილა ბიზანტიური წარმომავლობის ქაძრის დეტალები.

ქ გ უ ფ ი X. სავარაუდო ხასანური ტიპის ქაძრის დეტალები (ტაბ. XXXIII—7—9)

ურბნისი (ხაზანანთ გორა): ბრინჯაოს აბზინდა ორმაგი სათასმე რგოლით. შუა ნაწილი წარმოადგენს ვიწრო ფარავს ხერგლით, რომელშიც ჩაჰაგრებულია ორი ენა (ტაბ. XXXIII—7). ანალოგიური აბზინდა აღმოჩენილია თბილისშიც (შ. რ. მ. № 16), მასთან ერთად არის საკიდი ბალთაც, მისი ფორმა „ისრულ კამარას“ მომაგონებს. ზედაპირი შემკულია სიგრძივ ამოკრილი სამი „გული-სებრი“ სახით; ბალთის ბოლო „წვერით“ მთავრდება (ტაბ. XXVIII—9).

აბზინდებს ანალოგი მხოლოდ კარაგეპეტებეს (აზერბაიჯანი) მასალაში მოეპოვება. იქ კი მსგავსი აბზინდა პერალდიკური ტიპის საქამრე ინვენტართან ერთადაა. აღმ. ევროპის მასალებიდან ასეთი ნივთი ჩემთვის უცნობია. თბილისში აღმოჩენილი ბალთის გულებით შემკობის ფაქტი მის „სასანურობას“ მაგვარადღებინებს¹⁵⁹. VI ს. ბოლოსა თუ VII ს. დასაწყისში ირანი ეცნობა ველის

¹⁵³ Д. Ч а л а н. დასახ. ნაშრ., ტაბ., VI—3—4, ტაბ. VII—II.

¹⁵⁴ სომხეთის ისტ. მუზ. დეინის ფონდი $\frac{2047}{დ. 3.}$; $\frac{76}{57 წ.}$ საინტერესოა, რომ ჩემთვის ცნობილ სომხურ მასალებში, (დეინი, გარნისი და სხვ.) ვერ შევხვდი „პერალდიკური ტიპის“ აბზინდა-ბალთებს. ბიზანტიური ტიპის აბზინდები კი გვხვდება, მაგ. $\frac{1047}{დ. 3.}$; $\frac{73}{57 წ.}$ აღნიშნული ნივთები. გამოკვეყნებულია—А. А. К а л а н т а р я н. Матеріальна культура Донна IV—VIII вв.. Арх. Пам. Амр. № 5 Ер., 1970, ტაბ. XVIII—9.

¹⁵⁵ Г. Р. Д ж а т и е в. Археологический материал из Сау-Дзуар и Ерман. Азб. ос. სამეცნ. კვლევ. ინსტ. მოამბე, XXI, თბ., 1976, ტაბ. II, 17.

¹⁵⁶ Д. Ч а л л а н. დასახ. ნაშრ., ტაბ. III—6, 6, 7; М. И. А р т а м а н о в. დასახ. ნაშრ. გვ. 165, მარცხნივ ქვემოთ.

¹⁵⁷ Н. Ю. В о р о н о в, А. С. В о з н ю ж, В. А. Ю ш и н. Ануштинский могильник IV—VI вв. н. э. в Абхазии. СА, 1970, Рис. 6, погр. № 6—2. აქ მასთან II ქ. II ს. II ე-ის თიხულაა. А. К. А м б р о з. Проблемы... ნახ. 4—16.

¹⁵⁸ იხ. В. Б. Д е о п и к. დასახ. ნაშრ., ნახ. 3, გვ. 132—133; Д. Ч а л л а н. ტაბ. VII—29.

¹⁵⁹ იხ. „გალების მოტივი“ „სასანურ“ კურკელზე — Sasanian Silverware, The Hermitage Collections, Aurora Art Publishers, Leningrad, 1973.

მომთაბარეთა შეიარაღებასა და აკაზმულობას. თალი-ბუსტანის რელიეფებზე, რომელიც ხოსრო II-ის (590—628) დროისაა, ხშირია საცილებიანი ქაშები. წელშემორტყმული პერსონაჟები¹⁶⁰. აღსანიშნავია, რომ სწორედ საცილიანი ქაშით დგას ახლოს თალი-ბუსტანის რელიეფებთან მცხეთის ჯვარის რელიეფი „ქობულ სქ“-ისა. ეს კარგა ხანია შენიშნული იყო¹⁶¹ (თუმცა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ქობულის „ხუთკუთხა“ ბალტები პირდაპირ ანალოგებს პოულობს აღმ. საქართველოს არქეოლოგიურ მასალაში, კერძოდ, ამ ტიპისაა უკვე განხილული „თევზისებრი ბალთა“). სავარაუდოა, რომ „თბილისური“ სასანური იერის ბალთაც წარმოიშვა მას შემდეგ, რაც სასანურმა სამყარომ ათთვისა მომთაბარეთა პერალდიკური სტილის საქაშრე ინვენტარი და თავისებური ვარიანტიც შექმნა. ამრიგად, ძაფი იბმება ბიზანტიას, აღმ. ევროპის მომთაბარეებს, საქართველოსა და სასანურ ირანს შორის. იმდენად, რამდენადაც აღმ. საქართველო VI—VII სს. სასანური ირანის კულტურულ-პოლიტიკურ ზეგავლენას განიცდიდა, სავარაუდოა, რომ აღმ. საქართველოს სამარხებში დადასტურებული „პერალდიკური ტიპის“ საქაშრე მოწყობილობა გადაღებულ იქნა არა უშუალოდ ჩრდილოეთის მომთაბარეებთან კონტაქტის შედეგად, არამედ სასანური ირანის გზით, ე. ი. მომთაბარეები—სასანური ირანი—აღმ. საქართველო. ეს გასაგებია, რადგან საერთოდ ქაშრებს და მით უმეტეს პერალდიკურ ქაშრებს სრულიად კონკრეტული აზრობრივ-სიმბოლური მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა, როგორც ხელისუფლებისა თუ გარკვეული საზოგადოებრივი მდგომარეობის მიმანიშნებელ ატრიბუტებს. ახლა ძნელია მსჯელობა, თუ რა რანგისანი იყვნენ სამთავროსა და სხვა აღმ. ქართულ სამარხებში დამოწმებული საქაშრე მოწყობილობის მატარებელი პირები, ან ქობულს ერისთავთა წრეში რა ადგილი ეკავა (თუმცა რელიეფის მიხედვით, იგი სხვა ქტიტორებს არ ჩამოუვარდება და „მეფობის პრეტენზიის“ მქონე პირი უნდა იყოს). იქნებ სარტყელი სასანელთა სამეფო კარზე მის მაღალ პატივსაც კი მიუთითებდეს. ვფიქრობთ, ამ ვარაუდს ხელს არ უშლის წარწერის ნაწილის — „სქ“-ის ნებისმიერი ბიზანტიური ტიტულატურით გახსნაც, რადგან როგორც ჯვარის სხვა ქტიტორების კოსტუმის განხილვისას შენიშნავს ნ. ჩოფიკაშვილი, „სტეფანოზის, დემეტრეს და ადარნერსეს ბიზანტიური ტიტულების მიუხედავად, მათი სამოსი ბიზანტიური არ უნდა იყოს“¹⁶². ამდენად, არც ეს იქნება შეცდომა, თუ აღმ. საქართველოში დამოწმებულ „პერალდიკური ტიპის“ საქაშრე აკაზმულობას „გვიანსასანური ტიპის საქაშრე აკაზმულობა-საც“ ვუწოდებთ.

მე განვიხილე VI—VIII სს. აღმ. საქართველოში გავრცელებული აბზინლები და ბალტები, გამოვყავი ქრონოლოგიური და ტიპობრივი ჯგუფები. მათ

¹⁶⁰ В. И. Располова. Согдинский город и кочевая степь в VII—VIII вв. КС, № 122, М., 1970, გვ. 89; შდრ. Н. В. Дьяконова. «Сасанидские» ткани. Т. Г. Э. Х. 1969, № 2, 3; Б. К. О. К. ა. შ. ვ. ი. ლ. ქ. ქართული კოსტუმი. თბ., 1964, გვ. 109, 110.

¹⁶¹ Б. К. О. К. ა. შ. ვ. ი. ლ. ქ. ქართული კოსტუმი. თბ., 1964, გვ. 109.

¹⁶² Б. К. О. К. ა. შ. ვ. ი. ლ. ქ. ქართული კოსტუმი. თბ., 1964, გვ. 16—17; აღსანიშნავია, რომ ანალოგიური ქაშრების ტარება ბიზანტიელთათვის არ იყო დამახასიათებელი, თუმცა უფრო ადრეულ ხანაში რომის ზოგიერთი იმპერატორი არ თაკილობდა ბარბაროსულ სამოსს. მაგალითად, «Γραциαν... (357—383 гг. б. а.) постоянно шеголял в алапской одежде» — В. Б. Виноградов. Алапы в Европе. ВП, 1974, № 8, გვ. 114.

შორის ყველაზე მნიშვნელოვანია ე. წ. „პერალდიური ტიპის საქმარე აკაზმუ-
ლობის“ (გვიანსასანური ტიპის საქმარე აკაზმულობა) ნაწილები. იგი ადრე-
ფეოდალური ხანის აღმ. საქართველოს მატერიალური კულტურის დამახასია-
თებელი ნაწილი ჩანს. ამასთანავე, შედარებით ვიწრო ქრონოლოგიური ჩარ-
ჩოთი შემოიფარგლება. ანალოგიური მასალის მოშეველიება მას VII ს. (იქნებ
VI ს. მიწურული?) პირველ სამ მეოთხედს მიაკუთვნებს. მისი ასეთი თარიღ-
(დათარიღების დაზუსტება იხ. ქვემოთ) და ფართოდ გავრცელება დასტურდებ-
ა. ადრეფეოდალური ხანის რელიეფური ქანდაკების ძეგლებითაც (მცხეთის
ჯვარი, კატაულას სტელა). გასათვალისწინებელია ის ფაქტიც, რომ სამარხებ-
ში მათთან ერთად არასოდეს გვხვდება აბზინდებისა და ბალთების სხვა წარ-
მოშობის ან გვიანდელი ტიპები — VII ს. ბოლო და VIII ს., მით უმეტეს,
VIII ს. II ნახ. და IX ს.-თვის დამახასიათებელი ტიპები.

მათ თანადროულობაზე მიუთითებს ისიც, რომ აბზინდებისა და ბალთე-
ბის სხვადასხვა ვარიანტები სამარხებში ხშირად ერთად არიან და ქაშისის სრულ
აკაზმულობას ქმნიან. მაგ. სამთავროს ქვს. № 251 (40 S); „დანგრეული სამარ-
ხი“ (40 „ა“ უბანი); ქვს. № 120 (38 N); ქვს. № 1 (39 N); ქვს. № 339 (39 N);
ქვს. № 623 (46 N); „ბერბუკის სამარხი“, არმაზისხევის „ტყის უბნის“ № 11
სამარხი (იხ. ტაბ. XXVII, XXVIII, XXIX, XXX, XXXI).

შემოთავაზებულ თარიღს სარწმუნოს ხდის მათთან ერთად კომპლექსურ
მყოფი სხვა ტიპის ნივთებიც: მინა, მშვილდსაქინძები, საქინძები, საყურეები
და სხვ.

მინის ჭურჭელი 8 სამარხში VI—VIII სს. ტიპისაა. ქვს. № 810 (58 წ.) —
XXII ტიპი; ქვს. № 699 (47 წ.) — XXI, XXII ტიპები; ქვს. № 677 (47 წ.) —
XX ტიპი, ქვისსამარხები № 503 (40 N), № 290 (39 N) და № 451 (40 N) —
XXII ტიპები; ქვს. № 468 (40 N) — XX, XXI და XXII ტიპები; ქვს. № 339
(39 N) — XX ტიპი. მხოლოდ ქვს. 216 (40 S) (ტაბ. XXIX—16)-ში გვხვდება
განსხვავებული ტიპის სანელსაცხებლე (ინვ. 12—54:1190), იგი იისფერი მი-
ნისაა. მაღალი ყელი თანაბრად გადადის მომრგვალო (უფრო კი წვეთისებრ)
ტანში. პირი ოდნავ გადაშლილი აქვს. შიგნითა ნაწილი კი ქმნის ბრტყელ ბაყოს.
სანელსაცხებლე არ ერთიანდება ნ. უგრელიძის მიერ გამოყოფილ VI—VIII
სს. არც ერთ ტიპში. ვერც IV—V სს. მასალებში ვიპოვეთ მისი ზუსტი ანალო-
გი. ფორმით ყველაზე მეტად თითქოს XI ტიპს ჰგავს¹⁶³, მაგრამ მინის ფერით
განსხვავდება. იგი გაცილებით ახლოა გვიანანტიკური ხანის სანელსაცხებლე-
ბთან¹⁶⁴. სამარხის სხვა ადრეული ტიპის ნივთებიდან აღსანიშნავია „წვეთის“
ფორმის ძელის საკიდი (ავგაროზი?) — ტაბ. XXX—25. ანალოგიური საკიდე-
ბი გვხვდება სამთავროს ქვევრსამარხ № 110 (39 S) ინვ. 12—54:10507—17
და ქვს. № 322₂-ში (39 N), რომელიც გემმის მიხედვით I—II სს. თარიღდებ-
ა¹⁶⁵. სამარხში არის ბრინჯაოს მასრიანი, სამფრთიანი (მასრასთან „ყუნწით“)
„სკვითური“ ტიპის ისრისპირი. (ტაბ. XXX—15). ჩემთვის უცნობია როდემდე

¹⁶³ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 31—32, სურ. 12, მარჯვნივ. უნდა შევნიშნოთ, რომ
ადრეული ტიპის (IV—V სს?) სანელსაცხებლეები გვხვდება ზოგ VI—VIII სს. ჭგულის სამარხ-
შიც. მაგ. აქვს 140 (38 წ.) და ქვს. № 59 (39 N).

¹⁶⁴ იხ. მ. ს ა გ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრ., გვ. 82—II—III სს.; XIII ტიპი, სურ. 5, მარჯ-
ვნივ, ზემოდ — I ს. და სხვ.

¹⁶⁵ მ. ლ ო რ თ კ ი თ ა ნ ი ძ ე. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ვეშები. I. თბ., 1954,
გვ. 13, 5, „ეროსი“.

„ცოცხლობენ“ ასეთი ისრისპირები ჩვენში. თუმცა ძვ. წ. II ს-დან ისინი საერთოდ აღარ უნდა იხმარებოდნენ, შესაძლოა სამარხში იგი შემთხვევით, ან „ამულეტის“ სახით მოხვდა¹⁶⁶.

მძივები. უმეტესობა წერილი მინისა, სარდიონის და კოწახურის ნაყოფის ფორმის მარჯნის მძივები (ტაბ. XXX—26—33). ამ ტიპის მძივები VI—VIII სს. სამარხებში არ გვხვდება. რაც შეეხება მარჯნის მძივებს, ისინი გვიანანტიკურ სამარხებშიც იშვიათობაა. ანალოგიური მძივი გვხვდება არმაზისხევის № 2 სამარხში¹⁶⁷. სამთავროს ქვს. № 89 (39 S)-ში მარჯნის დაბალი ცილინდრული მძივია. მასთან შაბურ I-ის მონეტაა დადასტურებული. № 216 სამარხში გვხვდება ბრინჯაოს ნივთი, რომელიც არმაზისხევის № 2 სამარხში აღმოჩენილი „ლილ-საქინძელის“ ანალოგიურია (ტაბ. XXX—22).

VI—VIII სს. ტიპის ნივთებიდან კი ქვს. № 216-ში აღმოჩენილია: ბრინჯაოს მთვარისებრი საყიდი — „ლუნულა“, რკალგახსნილი საყურეები (ამ ნივთებს ცალკე შევსებებით ქვემოთ), აგრეთვე ფიბულები — I ჯ. III ს. IV ე. (ტაბ. XXX—1—14), II ჯ. II ს. I ე, რკინის თავმოკაუჭებული სამაჯურები (V ჯგუფის) და მძივით თავშემკული საყინძები.

ამრიგად, არ შეეძლება, რომ სამარხში მოხვედრილია ორი ქრონოლოგიური ჯგუფის ნივთები, გვიანანტიკური ხანისა და VI—VIII სს-ისა (უფრო ზუსტად კი VII ს. I ნახ.). ასეთი აღრევა ალბათ სამარხის მეორედ გამოყენების შედეგია¹⁶⁸.

პერალდიკურ აბზინდა-ბალთებთან სამარხებში (სულ 7 სამარხში) ფიბულები ასე ნაწილდება: ქვს. № 216 (40 S) — I—III—IV, II—II—I; ქვს. № 290 (39 N) — III—II—II; ქვს. № 468 (40 N) — I—III—IV, II—II—I, ქვს. № 48 (38 N) — II—II—I, ქვს. № 379 (39 N) — II—II—II, IV—00; ქვს. № 699 (47 წ.) — II—II—I, ქვს. № 451 (40 N) — სავარაუდო II—II—I ან I—III—IV.

როგორც ვხედავთ განხილულ აბზინდებთან I ჯგუფის ფიბულების ყველაზე გვიანი ვარიანტია (I ჯ. — III ს. — V ე). გვიანია II და III ჯგუფის ფიბულებიც. ყოველივე ეს მოწმობს, რომ ფიბულების განხილვისას წინასწარ მიღებული სავარაუდო თარიღები მართებულია.

ბოლოს უნდა შევნიშნოთ, რომ კულტურულ ფენებში აღმოჩენილი აბზინდა-ბალთების ნაწილი ან სრულ ანალოგებს ვერ პოულობს სამარხებში აღმოჩენილ მსგავს ნივთებთან, ან საერთოდ არ გვხვდება სამარხებში. მაგალითად, ურბნისში აღმოჩენილი ბალთების ნაწილი ყველაზე ზუსტ ანალოგებს აზერბაიჯანულ მასალაში პოულობს, ხოლო ძვლის აბზინდები აღრეფეოდალური ხანის ქართლის სამარხებში ჭერჭეროვით საერთოდ არაა აღმოჩენილი; ბიზანტიური აბზინდებიც მხოლოდ კულტურულ ფენებში დასტურდება. ამ მოვლენის ახსნას ჩვენ ამჟერად ვხედავთ იმაში, რომ ისინი, შესაძლოა, მომხდურთა დანატოვია აქ. თუმცა შემდგომი არქეოლოგიური კვლევა-ძიება მეტ სინათლეს მოჰფენს ალბათ ზემოთ აღნიშნულ საკითხებს.

¹⁶⁶ შეადარე ზავ. ქვს. № 606 (46 წ.).

¹⁶⁷ მცხეთა I. გვ. 120—124, სამარხში კონსტანციუსის (323—361) მონეტაა.

¹⁶⁸ საველ ლოკუმენტაცია ბერის არას გვაძლევს: «Возобновили раскоп «Д», Здесь уже выявлены и каменные ящики, по всей видимости, нетронутые. Они зарегистрированы как погребения 214, 215, 216, 217» — წერს მ. ივანიშვილი (გვ. 46).

საყურეები

სამკაულის ეს სახე ადრეფეოდალური ხანის აღმ. საქართველში სამარ-ხეში ხშირად გვხვდება. ტიპოლოგიური ნიშნების მიხედვით მათი დაყოფა შეიძლება ორ დიდ ჯგუფად: ერთწილად და ორწილად საყურეებად.

საყურის ძირითადი ნაწილი სხვადასხვა ადგილას პირგახსნილი რგოლია, რომელზეც უძრავად (მიორჩილვით ან სხვა ხერხით), ან მოძრავად დამაგრებულია დამატებით „შემამკობელი“ ნაწილი.

ქ გ უ ზ ი I. ერთწილადი საყურეები

მათში ვაერთიანებ ყველა სადა საყურეს, რომლებიც ერთი მასალისაგანაა დამზადებული.

I A ვარიანტი. მორკალური საყურეები. დამზადებულია ერთი მავთული-საგან, შუა ნაწილი შესქელებული აქვს, ხოლო ბოლოები თანაბრად ვიწროვდება. განივკვეთში მრგვალი ან წვეთისებრია¹. იგი ყოველთვის სიმეტრიულია (ტაბ. XVII—16). მსგავსი, ოლონდ ასიმეტრიული საყურეები გვხვდება ჯერ კიდევ გვიანანტიკურ ხანაში (ჩხოროწყუსა² და ურბნისის № 3 სამარხიდან, XV უბ. 1957, სამარხის ნაშთი). ამავე ხანებში გვხვდება ქვემო ვოლგისა და ჩრდ. შვეიცარიისპირეთში. აღმოჩენილია მინგეჩაურში³. განსაკუთრებით დამახასიათებელი ჩანს „პუნების ეპოქის“ ჩრდ. კავკასიის⁴, ჩრდ. შვეიცარიისპირეთის ცენტრალურ და დას. ევროპისათვის⁵.

დ. შელოვი ტანისის ერთ-ერთ სამარხში აღმოჩენილი ანალოგიური საყურეების შესახებ წერს: «Твердо датируется IV—V вв. могила 39, где найдены бронзовые серьги в виде овальных колечек с несомненным вдутием в нижней части»⁶.

¹ იხ. ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 57. სამთავროს სამაროვანზე IV—V სს. ვხვდებით ნახევარმთვრისებრი მოყვანილობის საყურეებს. ისინი თან ახლავან მინის ქურქლის IX ტიპს და IV სს. უნდა თარიღდებოდეს.

² Н. Х о ш т а р н а. Чхороцку... ტაბ. III—3, გვ. 73.

³ იხ. МКА I, 1949, გვ. 45, ნახ. 42.

⁴ Т. М. М и н и а е в а. Гилыч... ნახ. 5—7, გვ. 878, ნახ. 8—8, გვ. 828; Е. П. А л е к с е в а. Древняя и средневековая... გვ. 88.

⁵ И. П. З а с е ц к а я. Золотые украшения гуннской эпохи. Л., 1975, с. 42; В. А. Кузнецов и В. Пудовин. Аланы в Западной Европе в эпоху «Великого переселения народов». СА, 1961, № 2, ნახ. 5, მარცხნიდან მეორე.

⁶ Д. Г. Ш е л о в. Тапанс... გვ. 200—201 და გვ. 314.

ესგავსი საყურეები VI—VII სს-შიც გვხვდება (ზოგი ავტორი მათ აღა-
ნებს უკვეშირებს)⁷, მაგრამ მათ აღარ ახასიათებთ სიმეტრიულობა და მუცლის
შესქელება, როგორც ეს IV—V სს. საყურეებისთვისაა დამახასიათებელი. ამი-
ტომ მათ ვერ დაუყავშირებ გვიანანტიკურ ასიმეტრიულ და ასეთივე VI—VII
სს. ვარიანტს. სიმეტრიულები ძირითადად IV—V სს. თარიღდებიან.

სამთავრო: ქვს. № 316 (47 წ.) ინვ. $\frac{12-54}{12364}$ (კომპლექსსგარეშე), ქვს.

701, ინვ. $\frac{12-64}{8473}$ და ინვ. $\frac{12-54}{8472}$; სამარხში მათთან ერთად — IV—VI სს.

მინის ჭურჭლის ტიპებია (XVII — ოთხმს. შედრეკილი და XVI ტიპის ნატეხე-
ბ-), გიშრის მძივები ინვ. $\frac{12-54}{8423}$ გვერდებდაღარული, განივკვეთში „ჭვრი-

სებრი“, საყინძები 14-წახანავა გრანატიტ და მარგალიტით თავშემკული. სამარ-
ხში არის ბრინჯაოს „კილიტი“ ნახევარსფერული თავით. ანალოგიური „კილი-
ტები“ გვხვდება ქვს. № 120 (39 N)-ში IV—V სს. მინის ჭურჭელთან, მძივით
თავშემკულ უვარდულო საყინძებთან და აშკარად მუხლზამბარიანი ფიბულის
ენასთან. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ № 120 სამარხში გვიანი ტიპის ნივ-
თებიცაა: რკინის მუხლსახსრიანი ფიბულის ნატეხეები და ჰერალდიკური ტიპის
საქამრე მოწყობილობასთან სშირად თანმხლები „მანჭველისებრი“ ვარდულე-
ბი ბრტყელი, დაკენჭილი თავით. ეს უკანასკნელი რომ გვიან არის სამარხში
შოხვედრილი, მიუთითებს ის, რომ სამარხი „ნარიბანდებიანია“, ხოლო ნარი-
ბანდებიანი სამარხები VI—VIII სს. აღარ გვხვდება.

ზემოთ დასახელებული გიშრის მძივები IV—V სს. უნდა იყოს. ანალოგი-
ური მძივები ქვს. № 731 (48 წ.)-ში I—II—I ფიბულასთან ერთადაა (ტაბ.
V—3,1). იგივე სიტუაციაა ქვს. № 510 (40 N)-ში (ტაბ. IV—26), ხოლო ქვს.
№ 532 (40 N)-ში I—III—I ფიბულა და განსახილველი III ჭგუფის I ტიპის
C ვარიანტის საყურეა (ტაბ. IX). ფიბულის თარიღად IV ს. II ნახ. და VI ს. I
ნახ. ვეჩარუდეთ. როგორც ჩანს, მძივის განხილული ტიპი IV—V სს-თვისაა
ძირითადად დამახასიათებელი. ქვს. № 701 V ს. უნდა იყოს ქვისთავიანი საყინ-
ძების გამო, რასაც, თავის მხრივ, მხარს უჭერს განხილული საყურეც (მაგრამ
ამაზე ცოტა ქვემოთ).

ამავე დროის უნდა იყოს ქვს. № 204 (40 S)-ში დადასტურებული საყუ-
რეები, ინვ. $\frac{12-54}{11962}$ (სამარხში მასთან ერთად მარგალიტისთავიანი საყინძე-

ბია). IV—V სს. მინის ჭურჭლის ფრაგმენტებთან ერთადაა ანალოგიური საყუ-
რეები ქვს. № 89 (39 N)-ში, ამავე დროით უნდა დათარიღდეს საყურეების
შემცველი ქვს. № 325 (39 N), რომელშიც „ცხოველსახიანი“ სამაჯურები და
IV—V სს. დამახასიათებელი ზოგი ნივთია⁸.

ანალოგიური საყურე სამთავროს № 366 (46 წ.) ქვისსამარხშია (ტაბ.
XI—10). გარდა ამისა, სამარხი შეიცავს მრგვალგანივკვეთიან ლეროიან ბრინ-
ჯაოს სამაჯურს (რომლის გახსნილი ბოლოები „სამყურას“ ფორმისაა) და

⁷ Н. В. П я т и ш е в а. Ювелирные изделия Херсонеса. М., 1956, გვ. 46, ტაბ. VIII,
2.

⁸ „ფარფლებიან ქუდისებრი“ ბრინჯაოს ზარაკები, და სხვ. იხ. ც. დ ა ვ ლ ი ა ნ ი ძ ე. შემ-
თხვევით აღმოჩენილი... გვ. 39.

გემმას სასანური მონოგრამით⁹. ამ ტიპის „ნიშნები“ სასანურ გლობტიკაში უკვე IV—V სს. ჩანს (თუმცა ზუსტი ანალოგები უფრო VI—VII სს. მოგვეპოვება)¹⁰. განსახილველ სამარხში გვხვდება რკინის საკინძები. რომლის თავები „კუბზე აღმართულ ტრაპეციას“ ჰგავს. ამ ტიპის საკინძები უმეტესად IV—V სს. გვხვდება. აქვეა რკინის ჯვრისებრი ფიბულის ნატეხი. მისი ზუსტი ატრიბუცია ძნელია, მაგრამ კარგად ჩანს, რომ მშვილდი ბუდის აბმის ადგილას ჩახრილი არ უნდა ჰქონოდა, რაც გამორიცხავს მის დათარიღებას VII—VIII სს. გარდა ამისა, სამარხში 50-ზე მეტი მინის წვრილი მძივია, რაც უფრო IV—V სს. დამახასიათებელი. ამგვარად, განხილული მასალა IV—VI სს., უფრო კი V—VI სს. ტიპისაა. ანალოგიური საყურე ცნობილია ერწოდანაც (მაგარანეთი, ქემშანანთ გორა № 6 სამარხი). სამარხში მასთან ერთად მხოლოდ ბეჭდებია. ერთ-ერთი მათგანი მხრებკობიანია. მსგავსი ბეჭდები IV—VIII სს. მანძილზე გვხვდება, მაგრამ ტიპოლოგიური ნიშნების გათვალისწინებით იგი ადრეული ხანის უნდა იყოს (IV—V სს.)¹¹. ამრიგად, ქემშანანთ გორის № 6 სამარხი IV—V სს. უნდა დათარიღდეს.

ამავე დროისაა სტირფაზის № 8 (1955 წ.) სამარხი, რომელშიც I ჯგუ-

⁹ მ. ლ. ო. რ. თ. ე. ა. ნ. ი. დ. ე. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გეგმები. 1. გვ. 60. ტაბ. VI—68.

¹⁰ А. Я. Б о р н о в, В. Г. Л у к о н и н. Сасанидские геммы. გვ., 1963, გვ. 102, 108, № 191, გვ. 112, № 216.

¹¹ გვიანდელ ბეჭდებს (VI—VIII სს.) უფრო მასიური ფორმები, მაღალი ცილინდრული ან წაყვეთილ კონუსისებრი თვალბუდე და მომსხო კოპები ახასიათებთ. შდრ. ნ. უ. გ. რ. ე. ლ. დ. სახ. ნაშრ., ტაბ. II, გვ. 77. აგრეთვე М. И в а ш е н к о. Грузинские аналогичи Персешепи-ского клада. КСИИМК; XVII. 1947. ადრეულ ბეჭდებს დაბალი თვალბუდე, უფრო ფაქრი და მყარად დარჩილული კოპები აქვთ — მაგ., ზღუდრის № 2 სარკოფაგში აღმოჩენილი. სამარხს გ. ნემსაძე III ს. II ნახ. ან მიწურულით ათარიღებს (იხ. გ. ნემსაძე. ზღუდრის არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები. გვ. 50, ტაბ. IV — 4). ამ თარიღს სარკინის ხლის აქვე დადასტურებელი ბოლოვებადამწევი და მძივიანი შეპყელი „ბეჭდები“ (იქვე, ტაბ. IV — 6). ასეთივე შეხვედრა კოპებიანი და მძივიანი „ბეჭდისა“ არის სამთავროს ქვს. № 119 (39 ბ)-ში. № 119 სამარხის კოპებიანი ბეჭდის თვალბუდე ოვალურია, ხოლო რგოლი თვალბუდის მახლობლად გვერდებზე განზიდული, რაც თითქოს III ს. ბეჭდებისათვის დამახასიათებელია. ანალოგიური ბეჭედი აღმოჩენილია სოფ. არაგვისპირას № 13 სამარხში „ვალერიანეს აურეუსებთან“ (250—260) ერთად (იხ. რამინ რამიშვილი. ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენები არაგვის ზეობაში. „ძეგლის მეგობარი“, № 39, გვ. 14. ათარიღებს III ს. ბოლოთ და IV ს. დასაწყისით). ერწოს კოპებიანი ბეჭდთან ძლიერ ახლო დგას სოხთის № 2 სამარხში აღმოჩენილი ოქროს ბეჭედი (Е. Г. Пчелина, დასახ. ნაშრ., ტაბ., 11—3). აქ მასთან ერთად I—II—I ფიბულა და ვარდულაა დღერთი (საყურის ნატეხი, იხ. იქვე, გვ. 136). ჩემს ხელთ არსებული მასალების მიხედვით ვარდულაიანი ნივთები ძირითადად IV ს. და შედგომი ხანისთვისაა დამახასიათებელი (შდრ. არმაზისხევის № 43 სამარხის რკინიბანი ყელსაბამი ვარდულები და სხვ). ამდენად, როგორც აღენიშნეთ, სოხთის № 2 სამარხის ყველა ნივთი IV ს. დამახასიათებელი ძირითადად. ანალოგიურია ურბნისის № 11 ხის სარკოფაგში, დადასტურებული კოპებიანი ბეჭდებიც — IV ს. (იხ. ლ. კილაშვილი. ნაქალაქარი ურბნისი, სურ. 34—7).

აქვე დავძენთ, რომ უნდა განვახსენავოთ „კოპების“ ტიპებიც. ყველა ზეგნით ჩამოთვლილ ბურთულსებრი კოპები აქვს, მაშინ როცა არმაზისხევის „ტყის უბნის“ 12 სამარხში, გვხვდება ბეჭდები, რომელთაც მოგზაოლოგნიანი კოპი აზით მხარზე. ბეჭდებიც სხვა ტიპისაა; რგოლი თანაბრად ვადადის რომელ და ოვალურ ფარაკებში (იხ. მცხეთა I, ტაბ. XVII — 45). ასეთი ბეჭდები ირანში IV—V სს. (იხ. В. Г. Л у к о н и н. Искусство Древнего Ирана. М., 1977, გვ. 153), ხოლო პენიკენტში VI—VIII სს. თარიღდება. А. И. Б е л е н и ц к и й, Н. Б. Б е н т о в и ч, О. Г. Б о л ь ш а к о в. Средневековый город Средней Азии. Л., 1973, рис. 52.

ფის A ვარიანტის საყურე II—I—I B ფიბულასთან ერთად. მართალია მსგავსი ფიბულები აღმ. საქართველოში ძირითადად VI ს. ბოლოდან ჩნდებიან, მაგრამ კონკრეტულ შემთხვევაში იგი დანარჩენებს რამდენაღმე უსწრებს და: ეფიქრობ, საყურის მსგავსად V ს.—საა. დაახლოებით ამავე დროით თარიღდება განხილული ტიპის საყურე აბგიძარახუს № 40 სამარხში¹². და ბოლოს, ჩვენს მიერ შემოთავაზებული დათარიღების მართებულობის დადასტურებაა მოდინახეს № 89 სამარხი, სადაც განხილული ტიპის საყურე I ჯგ. III სერიის I ვარიანტის ფიბულის ნემსზე ეკიდა (ტაბ. XVII—16). ამ ვარიანტის მშვილდსაკინძთა თარიღად კი ჩვენ IV ს. II ნახ. და V ს. I ნახ. ვივარაუდეთ (იხ. ზემოთ გვ. 31).

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ავტორთა საერთო აღიარებით IV—V სს. ევროპულ მასალებში დადასტურებული ანალოგიური საყურეები თითქოს ხალხთა დიდ გადასახლებას, კერძოდ კი, ჰუნების ისტორიულ ასპარეზზე გამოჩენას უკავშირდება. როგორც აღმ. ქართული მასალის განხილვამ დაგვანახა, თითქოს ამავე დროით თარიღდება ჩვენში აღმოჩენილი I ჯგ. A ვარიანტის საყურეებიც. თუ ეს ასეა, საფიქრებელია, რომ მათი გამოჩენა იმავე ჰუნთა ამოძრავებას, ან მათი გააქტიურებით გამოწვეულ მოვლენებს დავეუკავშიროთ.

ვოლგისგადაღმდინად გადმოსულმა ჰუნებმა 370 წ. ქვემო დონზე გაანადგურეს ალანთა გაერთიანება¹³. ამის შემდეგ მათი ექსპანსია დასავლეთით (და ნაწილობრივ სამხრეთითაც) ინტენსიურად წარიმართა.

რომაულ-ბერძნული წყაროები აღნიშნავენ 395/6 წლებში ჰუნების შემოსევას თრაქიასა და აგრეთვე კავკასიონის გავლით, აღმოსავლეთ რომის იმპერიის აღმოსავლეთ პროვინციებში¹⁴. მათ დაურბევიათ როგორც სომხეთი, კაპადოკია და სირია, ისე სპარსული პროვინციები ტიგროსისა და ევფრატის მიდამოებში. მათი ლაშქრობა ორ წელს გაგრძელებულა და, რაც ჩვენთვის ყველაზე საინტერესოა, პოეტ კლავდიუსის მიხედვით, ჰუნები ამ ქვეყნებში შემოჭრილან კავკასიონის გადმოვლით, დარიალის გზით¹⁵. აშკარაა, რომ ეს მოვლენები საქართველოსაც უნდა შეხებოდა რაღაც ფორმით. მართლაც, პეტრე იბერის ცხოვრების მიხედვით ფარსმანმა, პეტრეს დიდედის ძმამ, განაწყენებულმა კეისარ არკადიოსზე თეთრი ჰუნები შეუსია იმპერიას. თეთრი ჰუნების ხსენება ანაქრონიზმა¹⁶, მაგრამ წყაროში, რომ რეალური ამბებია არეკლილი, ძნელია დაეკდეთ. მართალია, უნგრელი მკვლევარი ცეგლედი ამ ცნობას გადამწყვეტ მნიშვნელობას არ ანიჭებს და ჰუნების ამოძრავება დონისა და ვოლგის სტეპებში მას ძლიერი გვალვის შედეგი ჰგონია, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ერთი მეორეს არ გამოირიცხავს. ყველა შემთხვევაში აშკარაა, რომ ჰუნებს ან ძალით უნდა გაერღვიათ დარიალი (რომელსაც იბერიის ხელისუფალნი ყოველთვის გულმოდგინედ კეტავდნენ), ან გარკვეული შეთანხმების შემდეგ მიიღებდნენ გზას წინა აზიის ქვეყნებისაკენ. როგორც ჩანს, ამ შემთხვევაში ქართველებისა და ჰუნების ინტერესები ურთიერთს დაემთხვა. საინტერესოა,

¹² М. М. Т р а п ш. Культура... ტაბ. XIX — 3.

¹³ М. А р т а м а н о в. История Хазар... გვ. 461.

¹⁴ ჟ. ც ე გ ლ ე დ ი. პეტრე იბერის სირიული ცხოვრების გამო. „აღმოსავლური ფილოლოგია“, 1, თბ., 1969, გვ. 8, აგრეთვე, М. А р т а м а н о в. დასახ. ნაშრომი, გვ. 51—55.

¹⁵ ჟ. ც ე გ ლ ე დ ი. იქვე, გვ. 10—11

¹⁶ იქვე, გვ. 14, იხ. აგრეთვე საქ. ისტორიის ნარკვევები. გვ. 83.

(40 S) (ტაბ. XXX—3), ქვს. № 339 (39 N) (ტაბ. XXXI—41) — „პერალდიკურ“ აბზინდა-ბალთებთან, ქვს. № 808 (58 წ.) III ჯგუფის II ტიპის საყურესა, ბროწეულისთავიან საკინძთან და სხვა VII—VIII სს. დასაწყისის ნივთებთან (ტაბ. XXXV—23). VIII ს. დასაწყისის უნდა იყოს, ჩრდილო კავკასიური „მზისებრი“ ამულეტის მიხედვით, სამარხი № 803 (58 წ.) (იხ. ტაბ. XXXVII—54). ამავე დროისა და ანალოგიური ნივთებია ქვს. № 802 (57 წ.)-სა (ტაბ. XXXVIII—16—19) და ქვს. № 134 (38 N)-ში.

ჯგუფი I, I ვარიანტი C — ახასიათებთ განივკვეთში რომბული ან ნახევარწრიული რკალი, ხშირად დაკბილული კიდეით.

სამთავრო: ქვს. № 174 (38 N); აქ იგი I ჯგ. III ს. II ვ., I ჯგ. IV ს. II ვ. და I ჯგ. III ს. II ვ. ფიბულებთანაა (ტაბ. XI—6). სამარხი V ს. უნდა იყოს. ქვს. № 97 (38 N)-ში იგი II—II—I სამ ფიბულასთან ერთადაა. ამის მიხედვით სამარხი VI ს. მიწურულთა და VII ს. უნდა დათარიღდეს. ქვს. № 66 (38 N)-ში კი II—II—I და I—III—IV ფიბულებთან, აგრეთვე „ბროწეულის ყვავილთან“ ერთადაა, რაც მის თარიღს ზოგადად VII—VIII სს. განსაზღვრავს (ტაბ. XVIII—45—46), ხოლო ქვს. № 114 (39 N)-ში და № 22 (38 N)-ში მასთან ერთად დამატარილებელ მნიშვნელობას მოკლებული თითო-ოროლა ნივთია.

ამგვარად, C ვარიანტის თარიღი V—VIII, იქნებ უფრო V—VII სს. შემოიფარგლება.

ქ გ უ ზ ი II

პირგახსნილ რგოლზე მირჩილულია იმავე მასალის ბურთულები (ძირითადად პირამიდულად) — ვარიანტი I, ან უძრავად მიმაგრებულია მძივი (მარგალიტი, მინა) — ვარიანტი II.

ვარიანტი I. ანალოგიური საყურე ჯერ კიდევ I—II სს. სამთავროს ქვს. № 81 (39 N)-ში იყო დადასტურებული. მსგავსია სლესის ციხის დაახლოებით თანადროულ სამარხში (II ს.?) აღმოჩენილი, გვერდზე რკალგახსნილი საყურე²⁰. ტიპოლოგიურად მსგავსი საყურეებია დადასტურებული ურბნისისა და მოდინახეს ანტიკურ მასალებში²¹. გვიანანტიკურ ხანაში ისინი გვხვდება აზერბაიჯანსა და სომხეთში²².

¹⁹ იხ. გ. ნიკოაძე. არქეოლოგიური დაზვერვები ზტყარს ხეობაში. სსმ XIII, თბ., 1944, გვ. 219, ტაბ. XVII f., ხოლო აარის „სანემსე“, თუ საავგაროზე. ასეთი „სანემსეები“ უკვე გვიანანტიკურ ხანაში ჩანს გავრცელებული, იხ. A. C. Скрипкин. Поздне-сарматское катакомное погребение из Черноморского района Астраханской области, КС, 140, М., 1974, გვ. 57—63; ა. აფაქიძე. გვიანანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები ურეკიდან. სსმ XVI-მ, სურ. № 4. სლესისციხის სამარხის ანტიკურობას ზოწზობს აქ აღმოჩენილი ყუნწიანი „ზამპარისებრი“ საკიდები (თუ ხეივანი ღეროები), რომელთა ანალოგიურები კლდედთაში აღმოჩენილი. იხ. გ. ლომთათიძე. დასახ. ნაშრ., ტაბ. XIII — 2.

²¹ ქ. ნადირაძე. დასახ. ნაშრ., სურ. 17, 19; ლ. ქილაშვილი. დასახ. ნაშრ., სურ. 36—10. მსგავსი საყურეები აღმოჩენილია შაპკაზე, — ენევალი, სტირფაზში, კამნთაში და სხვ.

²² A. A. Карахмедов. Об одном типе серг из Кавказской Албании. СА, 1974, № 4, გვ. 272—275; Г. Н. Аракелян. Гарни II. Ер. 1957, ნახ. 48 — I—II სს. ამ ტიპის საყურეები უძველეს ხანაში ჩანს: რას-შამრა — XV—XIV სს. კრეტა, კვიპროსი, სიცილია და სხვ. იხ. R. A. Huggins. Greek and Roman Jewellery. London, 1961, p. 12, Fig 19, 19. Giovanni Becatti. Oreficerie Antiche Dell minoiche Alle Barbariche. Roma, 1955, Tab. LXXV.

რაც შეეხება აღრეფოდალურ ხანას, მსგავსი საყურეები IV—V და, ალბათ, VI სს. სამარხებისთვის უცხოა, ხოლო კვლავ ჩნდება VII საუკუნეში²³. გეხვდება სამთავროს სამარხების 13 სამარხში. ამათგან 3 შემთხვევაში ჰერალდიკური ტიპის აბზინდა-ბალთებთან: ქვს. 623 (46 წ.), (ტაბ. XXVII—27). ქვს. № 1 (39 N) (ტაბ. XXVII—34), ქვს. № 699 (47 წ.) (ტაბ. XXXI—29 — მასალა ოქრო და ბრინჯაო); 3-ჯერ ჰერალდიკური საქამრე ავზმულო-ბის თანმხლებ ნივთებთან — ქვს. № 695 (47 წ.). ამავე სამარხში სამსაგდუ-ლიანი ლაქვარდის მძივები (რომლებიც VII ს. II ნახ. და VIII ს. თარიღდებ-ბიან)²⁴ და ფიბულებია (II ჯგ. II ს. I ვ; I ჯგ. III ს. IV ვ.). აქვე ოვალური, წაკვეთილკონუსისებრთვალბუდიანი ბეჭედი, კოლბისებრი და ტანშეხორკლი-ლი სანელსაცხებლებია. განხილული სამარხები ზოგადად VII საუკუნისაა.

დაახლოებით ამავე დროისა ჩანს სხვა ანალოგიურ საყურეებიანი სამარხე-ბიც: ქვს. № 291 (39 N)—ტანშეხორკლილი მინის სანელსაცხებლე, მასში რკინის ბრტყელი რომბისებურფარაკიანი ბეჭედი და თავკაქუა სამაჭურია. ქვს. № 605 (46 წ.) (ტაბ. XLIII—28) — წაკვეთილ კონუსისებრთვალბუდიანი ვერცხ-ლის ბეჭედი, მუხლსახსრიანი ფიბულის ფრაგმენტი და სამფრთიანი, ყუნწი-ანი რკინის ისრისპირა (მსგავსი ისრისპირები VI—VIII სს. თარიღდებიან — იხ. ურბნისის ზედა ფენა, კარსნისხევის № 11 სამარხი და სხვ.).

ქვს. № 116 (38 N) — II ჯგ. I ს. I ვ. (ტაბ. XLIII—8) ფიბულა და მარ-ჯნის მრგვალთავიანი საკინძის ნატეხებია, ქვს. № 820 (58 წ.) II ჯგუფის II სერიის I ვარიანტის მშვილდსაკინძთან. სხვა სამარხთა ინვენტარი — ქვს. № 633 (47), ქვს. № 820 (58 წ.), ქვს. № 277 (39 N) — ანალოგიურია.

არმაზისხევის „ტყის უბნის“ № 9 სამარხში განხილული საყურე „ევენ-თან“, ჰვინტიან მუხლსახსრიან ფიბულასთან (II—II—I) და მალალთვალბუ-დიან, მსხვილრგოლიან ბეჭედთან ერთად²⁵.

პრაქტიკულად თანადროული, ფორმით (და ალბათ სემანტიკითაც) მსგავ-სი საყურეები სუუკ-სუს ქვედა ფენაში, ჩრდ. კავკასიის და სალტოვის ხანის დონზეა აღმოჩენილი²⁶ (თუმცა, ჩემი აზრით, აღმ. ქართული საყურეების ზუსტ ანალოგად ისინი არ გამოდგებიან). საფიქრებელია, რომ ეს საყურეები ნაყო-ფიერების სიმბოლოა: მტევანი, მარცვალთ სიმრავლე, ჩვეულებრივ. ამის ნი-შანია ხოლმე. მეორე მხრივ, „მტევნები“ მიმავრებულია მთვარისებურ გახს-ნილ რგოლზე. მთვარეც ხშირად, თავის მხრივ, ნაყოფიერების ქალღთაებებს უკავშირდება. როგორც ვხედავთ, აღმ. საქართველოში ამ ტიპის საყურეები გვიანანტიკური ხანიდან მაინც ჩანს, იგი ადგილობრივი გემოვნებისა და რწმენა-წარმოდგენათა გამოვლინებაა, კერძოდ, ნაყოფიერების კულტების (ქალური საწყისების) ერთგვარი გამოცოცხლების ნიშანია VII ს. (დაწერილებით ქვე-ზოთ, თავი VI).

ვარიანტი I A. რკალი ზემოთ აქვს გახსნილი და ქვემოდან მიმავრებული აქვს იმავე მასალის ერთი მძივი — ასეთი წყვილი საყურე აღმოჩენილია არმა-

²³ იხ. ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. დასახ. ნაშრ., ტაბ. I და II.

²⁴ Н. Д. Пу т и н ц е в а. Верхнеириуртский могильник. МАД, № 2, 1961, ნახ. II, 9.

²⁵ მცხეთა. I. ტაბ. XVI, 5.

²⁶ С. А. П л е т н е в а. От кочевни... ტაბ. 4—1; К. Ф. С м и р н о в. Агачакалинский могильник. КСИИМК, XXXVIII, 1951, ნახ. 50.7; В. Б. В и н о г р а д о в. Харагон. СА, 1970, № 2, ნახ. 3, 8; МАК, VIII — I, XXXVIII — 24 კუმბულთა.

ზისხევის „ტყის უბნის“ № 12 სამარხში (46 წ.). მასთან ერთად კომპლექსში კვინტიანი მუხლასასრიანი ფიბულები და ბროწეულის ყვავილისთავიანი საკინძებია აღმოჩენილი (VII—VIII სს. დასაწყისი).

ვარიანტი II. უმეტესად გვერდზე გახსნილ რგოლზე, ქვემოდან მიმაგრებულია სხვა მასალის მძივი.

სამთავრო: ქვს. № 615 (46 წ.) (ტაბ. XLIII—1), რკალი ბრინჯაოსია, მძივი მარგალიტის. სამარხში მასთან ერთად ფარაქწაკვეთილი წვრილი, ლურჯი მინის ბეჭედი (ტაბ. XLIII—2). აქვეა ვერცხლის რომბულთვალებიანი ბეჭედი (რკალი პირდაპირ გადადის თვალებდში, რომელშიც გრანატის გემმა ზის — „კურდღელი“)²⁷ და სარდიონის ფარაქწაკვეთილი ბეჭდის ნატეხი. სამარხის მინის ჭურჭლის ტიპები (XX და XXII) VI—VIII სს.-საა. აქვე დადასტურებულია ორი მუხლასასრიანი ფიბულის ფრაგმენტი

ქვს. № 812 (58 წ.). მასში განსახილველი ვარიანტის საყურეებთან ერთადაა: ფიბულები — II—II—I, III—I—II, მინა — XXII ტიპის (VI—VIII სს.), მარჯნის სფერულთავიანი საკინძი, ბრინჯაოს საკინძი ბრინჯაოსავე მობრტყო თავითა და ყელზე წიბოებით; მინის „კვირისტავი“ მოცისფრო კონცენტრული ზოლებით²⁸ და ძელის დისკო ხერელით.

ქვს. № 801 (58 წ.) (ტაბ. XXXVII—14, 15) საყურეს მოოქროვილი ფუყე ვერცხლის მძივი ამკობს. მასთან ერთადაა: მინის ჭურჭელი XXII ტიპისა (VI—VIII სს.), „ბროწეულის ყვავილი“ ვარდულებითურთ; ფიბულები — IV—0—0, II—II—II (2 ც), ბრინჯაოს ქედგამსხვილებული სამაჯური (განსხვავებით გურჯაანულისა და № 78 ქვს.-ში დამოწმებული სამაჯურებისაგან მას ვიწრო ღერო აქვს).

ქვს. № 210 (40). საყურის გარდა სამარხში სხვა დამატარილებელი ნივთი არაა.

ანალოგიურია მაგრანეთის საცხერე გორის № 1 სამარხის საყურეები. სამარხშია II ჯგ. II ს. I ვ. ფიბულა, გემმა(?) აყვავებული ჭვრის გამოსახულებით და ბრინჯაოს ყელმოხრილი საკინძი, რომლის ანალოგები რუსთავეში, შულავერში, სამთავროში და მინგეჩაურშია აღმოჩენილი (საეარაუდებელი თარიღი VI—VII სს.).

ბოლოს უნდა შევნიშნოთ, რომ II ჯგუფის საყურეების ტიპების უმეტესობა ზუსტ ანალოგებს ვერ პოულობს იმავე დროის უცხოურ მასალასთან (I ვარიანტის გარდა). აღნიშნული ხანისათვის (IV—VIII სს.) ისინი ადგილობრივია და ადგილობრივ გემოვნებასა თუ რწმენა-წარმოდგენებს გამოხატავენ.

ჯგ. II A — ზემოთ ან გვერდზე გახსნილ რკალზე მირჩილულია იმავე მასალის პირამიდა, რომელიც ბოლოვდება მტევნისებურად, ხშირად თვით პირამიდა გავარსითაა შემკული და კუთხეებზე აზის მტევნისებრი ბურთულები. მსგავს საყურეებს ხმელთაშუაზღვისპირეთში დიდი ხნის ისტორია აქვს. ისინი

²⁷ მ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 39—40, № 35 — I ს.

²⁸ მსგავსი კვირისტავები, როგორც მ. საგინაშვილი აღნიშნავს, I—II სს.-ისთვისაა დამახასიათებელი, მაგრამ გვხვდება შემდგომი ხანის თითქმის ყველა საუკუნის სამარხშიც ვიღრე VII ს.-მდე. საინტერესოა, რომ ასეთი ნივთი ურბნისის ზედაფენაშიცაა დადასტურებული — იხ. ლ. ქ ი ლ ა შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრ., სურ. 54-5—6.

ცნობილია. ჭერ კიდევ მინოსურ და მიკენურ ხანაში (1400—1100 წ. ძვ. წ.)²⁹, არქაულ³⁰, ანტიკურ და ელინისტურ პერიოდებში³¹.

მსგავსი საყურე სამთავროს სამაროვანზე I—II სს. ჯგუფის კრამიტსამარხ № 177 (40 S)-ში ჩანს (იხ. ტაბ. XXIX—14)³², მათი კვლავ აღორძინება, ჩვენს ხელთ არსებული მასალის მიხედვით, მხოლოდ VII ს. ზდება.

ვარიანტი I. ქეს. № 251 (40 S), ბრინჯაოს პატარა საყურე, ზემოთ გახსნილი რკალით, რომელზედაც მიღლებულია მტევნით ბოლოდამშვენებული მცირე პირამიდა. სამარხი კარგად თარიღდება პერალდიკური ტიპის ქაპრის სრული აკაზმულობით VII ს. I ნახ. (შესაძლოა VI ს. მიწურულიდან) — იხ. ტაბ. XXVIII—17.

ვარიანტი II. პირველი ვარიანტის მსგავსი, ოღონდ ბევრად უფრო მასიური, გავარსით შემკული პირამიდებით, რომლის ბოლო, ზოგჯერ კუთხეებით, შემკულია „მტევნებით“. ოქროს ასეთი წყვილი საყურე, აღმოჩენილია ბერბუქის ქვისამარხში (იხ. ტაბ. XXIX, 10—11)³³ და ცალი ეინვალის № 177 კატაკომბურ სამარხში³⁴. ბერბუქის კომპლექსს კარგად ათარიღებს (VII ს. I ნახ.) პერალდიკური ტიპის ბალთები, აქაა აგრეთვე კერამიკა (დოქი), რომელიც ტიპიურია ურბნისის ნაქალაქარის ზედა ფენისათვის (VI ს. მიწურული—VIII ს. დასაწყისი).

რაც შეეხება ეინვალურ კომპლექსს, საყურე აქ შავი და ფერადი მინის ბეჭდებთან ერთად აღმოჩენილი. შავი მინის ბეჭდები ჩვენში, ორბეთის საწარმოს მიხედვით, VIII—IX სს. თარიღდება, მაგრამ, ჩემის აზრით, ეს თარიღი დაზუსტებას მოითხოვს. მსგავსი ბეჭდები, რომლებიც აღმოჩენილია კასპში და რუსთავეში, აღნიშნულ კატაკომბის ინვენტართან ერთად, ექვს აღძრავს. რომ ისინი VII ს. II ნახევარშიც უნდა ეწარმოებინათ (ბეჭდების შესახებ დაწვრილებით თავი VII). ამასვე უნდა შეტყვევებდეს განხილულ საყურეთა თარიღი — VII ს.

ამავე ხანას მიეკუთვნება კამუნთაში აღმოჩენილი ანალოგიური ორი საყურე³⁵. ამავე ტიპის, ოღონდ ბევრად უფრო ღვარჯნილად შემკულ, გლოდოსურ საყურეს ამბროზი VII ს. ბოლოთი და VIII ს. დასაწყისით ათარიღებს³⁶, ოდესასთან აღმოჩენილ საყურეებს კი ს. კაპოშინა V—VI სს. მიიჩნევდა, კამუნთურებთან შედარებისას ეყრდნობოდა რა ამ ძეგლის ძველ თარიღს³⁷.

²⁹ R. A. Huggins. დასახ. ნაშრ. Pl. II—C, Pl—12 c.

³⁰ Karl Hederek. Abhandlung des Antischen Der Ohrschmuck. Der Griechen- und Etruska. Wien, 1903, Fig 31.

³¹ Collection Helene Stathatos. III objets Antique; et Byratin. Strasbourg, 1963, pl. LIII, Pendant — Fig 105.

³² ა. აფაქიძე. ქალაქები და საქალაქო ცხოვრება ძველ საქართველოში. თბ., 1963, ტაბ. XVI — 6, 9.

³³ მასალა ინახება გორის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში.

³⁴ ვ. ჩიხლაძე. ეინვალის ექსპედიციის 09 XXV—77 უბნის ანგარიში. თბ., 1977, ხელნაწერი.

³⁵ П. Уварова. МАК VIII. ტაბ. CXXIII — 7.

³⁶ А. К. Амброз. Проблемы... ნახ. 8—8.

³⁷ С. И. Капошина. Золотые Серьги из окрестности Ольвии. КСИИМК, XXXII, 1950, სურ. 46, გვ. 104.

ანალოგიური საყურეები აღმოჩენილია უნგრეთში. და თარიღდება VII ს³⁹.
ყოველივე ზემოთქმული გვაფიქრებინებს, რომ განხილული საყურეები,
ძირითადად VII ს. უნდა მიეკუთვნოს.

III ქ გ უ ფ ი. ორწილადი საყურეები

შედგება პირგახსნილი, მრგვალგანიცვეთიანი მავთულისაგან, რომელზეც მოძრავად ჰკიდია მძივებით შემკული ღერო. ეს უკანასკნელი ან მთავარ რკალზე მირჩილულ დამატებით მცირე რგოლზე ჰკიდია, ან რკალზეა წამოცმული მძივსაკიდი ღეროს ყუნწიანი ბოლოთი, რომელიც ზოგჯერ ორმხრივ ჩაქეტილია ხოლმე პატარა რგოლებით. რიგ შემთხვევაში, როცა საყურეს ორი მძივსაკიდი აკობს, გამოყენებულია ორივე ხერხი. გვხვდება საყურეები, რომელთა დაბრტყელებულ რკალს ქვედა ნაწილში 2 ან 3 საკიდი ზერელი აქვთ. მძივსაკიდები შედგება სხვადასხვა სიგრძის ღეროსაგან და სხვადასხვა ზომის და მასალის მძივებისაგან, ხშირად ეარდულებითაცაა შემკული. საყურეთა შორის სხვაობა შეინიშნება მძივსაკიდის დამაგრების ადგილის მიხედვითაც. ზოგ შემთხვევაში იგი გახსნილი რკალის ბოლოსთან ახლოს ჰკიდია, ზოგჯერ კი მისგან მოშორებით; ისე, რომ გახსნილი პირი ყოველთვის გვერდზეა მოქცეული.

III ქ გ უ ფ ი, I ტიპი, ვარიანტი A—საყურეები გვერდზე გახსნილი რკალით. მძივსაკიდი ყოველთვის მთავარ რკალზე ქვემოდან მირჩილულ მცირე რგოლზეა მიმაგრებული.

სამთავრო: ქვს. № 5 (38 N) (ტაბ. V—10). საკიდი წარმოადგენს ორმხრივ ეარდულებით შემკულ ცილინდრულ მძივს, რომლის ბოლოზე მრგვალი მძივია მიმაგრებული. საინტერესოა, რომ საყურე წამოცმული იყო I—II—I ვარიანტის ფიბულაზე (ტაბ. V—8, 10). ანალოგიური საყურეა აღმოჩენილი ურბნისის № 5 სამარხში (XXXIV უბანი — 1960 წ.). აღნიშნული სამთავრული და ურბნული სამარხების სინქრონულობაზე უნდა მიუთითებდეს ის ფაქტიც, რომ მათში ერთი და იგივე ტიპის მრგვალგანიცვეთიანრკალიანი ბოლოებდაბრტყელებული ბრინჯაოს სამაჯურებია დადასტურებული. სამთავრული სამაჯურის დაბრტყელებული ბოლოები ცხოველის „სახეს“ გამოხატავს, ურბნულზე კი ეს არა ჩანს (რალაც გამოსახულების კვალი კი ემჩნევა). სამთავროს № 5 სამარხში ოქროს ოვალურ მაღალთვალებიანი ბეჭედი, რომლის რგოლი შუა ადგილას ოდნავ ზემოთაა განზიდული. თვალებში ზის სერდოლიკის გემმა („პიგინეა გველით“), რომელსაც მაქსიმოვა ძე. წ. I ს. II ნახ. და ა. წ. I ს. დასაწყისით ათარიღებს³⁹. ბეჭდის ფორმა ზოგადად გვიანანტიკური ტიპისაა, ოღონდ მცირე ზუსტი ანალოგები I—III სს. არ ჩანს⁴⁰. ხოლო რაც შეეხება საყურეს, მისი ყველა ზუსტი ანალოგი IV ს. თარიღდება, მაგ., არმაზისხევის № 2, № 40 (სამარხში ფიბულებიცაა), № 41, 42, 43, 48, 49, 36 და № 38

³⁹ A Magyar Nemzeti Museum, Szerkesztette, Fulep Ferens, 1977, Cervina Ciado, ტაბ. 33.

³⁹ М. И. Максимова. Геммы из некрополя Мухета-Самтавро (раскопки 1938—1939 гг.), „საქ. სახ. მუზეუმის მოამბე“, ტ. XVI—B, 1950, გვ. 242, № 4. ანალოგიური ბეჭედი ახალგორის სამარხში — იხ. ნარკვევები. ტ. II. გვ. 225.

⁴⁰ იხ. ქ. ქ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. ურბნისის ნაქალაქარის გლიპტიკური ძეგლები. თბ., 1972, ტაბ. X—XIII და XIV—117—121.

IV ს. სამარხებში⁴¹, ასევე ახალგორის IV ს. (შუა წლების) (ტაბ. XXV—51), ურბნისის № 10 ორმოსამარხში⁴² და მოდინახეს IV ს. სამარხებში⁴³.

შესაძლოა, აღნიშნულ საყურეთა „წინაპარია“ ზღუდრის № 2 სარკოფაგში დადასტურებული საყურეები, რომლებიც თითქმის ყველა დეტალთ ანალოგიურია, მაგრამ აქ მძივებიანი ღერძაჟი რგოლზეა მიჩნეული. თუმცა მათ შორის დიდი ქრონოლოგიური სხვაობა არ უნდა იყოს, რადგან, როგორც გ. ნემსაძე შენიშნავს, № 2 ხის სარკოფაგის სხვა ნივთებიც (კოპებიანი ბეჭდები და სხვ.) შედარებით მოგვიანო ხანაზე მეტყველებენ, ვიდრე № 1 სარკოფაგია (III ს. შუა ხანები)⁴⁴. არმაზისხევის № 2 და № 40 სამარხთა მასალა ადასტურებს, რომ რკალზე ღერომიჩნეული და საკიდიანი საყურეები გარკვეულ დროს თანაარსებობს კიდევ⁴⁵. სამთავროს № 5 სამარხის ფიბულის სავარაუდო თარიღად IV ს. მივიჩნევთ; როგორც ჩანს, ვარაუდი სამართლიანია, რასაც განხილული ტიპის საყურეც ამტკიცებს. ანალოგიური საყურეები ჩემთვის ცნობილია სირიიდან⁴⁶.

მსგავსი საყურე, ოღონდ მისი საკიდი ძირითადად (3 მრგვალი გრანატი და მარგალიტი, ერთი კი ბრტყელი) მძივებისაგან შედგება (ვარდულების გარეშე), აღმოჩენილია ქვს. № 303 (39 N)-ში (ტაბ. III—19). იგი თარიღით უნდა განსხვავდებოდეს ზემოთ განხილული I ტიპის A ვარიანტის საყურეებისაგან⁴⁷. მართლაც, სამარხი ჭეივანს I ჯგ. II ს. I ვ. დეგრადირებულ ფიბულებს, რომელთა სავარაუდო თარიღად V ს. დასაწყისი თუ შუა წლები მივიჩნევთ. აქვეა ამავე დროის I—III—II A ვარიანტის ფიბულაც. ამ თარიღს მხარს უნდა უჭერდეს მძივითა და პატარა ვარდულებით თავშემკული საკინძები, რომელიც ამავე სამარხის კომპლექსის ნაწილია. ამდენად, ქვს. № 303-ს საყურე შეიძლება გამოვეყთ I ტიპის B ვარიანტად. ანალოგიური საყურეები გვიანანტიკურ ხანაშიც გვხვდება (იხ. სამთავროს კრამიტსამარხი № 148 (39 S), I—II სს?). ამდენად, მათი დამთარიღებელი მნიშვნელობა დიდი არ არის. მსგავსი საყურეები გვხვდება რომაული ხანის სირია-ფინიკიაში⁴⁸. მსგავსი საყურე აღმოჩენილია მარტაზისხევეში, ოღონდ მისი რგოლი გრეხილია, ხოლო ყუნწზე ორი მძივსაკიდი ჰქონდა. სამარხი VI ს. დათარიღებული⁴⁹. ეფექტობთ, დეტალებში სხვაობა თარიღშიაც გამოიხატა. მარტაზისხევეური საყურე შეიძლება გამოვეყთ I ტიპის B₂ ვარიანტად.

⁴¹ მცხეთა. I. სურ. 138, № 2 სამარხი — III ს. II ნახ. დათარიღებული, მაგრამ ახალი მონაცემებით III—IV სს. მიენის ან სულაც IV ს. დასაწყისის უნდა იყოს, რადგან ვერცხლის პინაკის წარწერაში მოხსენებული პაპაქი, როგორც ჩანს, პაიქულის წარწერის (293-302 წწ.) პაპაქ ბოტაშშია — იხ. М. В. Ц о ц е л я. Из истории взаимоотношений Картли с сасанидским Ираном (по памятникам материальной культуры), Тб., 1975, с. 9, 13.

⁴² ლ. კ ი ლ ა შ ე ი ლ ი. დასახ. ნაშრ., სურ. 34—8.

⁴³ გ. ნ ე მ ს ა ძ ე. დასახ. ნაშრ., სურ. 7, 12, 14, გვ. 54.

⁴⁴ გ. ნ ე მ ს ა ძ ე. ზღუდრის არქეოლოგიური ექსპედიციის... გვ. 47 — 48.

⁴⁵ მცხეთა. I ტაბ. XVI—2—4 და სურ. 138—3.

⁴⁶ Klassisch—Antike. Goldschneiderarbeiten im besitz, Beschrieben und Erläutert von Ludwig Pollak. Leipzig, 1903, tafel XII, გვ. 278—279.

⁴⁷ იხ. ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., ტაბ. 1—45, გვ. 51.

⁴⁸ Catalogue of the Jewellery, Greek, Etruscan and Roman in the Departments of Antiquities British Museum by F. N. Marshall. pl LV — № 2685 — IV ს.

⁴⁹ საქ. ისტ. ნარკვევები. ტ. II, გვ. 209.

III ჯგუფი, I ტიპი, ვარიანტი C — მძივსაკიდი ლერო ყუნწიანი ბოლო-
თი ჰკიდია რკალზე, ორივე მხრიდან კი „ჩაკეტილია“ პატარა რგოლებით.

სამთავრო: ქვს. № 532 (40 N) (ტაბ. IX—18). მძივსაკიდი მარგალიტის
და სარდიონის მძივებითაა შემკული, ანალოგიური საყურეები კარსნისხევის
№ 1 და № 8 ქვისსამარხშია აღმოჩენილი⁶⁰.

სამთავრულ სამარხში საყურესთან ერთად I ჯგ. III ს. I ვარიანტის რკი-
ნის ფიბულაა, ხოლო კარსნისხევის № 8 სამარხში I ჯგ. II ს. I ვ. დეგრადი-
რებული რკინის ფიბულა. მათი საყურადღო თარიღი V საუკუნეა. ხაზგასასმე-
ლია ის ფაქტიც, რომ განხილულ სამარხებში მძივით თავშემკული საკინძებია,
მაშინ, როცა I ტიპის A ვარიანტის საყურესთან საკინძები ან საერთოდ არ
გვხვდება, ამ მათ თავი მძივით არა აქვთ შემკული (მაგ., ურბნისის № 5 სამარ-
ხში). ყოველივე ეს გვაქვევებს, რომ ქვისთავიანი საკინძები IV ს. სამარხების-
თვის არ უნდა იყოს დამახასიათებელი და ჩნდება მხოლოდ V საუკუნეში.
მართლაც, სამკაულის ეს ტიპი არაა არმაზისხევის, ურბნისის და მოღინახეს
IV ს. კარგად დათარიღებულ სამარხებში, მაშინ, როცა იგი ჩანს ურბნისის
IV—V სს. დათარიღებულ სამარხში⁶¹ და ზოღინახეს № 5 სამარხში, რომლის
ინვენტარი მნიშვნელოვნად განსხვავდება IV ს. სამარხების ინვენტარისაგან
(იხ. ზემოთ გვ. 52). მასში არაა მსხლისებური, ნაპრიალები ღოჭები და I A ვა-
რიანტის საყურეები⁶². სამაგიეროდ, ქვისთავიან საკინძებთან ერთად მოღინა-
ხეს № 5 და სტირაფაზის № 61 სამარხში ჩანს I ჯგ. II ს. II ვარიანტის ფიბუ-
ლა, რომლის საყურადღო თარიღად V ს. მივიჩნიეთ⁶³.

ამრიგად, ფიბულების, ქვისთავიანი საკინძებისა და ტიპოლოგიური ნიშ-
ნების მიხედვით III ჯგუფის, I ტიპის C ვარიანტის საყურის თარიღი ძირი-
თადად V ს. უნდა განისაზღვროს. ანალოგიური საყურე ცნობილია მინგეჩაუ-
რიდან⁶⁴.

II ტიპი, ვარიანტი A. ამ საყურეებს ახასიათებს გვერდზე გახსნილი რკა-
ლი, რომლის ქვედა ნაწილი დაბრტყელებულია და გადადის 2 ან 3 საკიდ
ხერგელში. შესაბამისად, 2 ან 3 მძივსაკიდი ამკობს.

სამთავრო: ქვს. № 180 (39 N) ინვ. $\frac{12-54}{3570}$ — ბრინჯაო (დეფორმირებუ-

ლი და ნაკლულია). სამარხში მასთან ერთად I ჯგუფის B ვარიანტის სა-
ყურეა. საინტერესოა, რომ სამარხი შიგნიდან შელესილი ყოფილა.
ასეთი სამარხები ძირითადად IV—VI სს. დამახასიათებელი. ანალოგიური ორი
საყურე აღმოჩენილია კასპის ქვისსამარხში (ძირითად შემოწირულებათა ფონ-
დი, ინვ. № 10—59:4 ტაბ. XXXVII—29); აქ მასთან ერთად დადასტურებუ-
ლია შავი მინის ბეჭდები, მუქი წითელი ფერის გრანატის სფერული მძივი და
ბრინჯაოს ბეჭდები, რომელთა რგოლი თანაბრად გადადის პატარა, მობრტყო,

⁶⁰ გ. ნ ი რ ა ძ ე. კარსნისხევის სასაფლაო. ტაბ. I—4, II—21.

⁶¹ ლ. კ ი ლ ა შ ე ლ ი. დასახ. ნაშრ., გვ. 60—83 და 84—89.

⁶² ჯ. ნ ა დ ი რ ა ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 46—47, ტაბ. XVII—2,7 — 13 და გვ. 43—68.

⁶³ ქვისთავიანი საკინძების გამოჩენის დროდ V. უგრეღიძე ძირითადად IV ს. მიიჩნევს — იხ.
ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 48. მათ პირველ ეგზემპლართა გამოჩენას ო. ტყეშელაშვი-
ლი II — III სს. ვარაუდობს — იხ. ო. ტ ყ ე შ ე ლ ა შ ე ლ ი. სამთავროს ქვისსამარხში
აღმოჩენილი ქინძისთავები. „მუხ. მოამბე“, XIXA — XXI B, გვ. 150—155.

⁶⁴ იხ. Н. И. Р з а е в. Искусство Кавказской Албании. Баку, 1977, ნახ. 134.

ოვალური ფორმის ფარაკში (ტაბ. XXXVIII—30, 31, 32, 33, 34). შავი მინის ბეჭდები, რომლებიც ორბეთულს ჰგავს⁵⁵ და ბრინჯაოს ბეჭდები, რომელთა ანალოგიურები მლამეს (დუშეთთან) № 1 და № 2 სამარხებში VII—VIII სს. თარიღდება (ტაბ. XXXVIII—1—6)⁵⁶, კასპის ქვაყუთსაც ამავე დროისკენ ეწევა.

ანალოგიური წყვილი საყურე (2 საკიდი ხერელით) დადასტურებულია ნახშირგორის („ბერყენების ველი“) № 1 სამარხში. მას ო. ტყეშელაშვილი IV—VI სს. ათარიღებს⁵⁷. სამარხის ინვენტარის სხვა ნივთები, მაგ., „ეყენი“, მაფიქრებინებს, რომ მისი თარიღი უფრო VII—VIII სს. უნდა განისაზღვროს (მსგავსი ეყენების შესახებ დაწვრილებით იხ. ქვემოთ).

სამხერელიანი საყურეები აღმოჩენილია ამბროლაურში⁵⁸. მუზეუმში შე-
ზოტანილი ნივთები გვაფიქრებინებს, რომ საქმე გვაქვს სამარხეულ კომპლექსთან. საყურეების გარდა, აქ მძივითა და ვარდულებით შემკული საკინძებიცაა. აქვეა ქრისტიანულ სიმბოლოებიანი ბეჭდები და III ჯგუფის ფიბულებთან ახლო მდგომი მშვილდსაქინძი. როგორც ნივთების ქრონოლოგიურ მონაცემთა, ისე ისტორიული რეალიების გათვალისწინება გვაფიქრებინებს, რომ „კომპლექსი“ ამბროლაურიდან VI ს. ასა⁵⁹ (ტაბ. III 32—39). ამდენად, განხილული ვარიანტის საყურეთა თარიღი VI—VIII სს. შორის ექცევა (თუმცა, ალბათ, VIII ს. უმეტესი ნაწილი გამოსარიცხია). მართლაც, მსგავსი საყურეების უც-

⁵⁵ შტრ. 6. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. მინა ძველ საქართველოში. თბ., 19161, ტაბ. 17. მაგრამ უნდა შეენიშნოს, რომ ყველა შავი მინის ბეჭდის დათარიღება VIII ს. (ე. ო. ო რ ბ ე თ ი ს მინის საწარმოს ხანით) არ მიგვაჩნია გამართლებულად, რადგან ორბეთში აღმოჩენილი მინის ნაწარმის უმეტესი ნაწილი არაფრით არ ჰგავს VI—VIII სს. მინის ნაწარმს. თვით ბეჭდებს შორისაც შეიჩნევა სხვაობა. მაგალითად, ურბნისის VI—VIII სს. ფენის (იხ. ლ. კილაშვილი. დასახ. ნაშრ., სურ. 58—6) და რუსთაველი აღმოჩენილი მინის ბეჭდები უფრო დაბალ და ბრტყელ ფარაკიანებია, ვიდრე ორბეთულები. ქინძლის აღმოჩენები (იხ. ზემოთ) კიდევ უფრო აძლიერებს ეჭვს, რომ ასეთი ბეჭდების დამზადება უკვე VII ს. დაუწყდა. სამთავროს საწარმოანზე ანალოგიური ბეჭდები მხოლოდ ერთ სამარხშია (№ 236, 40S) დადასტურებული, მაგრამ მისი ინვენტარის დანარჩენი ნაწილი კონკრეტული თარიღის შესახებ არას იძლევა.

⁵⁶ მლამეს № 2 სამარხში II—II—II A ფიბულაა. № 1 სამარხში ლავარდის ბროწეულის ყვავილისებრთაფიანი საკინძები და სასანური ტიპის „ერუბეკელი“ შვლის გაშოსახულებითა და ფალაური წარწერით.

⁵⁷ ო. ტყეშელაშვილი. არქეოლოგიური დაწვერვები თბილისსა და მის მიდამოებში (1954—1962 წწ.). თბილ. სახ. ისტ. ეთნოგრაფ. მუზეუმის შრომები. თბ., 1966, ტაბ. II, 101—55, 108—55, № 89—55, გვ. 25—31.

⁵⁸ ნივთები აღმოჩნდა 1972 წ. ამბროლაურში, ნემსიწვერიძის ყანაში.

⁵⁹ როგორც აღვნიშნეთ, მძივით თაგმეკმული საკინძები V ს. ჩნდება. ბეჭდები ბრინჯაოსია. ერთი მათგანი წარმოადგენს წაკვეთილ კონუსისებურ ფარაკიანს, რომელზეც ტოლკლავა „ბოლ-ნური“ ჯვარია ამოკვეთილი, ხოლო მეორის ნახევარწლიურგანიეკვეთიანი რგოლი თანაბრად გადღის მობრტყო ოვალური ფორმის ფარაკში, რომელზედაც ამოკვეთილია ხესთან მდგომი ფრინველი (ფარშეანგა?). აქ აშკარად ადრექრისტიანულ სიმბოლოებთან გვაქვს საქმე. ნივთებს შორის, როგორც აღვნიშნეთ, III ჯგუფის მშვილდსაქინძებთან ახლო მდგომი ფიბულაა, მათი გავრცელება აღმ. საქართველოში V ს. ვივარადე. ეს უკანასკნელი მახოლოდელი ხანით უნდა დათარიღდეს; როგორც ჩანს, ნივთების უმეტესობა V ან VI ს.-ისაა. „სამარხის“ ინვენტარის ძირითადი ნაწილი აღმ. ქართული ტიპისაა. მართლაც, როგორც ეთნოგრაფად, ისე პოლიტიკურად რაკა ძველთაგანვე ქართლის ნაწილი იყო. „თაყვერი“ (რაქა) IV ს. II ნახევარსა და V ს. I ნახევარში ეგრესის საზღვრებში, ხოლო V ს. II ნახ. და VI ს. ნახ. და შემდგომ ხანაში — იბერიის საზღვრებში. ამდენად, იბერულ ტიპის ინვენტარიანი სამარხის რაკაში გაჩენის დროდ V ს. II ნახ. ან უფრო VI ს. გვესახება.

ხოური ანალოგები ზშირად VI—VII სს. თარიღდება⁸⁰. საერთოდ კი, მსგავსი ტიპის საყურეები შემდგომი ხანის (VIII ს. II ნახ. — X ს.) მასალებიდან ჩემთვის უცნობია, ზოლო XI—XII სს. კვლავ იჩენს თავს⁸¹.

ჩვეუთი III, ტიპი III — ახასიათებთ დიდი პირგახსნილი რგოლი. საკიდი ყუნწი კი (მოკლე საღტეებთან მიღზე მორჩილული პატარა რგოლი) მის ერთ-ერთ ბოლოზეა დამაგრებული. მძივსაკიდს გრძელი ღერო და ყუნწიანი ბოლო აქვს. ზოგ საყურეს მეორე დამატებითი მძივსაკიდი ჰკილია.

სამთავრო: ქეს. № 17 (39 N), ინვ. $\frac{12-54}{3081}$, ქეს. № 647 (47 წ.), ინვ.

№ $\frac{1254}{7732}$, ქეს. № 19 (39 N) (ტაბ. XXXVIII—27), ქეს. № 68 (39 N). უკანას-

კნელ ორ სამარხში წყვილი საყურეა (ქეს. № 808, 58 წ.) (ტაბ. XXXVIII—14, 15). გურჯაანი — ძირითადი ფონდის № 9—56:2⁸² (ტაბ. XXXVIII—37), ქეს. № 808 (58 S) (ტაბ. XXXVII—25, 27), ნახშირგორა — ტაბ. XXXVI—43.

ანალოგიური, მაგრამ მომცრო, საყურე ჩემთვის ცნობილია მინგეჩაურის მასალიდან⁸³.

დასახელებული საყურეები გვხვდება შემდეგ ნივთებთან ერთად: სამთავროს ქეს. № 17-ში ბიზანტიურ მონოგრამიანი მთის ბროლის ბეჭედი. მაქსიმოვა მას VI ს. ათარიღებს⁸⁴. მეორე ბეჭედი — ბრინჯაო, წაკვეთილი კონუსის ფორმის თვალბუდეგახსნილი რგოლის ბოლოებს შორის ზის. თვალბუდეში აუციის გემმა „აბრაამის მსხვერპლშეწირვით“⁸⁵. სამარხში მარჯნისთავიანი საკინძებია (ფშატის ნაყოფის ფორმისა, ვარდულებით). სამარხის სავარაუდო თარიღი VI ს. ბოლო და VII ს., რასაც ადასტურებს სხვა სამარხთა მონაცემებიც, რომლებშიც ანალოგიური საყურეებია დადასტურებული; მაგ., ქეს. № 647-ში ფიბულები — I ჩგ. III ს. IV ვარ.; III ჩგ. I ს. II ვ. და II ჩგ. II ს. II ვ. მათი საერთო სავარაუდო თარიღი VII ს. მიწურული და VIII ს. დასაწყისია. ძვლის საკინძის თავი, რომელიც თითქოს ყაყაჩოს (?) პარკს გამოხატავს; ანალოგიური ძვლის საკინძის თავი დადასტურებულია ნაქალაქარ ურბნისის (VI ს. ბოლო და VIII ს. 30-იანი წლები) ზედა ფენაში⁸⁶. ქეს. № 19-ში განხილული ტიპის საყურესთან ერთად VI—VIII სს. მინის ჭურჭელი, II—II—I ფიბულა და ბრინჯაოს მაღალთვალბუდიანი ბეჭედი⁸⁷. სამარხი VI ს.

⁸⁰ Collection Hellene Stathatos. III... Pl XLII—204, 205.

⁸¹ რ ა მ ი ნ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი. ივრის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები. თბ., 1970, სურ. 18, გვ. 118.

⁸² სამარხი 1929 წ. გაითხარა გ. ჩუბინაშვილის ხელმძღვანელობით.

⁸³ აზერბაიჯანის სახ. ისტორიული მუზეუმის მინგეჩაურის ფონდი, ინვ. № 486. სამარხი № 13.

⁸⁴ М. М. Максимова. Досახ. ნაშრ., გვ. 262, № 62. გლიბ. კაბ. № 193.

⁸⁵ იკვე. გვ. 271, გლიბ. კაბ. № 293; გემმის სიუჟეტის შესახებ ცნობების დაზუსტებისათვის მაღლობას მოვასხენებ ქ. ჩ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ს.

⁸⁶ იხ. ლ. კ ი ლ ა შ ვ ი ლ ი. დოსახ. ნაშრ., სურ. 58—3; გვ. 124.

⁸⁷ გემმაზე გამოსახული ოთხფურცლა ყვავილი, მაქსიმოვა მას I—II სს. ათარიღებს — დოს. ნაშრომი, გვ. 268, № 76 — სანელსაყხებულების მიხედვით გემმების დათარიღების შესახებ იხ. Н. Н. У гр е л и д з с. К уточнению стратиграфии Мухета-Самтаврского некрополя... გვ. 244—249.

მიწურულზე აღრეული არ უნდა იყოს ფიბულის, საყურის და ბექდის მიხედვით, რომელთა ანალოგი ქვს. № 66 (39 N)-ში ბროწეულის ყვავილის ფორმისათვის საკინძებთან და III ჯგ. I ს. II ვ., I ჯგ. III ს. IV ვარიანტის ფიბულებთან ერთადაა⁶⁸. ქვს. № 808-ში საყურესთან ერთად დამოწმებულია ფიბულები — II—II—I, I—III—IV, რკინის ოთხკუთხა, მოგრძო აბზინდა (დეოპიკით VI—VIII სს.)⁶⁹, ჰერალდიკური ქამრებისთვის დამახასიათებელი „მანკელების“ ვარდულები (3 ც.) და ხელის მტევნის ფორმის ცისფერი „პასტის“ მძივი (ტაბ. XXXVII—40), რომლის ანალოგიური საკინძისათვის ქვს. № 339 (39 N)-ში ჰერალდიკური ტიპის აბზინდა-ბალთებთან ერთადაა. აქ არის ვერცხლის „ლუნულა“; მსგავსი ნივთები არ გვხვდება IV—VI სს. სამარხებში და იგი ძირითადად VII—VIII სს. სამარხებისათვის დამახასიათებელი უნდა იყოს („ლუნულები“ განხილული იქნება ქვემოთ); ქვს. № 216 (40 S), ჰერალდიკური ტიპის აბზინდასა და ბალთებთან ერთად (VII ს. I ნახ.). მახლობელი ხანის უნდა იყოს ნახშირგორის საყურე, რომელიც სამარხში „ბროწეულის ყვავილთან“ (საკინძის თავი) და II ჯგ. II ს. I ვ., II ჯგ. III ს. I ვ. ფიბულებთანაა.

VII ს. (I ნახ.?) ჩანს გურჯაანის სამარხი. საყურესთან ერთად მასში ბრინჯაოს სამაჯურია, რომლის დაბრტყელებულ ბოლოებს ცხოველის „ნახის“ გამოსახულება „ამკობს“. სამაჯურის ეს ტიპი IV ს. ჩნდება, მაგრამ არსებობას განაგრძობს VIII ს. დასაწყისამდე⁷⁰. სამარხში აღმოჩენილი მეორე სამაჯური ქედშესქელებულია, იგი ძირითადად VII ს. უნდა იყოს დამახასიათებელი⁷¹. ინვენტარის ერთ-ერთი ნაწილია ბურთულათაგანის ბრინჯაოს საკინძი, რომლის ანალოგები VI—VII სს. სამარხებშია დადასტურებული⁷².

ვასრულებთ რა III ჯგუფის საყურეთა განხილვას, გვინდა აღვნიშნოთ დასკვნის სახით, რომ ყველაზე დიდი რაოდენობით აღმ. ქართულ მასალებში აღმოჩენილია III ჯგუფის I ტიპის A ვარიანტის საყურეები, რომელთა თარიღი IV ს. ექვს არ იქვევს. შემდგომ ხანებში III ჯგუფის სხვა ტიპისა და ვარიანტის საყურეთა რიცხვი მცირდება, ხოლო VII ს. ერთგვარად მატულობს. ახლა ძნელია თქმა, რა მომენტმა გამოიწვია ეს — სამაროვანთა ინვენტარის გაღარიბება გაქრისტიანების შედეგია, თუ ამის მიზეზი სხვა სოციალური, ან იქნებ პოლიტიკური მოვლენაა. ასევე ძნელია მათი გენეზისის შესახებ საუბარი — ადგილობრივ ნიადაგზეა ჩამოყალიბებული თუ უცხოური „მოდის“ გავლენაა. ამ მხრივ გარკვეული დასკვნის გაკეთების უფლებას არ გვაძლევს ჩემს ხელთ არსებული შედარებით მცირე პარალელური მასალა. ეს განსაკუთრებით უცხოური ლიტერატურის მხრივ ითქმის.

⁶⁸ მარჯნის „ბროწეულები“ სამთავროს სამაროვანზე და სხვ. ძეგლებზე VII ს. II ნახ. ჩნდება — დაწერილობით იხ. ქვემოთ. თავი VI.

⁶⁹ B. B. Д е о п и к. დასახ. ნაშრ., ნახ. 1—12, გვ. 129.

⁷⁰ იხ. ქვს. 294 (38 s) და ქვს. 720 (48 შ.)-ის მონაცემები. ანალოგიური სამაჯურები აქ II—III—I და I—III—IV ფიბულებთან, აგრეთვე „ბროწეულებსა“ და ტანშეხორკლილ და კოლბისებურ სანელსაცხებლთან ერთადაა. სამაჯურები დაწერილობით ცალკე იქნება განხილული.

⁷¹ საინტერესოა, რომ მინგჩაურში აღმოჩნდა მონეტების განძი: ზოსრო 1, ჰორმიზდ IV და ზოსრო II-ის მიერ მოჭრილი, რომელთაც ვარს ერტყა ქედგაშხილებული ტიპის სამაჯური. იხ. E. A. П а х о м о в. Монеты Мингчаура, МКА, Баку, 1951, გვ. 142—156.

⁷² ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., ტაბ. II, საკინძების I რიგი.

სხვადასხვა ტიპის საკიდო აბრეშუბები

ტიპი I — ნამგალა მთვარის ფორმის საკიდები („ლუნულები“). ისინი ბრტყელი ბრინჯაოსა და ვერცხლის ფირფიტებისაგანაა დამზადებული. შუა ადგილას, ქედთან ახლოს ყუნწი აქვთ დამაგრებული. საეარაუდოა, რომ ეს ნივთები მაგიურ-სიმბოლური დანიშნულებისაა, ზშირად გვხვდება ანტიკურ ხანაში¹.

აღმოჩენილია სამთავროს გვიანდელ სამარხებში: ქვს. № 21 (39 N), ვერცხლის (ბოლოებწაკვეთილია). სამარხში მასთან ერთად არის ლენ I-ის მონეტა (ტაბ. XLI—3, 7), ფიბულები — I ჯგ. III ს. IV ვ; III ჯგ. II ს. II ვ. და მინის ჭურჭლის VI—VIII სს. ტიპები².

ქვს. № 638 (47 წ.) — ბავშვის სამარხი (ტაბ. XLIII—39, 40); ვერცხლის ლუნულა — აღმოჩნდა ბავშვის თავის არეში. აქ მასთან ერთად დადასტურებულია I ჯგ. III ს. IV ვ. რკინის ფიბულა (მშვილდი ბრინჯაოს ფირფიტითაა შემკული).

ქვს. № 650 (47 წ.) (ტაბ. XL—I—II), ბრინჯაოს ლუნულასთან ერთად სამარხშია: XXII ტიპის მინის ჭურჭელი (VI—VIII სს.), ვერცხლის ბეჭედი, სქელ, მრგვალგანივკეთიან რკალის ბოლოებს შორის წაკვეთილი კონუსის ფორმის თვალბუდე ზის. მასში გემმაა, ორი ზებუს პროტომის გამოსახულებით³. კომპლექსში არის რკინის ფიბულა, II ჯგ. II ს. O ვ. და ბრინჯაოს „ევენები“. ლუნულა და ევენები ბავშვის გულმკერდის არეშია აღმოჩენილი. ევენე-

¹ M. S. R u x e r, I. K u b c r a k. Greek Necklace of the Hellenistic and Roman Age. Warszawa-Foznan, 1972, ტაბ. XVI, გვ. 269—70, III ს.: Б. Н. А р а к е л я н. დასახ. ნაშრ., 1957, ნახ. 48; Ilse Seibert. Kobieta starożylnego Wschodu. Warszawa, 1975, ტაბ. 82. მთავარისებრი საკიდები ნაყოფიერების ქალღმერთების სიმბოლო უნდა იყოს. შდრ. მთვარისებრი ნიშანი სიუვარულის ქალღმერთის თავზე, იქვე, ტაბ. 83, მთვარისებრი გულსაკიდები აქობთ პალმირულ ქალის ქანდაკებებს — იხ. Ч. М и х а л о в с к и й. Пальмира... 1968, ტაბ. 75. თავზე ნამგალმთვარიანი ქალღმერთის გამოსახულება ნაპოვნია დედოფლის მინდორთან, არადეთის ორგორაზე, მასთან ერთად „განძში“ საკიდი ლუნულაა — იხ. საქართველოს ზელოვნების მუზეუმის საგანძური. თბ., 1977, ტაბ. 8—თარიღდება ახ. წ. I ს. თვით დედოფლის მინდორზე კი ნაპოვნია თავზე ნამგალმთვარიანი პორელიფური გამოსახულება — ი. გ ა გ ო შ ი ძ ე. წარმართული ტაძარი დედოფლის მინდორზე — „ძეგლის მეგობარი“, № 35, გვ. 71. ოქროს ლუნულა აღმოჩენილია თავილიშიც — იხ. А. А м и р ш и а ш в и л и. Новая находка в низовьях р. Ингури. Тифлис, 1935, ტაბ. III—1. მთვარე არტემიდას სიმბოლოა, მაგრამ აღმოსავლეთში არტემიდას ზშირად აიგივებდნენ ანაპიტასთან — К. Э. Т р е в е р. К вопросу о хроне богинь Анахиты в Сасанидском Иране. ТГЭ, X, 1960, გვ. 49.

² ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., სურ. 35.

³ მ. ლ ო რ თ ქ ი თ ა ნ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 44—45, №43.

IV—VI სს. სამარხებში საერთოდ არ გვხვდება. ქვს. № 459 (40 N)-ში ევეანი „ეულადა“, ხოლო ქვს. № 394 (40 N)-ში მასთან ერთად კონუსური ფორმის, მარყუჟისებრყურბანის ზარაცია, რომლის ანალოგიურის ფრაგმენტი დადასტურებულია ქვს. № 619 (46 წ.)-ში სასანურ და ლეონ I-ის მონეტასთან ერთად. საინტერესოა ქვს. № 817-ის (58 წ.) მონაცემები (ტაბ. XXXIX); აქ სამი „ევეანია“ კომპლექსში III ჯგუფის II სერიის II ვარიანტის რკინის ფიბულასა, ხელის გამოსახულებიან საკინძისთავთან და მრავალფეროვან მძივებთან (მძივების უმეტესობა ირიზებულია და ზუსტი განსაზღვრა ძნელდება). მათ შორის შეიმჩნევა ტიპები (თვლიანი და მეჭეკებიანი, მოზაიკური და სტეატიტის გვერდებდაღარული ერთფერი მძივები), რომლებიც არ გვხვდება IV—VII სს. კარგად დათარიღებული სამარხებში და, როგორც ანალოგები მიუთითებენ (სალტოვი, ჩრდ. კავკასია და სხვ. — იხ. С. А. Плетнёва, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. 3), VIII ს. უნდა იყოს.

„ევენები“ (2 ც.) გვხვდება კარსანისხევის № 11 სამარხში მარჯნის „ბრო-წეულისთავიან“ საკინძებთან, რკინისყუნწიან, სამფრთიან ისრისპირსა და მრგვალ რგოლზე მაღალთვალბუდედარჩილულ ბეჭედთან ერთად⁹. ანალოგიური ნივთები აღმოჩენილია ნახშირგორის („ბერყენები“) № 1 სამარხსა და ურბნისის ნაქალაქარზეც¹⁰. „ევენები“ მინგეჩაურიდან და ღვინიდანაა ცნობილი¹¹. ბლომად ჩნდებიან გარკვეულ დროს ჩრდ. კავკასიაში. კისლოვოდსკის (კუგულის) № 5 კატაკომბაში აღმოჩენილი ანალოგიური ნივთების შესახებ ა. რუნიჩი აღნიშნავს, რომ ისინი VII—VIII სს-მდე უცნობია¹² (ვ. კუზნეცოვის პიხედვით კი კისლოვოდსკის კატაკომბები VIII—IX სს. გაქრა¹³). VII ს. II ნახევარში უნდა გამოჩენილიყო და VIII ს. შუამდე უნდა ეარსებათ „ევენებს“ ქართლში¹⁴. ჩრდ. კავკასიაში კი მათი სხვა ვარიანტები შემდგომ ხანაშიც ბლომად ჩანს¹⁵.

ტიპი III, „მზისებრი“ ამულეტი (ტაბ. XXXVII—56). სამთავროს სამაროვნის № 803 (1958 წ.) სამარხში აღმოჩენილია ბრინჯაოს ნაკლული ნივთი. რომელიც წარმოადგენს არასწორ, ორშვერილიან წრეს (სიმეტრიულ მხარეს ეტყობა მონატეხ-მონაცვეთები, ე. ი. შვერილები ოთხი უნდა ჰქონოდა). ერთი შვერილი უფრო მოგრძოა, მოკაუქებული ბოლოთი. ვფიქრობ, აღწერილი ნივთი ჩრდილო კავკასიაში ფართოდ გავრცელებული „მზისებრი“ ამულეტი უნდა იყოს, ურმის ბორბლის მსგავსი¹⁶. მსგავსი ნივთები წინასაღტოვეუ-

⁹ გ. ნიო რ ა ძ ე. კარსანისხევი. ტაბ. III, 12—13 და გვ. 35.

¹⁰ „ბერყენების“ სამარხი ჩვენ ზემოთ განვიხილეთ III ჯგუფის II ტიპის B ვარიანტის საყურებთან დაკავშირებით. ურბნისში ევეანი აღმოჩენილია 1953 წ. I უბანზე, ინვ. № 1 — 56:84.

¹¹ აზერბ. ისტ. მუზეუმის მინგეჩაურის ფონდი № 465, 412, 2282 და სომხეთის ისტ. მუზეუმის ღვინის ფონდი

¹² А. П. Р у н и ч. Аланские катакомбные могильники... გვ. 102, 103, 113.

¹³ В. А. К у з н е ц о в. Рец. на работу С. А. Плетневой «От кочевия к городам». СА, 1969, № 2, გვ. 98.

¹⁴ ამბროზი ანალოგიურ ჩრდ. კავკასიურ ევენებს VIII ს. II ნახ. და IX ს. ათარიღებს. უნდა შევნიშნოთ, რომ დაახლოებით 50-წლიანი სხვაობა ამბროზისა და ჩემს მიერ შემოთავაზებული „პერალდიკური ტიპის“ აზინდა-ბაღთების დათარიღებაშიც.

¹⁵ მაგ. ხასაუტის სამარხებში იხ. Т. М. М и н а е в а. К истории Алан верхнего Прику-балья по археологическим данным. Ставрополь, 1971, рис. 24, 7—8.

¹⁶ П. У в а р о в а. МАК, VIII, ტაბ. IXXII—3.

რი¹⁷ დროიდან ჩნდება (VII ს. ბოლო—VIII ს. I ნახ.)¹⁸. ვითვალისწინებ რა ქვს. № 803-ის სხვა ნივთებს (II ჯგუფის II სერიის I ვარიანტისა და III ჯგუფის I სერიის ვარიანტის ფიბულები, ლუნულა, I ჯგუფის ვარიანტის საყურეები, V ჯგუფის II ტიპის სამაჯური, საკინძები ფშატის ნაყოფის ფორმის მარჯნისთავითა და დიდი ვარდულებით), ყველა ეს ნივთი VII ს. II ნახ. და VIII ს. I ნახ. უნდა განისაზღვროს.

¹⁷ Н. Д. Путницава. Верхнечирютовский могильник. ნახ. 9, 1. პლენიოვას მიხედვით ჩირიურტის სამაროვანი VII—IX სს. დასაწყისში ფუნქციონირებდა—იხ. С. А. Плетнева. Хазары. М., 1976, გვ. 27. ა. ამბროზის აზრით, მისი პირველი ეტაპი VII ს. ბოლოს და VIII ს. დასაწყისისაა — იხ. მისი, Проблемы... № 2, გვ. 123.

¹⁸ С. А. Плетнева. От кочевни... ნახ. 49, 1, 2 და ა. შ. გვ. 175—176.

თ ა ვ ი

სამაჯურიძე

ჭ გ უ ფ ი. I. ცხოველის სახიანი სამაჯურები

ტიპი I. მათ ახასიათებთ მომსხო მრგვალგანიეკვეთიანი, შედარებით წანაბრადმორკალური ღერო, რომლის დაბრტყელებულ ბოლოებზე ცხოველის სახეებია გამოსახული. მათ ზემოთ შეეხებო გაკვრით და აღენიშნე, რომ ასეთი სამაჯურები მთელი IV—VIII სს. მანძილზე გვხვდება.

აღმ. საქართველოში ანალოგიური სამაჯური 9 სამარხშია აღმოჩენილი (10 ეგზემპლარი): „გურჯაანის სამარხი“ (ტაბ. XXXVII—38), ურბნისის XXXVI უბნის (1960 წ.) № 15 სამარხი, მცხეთაში, არაგვის მარცხენა ნაპირას 1941 წ. აღმოჩენილი სამარხი და სამთაეროს — № 5 (38 N) (ტაბ. V—9), № 325 (39 N), № 720 (48 წ.), № 224 (38 S) (ტაბ. XVIII—49), № 471 (40 N) სამარხებში. ანალოგიური სამაჯური აღმოჩენილია ბიკვინტის ნაქალაქარსა¹ და ალრაბუს № 7 სამარხში² (ჩამოთვლილთაგან გამოსახულება ცუდად ეტყობა სამიოდე ეგზემპლარს).

დასახელებული სამაჯურები გვხვდება IV—V და VI—VIII სს. ჯგუფის სამარხებში.

IV ს-ისა, საყურის და ფიბულის მიხედვით, ქვს. № 5 (38 N), დაახლოებით მომდევნო ხანისა (IV ს. ბოლო და V ს.) ქვ. № 325 (39 N) „ჰუნების ეპოქის“ საყურით. IV ს-ისა ურბნისის № 25 სამარხი. დაახლოებით ამავე დროსა მცხეთაში 1941 წ. შემთხვევით აღმოჩენილი სამარხი³. IV—VI სს. ფენაშია აღმოჩენილი ბიკვინტური სამაჯური⁴. VI ს. მიწურულისა და VII ს. უნდა იყოს ქვს. № 224 (38 S) მინის ჭურჭლისა და მშვილდსაქინძების მიხედვით. VII ს-საა ქვს. № 471 (40 N) რომბულფარაკიანი ბეჭდით. ლომისსახიანი სამაჯური ქვს. № 720 (48 წ.)-ში „ბროწეულის ყვავილთან“ ერთად („ბროწეულთა“ თარიღი — VII ს. II ნახ. და VIII ს. I ნახევარია — დაწვრილებით იხილეთ ქვემოთ), ხოლო VII ს-საა გურჯაანის სამარხი.

ტიპი II. მათ ახასიათებთ ბრტყელი ღარებიანი რკალი, რომლის ბოლოზე ცხოველის პირდაღებული თავია გამოსახული (ტაბ. XXXVI—26)⁵. ყბა რკა-

¹ ე. ნ. ი. ო. ლ. ა. ი. შ. ვ. ი. ლ. ბიკვინტის ნაქალაქარის XIX ნაკვეთზე 1967—70 წწ. ჩატარებული მუშაობის ანგარიში — დიდი პიტიუნტი, 1, თბ., 1975, სურ. 22—5150 და გვ. 179 — პარტიკულური ავტორის მიხედვით გამოსახულება გველისაა.

² M. M. T p a n y. დასახ. ნაშრ., ტაბ. XIV—15.

³ ც. დ. ა. ვ. ლ. ი. ა. ნ. ი. დასახ. ნაშრ., გვ. 100, ტაბ. 1—6.

⁴ ე. ნ. ი. ო. ლ. ა. ი. შ. ვ. ი. ლ. დასახ. ნაშრ., გვ. 174—177.

⁵ იხ. ო. ტ. ყ. ე. შ. ე. ლ. ა. ი. შ. ვ. ი. ლ. დასახ. ნაშრ., სურ. 50—4.

ლის დონეზეა, ხოლო თავის დანარჩენი ნაწილი ზემოთაა ამართული. თვალების, ყურების, ცხვირის და ხახის „მოდელირება“ მათეკებინებს, რომ გამოსახულება მტაცებელ ცხოველს ეკუთვნის (დათვი?). ამ ტიპის სამაჯურები გვხვდება სამთავროს ორ სამარხში: ქვს. № 382 (40 N), აქ „ბროწეულის ყვავილებიკაა“; ქვს. № 228 (38 N)-ში სამაჯურთან ერთად მარჯნის ფშატის ნაყოფის ფორმის ვარდულებიანი საკინძები და VI—VIII სს. ტიპის მინის ქურქელია.

ცხოველისსახიან სამაჯურთა III ტიპი. ღერო წვრილი, მრგვალგანიკვეთიანი. სამაჯურის გახსნილი ბოლოები წარმოადგენს ძლიერ სტილიზებული რქიანი თუ გრძელყურა ცხოველის თავს, რომელსაც დრუნჩის ზედა ნაწილი დაკბილული („დანაოკებული“) აქვს. სამაჯურს შუაში და თავებთან ბურთულებისებური გამსხვილებები ამკობს.

სამთავროს ქვს. № 702 (48 წ.), აქ იგი თავებგადაბმულ სამაჯურთან ერთადაა (სამარხი ბავშვისაა). ქვს. № 702 ზემოდან იდგა ქვს. № 703-ზე, რომელშიც VI—VIII სს. ტიპის მინის ქურქელი და ფიბულაა (III—I—I). აქვეა კონუსურთვალბუდიანი მსხვილრკალიანი ბეჭედი ცალ მხარეზე კოპით, ბრინჯაოს მრგვალი და მრგვალ-მობრტყოთაფიანი საკინძები. ორთავე სამარხი VI—VIII სს. მაგრამ „სტრატეგრაფია“ გვაეარაუდებინებს, რომ ქვს. № 702 უფრო VII ს. I ნახევრისაა, ხოლო ქვს. № 702 VII ს. II ნახ. (და იქნებ VIII ს. დასაწყისისაც). ანალოგიური სამაჯურის ფრაგმენტი (ოლონდ აქ ცხოველს აშკარად გრძელი რქები აქვს, ხოლო რკალს გამსხვილებები არ ემჩნევა) აღმოჩენილია ურბნისის ნაქალაქარის IV უბანზე № 2 კოშკის ოთახში (ინვ. I—ბც:2605). ამდენად, ამ მონაცემითაც სამაჯურის განხილული ტიპი უფრო VII ს. და VIII ს. დასაწყისისა ჩანს.

ქ გ უ ფ ი II. თავებგადაწნული სამაჯურები

„ისინი არა მარტო IV—V, არამედ VI—VIII საუკუნეებშიც კი განაგრძობენ არსებობას“⁶.

ეს სამაჯურები აღმოჩენილია სამთავრო ქვს. № 243 (39 N) (ტაბ. III—22) I—I—I ვარიანტის ფიბულასთან ერთად (IV ს.). იგი აშკარად ანტიკური ტრადიციებისაა⁷. რაც შეეხება დანარჩენ თავგადაწნულ სამაჯურებს ისინი ძირითადად VII ს. სამარხებშია დადასტურებული. მათ შედარებით წვრილი ღერო აქვთ. ბევრი ეგზემპლარი რკინისაგანაა დამზადებული: სამთავრო ქვს. № 377 (39 N) „ბროწეულის ყვავილთან“, ქვს. № 105 (38 N)-ის კომპლექსში და ნახშირგორის სამარხში—ტაბ. XXXVI—37 (აქ მასთან ერთად ფიბულებია: II—I—I—0 და II—III—I). ქვს. № 702-ის შესახებ ზემოთ ვისაუბრეთ და VII ს. II ნახევრისად მივიჩნიეთ. ქვს. № 630 (47 წ.)-ში იგი „ორბურთულა“ შესაკრავსა და „მტევნიან“ საყურესთან ერთადაა (VII ს.). ასეთივეა ქვს. № 126 (39 N)-ის სამაჯური. ნ. უგრელიძის მიხედვით ანალოგიური უნდა იყოს „ტყის უბნის“ № 12 სამარხის სამაჯურიც⁸.

⁶ 6. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 57.

⁷ III ს. ბოლოთი და IV ს. დასაწყისით თარიღდება ანალოგიური სამაჯური სოფ. არაგვისპირის № 13 სამარხში. იხ. რ ა მ ი ნ რ ა მ ი შ ე ი ლ ი. ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენები... გვ. 12—14.

⁸ 6. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 57 — იხ. მცხეთა 1, ტაბ. XII—34.

ძირითადად სქელღეროიანია⁹, ქედი შესქელებული, გლუვი ზედაპირი და წაკვეთილი ბოლოები ახასიათებს.

ღეროს სინსხოს მიხედვით განირჩევა ორი ტიპი: I — სქელი ღეროთი და II — წვრილი ღეროთი.

პირველი ტიპი გვხვდება ორ სამარხში: სამთავროს ქვს. № 78 (38 N)-ში (ტაბ. XXXVI—24) და გურჯაანის სამარხში (ტაბ. XXXVIII—36). 2 ც. და-ცულია სიღნაღის მუზეუმში (ინვ. № 1431).

II ტიპი (წვრილღეროიანი, წაკვეთილი ბოლოები კი მნიშვნელოვნადაა გაფართოებული) აღმოჩენილია სამთავროს ქვს. № 810-ში (58 წ.) (ტაბ. XXXVII—19, 20).

საერთოდ III ჯგუფის სამაჭურების ანალოგები ფრიალ გავრცელებულია აღმოსავლეთ კავკასიაში¹⁰ და ქართულებიც გენეზისით მათ უნდა უკავშირდებოდეს. ბევრია აღმოჩენილი მინგეჩაურში¹¹. დიდი რაოდენობითა და მრავალფეროვანი ვარიანტებია გავრცელებული დაღესტანში¹². კავკასიის გარეთ მისი აღმოჩენის ჩვენთვის ცნობილი ერთადერთი შემთხვევაა პერეშჩეპინის გან-ცში¹³.

როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ამ ტიპის სამაჭურთა დათარიღებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს მინგეჩაურში აღმოჩენილ სამაჭურს ხოსრო II-ის მო-ნეტებთან ერთად. არანაკლებ მნიშვნელოვანია პერეშჩეპინას მონაცემებიც. აღსანიშნავია, რომ ჭერ კიდეც მ. ივანჩენკო მიუთითებდა სამთავროსა და პე-რეშჩეპინას განძის ზოგიერთი სამკაულის დიდი მსგავსების შესახებ¹⁴. მინგე-ჩაურში აღმოჩენილი სამაჭური VII ს. I მესამედით თარიღდება, ხოლო პე-რეშჩეპინას განძი VII—VIII სს. მიჯნით¹⁵. მიღებულია აზრი, რომ „პერეშჩე-პინას განძის უკანასკნელი მფლობელი ერთ-ერთი უწარჩინებულესი ხაზარი იყო“¹⁶. განძში მოხვედრილა ირანული ტიპის ნივთები, რომელიც პერაკლე კეისართან ერთად ირანში მოლაშქრე ხაზარებს უნდა დარჩენოდათ დავლადო¹⁷.

⁹ იხ. ო. ტ ე უ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი. 1955, სურ. 50—5.

¹⁰ აღმოჩენათა ყველაზე დასავლეთი პუნქტების ზაზი გაღის ჩმისა და სამთავროს სამაროვან-ზე. ჩმის ანალოგური ნივთები შესახებ იხ. В. Б. Д е о п и к. დასახ. ნაშრ. გვ. 130 და ნახ. 2—

¹¹ აქვე უნდა ითქვას, რომ დეოპიკი მათ ტიპოლოგიურ განმსაზღვრელ ნიშნად თვლის გაფარ-თოვებულ ბოლოებს და უთითებს ანალოგებს სუუკ-სუდან („Половина всех браслетов“), ვფო-ქრობ, იგი ცდება, რადგან სუუკ-სუს ჩემთვის ცნობილი მასალებიდან (პულდოვინის, ამბროზის, „Оуерки...“-ს მიხედვით) არცერთ სამაჭურს ქედი გამსხვილებული არა აქვს. კონკრეტულ შემ-თხვევაში კი სწორედ ეს დეტალი განმსაზღვრელი.

¹² აზერბ. ისტ. მუზეუმის მინგეჩაურის ფონდის ინვ. № 2281, 348, 2261, 747. იხ. Р. В а н - დ о в. დასახ. ნაშრ., ტაბ. VI—22—27.

¹³ Д. М. А т а е в. დასახ. ნაშრ., ნახ. 4—8, 5—2, 6 და გვ. 58—60. И. Д. П у т и н - ц е в ა. დასახ. ნაშრ., ნახ. 7—7.

¹⁴ Граф. А. А. Б о б р и н с к и й. Перещепинский клад. ტაბ. XI, ტაბ. XII და სხვ.

¹⁵ М. М. И в а щ е н к о. Грузинские аналоги Перещепинского Клада. КСИИМК, XVIII, 1947, გვ. 58. ივანჩენკო სამთავრულ ნივთებს V—VI სს. ათარიღებს ძირითადად. პერეშ-ჩეპინას განძს კი IV—VII სს.

¹⁶ Сов. Ист. Энциклопедия — Перещепинский клад.

¹⁷ Б. И. М а р ш а к, К. М. С к а л о н. Перещепинский клад. Ленинград, 1972, გვ. 8. К. Ф. Карзухина-ს აზრია ციტირებული.

¹⁷ იქვე, გვ. 12.

ასე, რომ აღმ. საქართველოში აღმოჩენილ III ჯგუფის (ქედშესქელებული) სამაჯურთა ანალოგიები ზოგ შემთხვევაში კარგად თარიღდება VII ს. სხვადასხვა მონაცემებით, რაც სრულიად ეთანხმება მათ შემცველ ქართულ კომპლექსთა მონაცემებს¹⁸.

ქ გ უ ფ ი IV. ბრტყელრკალიანი სამაჯურები შესაკრავით

მათ ახასიათებთ ბრტყელი, ფირფიტოვანი რკალი, რომლის ერთი ბოლო ყუნწიანია, მეორეზე კი მასში ჩასაჯდომი კაუჭია.

სამთავრო: ქვს. № 717 (48 წ.) (ტაბ. XXXVI—16) რკალს ოთხი რელეფური დაკეცილი ზოლი გასდევს მთელ სიგრძეზე, მათი შიგა სიერცე წყვილად ტეხილი ხაზებითაა შემკული.

ნახშირგორა: ასეთივე, ოღონდ სადაზედაპირიანი (ტაბ. XXXVI—41).

როგორც სამთავრულ, ისე ნახშირგორის სამარხში სამაჯურებთან ერთად კომპლექსში მარჯნის „ბროწეულებით“ თავშემკული საკინძები და III ჯგ. I ს. II ვ, II ს. 0 ვ, II ჯგ. III ს. I ვ. ფიბულებია.

ქ გ უ ფ ი V

სამაჯურები მრგვალგანივკეთიანი წვრილი ღეროთი და გახსნილი რკალით, (ბოლოები სხვადასხვაგვარადაა დაბოლოებული) ბოლოებში გაყრილია ბურთულეებიანი მოკლე ღეროები, ან უბრალოდ მოკაუჭებულა.

ტიპი I. ბოლოებმოკაუჭებული — „ხატისულისებრი“ სამაჯურები. ყველა რკინისაა და უმეტესად ფრაგმენტების სახით გვხვდება. ერწო-მაგრანეთი, ქუშანანთ გორა, სამარხი № 2 — აქ მასთან ერთად „ბროწეულის ყვავილი“ და ცილინდრულთვალებულიანი ბეჭედი (თვალებზე სქელ, გახსნილი რგოლის ბურთულებს შორის ზის და შიგ „სასანური“ გემმა)¹⁹.

სამთავრო: ქვს. № 56 (39 N), სამაჯურები „ბროწეულებთან“ ერთადა, ქვს. № 216 (40 S) (ტაბ. XXX—12), ქვს. № 468 (40 N) (ტაბ. XXXI—13) — ჰერალდიკურ აბზინდებთან და ბალებთან ერთად, ქვს. № 705 (48 წ.) (ტაბ. XXXIV—26) — ფიგურულფარაკიან აბზინდასთან; ქვს. № 430 (40 N) (ტაბ. XXXIV—9) — ოვალური ფორმის ერთწილად აბზინდასა და II ჯგ. II ს. I ვარიანტის მშვილდსაკინძთან; III ჯგუფის II ტიპის საყურე, სასანური გემმა და ტანშეხორკლილი (VI—VIII სს.) მინის სანელსაცხებლეა ქვს. № 221 (39 N)-ში; ქვს. № 70 (38 S)-ში მასთან ერთად I—III—IV და II—II—I ვარიანტის

¹⁸ ქვს. № 80 (58 წ.)-ში სამაჯურთან ერთად IV—0—0 ჯგუფის ფიბულა, „ბროწეულის“ ყვავილი და სხვ. ნივთებია. გურჯაანის სამარხი განვიხილე I ჯგუფის II ტიპის საყურეებთან დაკავშირებით. ქვს. № 78 (38)-შიც VI—VIII სს. სამარხთა ჯგუფის დანახსიათებელი ნივთებია. ხომ არ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ პერეშჩეპინას განძის ნივთები, რომლებიც ქართულის ანალოგიურია, აღმ. საქართველოდან მოხვდა იქ. ცნობილია, რომ ხაზარებმა ბიზანტიელებთან ერთად აიღეს და გაძარცვეს თბილისი. მოსე კალანკატუელი ხაზართა ერთ-ერთი ღერობის აღწერილს აღნიშნავს: „კიქები და სასმისები ვერცხლისა და ოქროს ქანდაკებით მოკედლნი, რომელნიც ნადავლად წამოეღოთ თბილისიდან. აგრეთვე ყანწები და უზარმაზარი ხაზები, რომლებითაც ხორცის წყენს თქვეუდენენ“. იხ. ი. ნ ა ლ ბ ა ნ დ ი ა ნ ი. თბილისი ძველ სომხურ მწერლობაში. თბ., 1959, გვ. 46.

¹⁹ ბ. ჯ ო რ ბ ე ნ ა ძ ე. დასახ. ნაშრ., ტაბ. II—1.

ფიბულებია. ამავე დროისაა ქვს. № 691 (47 წ.) (ტაბ. XLII—43). VI—VIII სს. კოლბისებრი მინის ჭურჭელი და II—II—I ვარიანტის ფიბულაა განსაზღვრულ სამაჯურთან ქვს. № 281 (39 N)-ში, ქვს. № 363 (39 N) კი სასანურ მონეტასთან ერთად (ტაბ. XL—58).

სამაჯურთა განხილული ტიპი არ გვხვდება კარგად ცნობილ IV—VI სს. ჭგუფის სამარხებში²⁰. ზემოთ განხილული მასალის მიხედვით იგი VII—VIII სს. დასაწყისის სამარხებისთვისაა დამახასიათებელი.

ტიპი II. ბოლოებამსხვილებული სამაჯურები. სამთავრო: ქვს. № 275 (39 N)-ში სამაჯურთან ერთად „ბროწეულის ყვავილი“ და „სამფეხა“ მინის ჭურჭელი; ქვს. № 232 (39 N)-ში მინის ლუნულასა და „სამფეხა“ მინის ჭურჭელთან; ქვს. № 140 (38 N)-ში (ტაბ. XX) ჭვინტიან მუხლსახსრიან ფიბულასთან, ჭვრისებრ ჩახრილთან, და VI—VIII სს. მინასთან; ქვს. № 86 (39 N)-ში „ბროწეულისა“ და VI—VIII სს. მინის ჭურჭელთან ერთად; ქვს. № 216 (40 S)-ში სამაჯური ჰერალდიკური ტიპის აბზინდასთან ერთად (ტაბ. XXX—13). გარდა ამისა კიდევ ხუთიოდ სამარხშია VII—VIII სს. დამახასიათებელი ნივთებთან ერთად.

ტიპი III. სამაჯურის თავმოკაუქმებულ (ყუნწიან) ბოლოებში გაყრილია ორბურთულიანი ღერძაკი. მისი შემცველი კომპლექსებია სამთავროში: ქვს. № 232 (39 N), ლუნულა, „სამფეხა“ მინის ჭურჭელი, VII ს. ფიბულები და სხვ., ქვს. № 630 (47 წ.), „ორბურთულა“ შესაკრავი, II ჭგუფის I ვარიანტის საყურე („მტევნიანი“), მუხლსახსრიანი მშვილდსაქინძის ნატეხები და II ჭგუფის II ტიპის სამაჯური (თავებგადაწნული); ქვს. № 132 (38 N)-ში (ტაბ. XX—24), ქვს. № 805 (58 წ.)-ში (ტაბ. XXXIX—26), ქვს. № 803-ში (58 წ.) (ტაბ. XXXVII—53), ქვს. 368 (38 N)-ში ანალოგიური სიტუაცია.

ლუნულის, ბროწეულის, საყურის და სხვა ნივთების მიხედვით თარიღი VII—VIII სს. დასაწყისით უნდა განისაზღვროს (იქნებ VII ს. შუა ხანიდან).

სამარხებში გვხვდება თითო-ორიოლა და ზოგჯერ ფრაგმენტული არა-ტიპური სამაჯური, რომელთაც არ განვიხილავთ.

აღმ. საქართველოს ადრეფეოდალური ხანის ძეგლებზე აღმოჩენილი სამაჯურები საკმაოდ საინტერესო ჭგუფებსა და ტიპებს ქმნიან. სტილით უმეტესი მათგანი ადგილობრივია. ზოგიერთი ტიპის სამაჯური, რომელთა ანალოგიები მეზობელ ოლქებშიც გვხვდება, შესაძლოა, „ქართლური“ ექსპორტის ან კულტურული გავლენის შედეგია (მაგ. I ჭგუფის I ტიპის სამაჯურები ბიჭვინტა-წებელდასა და სტანიცა პაშკოვსკაიაში).

თუ III ჭგუფის სამაჯურთა გავრცელების არეალის მიხედვით ვიმსჯელებთ, აქ საქმე უნდა გვეკონდეს გარკვეულ ურთიერთობის ანარეკლთან აღმ. საქართველოს, ისტ. ალბანეთსა და დაღესტანს შორის.

სამაჯურის ზოგიერთი ტიპი ჯერ კიდევ ანტიკურ ხანაში გვხვდება (ჭგ. II. ტიპი I—II) და გარკვეული ქრონოლოგიური ინტერვალის შემდეგ კვლავ იჩენს თავს (VII ს. დასაწყისიდან). თუ გავითვალისწინებთ, რომ ანალოგიური რამ სამკაულის სხვა ტიპებშიც დასტურდება (ლუნულები, „მტევნიანი“ საყურეები და სხვ.), შეიძლება ვიფიქროთ, რომ საქმე გვაქვს ანტიკურობის ერთგვარ კულტურულ რემინისცენციებთან, რისი საფუძველიც იდეოლოგიურ სფეროშია საძებნი.

²⁰ 5. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 79 და ტაბ. 1.

საკინძები (ქინძისთავები)

საკინძები ადრეფეოდალური ხანის აღმ. საქართველოს არქეოლოგიურ კომპლექსთა ტიპიური ნაწილია. სამკაულის ამ სახეს გავრით თუ სპეციალურად მრავალი ავტორი შეეხო. სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილ საკინძთა კლასიფიკაცია ო. ტყეშელაშვილმა შეიმუშავა¹. მან ისინი დაყო ორ დიდ ჯგუფად: მთლიანი, ერთი მასალისაგან (ლითონი, ძვალი) დამზადებული და მძივით (მინა, მარჯანი და სხვ.) თავშემკული საკინძები (ქინძისთავები). ო. ტყეშელაშვილის მიერ შემოთავაზებული კლასიფიკაცია ამჟერად ძირითადად მისაღებია. რაც შეეხება ქრონოლოგიის საკითხებს, იგი არ გაიზიარა ნ. უგრედიძე² და დღეისათვის მიღებულია აზრი, რომ ქვისთავიანი საკინძები IV ს-დან ჩნდება; თუმცა ზემოთ, მშვილდსაკინძებსა და საყურეებთან დაკავშირებით მე ვამოვთქვი მოსაზრება, რომ ქვისთავიანი საკინძები ქართლის ძეგლებზე V ს-დან უნდა გაჩენილიყო, ამასთან მათ ვარდულიანობას თარიღისათვის პრინციპული მნიშვნელობა არ უნდა ჰქონდეს, რადგან ვარდულით სამკაულის შემკობის ტექნიკა III ს. ბოლოდან მაინც უნდა იყოს ჩვენში გავრცელებული (იხ. ზღუდურის, ურბნისის, არმაზისხევის და სხვ. მასალები).

ამჟერად ჩვენ შევეხებით მხოლოდ ერთი ტიპის საკინძებს, რომელთაც გამოკვეთილი მხატვრულ-სტილისტური სახე აქვს და ქრონოლოგიის შემუშავებისას ეფექტური გამოდგა. ესაა საკინძები, რომლის თავები ბროწეულის ყვავილის ან ნაყოფის ფორმისაა. მაგრამ ჯერ განვიხილავ სამთავროს სამაროვნიდან ჩემთვის ცნობილ რამდენიმე საკინძს „ბროწეულის“ გამოსახულებით, რომელიც მთლიანად ბრინჯაოსაგანაა დამზადებული.

ქვს. № 791-ში გვხვდება საკინძი, რომლის თავი მოგრძო სფეროიდული ფორმისაა ზემოდან ოთხი გაშლილი პატარა შვერილით — „გვირგვინით“ იგი ბროწეულის ნაყოფს მოგვაგონებს. სამარხში მასთან ერთად სევასტიკისებრ-თავიანი საკინძი და მაღალთვალბუდიანი ბეჭედი. თუ სევასტიკიანი საკინძები ძირითადად IV—V სს. სამარხებისთვისაა დამახასიათებელი, ანალოგიური ბეჭდები VI—VIII სს. ჯგუფის სამარხებშიც გვხვდება³. ამდენად, სამარხი შესაძლოა უფრო V—VI სს. იყოს. ამ ვარაუდს მხარს უჭერს ქვს. № 303 (39

¹ ო. ტყეშელაშვილი... საკინძები. გვ. 150—153 და სურ. 150.

² ნ. უგრედიძე. ადრეულშუასაუკუნეთა... გვ. 48.

³ იხ. ნ. უგრედიძე. დასახ. ნაშრ., ტაბ. I და II.

N)-ის მონაცემი. ანალოგიური, ბროწეულისთავიანი საკინძი (ტაბ. III—16) აქ III ჯგუფის I ტიპის B ვარიანტის საყურესთან, I ჯგ. II ს. I ვ. (დებრადირებული) და I ჯგ. III ს. II ვარიანტის ფიბულებთან ერთადაა. გარდა ამისა, კომპლექსში მარგალიტისა და გრანატისთავიანი საკინძებია (სამარხი ზემოთ განხილული იყო). მის სავარაუდო თარიღად V ს. მივიჩნით. ამ თარიღს არ ეწინააღმდეგება სამარხში დამოწმებული ქარვის მძივები⁴ და სასაწესო ტიპის „ტრუბეკლები“⁵.

ანალოგიური საკინძები ქეს. № 526 (40 N)-ში I ჯგ. III ს. II ვარიანტის ფიბულასთან ერთადაა. ფიბულის სავარაუდო თარიღი V ს. ან VI ს. დასაწყისია.

ქეს. № 67 (38 N)-ში დადასტურებული საკინძისთავი უფრო ნაკლებგამომსახველია ფორმით (ტაბ. XVIII—13). მისი „ბროწეული“ თითქოს ჩანასახოვან მდგომარეობაშია. სამარხში მასთან ერთად VI—VIII სს. ტიპის მინის ქურქელი და II ჯგუფის I სერიის I ვარიანტის ფიბულაა. სამარხი VI ს. II ნახ. ან VI—VII სს. მიჯნის უნდა იყოს. ასეთ თარიღს მხარს უჭერს ქეს. № 37, სადაც ანალოგიური ორი საკინძი დადასტურებულია I ჯგ. III ს. IV ვარიანტის ფიბულასა და მძივებით თავშემკულ საკინძთან. ორ მათგანს მინის მძივები ჭერისებურად აქვს განლაგებული. მსგავსი საკინძი აღმოჩენილია ურბნისის № 3 სარკოფაგში, რომლის სავარაუდო თარიღი V საუკუნეა. ამავე ტიპისაა სანთის, კავადის (488—531) მონეტაზე № 2 სამარხში აღმოჩენილი საკინძი. აქვე აღმოჩენილია I ჯგ. III ს. IV ვარიანტის ფიბულა და რომბულფარაკიანი ბეჭედი⁶. ფიბულა და ბეჭედი მის თარიღად VII ს. დასაწყისს მაფიქრებინებს. ამრიგად, ლითონის ბროწეულის გამოსახულებიანი საკინძები V—VII სს. დასაწყისში გვხვდება.

მარჯნისაგან ნაკეთები ბროწეულის ყვავილისა და ნაყოფისთავიანი საკინძები კი მიჩნეულია VI—VIII სს. ჯგუფის სამარხების დამახასიათებლად⁷. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ისინი სიმბოლოა ნაყოფიერებისა და გამრავლებისა⁸.

⁴ ქარვის მძივები გავრცელებულია დას. საქართველოსა და ჩრდ. კავკასიაში IV—V სს. იხ. Ю. Н. Воронов. Тайна... გვ. 82, 181; А п у ш т и н с к и й м о г и л њ и к. С. А. 1970, № 1, გვ. 176 და სხვ. В. Б. Д е о п и к. Классификация бус Северного Кавказа IV—V вв. С. А. 1959, № 3, ნახ. 3. ქარვის მძივებია მარტაშისხევის VI ს. სამარხებში—საქ. ისტ. ნარკვევები, ტ. II.

⁵ როგორც ქ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს: „IV ს-დან გზას იკლევს და ვრცელდება სასაწესო გლობტიკის ნაწარმი“ — ქ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრ., გვ. 20. როგორც სასაწესო მონეტები, ისე სასაწესო გლობტიკის ნიშნები ქართლში ფართოდ V ს. უნდა გავრცელებულიყო, IV ს. სპარსების უბეტესობაში ისინი არ დასტურდება. იხ. არმაზისხევი, ურბნისი, მოღინახე, სპთავრი და სხვ. სამართლიანად აღნიშნავს მ. წოწელი, რომ „თუ III—IV სს.-ში სასაწესო გველენა ქართლის ზედაფენას ზედაპირულად შეეხო, შემდგომ საუკუნეებში იგი გავრცელდა ქართლის მოსაზღვრებზე“ — М. В. Ц о ц е л њ а. დასახ. ნაშრომი, გვ. 19.

⁶ Б. А. К у ф т и н. დასახ. ნაშრ., გვ. 21—22, ნახ. 25—1, 2, 4, 5, 7.

⁷ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 76 და ტაბ. II.

⁸ Б. А. К у ф т и н. იქვე. გვ. 22.

⁹ გურიაში და სპეგარლში გავრცელებულ სახალწლო ჩიჩილაკს ამკობდა ეაშლები და ბროწეულები (იხ. ე. ბ ა რ დ ე ე ლ ი ძ ე. ქართველთა უძველესი სარწმუნეობის ისტორიიდან (ლეთაბა ქალაქი) თბ., 1941, გვ. 70-73; აგრეთვე ირ. სურგულაძე. ქართული სახალწლო ჩიჩილაკი — „ძეგლის მეგობარი“, № 36, გვ. 53); ახალ წელს მეგრული მაკურჩხალა (გურ. მფერხავი ნ. ა.) ლინიანი ჭიჭით მიდის ეზოში მდგომ ბროწეულის ბუჩქთან და რომ მიუახლოვდება, თავიანთ სიცმს და ეტყვის: მრავალ კალანდას დავასწროს, შენს საღვთგებლოსა ესაქმ

მართლაც, ბროწეული ძველთაგანვე ნაყოფიერების ძალის მქონე მცენარედ იყო მიჩნეული. ეს კარგად ჩანს ქართული ეთნოგრაფიული⁹ და ფოლკლორული მასალებიდან¹⁰. ბროწეული (და ვაშლი), როგორც სიმბოლო, ნაყოფიერებასთან დაკავშირებულ ქალღვთაებებს უკავშირდება¹¹. ვერა ბარდაველიძის მიხედვით საახალწლო ჩიჩილაკის ბროწეულითა და ვაშლებით შემკული „კალპი-გვერგვი“ მზის ღვთაება ქალბაბარის სიმბოლოა. იგი სიუხვისა და ბარაქის (ალბათ, სქემობრივი ნაყოფიერების სიმბოლოც. ნ. ა.) სიმბოლური გამოხატულება უნდა ყოფილიყო და იყო კიდევაც¹². ანალოგიური რამ კარგა ხანია აღნიშნულია ძვ. აღმოსავლეთისა და საბერძნეთის ერთი წრის ქალღვთაებებთან დაკავშირებით. პავსანიას ცნობით, ბროწეული ჰერასა და აფროდიტეს საკულტო მცენარე იყო და კვიპროსზე იგი პირველად აფროდიტეს დაურგავს. ბროწეული ჰიპოკრატესა და პლინიუსს ჩასახვისა და მშობიარობის ხელშემწყობ ნაყოფად მიაჩნდათ¹³. ატისი — ბუნების ფრიგიული ღვთაება, რომლის თაყვანისცემა დაკავშირებულია ღმერთთა დღის რეა-კიბელეს კულ-

შემდეგ ეკლესიაში წვაა. წირიდან გამოსვლისას ერთმანეთს უღოცავენ კალანდს და უცვლიან ბროწეულს“ (იხ. თედო სახოკია. ეთნოგრაფიული ნაწერები. თბ., 1956, გვ. 41-42, 47). აღქ. ს. ქართულის ეთნოგრაფიულ მასალაში უმეტესად, თითქმის, ვაშლი ან კაკალი ჩანს ნაყოფიერების სიმბოლოდ (ცნობა მომართა ისტ. მეცნ. დოქტორმა გ. ჭალაბაძემ, რისთვისაც მადლობას მოგახსენებ); მართლაც, ქართული ზღაპრის — ასფურცელს¹⁴ მიხედვით ვაშლს ჩასახვის უნარი აქვს (იხ. ხალხური სიბრძნე. ტ. II, 1959, გვ. 384, იხ. აგრეთვე „კონსტანტინეს ზღაპარში“ გვ. 22). მაგრამ არის ზოგი მნიშვნელობა, რომლითაც ბროწეული მშობიარეს და ახალშობილს (ნაყოფიერებას?) უკავშირდება: „ღვდაცაჲსი მოლოგინების მერე, მაშინ ან მერე დღეს ბებია ქალი გამოაცხობს პურის ბურთს (ვითომ თაფლით), შიგ ჩაურთავს ყველს (ახალდაბადებულს კარგი ჭკუა ექნებაო) და ბ რ ო წ ე უ ლ ს (სალი იქნებაო)“ — იხ. გ. ჩიტაია ეთნოგრაფიული მოგზაურობანი აღბეჭდილის რაიონში. საქართველოს მუზეუმის მოამბე. ტ. IV, 1928, ტფილისი, გვ. 228.

¹⁰ ქართულ ზღაპრებში საკმაოდ ხშირად გვხვდება ბროწეული, მაგრამ უმეტეს შემთხვევაში გაურკვეველია მისი, როგორც სიმბოლოს, დანიშნულება. ალბათ, ღრთთა განმავლობაში დაიკარგა მისი მნიშვნელობა. მაგ. „ბროწეულის ზღაპარში“ (ხალხური სიბრძნე. ტ. II, 1959, გვ. 400) ნათქვამია, რომ ხელშეწყობს თავის ბაღში ედგა ბროწეული, რომელიც ისხამდა ადამიანის თავის სისხლს ნაყოფს და „თანაც ძლიერ ტკბილი იყო“. „გაუცინარი ხელმწიფის“ მიხედვითაც ბროწეულის დანიშნულება — სიმბოლიკა გაუხსნელია. ზოგიერთ ზღაპრის მიხედვით კი („უკედევების წყალი“) ბროწეულს სიუხვისა და დოვლათის ძალა აქვს, მაგრამ ამავე ზღაპრიდან ჩანს, რომ ბროწეულთან თითქმის დაკავშირებულია ნაყოფიერების თვისებაც. ზღაპრის პერსონაჟი ბიჭი უკედევების წყაროსთან მიდის, რომელსაც ბებერი ქალები პატრონობენ; ქალების კითხვაზე — „გემო რაშიაო“ — ბიჭი პასუხობს: „გემო ცოლქრობაშიაო“. ქალებს პასუხი მოეწონათ და ორი ბროწეული აჩუქეს. ბიჭმა ერთი ბროწეული თავის ცოლს გაუგზავნა. ის ბროწეული ისეთი იყო, რომ ყოველგვარი ქონება შეეძლო მიეცა ადამიანისათვის. „ქალმა იცოდა ბროწეულის ყადრი (I ნ. ა.)“ შემდეგ მოთხრობილია როგორ შეეძინათ ქონება და სხვ. აქ საინტერესოა ის, რომ ბროწეული ეძეს ქალებმა (უკედევების წყაროს მებატონე დედაბრებმა (I ნ. ა.) მისცეს და ქალმავე ბიჭის ცოლმა) იცოდა ბროწეულის ყადრი.

¹¹ საინტერესოა ერთი ქართული ხალხური შელოცვა — „ოჲდა მარამ ოქროს სკაწუდა, ტოლი ედგა მოძეული, თმა ედგა ბ რ ო წ ე უ ლ ი“. იხ. გ. ბარდაველიძე. ბავშვის დაბადებასთან დაკავშირებული რიტუალი მთიან ქართლში. საქართველოს მუზეუმის მოამბე, IV, ტფ. 1928, გვ. 244. აქ და სხვაგანაც ჩანს, რომ მარამ ღვთისმშობელი ხშირად ნაყოფიერების წარმართულ ქალღვთაებასთანაა გაიგივებული — იხ. გ. ჩაჩაშვილი. ოჯახურ საუფიქრო წარმოებასთან დაკავშირებული ზოგიერთი უძველესი რწმენა-წარმოდგენის შესახებ საქართველოში. მსგ. XVI—XVII, თბ., 1972, გვ. 106. საინტერესოა, რომ წმინდა მარიამი ოსებში ცოლქრული სიტკბოებისა და ნაყოფიერების მფარველად ითვლება, ამიტომ მას ლოცვა-ვედრებით მმართვენ და მსხვერპლს სწირავენ ყოველი მშობიარობის შემდეგ — იხ. იქვე, გვ. 109.

¹² გ. ბ რ ო წ ე უ ლ ი ძ ე. დასახ. ნაწრ., გ. 73.

¹³ ირ. ს უ რ გ უ ლ ძ ე. ქართული საახალწლო ჩიჩილაკი. „ძეგლის მეგობარი“, № 36, გვ. 57.

¹⁴ მითოლოგიური ლექსიკონი. თბ., 1972, გვ. 53.

ტთან (კიბელეს სატრფო იყო) — ფერია ნანას ჩაცხაბა ნუშის (ზოგი ვარიანტით ბროწეულის) ნაყოფისაგან¹⁴. და ბოლოს ბროწეული იყო ერთ-ერთი მთავარი ატრიბუტი — სიმბოლო ირანულ ქალღვთაება ანაპიტას¹⁵. ანაპიტას კულტი ირანში ძველთაგანვე ჩანს გავრცელებული¹⁶, ხოლო მისი ოფიციალური თაყვანისცემა ძვ. წ. IV ს. არტაქსერქსე II-ს შემოუღია¹⁷. ანაპიტას კულტი, მისი ტაძრები ჩანს მომდევნო (სელევკიანთა და არშაკიანთა) ხანებშიც¹⁸, ოღონდ იგი ერთგვარად დაჩრდილულია სხვა კულტების მიერ და მისი კვლავ აღორძინება სასანიანთა გამეფების დროიდან იწყება¹⁹. ანაპიტას კულტი ადრევე გავრცელებულა სომხეთში: „არმენიელებს განსაკუთრებით [მიაჩნდათ] ანაიტისის [ტაძრები], რომლებშიც სხვადასხვა ადგილას იყვნენ აგებულნი, და აგრეთვე აკილისენეშიც...“²⁰. საფიქრებელია, რომ ანაპიტის ტიპის ნაყოფიერების ქალღვთაებას ქართული წარმართული პანთეონიც იცნობდა. საინტერესოა, რომ ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით „ცა“ ცისკრის ვარსკვლავის, მთიების ანუ აფროდიტეს სახელი უნდა ყოფილიყო“ და იგი დაცულია ზუთშაბათის მეგრულ-სვანურ სახელში „ცა-შ-ხა“²¹. საბას მიხედვით, ზუთშაბათის ქართული სახელი „აფროდიტისია“. საყურადღებოა ისიც, რომ ფარსმან ქველის ძის ამზასპის შემდეგ ტახტზე ასულა მისი დისწული რევე, რომელმაც ცოლად მოიყვანა „ბერძენთა ასული ლოლოთეთისა, სახელით სეფელია და მან მოიტანა [ნა თანა] კერპი, სახელით აფროდიტოს (ვარიანტები: აფროდიდოს, აფროდიტოს, აფროდიტა), და აღმართა თავსა მცხეთასა“²². ახლა ძნელია თქმა რამდენად ზუსტია ცნობა, ან რომელი ღვთაების სახელი იმალება მასში. საინტერესოა ისიც, რომ ფალაურად Anahit, (ავესტის ძვ. სპარს. Anahita) პლანეტა ვენერაა²³. ვენერა კი იგივე აფროდიტაა. თითქოს იბმება ძაფი ცა//ცისკრის ვარსკვლავი//ვენერა, აფროდიტა//Anahit, Anahita.

ძველ საქართველოში ანაპიტასა თუ მისი ტიპის ქალღვთაების არსებობა ეჭვს არ უნდა იწვევდეს. ასეთი ვარაუდის სასარგებლოდ მეტყველებს უკანასკნელი დროის არქეოლოგიური აღმოჩენები „დედოფლის მინდორზე“. ძვ. წ.

¹⁵ В. Г. Л у к о н и н. Культура сасанидского Ирана. 1969, გვ. 97.

¹⁶ არღვისურა ანაპიტას ჰიპნო. იხ. Поэзия и проза Древнего Востока. М., 1973, გვ. 492— „Она творит семья всех мужей (Угощивляет для родов) Материнское лоно всех жен“.

¹⁷ В. Б. Т р е в е р. К вопросу о храмах богини Анахиты в сасанидском Иране. ТГЭ X. 3: 48; В. Г. Л у к о н и н. Искусство Древнего Ирана. М., 1977, გვ. 102.

¹⁸ იქვე, გვ. 49; Дж. Р. Ф р а й. Наследие Ирана. М., 1972, გვ. 281; სტრაბონის მიხედვით სპარსთა სტრატეგოსებმა საკებზე გამარჯვების აღსანიშნავად ააგეს „ანაიტისის და თანამეაქურთხეველ ღმერთების სალოცავი“. სტრაბონის გეოგრაფია. თ. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი. თბ. 1957, გვ. 153.

¹⁹ სასანიანთა ეპოქისათვის „გათურა“ ზოროასტრიზმი ერთგვარად შეივსო და გართულდა თავის დროზე ზარატუტრას (ზოროასტრის) მიერ უარყოფილი „უმცროსი“ სატომო ღვთაებებით: მითრა — მზისა და სიწართის ღვთაება, არღვისურა ანაპიტა — წყალთა და ნაყოფიერების ღვთაება, ტიშტრია (სიარისი), ვერტრაგანა (ომის ღვთაება), სეროში (მახარობელი სეროში) და სხვ. იხ. Поэзия и проза Древнего Востока. გვ. 492; Дж. Р. Ф р а й. დას. ნაშრ. გვ. 55, 273; ანაპიტას სპარსთა ატრემიდასაც უწოდებენ. მისი კულტი ძვ. IV ს-დან შემოდის არმენიაში, კაპადოკიაში, პონტოსა და ლიდიაში. მაგალითად, ლიდიაში მოხდა მისი ასიმილაცია კიბელესთან და არტემიდე ეფესელთან — თ. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი დასახ. ნაშრ. გვ. 198, იხ. В. П. Д а р к е в и ч. Художественный металл Востока. М., 1976. с. 8;

²⁰ სტრაბონის გეოგრაფია. გვ. 198.

²¹ ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. ქართველი ერის ისტორია. I. თბ., 1960, გვ. 139.

²² ანასეული ქართლის ცხოვრება. თბ., 1941, გვ. 36.

²³ არღვისურა პაპაქის ძის საქმეთა წიგნი — გამ. თ. ჩხეიძე. 1975.

I ს. აქ აგებული სატაძრო კომპლექსის კულტის ერთ-ერთი ძირითადი საგანი ქალღვთაება უნდა ყოფილიყო²⁴. რაც შეეხება თვით ბროწეულის გამოსახულებას, ანტიკური ხანის ქართულ ძეგლებზე ის შედარებით იშვიათად ჩანს²⁵. მაშინ როცა გვიან არქაულ და თანადროულ უცხოურ მასალებში უხვად გვხვდება²⁶. თუმცა ირანშიც სასანური ხანისათვის ამ მხრივ საინტერესო სიტუაციაა. კარტირ-ვარაპრან II-ის ხანის ირანის ხელოვნებაში ანაპიტას სიმბოლოები (სხვადასხვა ყვავილები, ხილი, მტრედი, ბროწეული და სხვ.) სრულიად არ ჩანს და ვრცელდება შაბურ II-ისა და მისი უმაღლესი ქურუმის ატურპატ მიპრასპანდანის ეპოქიდან — IV ს-დან²⁷. აქ ნაწილობრივი დამთხვევა ჩანს ქართულ მასალებთან. როგორც ვნახეთ, სპილენძის ბროწეულისთავიანი საკინძები ქართლში (მართალია მცირე რაოდენობით, მაგრამ ზაინც) IV ს. შემდგომ (უფრო ზუსტად კი V ს-დან) ხანაში ჩანან. ასეთი დამთხვევა მაფიქრებინებს, რომ ისინი ირანული გავლენის შედეგია. როგორც ვნახეთ, ამავე დროით უნდა დათარიღდეს მძივით და ზოგი სხვა სახით თავშემკულ საკინძთა გამოჩენაც. ისინი უთუოდ შემკულობის გარდა გარკვეული სიმბოლური დანიშნულებით უნდა იყოს (რაც შეეხება ირანულ გავლენას, მე აქ უფრო ირანელთა ქართლში გააქტიურების შედეგს ვგულისხმობ. ვიდრე უშუალო კულტურული ელემენტის დანერგვას). ცნობილია ირანელთა შეტევა ქრისტიანულ რელიგიაზე V ს. შუა წლებიდან. საფიქრებელია, რომ ასეთ პირობებში ძველ წარმართულ კულტებს კვლავ წამოეყობ თავი. ამის ერთ-ერთი გამოხატულება სხვადასხვა სიმბოლოებიან საკინძთა ტარებაც ზომ არ იყო?

დაახლოებით VI—VII სს. მიჯნის სამარხებში დიდი რაოდენობით ჩნდება

²⁴ დაწერილებით იხ. იულონ გაგოშიძე. წარმართული ტაძარი დედოფლის მინდორზე. „ძეგლის მეგობარი“, № 35, თბ., 1974, გვ. 70—71. ელინისტური ხანისათვის „ქართლის ცხოვრება“ მოგვითხრობს რიგი ახალი კულტების თუ უცხო რელიგიის დანერგვის შესახებ ქართლში. მაგ. საურმაგ მირიანის ძე ქმნის ორ კერას — „აინიან და დანანა“-ს. იმავე მეფეს თავის ცოლის დედის დისწული, მირვან სპარსი მოჰყავს სიძელ, რომელიც შემდგომში ტახტსაც ეუფლება. მისი მექვიდრე ფარნაოზი კი შერიყავრებს სპარსთა სჯელს — ცეცხლის მსახურებას (იხ. ქართლის ცხოვრება. 1. თბ., 1955, გვ. 27—29). თუ ასეთი რამ მართლაც მოხდა, „ცეცხლის მსახურება“ ალბათ ანაპიტას კულტსაც შემოიტანდა, რომელიც ადგილობრივ ანალოგიურ ღვთაებასთან იქნებოდა გაიგივებული. საინტერესოა, რომ გვიანაქემენიანთა ირანში ზესომოტამური ღვთაება „ნანაი“ გაიგივებულ იქნა ირანულ ანაპიტასთან. პართული ხანის ნისას დოკუმენტებში ჩანს „ნანაის ტაძარი“, რაც იგივე ანაპიტას ტაძარს უნდა გულისხმობდეს. — Л. Р. Ф р а н з. დასახ. ნაშრ. გვ. 210—214.

²⁵ ვაწი ალმოჩენილი მინანქრიანი ოქროს ბალთა ბროწეულიანი საკინძით. იხ. ვანი I. თბ., 1972, სურ. 48. ურბნისსა და ქინვალში ალმოჩენილია საურეკები, გახსნილი რკალის ბოლზე მზადგებული პატარა ბროწეულისებური მტევნებით, თარიღდება I—III სს. უფრო ადრე და ამავე ხანის მასალებში გვხვდება სხვა სიმბოლოებიც, რომელიც, ალბათ, ქალური ნაყოფიერების გამომხატველია.

²⁶ მძივებზე, გემებზე, ქსოვილებზე, დამლებზე, სამკაულზე და სხვ. იხ. Е. М. Алексеева. Античные бусы Северного Причерноморья. САИ I—2 1975, ტაბ. 3—6; ქ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ე ლ ი. დასახ. ნაშრ., გვ. 78, № 125; Р. Ш у р а н о в а. Коптские ткани. ტაბ. 32; Ю. Т. В и н о г р а д о в. О клеймах... Нумизм. и эпигр. X. M. 1972, გვ. 13; Giovanni Becatti. Officine Antiche Dalle minaiiche... tavola XXI; Klassisch-Antike... Tabel X—182; Sabatino Moscati. Foinicane. Praha, 1975, სურ. 33. И. Н. Медведская. Могильник Кайтаг-рипе — Новый памятник ранне железного века Ирана, СА, №1, 1977, გვ. 172, 175.

²⁷ В. Г. Л у к о н и н. Культура. გვ. 97, მისივე, Искусство Древнего Ирана, გვ. 209. კ. ტრევერიტი აღნიშნავს, რომ IV ს. დასაწყისში, შაპურ II-ის (309 წ.) გამეფების შედეგ ანაპიტაც ასევე დაიკავა საგარეულო დინასტიური ღვთაების ძველი ადგილი — К. В. Т р е в е р. დასახ. ნაშრ., გვ. 49.

მარჯნისთავიანი საკინძები (მათი თავები მრგვალი, ელიფსოიდური ან ჯვრისებრად განლაგებულია. თვით მარჯანიც ნაყოფიერების სიმბოლოს წარმოადგენს²⁸). ზოლო, როგორც ზემოთაც არაერთხელ აღვნიშნე, მარჯნის ბროწეულის გამოსახულებით თავშემკული საკინძები გაცილებით გვიანი ხანის პროტოტი უნდა იყოს. მართლაც, მათთან ერთად სამარხებში სრულიად არაა IV—VII სს. დასაწყისში გავრცელებული ისეთი ნივთები, როგორიცაა I ჯგუფის II და III სერიების, I—II და III ვარიანტის, II ჯგუფის I ვარიანტის ფიბულები, II ჯგუფის I ტიპის A, B და C ვარიანტის საყურეები და სხვ. (ტაბ. VII, IX, X, XI, XIII—XVI, XVIII, XXVI). არაა იგი VII ს. I ნახევრის კომპლექსებში ჰერალდიკური ტიპის აბზინდა-ბალთებთან ერთად (იხ. ტაბ. XXVII, XXX და XXXI), მაშინ როცა მასთან ერთად ხშირია VII ს. (ხშირად მხოლოდ II ნახ.) და VIII ს. I ნახევრისთვის დამახასიათებელი ნივთები²⁹.

ამასთანავე, ზემოთ შევნიშნეთ, რომ თუ ბრინჯაოს ბროწეულისთავიანი საკინძები ძლიერ ცოტად და ნაწილდება V—VII სს. დათარიღებულ სამარხებში, მარჯნის „ბროწეულები“ დიდი რაოდენობით გვხვდება VII ს. II ნახ.—VIII ს. დასაწყისში. რით აიხსნება ეს მოვლენა? ვფიქრობ, ისევე და ისევე გასათვალისწინებელია, რომ ბროწეული ანაპიტას ერთ-ერთი ძირითადი სიმბოლოა, ზოლო თვით ანაპიტა სასანიანთა დინასტიის ლეოთება იყო³⁰. იგი იკონოგრაფიულად ირანის დედოფალთ-დედოფალთანაა გაიგივებული³¹. ცნობილი ფაქტია სასანელთა ხელოვნებისა და, საერთოდ, ყოფის ოფიციალური, პროკლამაციური სტილი³². „სასანურ ნივთებს“ თუ „ხელოვნების ძეგლებს“ იმპერიის ფარგლებში სრულიად განსაზღვრული, კონკრეტული სიმბოლური ფუნქცია ეკისრებოდა. ალბათ, არ აკარგებდა პროკოპი კესარიელი, როცა ხაზს უსვამდა, რომ სპარსეთში არაყის არა აქვს უფლება ატაროს არც ოქროს ბეჭედი, არც ქაშარი და აბზინდა, ან რაიმე მსგავსი ნივთი თუ იგი მეფისაგან არაა ბოძებული³³. მართალია, აქ ლაპარაკია ოქროს ნივთებზე, მაგრამ, ალბათ, ყოველგვარი ოფიციალური სიმბოლო უნდა ვიგულისხმოთ. ასეთ პირობებში არანორმალურად მიმაჩნია, რომ ქართლის მოსახლეობის ფართო ფენებს V ს. და VII ს. I ნახევარ-

²⁸ Н. Г. Б о р о з н а. Некоторые материалы об амулетах — украшениях населения Средней Азии. «Домусульманские верования и обряды в Средней Азии», М., 1975, гл. 293.

²⁹ იხ. სამთ. ქვეს. № 351 (39 N) (ტაბ. XXII), ქვეს. № 14 (39 N) (ტაბ. XXXV), ქვეს. № 717 (48 წ.) (ტაბ. XXXVI); ქვეს. № 790 და № 801 (58 წ.) (ტაბ. XXXVII); ქვეს. № 813 (58 წ.) (ტაბ. XXXIX); ქვეს. № 619 (46 წ.) (ტაბ. XLI); ქვეს. № 13 (39 N) (ტაბ. XLII); ქვეს. № 691 (47 წ.) (ტაბ. XLIV) ქვეს. 671 (47 წ.) (ტაბ. XLIII); ნახშირგორა (ტაბ. XXXVI), რუსთავი ქვეს. № 9 (ტაბ. XXXVIII), და „დანგრეული სამარხი“.

³⁰ ისტახრში, ანაპიტას საიმპერიო ტაძარში სამეფო ცეცხლი ენთო, ტაძრის უხუცესი კი დინასტიის ფუძემდებელი სასანი იყო (ტაბარის ცნობა-იხ. არდშირ შაპაქის შის საქმეთა წიგნი, გამოქ. თ. ჩხიძე, გვ. 12, Д. Р. Ф р а й т еის წიგნი, გვ. 301).

³¹ Луконин. Культура... გვ. 97, ბამი დილაკის რელიეფზე, ყველაზე ადრეულ „ინვესტიტურის სენაში“, კარტირი დედოფალს ბროწეულის ყვავილს აწვდის. დედოფალი აქ თითქოს უკვე ანაპიტასთანაა გაიგივებული იკონოგრაფიულად (იქვე გვ. 112). «На монетах Варахшана II бог Ахурамазда заменен супругой царя в облике родовой богини Анахиты» — იხ. В. Г. Г л у к о н и н. В. Варахша и Парсе. В. Д. И. № 1, 1964, гл. 55.

³² Д. Р. Ф р а й т еის წიგნი გვ. 282-ში (თავი — „ირანის ხელოვნება“) წერს: «После того как власть Сасанидов утвердилась, возникла необходимость широко прокламировать легитимизм, законность династии».

³³ მომაქეს რუსული გამოცემის მიხედვით — Прокопии из кесарии. «История воин с персами», СПб., 1889, I, 17.

ში³⁴, როცა ქვეყანა ძირითადად სასანური იმპერიის უშუალო ნაწილი, ან ვასალია, სამკაულად გამოეყენებია (მით უმეტეს სიმბოლურ-რელიგიური დანიშნულებით) ასეთი ეფექტური და ოფიციალურ სიმბოლოებთან დაკავშირებული ნივთი, როგორიცაა მარჯნის ბროწეულის ნაყოფის, ან ყვავილის ფორმის საკინძები³⁵. VII ს. შუა წლების შემდეგ, როცა სასანური ირანი საბოლოოდ განადგურდა, მოისპო როგორც ფსიქოლოგიური, ისე „აღმინისტრაციული“ ზღუდე ოფიციალური სასანური ტიპის სიმბოლოების ფართოდ გავრცელებისა. საინტერესოა და ჩემს მოსაზრებას ამაგრებს ისიც, რომ სომხური არქიტექტურული რელიფის დეკორში ბროწეულები სწორედ VII ს. შუა ხანებიდან ჩნდება: ზეართნოცი — 640—660 წწ. (შ. ამირანაშვილით 652—661 წწ-ისაა. ქართული ხელოვნების ისტორია. გვ. 135), სისიანი — 660—680 წწ., გაიანე, არტიკი, ზორაგორი — ყველა VII ს. II ნახ.³⁶ დაახლოებით ამავე დროით თარიღდება ქართული, ბროწეულის დეკორიანი ძეგლი — ბანა (ტაოში)³⁷.

სწორედ ამავე დროიდან (VII ს. II ნახ.) ჩნდება ბროწეულების გამოსახულებები სოგდურ კერამიკასა და ფრესკებზე (პენჯიკენტი)³⁸. თუმცა იქ ეს მოვლენა არაბთაგან დევნილ სპარსთა მიგრაციას უკავშირდება თითქმის³⁹, მაგრამ ფაქტი ერთია — „ბროწეულთა“ გამოჩენა პოსტსასანური რიგისაა.

ამრიგად, ვფიქრობ, სრულიად რეალური ჩანს ბროწეულისთავიან საკინძთა დათარიღება VII ს. შუა წლების შემდგომი ხანით, მათი არსებობის ბოლო პერიოდი კი VIII ს. შუა წლები უნდა იყოს (ტაბ. XIII—17). ამ მოსაზრების სასარგებლოდ მეტყველებს შემდეგი მონაცემები: უკვე განხილული „ჰერალდიკური“ (გვიანსასანური) ტიპის აბზინდა-ბალთებთან ერთად მძივით თავშემკული საკინძები 7 სამარხში გვხვდება — სამთავროს ქვს. № 379 (39 N) (ტაბ. XXX—44—58); № 451 (40 N) (ტაბ. XXVII—45—52); „დანგრეული სამარხი“ — 40 „ა“ უბანი (ტაბ. XXVII—10—18), № 339 (39 N) (ტაბ. XXXI—33—41); № 1 (39 N) (ტაბ. XXVII—29—37); № 215 (40 S) (ტაბ. XXX—1—14) და არმაზისხევის „ტყის უბნის“ № 11 სამარხი. მაგრამ

³⁴ აღსანიშნავია ისიც, რომ ხოსრო II ფარეზის (590—628) დროს ირანში არაჩვეულებრივად გაზრდილა ქალღმერთ ანაიტას თაყვანისცემა — თალიუსტანის რელიეფზე. «...Символы царской власти Хосрову II вручают и Ахмура Мазда и Анахита» — В. Г. Л у к о н и н. Храм Анахиты в Кангаваре. Вестник древней истории, 1977, № 2, с. 109—110.

³⁵ ბროწეულისთავიანი საკინძები საქართველოს მეზობელი ქვეყნების არქეოლოგიური მასალებიდან უცნობია. ჩემთვის უცნობია მსგავსი ნივთები სასანური ირანის შესახებ ირანის არსებული ხელმისაწვდომი ლიტერატურიდანაც. ამდენად, აღნიშნული ნივთების ირანულობა არაა სავარაუდო, დღესდღეობით არსებული ყველა მონაცემით იგი ქართული კულტურის ერთ დეტალია; ამიტომ სასანურ-ქართული მოვლენების შედარებისას მხედველობაში მაქვს მხოლოდ სიმბოლიკა და არა უშუალოდ ნივთი.

³⁶ И. М. Т о к а р с к и й. По страницам истории армянской архитектуры. Ер. 1973, с. 82. Памятники архитектуры в советской Армении, Л., 1971.

³⁷ Н. Г. Ч у б н и а ш в и л и. Хандиси, таб. 30.

³⁸ А. М. Б е л е н и к и й, И. Б. Б е н т о в и ч, О. Т. Б о л ь ш а к о в. Средневековый город ... გვ. 56—60; А. М. Б е л е н и к и й. Монументальное искусство Пенджикента. М., 1973, გვ. 32. ამავე ფრესკაზე ქალის „მოსასხამის“ ბოლოებს ბროწეულის სამკაული ჰქონდა.

³⁹ მართალია არაბთაგან დევნილ სპარსთა „შემოღებას“ ქართლში წყაროები აღასტურებენ (ანასეული ქართლის ცხოვრება, გვ. 148), მაგრამ არა გვეგონია, მათ რომ უკავშირდებოდეს აღნიშნულ საკინძთა გაჩენა, რადგან ამ დროისათვის მსგავს ნივთთა დაშლადება-გამოყენების დიდი ხნის ტრადიცია იყო ჩვენში.

მათგან არც ერთი არაა ბროწეულის ნაყოფის ან ყვავილის ფორმის⁴⁰ (თუმცა მათ შორის მარჯნისაგან ნაკეთებიც გვხვდება). ეს ფაქტი უნდა მეტყველებდეს რმაზე, რომ თავის მხრივ „პერალდიური ტიპის“ აბზინდა-ბალტები VII ს. I ნახევარს არ სცდებიან და მართლაც გვიანსასანურ მოვლენას წარმოადგენენ. ნათი ხმარება ქართლში ხოსრო II-ისა და იეზდიგერდის (651) ზეობით „შემოსახლერულ“ პერიოდს ემთხვევა. ამავე დროისაა „ქობულ სქე“-ისა და გრიგოლ ქართლის მამასახლისის (კატაულას სტელა) გამოსახულებები, რომელთა ქაპრებს საკიდი ბალტები ამკობთ. საინტერესოა, რომ გრიგოლი ბიზანტიურ ტიტულს — „იპატოსს“ ატარებდა. ეს გვაფიქრებინებს, რომ არაა გამორიცხული ქობულის წარწერის „სქე“ ბიზანტიურ ტიტულადვე — „სტრატელად“ ან „სტრატეგად“ „იმიფრებოდეს“⁴¹. მეორე მხრივ, სასანური ტიპის ინსიგნიისა და ბიზანტიური საკარისკაციო ტიტულის „შერწყმა“ არ უნდა იყოს გასაოცარი, თუ VI ს. მიჯნისა და VII ს. დასაწყისის ისტორიულ სიტუაციას გავითვალისწინებთ⁴². მასში უნდა ასახულიყო ქართლში (და აზი-ერკავკასიაში) პოლიტიკური სიტუაციის ხშირი ცვლა და შესაბამისად ქართლის ხელისუფალთა ლავირება ორ დიდ სახელმწიფოს შორის. „გაორების“ მსგავსი მომენტი კარგად დგინდება ე. წ. ქართული სასანური ტიპის მონეტებზეც, რომელიც იმავე ხანისაა⁴³.

დავუბრუნდით რა აბზინდებისა და ბალტების საკითხს (ქანრის, როგორც სიმბოლოს საკითხს), მსურს მკითხველს გავუზიარო კიდევ რამდენიმე დავკვირება. როგორც ზემოთაც აღვნიშნე (გვ. 97), ახლა ძნელია VII ს. I ნახევრის (გვიანსასანური ტიპის) აბზინდა-ბალტების შემცველ სამარხთა მიცვალებულების საზოგადოებრივი მდგომარეობის რეკონსტრუქცია. განხილული ნივთების აბსოლუტური უმრავლესობა ბრინჯაოს ან რკინისაა, ერთადერთი შემთხვევა გვაქვს ვერცხლის საკიდი ბალტის აღმოჩენისა („დანგრეული სამარხი“, 40 წ., „ა“ უბანი). ეს ფაქტი მათ არცთუ მაღალი წრის წარმომადგენლობაზე უნდა მიუთითებდეს. მაგრამ ქართლური მონაცემები, რომლებიც განსხვავებულია მომთაბარეთა და ზოგი სხვა, შედარებით ჩამორჩენილი ოლქის მონაცემებისაგან, სადაც თითქმის ყველა ზრდასრული მამრობითი სქესის

⁴⁰ „პერალდიურ“ აბზინდა-ბალტებთან (გვიანსასანურ საქაშრე აკაშვლომასთან) ერთად სამარხებში — ქვს. № 810 (58 წ.), № 468 (40 N) — გვხვდება აგრეთვე მთლიანად ბრინჯაოს ან რკინისაგან დანაწევებული საკინძები, რაც აგრეთვე უფრო ჩვენი მოსაზრების სასარგებლოდ მეტყველებს. ამაზევე მივყვითობს აღნიშნულ აბზინდა-ბალტებთან სამარხთა აშკარად თანამედროვე სამარხების მონაცემებიც; მაგ., ქვს. № 868 (58 წ.), ქვს. „A“ (39 s) (სამარხის გვიანდელი ჩვეულის ნივთები), ქვს. № 576 და სხვ.

⁴¹ გ. ჩუბინაშვილი. „ОЛОУХ СЕУ-ის კითხულობს—„ქობულ სტეფანოზი“, შალვა ამირანაშვილი კი—„ქობულ სტრატელადი“ (აქვს „ქიბულ სტრატელიც“). კატაულას სტელა—იხ. Н и к о Ч у б и н а ш в и л и. Х а н д и с и. ტაბ. 76.

⁴² ქუდაშვილის მიხედვით, „გუარამ კერაპალატის“ ძველ სტეფანოზზე „მეფობის სახელი ვერ იკადრა ბერძენთა და სპარსთა (! ნ. ა.) შიშისაგან არამედ ერისთავთა მთავრად ხადოდეს“ (ანა-სტელი ქართლის ცხოვრება, 1941, გვ. 145), შექმნე მოთხრობილია ქართლის ერისთავთა საკმაოდ რთული პოლიტიკური თამაშის შესახებ. აქ ჩემთვის მთავარია არეკლილი ისტორიული სიტუაცია და არა თვით ისტორიულ პირთა ზუსტი იდენტიფიკაცია.

⁴³ ამ მონეტების შესახებ იხ. უახლესი გამოკვლევა — გიორგი დუნდუა. ქართული სასანური მონეტების პრობლემა. „მაცნე“, 1976, № 1 და № 2.

ინდივიდის სამარხში შესაბამისი საქმრე ინვენტარია⁴⁴, თითქოს მიუთითებენ საზოგადოების უფრო დიფერენცირებულობას. ქართლის სამარხებში (ყერძოდ VII ს. I ნახევრის) საქმრე ინვენტარიანი სამარხები შედარებით მცირეა, ე. ი. აბზინდა-ბალთები ყველა მამაკაცს არა აქვს ჩატანებული. ეს მაფიქრებინებს, რომ განხილულ საქმრე ინვენტარიან სამარხებში დაკრძალულნი მაინც საზოგადოებრივად უფრო მაღალ საფეხურზე იდგნენ, ვიდრე სხვები. ისინი, შესაძლოა, წერილი მოხელე ან დაბალი „სამხედრო ჩინები“ იყვნენ. განსაკუთრებით გამოირჩევა № 251 (ოქრომკედლის) სამარხი, რომელშიც ქამრის სრული აკანზულობაა (დიდი და პატარა აბზინდები, ბალთები და სხვა), თანაც ხაზგასასმელია 7 ც. საკიდი ბალთა. საკიდ ბალთებს განსაკუთრებული სიმბოლური მნიშვნელობა ჰქონდა⁴⁵. ზოგ სამარხში მხოლოდ ბალთებია დამოწმებული (ქვს. № 1, 39 N); ქვს. № 503 (40 N) და სხვ.), რაც შესაძლოა რომელიმე რიტუალთან იყოს დაკავშირებული⁴⁶. მთელ რიგ შემთხვევაში კი მიცვალებულთან მხოლოდ აბზინდებია, რაც იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ ისინი ჯერ არ იყვნენ „ნაკურთხი“ შესაბამის ხარისხში. რაც შეეხება ქობულისა და გრიგოლ ვიპატოსის საკიდიან ქამრებს, ისინი უთუოდ ძვირფასი ლითონის ნაკეთობები უნდა ყოფილიყო.

საერთოდ, თუ თვალს გადავავლებთ საქმრე ინვენტარის აღმოჩენის ფაქტებს გვიანანტიკური ხანიდან ადრეფეოდალური ხანის ბოლომდე, ასეთი სურათი წარმოგვიდგება: ყველაზე მეტი და ძვირფასი ქამრები დადასტურებულია II—III სს. სამარხებში (აქედან ოქროსი ასპარუქის სამარხში II ს.). IV ს. აბზინდა-ბალთები ჯერ კიდევ საქმოდ ძვირფასი და მრავალრიცხოვანია (ახალგორი, მოდინახე და სხვ.). ძლიერ მცირე და ღარიბი ქამრის დეტალები გვაქვს IV ს. II ნახ. და V ს., VI ს. კი ჯერჯერობით ვერც ერთი ქამარი ვერ ვივარაუდეთ.

VI ს. ბოლოსა და VII ს. I ნახევარში კვლავ „მოზღვავდება“ საქმრე ინვენტარი პერალდიკური აბზინდა-ბალთების სახით.

VII ს. II ნახევრიდან სამარხებში აბზინდა-ბალთები კლებულობს. IX—X სს. საკიდებიანი ქამრები ისევე ჩნდება (აშოტ კუხის რელიეფის, ხირხონისის ხატის და საჩინოს კანკელის მიხედვით; თუმცა თითო-ორიოლა, სამარხშიც დასტურდება — მაგ., ხევში)⁴⁷. ყოველივე ამაში ხომ არ აისახა ქართლის

⁴⁴ П л е т н е в а. От кочевий... გვ. 161.

⁴⁵ იქვე, გვ. 161 — «Особое значение... придавалось конечным длинным бляшкам — «накопечникам» свисавшим с пояса. იქვე, გვ. 164. „у аваров в VI—VII вв. согласно блудениям Д. Ласло, накопечники играли более важную роль при определении «чина» воин чем бляшки, см. Gyula Laszlo. The art of the Migration Period. Budapest, 1974, p. 24. Reconstruction of an Avar belt.

⁴⁶ იქვე, გვ. 164 — «В мотивах на боевом поясе часто нет пряжки, что связано с обрядом «обезвреживания» мертвеца: растегнутый пояс и оружие, висящее на нем, «теряли силу и их невозможно было использовать против живых».

⁴⁷ შდრ. ნ. ჩოფიკაშვილი. დასახ. ნაშრ., სურ. 4 — ქამრის დეტალები მე ოტა განსხვავებულად წარმოიშობება. აშოტის აბზინდის მახლობლად გრძელი, ენისებრი ბალთა ჰქონია, მოსახსნადი კალთაზე გადმოვლებული ზონარის ბოლოც ბალთით ბოლოვდება. მსგავსი ბალთა, რომელიც X ს. დასაწყისით თარიღდება, აღმოჩნდა ნოქალაქეში. მისი ვარიანტები გავრცელებული არის ჩრდ. კავკასიიდან უნგრეთამდე VII ს. II ნახ. და X ს. იხ. A. Kiss, A. Barttha. Graves from the Hungarian conquest at Bana. «Acta Archaeologica» t. XII, li I — 4, 1970, XXV, 1—10. იხ. Г. Н. Чубинашвили. Грузинское Чеканное искусство. Тб., 1959, таб. 34, 35.

და საერთოდ საქართველოს პოლიტიკური სიტუაცია: II ს. იბერია ძლიერი სა-
ხელმწიფოა (მისი საზღვარი შავ ზღვაზეც კი გადის). III ს. II ნახ. შედარებით
სუსტდება და სასანელთა უზენაესობას სცნობს⁴⁸. IV—V სს. მეტ-ნაკლე-
ზად წარმატებით იბრძვის პოლიტიკური თავისთავადობის შენარჩუნები-
სათვის. VI ს. 20-იან წლებში ქართლი ჰკარგავს პოლიტიკურ თავისთა-
ვადობას და სასანელთა იმპერიის პროვინციას წარმოადგენს (არც ერ-
თი აბზინდა არ თარიღდება ამ ხანით)⁴⁹. VI ს. ბოლოდან და განსაკუთრებით
VII ს. დასაწყისში ქვეყანა საკმაოდ მომძლავრებულია და იბრძვის ბიზანტი-
ისა და სასანელთა იმპერიისაგან თავის დასაღწევად. VII ს. შუა ხანებიდან
ასალი ძლიერი ძალა მძლავრობს საქართველოზე — არაბობა; თუმცა ბიზან-
ტიაც არ თმობს თავის პოზიციებს; თავის მხრივ, პატრიოტული ძალებიც არ
წყვეტენ ბრძოლას. VIII ს. ბოლოდან და IX—X სს. საბოლოოდ ყალიბდება
ახალი ქართული პოლიტიკური ერთეულები — აფხაზეთი, ტაო-კლარჯეთი,
კახეთი, ჰერეთი.

⁴⁸ ლუკონინის მიხედვით იბერია სასანიანებთან კონფედერაციაშია — იხ. Г. Л у к о н и н. *Культура...* გვ. 128.

⁴⁹ რა თქმა უნდა, ამ დროს ქართლის ხელისუფალთ თუ სასანური ადმინისტრაციის წარმო-
მადგენლებს გარკვეული ნიშანი — სიმბოლოები უნდა ჰქონოდათ, მაგრამ ქართლის მოსახლეო-
ბის შედარებით ფართო ფენებს, რომლებიც სავარაუდოა რომ სასანიანთა სახელმწიფოში მონა-
თა — „ანიარან“-თა დონეზე უნდა ყოფილიყვნენ, უფლების ყოველგვარი სიმბოლოს ტარება შე-
ზღუდული ან აკრძალული ექნებოდათ. ვფიქრობ, ეს მომენტიც ამართლებს იმას, რომ სამარხთა
შორის VI ს. დათარიღება ძნელდება. ამ დროის სამარხები შედარებით მცირეინვენტა-
რიანია.

ბეჭდები

ნაშრომის წინა თავებში, სხვადასხვა სახის სამკაულის განხილვისას, შევეხე ბეჭდის ზოგიერთ ტიპს. ამჟერად განვიხილავ ბეჭდებთან დაკავშირებულ რამდენიმე გაურკვეველ საკითხს.

სამთავროს ქვს. № 92 (38 N)-ში დადასტურებულია გვიანანტიკური ტიპის ბეჭედი, რომელშიც ჩასმულია ირანული გემმა (ტაბ. V—17)¹. მასთან ერთად I ჯგუფის II სერიის I ვარიანტის ფიბულა. იგი კარგად თარიღდება IV ს. (ყოველ შემთხვევაში, არაუგვიანეს V ს. დასაწყისისა). აქვეა ლურჯი მინის წერილი მძივები, მთლიანად ბრინჯაოსაგან დამზადებული საკინძი (ნაკლული) და რკინის ნაკლული „ცრუაბზინდა“ (ტაბ. V—14—16, 18, 19). ყველა ჩამოთვლილი ნივთის ანალოგი III-დან V ს-მდეა გავრცელებული (მაგ., „ცრუაბზინდები“ არმაზისხევში და ქვემო არანისში გვხვდება). საკინძის განხილული ტიპი IV—V სს. სამარხებისთვისაა დამახასიათებელი. ამ ნივთების ანალოგიური VI—VIII სს. სამარხებში საერთოდ არ გვხვდება. როგორც აღვნიშნე, ზეპედი გვიანანტიკური ტიპისაა. ანალოგიური ბეჭდები ძირითადად II—III სს. გავრცელებული². ზოგადად „მსგავსი“ ბეჭდები VI—VIII სს. სამარხებშია (ტაბ. XXXVI—40, ტაბ. XXXVIII—3, ტაბ. XXIV—11). ისინი დამზადებულია რკინისა და ბრინჯაოსაგან; მაგრამ ჯერ ერთი მათ უმეტესობას ქვის ჩასამელი ამოჭრილი თვალბუდე არ გააჩნია, არც მხრებში განზიდულები არიან ანტიკურთა მსგავსად და საერთოდ ნაკლებად მასიური ფორმები ახასიათებთ. აღსანიშნავია, რომ ბეჭდებს, რომელთაც ქვა ამკობთ, თვალბუდის ქრილი რომბისებური აქვთ (ტაბ. XLIII—5). როგორც ჩანს, სამარხში დადასტურებული ყველა სამკაული ადრეული ტიპისაა და VI—VIII სს. მათი ანალოგები არა გვხვდება. რაც შეეხება ბეჭედში ჩასმული გემმის გამოსახულებას, მაქსიმოვა მას ასე განსაზღვრავს: „მარჯვნივ მიმავალი გაურკვეველი ცხოველი“. ჩემი აზრით, გემმაზე დათვის³ მსგავსი ცხოველია გამოსახული, ხოლო როგორც ლუკონინი აღნიშნავს: „სასანური ხანის გემმა საბეჭდავებზე, რომლებიც III—IV სს-ით შეიძლება დათარიღდეს... ჩნდება ცხენის, დათვის, ლო-

¹ M. M. Максимова. დასახ. ნაშრ., გვ. 271—272, იხვ. 12—54:593 გლ. ფონდის № 214.

² ქ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ე ი ლ ი. დასახ. ნაშრ., ტაბ. XIV—120, 121, გვ. 77, III ს. 112, 68, 71 და სხვ. შეადარე სამთავროს ქვს. № 81 (39 N)-ის ანალოგიური ბეჭედი. ანალოგიური ბეჭედი გვხვდება არმაზისხევის IV ს. სამარხებშიც — მცხეთა I, ტაბ. CV—8, სამარხი № 48; სამარხი № 40, სურ. 136—15; სამარხი № 12 — ტაბ. XCVIII—44, სურ. 138—20—ოღონდ „კოპანია“. ანალოგიური ბეჭდებს ნ. უგრელიძე IV—V სს. ჯგუფში აქცევს — იხ. ნ. უგრელიძე, დასახ. ნაშრ., ტაბ. 134.

მის, ტახის და აგრეთვე ზებუსებრი ხარის გამოსახულებანი³. ამრიგად, გეგმაც აღრე სასანური ხანით შეიძლება დათარიღდეს, ამავე დროს სამარხში თითქოს დადასტურებული იყო არაბული მონეტა (VIII ს. ფელსი)⁴.

ფელსი სინამდვილეში სასანური (ხოსრო II-ის [?] 590—628 წწ.) ფული აღმოჩნდა⁵. მაგრამ გაუგებრობა მაინც არ მოხსნილა. მონეტა (თუ იგი მართლა ხოსრო II-ისაა) მაინც უფრო ახალგაზრდაა, ვიდრე სამარხის სხვა ნივთები. შეინიშნება სხვა უზუსტობანიც, კერძოდ, აწ განსვენებული პროფ. ალ. კალანდაძის საველე დღიურის მიხედვით (გვ. 119) სამარხში ქალის და ბავშვის ჩონჩხი დადასტურდა. ბავშვის ფეხები ქალის ჩონჩხის ქვეშ იყო მოტანებული. ბავშვს ხელზე ჰქონდა ბრინჯაოს ბეჭედი (სამად გატეხილი), ყელთან პასტის მძივები. მის მხრის ძვალთან „დიდი ჩონჩხის თავის ქალას ახლოს, ეგდო ფირფიტოვანი ბრინჯაოს რალაც ოვალური სახის სამკაული (შეიძლება მონეტა)“⁶. იქვე შენიშვნა I-ში სწერია: „გაწმენდის შემდეგ გამოირკვა, რომ ის სპილენძის ფული ყოფილა, შემდეგ გახვრეტილი და სამკაულად გამოყენებული. რაც შეეხება დიდ ჩონჩხს, მასთან ერთად აღმოჩნდა: მკლავის არეში ბრინჯაოს ბეჭედი, მარცხენა მკერდზე რკინის ფიბულა, თავთან კი რკინის ქინძისთავის ნატეხები. საველე დავთრის მიხედვით კი (გვ. 38) სამარხში იყო: 1. ბრინჯაოს ბეჭედი (დიდ ჩონჩხთან), ფირფიტა ბრინჯაოსი, ოვალური, რკინის რკალისებრი ღერძაკითურთ“. შემდეგ სწერია „(შესაბნევის ნაწილი?) სიგრძე 22mm“. იგი ფანქრითაა გადაშლილი და აწერია „მონეტა“. სამარხის სხვა ნივთები იმავე დავთრით არის: რგოლი რკინის, ბრინჯაოს სამაჯურის ფრაგმენტები, მძივები პასტისა 62,1 (სერდოლიც) და რკინის უფორმო ფრაგმენტები. დავთარში არსად სჩანს საველე დღიურში აღნიშნული გატეხილი ბრინჯაოს ბეჭედი ბავშვის ჩონჩხთან. საველე დავთრით ყველა ნივთი დიდ ინდივიდს ეკუთვნის, დღიურითაც და დავთრითაც დასახელებულია სპილენძის ერთი გახვრეტილი ოვალური ნივთი „მონეტა“. დღეს კი საქართველოს მუზეუმის ნუმისმატიკის განყოფილების ფონდში დაცულია განსახილველ სამარხში „აღმოჩენილი“ ორი ფირფიტა, ერთი ხვრელიანი, სქელი, სპილენძის ოვალური ფორმის, ყოველგვარი გამოსახულების გარეშე. მეორე თხელი, უსწორმასწოროგვერდებიანი, რომლის ატრიბუციაც, როგორც სასანური მონეტისა, მოხერხდა. აშკარაა, რომ საველე დღიურიცა და დავთარიც პირველს გულისხმობს (იგი ორ, მონეტის მაგვარ ნივთს არ იცნობს). საიდან და როგორ მოხვდა სასანური მონეტა (არაბულ ფელსად განსაზღვრული) სამარხში, ჩემთვის გაუგებარია. ისლა დაგვრჩენია, რომ, სამარხის დათარიღებისას, ამას ანგარიში არ გავუწიოთ. ამრიგად, ქვს. № 92 თარიღდება IV ს. (არაუგვიანეს V ს. დასაწყისისა).

„ნაკლებგასაოცარია“ ქვს. № 660 (47 წ.)-ის სიტუაცია (ტაბ. XV—1—7). მასში აღმოჩენილია ბრინჯაოს მხრებუკიანი ბეჭედი IV ს. გეგმით⁶. ბეჭდვის დაბა-

1 В. Т. Лукошин. *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 96.

⁴ М. И. Максимов. *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 272; დ. კ ა პ ა ნ ა ძ ე. მეხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1937—1951 წწ. ნუმისმატიკური მონაპოვარი. მსკა 1. გვ. 24. ცხრილი № 7. აგრეთვე, ირ. ქ ა ლ ა ლ ი ა ნ ი. ქუფური მონეტების ტოპოგრაფია საქართველოში. თბ., 1972.

⁵ მონეტა ხელახლა განსაზღვრა ისტ. მეცნ. კანდიდატმა მ. წოწლიამ.

⁶ მ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე. *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 34—35. ანალოგიური ბეჭედი ურბნისიდან, იხ. ლ. ქ ი ლ ა შ ვ ი ლ ი. ურბნისი. სურ. 34—7, IV ს. ხის სარკოფაგი № 11 (36 უბანი), ანალოგიური გეგმა თრმოსმარხ № 1-დან — იქვე, ტაბ. XXVI — 2.

ლი თვალბუდე დარჩილულია ბოლოებდაბრტყელებულ რკალზე (ტაბ. XVI—6), რომელსაც აქეთ-იქედან მხრებზე ბურთულები აზის. ზემოთ, I ჭგუფის საყურეების განხილვასთან დაკავშირებით, შევეხე ბექდის ამ ტიპს და დავასკენი, რომ ანალოგიური ბექდები ძირითადად III ს. II ნახ. და IV საუკუნისათვის უნდა იყოს დამახასიათებელი⁷. ისინი განსხვავდებიან VI—VIII სს. ჭგუფის სამარხებში გავრცელებული მსგავსი ბექდებისაგან, რომელთა მაღალი თვალბუდე მომსხო გახსნილი რკალის ბოლოებს შორისაა დამაგრებული (ტაბ. XLIII—13, XL—24)⁸. განსახილველ სამარხში ბექდები მოხვედრილია I ჭგ. II ს. III ვარიანტის და I ჭგ. III ს. IV ვარიანტის ფიბულებთან. მათი შეხვედრა სამარხში გვევარაუდებინებს VI ს. ბოლოს ან VI—VII სს. მიჯნას, რასაც არ ეწინააღმდეგება ქვისთავიანი საკინძების გამოჩენის თარიღი (ივარაუდება V ს.). ე. ი. აღრეული ტიპის კოპებიანი ბექდები (IV ს.) თანადროული გემებით გვიანდელ სამარხში მოხვედრილა, რაც არაა გასაოცარი. ცალკეული ნივთების, მით უმეტეს სამკაულის ისეთი ტიპის, როგორიც ბექდებია, დიდხანს ხმარება გასაგებია⁹.

აღმ. საქართველოს აღრეშუასაუკუნეების კომპლექსებში. დადასტურებული ბექდების განხილვა ამჯერად მსურს დავასრულო ერთი ჭგუფის ბექდებით. რომელთაც მკვლევარები აქამდე ყველაზე ნაკლებად ეხებოდნენ. VI—VIII სს. ჭგუფის სამარხებში გვხვდება მინის ბექდები, რომლებიც ხასიათდებიან წვრილი მრგვალგანივეკეთიანი რგოლით. მათი ფარაკი დაბრტყელებული ან წაკვეთილია. ბექდები დამზადებულია ცისფერი ან ლურჯი მინისაგან.

ასეთი ბექდები გვხვდება სამარხთა შემდეგ კომპლექსში: სამთავრო — ქვს. № 435 (40 N). ბექდთან ერთად აქ II ჭგ. III ს. I ვარიანტის ფიბულაა. სავარაუდო თარიღი VII ს. — VIII ს. დასაწყისი.

ქვს. № 615 (ტაბ. XLIII—2), საყურე — II ჭგ. II ვარიანტი; მინა VI—VIII სს. ტიპისაა. მუხლსახსრიანი რკინის ფიბულის ნატეხები, სარდიონის ფარაკწაკეთილი ბექდის ნატეხი; ბექდები, რომლის რკალი გადადის რომბულ თვალბუდეში (გემმით)¹⁰. სამარხი VI—VIII სს. ჭგუფისაა. სხვა სამარხთა მონაცემების გათვალისწინებით უფრო VII ს. უნდა იყოს (იქნებ VIII ს. დასაწყისისა).

ქვს. № 123 (39 N)-ში განსახილველი ტიპის ბექდებთანაა საყურე — I ჭგ. I B ვარიანტი (2 ც.), VI—VIII სს. ტიპის მინის ჭურჭლის ფრაგმენტები.

ქვს. № 61 (36 N) (ტაბ. XXII—20) — ფიბულა II ჭგ. III ს. I ვარიანტი, მინა VI—VIII სს. ფიბულის მიხედვით სამარხი VII—VIII სს. დასაწყისისაა. ქვს. № 229 (39 N)-ში მინის ბექდებთან ერთად ფიბულა (I—III—IV)

⁷ შედარე მსგავსი ბექდები ქვს. № 119 (39 ბ.)—III ს. II ნახ. და ქვს. № 478 (ინვ. $\frac{12-54}{5836}$)

ბურთულების გარეშე (ესეც III ს. II ნახ. უნდა იყოს, იქნებ IV ს. დასაწყისიც.).

⁸ ანალოგიური ბექდები პერეშჩიპინას განძში VII—VIII სს. მიჯნით თარიღდება. იხ. A. A. Б о н р и н с к и й. დასახ. ნაშრ., ტაბ. XII, ტაბ. XI—35.

⁹ სამკაულების ისეთი სახე, როგორიცაა ფიბულები და აბზინდაბალთები, ალბათ, მოდებოდა თუ სხვა მოვლენებზე იყო დამოკიდებული და უფრო ხშირად იცვლებოდა. გააჩნია მასალასაც — თუ რისგანაა დამზადებული ნივთი. რკინის ნივთების დიდი ხნით ხმარება ძნელი წარმოსადგენია,

¹⁰ მ. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე. ახ. შ. I ს. თარიღებს — იხ. მისი საქ. სახ. მეზ. გვემები. I. გვ. 39—40.

და მარჯნის „ბროწეულია“. სამარხი VII ს. II ნახ. და VIII ს. დასაწყისისა უნდა იყოს (ტაბ. XLIII—55—59).

საინტერესოა, რომ განხილული ტიპის ბეჭდები ფორმით საკმაოდ ახლოს დგანან შავი მინის ბრტყელფარაკიან ბეჭდებთან¹¹ [ურბნისის ზედა ფენა, რუსთავი — ქვს. № 7 (46 წ.), კომუნართა ქუჩაზე აღმოჩენილი სამარხი, ქვს. № 1 (1953 — სტახანოველთა ქუჩაზე)] — ტაბ. XXXVIII—41—54. უნდა შევნიშნოთ, რომ ანალოგიური მინის ბეჭდები არაა აღმოჩენილი ორბეთის მინის! საწარმოს მასალაში (მხედველობაში გვაქვს ზუსტი ანალოგია, განსაკუთრებით ფორმის მხრივ). არც სამთავროს ქვს. № 236 (40 S) სამარხის და კასპის ქვაყუთის შავი მინის ბეჭდებია მათი ანალოგი (ტაბ. XXXVIII—31, 33). აღსანიშნავია ისიც, რომ ორბეთის საწარმოს მინის ჰურპულის ასორტიმენტი განსხვავდება VI—VIII სს. ძეგლებზე დადასტურებული მინისაგან, რაც საეპოქოს ზღის განხილულ მასალათა ერთ მოკლე ქრონოლოგიურ ინტერვალში მოქცევის შესაძლებლობას. სხვა საქმეა, VII—VIII სს. დასაწყისის სამარხებში დადასტურებულ შავი მინის ბეჭდებს თუ მივიჩნევთ ადრეულად, რასაც თითქმის ზოგი გარეგნული მონაცემებიც ადასტურებენ, ორბეთულ მინის შავ ბეჭდებს კი VIII—IX სს-ისად ჩავევლით. სხვათა შორის, მისი ზუსტი ანალოგები დადასტურებულია არკას № 7 ქვაყუთში, რომელიც მონეტების მიხედვით IX ს. i ნახევრისაა¹².

როგორც ჩანს, ფერადი მინის ბეჭდების (მათ შორის შავისაც) დამზადებას უკვე VII ს. იწყებენ (VII ს-ის II ნახ.?) და მისი ზოგი ვარიანტის წარმოება, კერძოდ შავი მინის მაღალფარაკიანი ბეჭდებისა, IX ს-მდე გრძელდება.

ასეთია მოკლედ და არასრულად აღმ. საქართველოს ადრეფეოდალურ სამარხებში აღმოჩენილ ბეჭდებთან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხი.

¹¹ უკანასკნელ წლებში ორივე ტიპის მინის ბეჭედი ერთად დადასტურდა ქინვალში გათხრილ ადრეშუასაუკუნეების სამარხებში — ქვს. № 127 და კატაკომბა № 177. სხვათა შორის, უკანასკნელი სამარხი, კარგად თარიღდება VII ს. მასში აღმოჩენილი II ქვეულის II ვარიანტის საყურის მიხედვით.

¹² მასალას გავეცანი ყაზბეგის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. იხ. აგრეთვე საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. II თბილისი, 1973, თავი 9, § 1 — ყოფა და ეკულტურა არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. გვ. 539 — ავტორი გ. ლომთათიძე.

თ ა ვ ი VIII

მ ძ ი ვ ბ ბ ი

მძივები სამკაულის ყველაზე სუსტად შესწავლილი სახეა ჩვენში. თუმცა ადრეშუასაუკუნეების მასალა დიდად არ გვანებოვრებს, მაგრამ მისი სრული განხილვა საშური საქმეა და ცალკე კვლევას ითხოვს.

წინამდებარე თავში ჩვენ შევეხებით IV—VI სს. ჭკუფის სამარხებში აღმოჩენილ მხოლოდ მძივთა ზოგიერთ ტიპს.

გიშრის მძივები. ტიპი I — მათ ერთ ნაწილს ახასიათებს „ცერადკვეთილი“ გვერდები. განიკვეთში უმეტესად ჭკრისებრია (მძივების ამ ტიპს გაკვრით შეეხებოდა ზემოთ). ყოველივე ამის გამო მათი ზედაპირი ტეხილი ხაზით შემკულის შთაბეჭდილებას ტოვებს. აღმოჩენილია შემდეგ სამარხებულ კომპლექსებში: სამთავრო, ქვს. № 731 (48 წ.) 16 ცალი (ტაბ. V—3), I ჭგ. II ს. I ვარიანტის ფიბულასთან ერთად (IV ს.). ქვს. № 257 (39 N)-ში მასთან ერთად სპილენძის ბეჭედი, რომლის ბრტყელი რკალი გადადის ვიწრო და მაღალ ფარაკში. ფარაკის ორთავე მხარეს ოდნავ გამოკვეთილი მხრებია. იგი რამდენადმე მსგავსია ქვს. № 731-ის ვერცხლის ბეჭდისა, რომლის რკალი ოვალურია, ხოლო ბრტყელი ფარაკი რკალისაგან მხრების ორთავე მხარეს სამკუთხა ნაკვეთებითაა გამოყოფილი; № 257 სამარხიც IV ს. უნდა იყოს. ქვს. № 510 (40 N)-ში 58 ცალი მძივია I ჭგ. II ს. I ვარიანტის ფიბულის ფრავგენტებთან ერთად (ტაბ. IV—26). ქვს. № 532 (40 N)-ში 27 ცალი მძივია (ტაბ. IX—14A). სამარხს რამდენიმეჯერ შეეხებოდა ფიბულებთან (I ჭგ. III ს. I ვარიანტი) და საყურებთან (III ჭგ. I ტიპი, ვარიანტი C) დაკავშირებით (თარიღი — V ს.); ქვს. № 519 (40 N)-ში 16 ც. მძივია. ქვისთავიან საკინძებთან ერთად (სავარაუდოდ თარიღი VI ს.); ქვს. № 701 (48 წ.)-ში 15 ცალი მძივი, საყურეების I ჭგ. A ვარიანტი (V ს.) და IV—V სს. სანელსაცხებლებია. ამავე სამარხში ქვისთავიანი საკინძები და ადრეფეოდალური ტიპის (V—VI სს. (?)) ჩალისფერი, მყიფეკვიანი კერამიკის ფრავგენტებია. ანალოგიური მძივები აღმოჩენილია ერწოში (მაგრანეთი) და III—IV სს. თარიღდება¹. რამდენადმე მსგავსი ტექნიკით დამზადებული (მხოლოდ ორსაგდულიანი) მძივები აღმოჩენილია ურბნისის IV ს. სარკოფაგში (ტაბ. II—7).

ამრიგად, განხილული ტიპის გიშრის მძივები საკმაოდ დამაჯერებლად ეკუთვნის IV—V სს. ფარგლებში.

სამთავროს სამაროვანზე გვხვდება გიშრის მძივების კიდევ ერთი ტიპი

¹ საქ. ისტ. ნარკვევები. ტ. II. გვ. 64. გვხვდება მოღინახეს № 76 სამარხშიც (IV—V სს.).

(ტიპი II, ვარიანტი). იგი 14-წახნაგაა და გვერდები წერტილწრიოთა აქვს შემკული.

სამთავრო: ქეს. № 225 (38 S) (ტაბ. XXIII—35). ამ სამარხში მძივებთან ერთად III ჯგ. II ს. I ვარიანტის ფიბულაა (სავარაუდო თარიღი V ს.). ქეს. № 320 (39 N)-ში კი ბრინჯაოს საკინძის ღეროები განტოტვილი თავით (მძივები დაკარგულია). ანალოგიური მძივები არმაზისხევის VI ს. სამარხშიცაა². სავარაუდოა, რომ განხილული ტიპის მძივები V—VI სს-თვისაა დამახასიათებელი. ვარიანტი B — „წერტილწრიო“ შემკული გიშრის „ნაჭახისებრი“ მძივები გვხვდება სამთავროს ქეს. № 655-ში (მძივი ორსაგდულანია) I ჯგ. III ს. III ვარიანტის ფიბულასთან ერთად (ტაბ. XV—12), რომლის სავარაუდო თარიღია VI ს. ანალოგიური მძივი აღმოჩენილია სტირფაზის № 61 სამარხში I ჯგუფის II სერიის II ვარიანტის ფიბულასთან ერთად (V ს.). ასეთ დათარიღებას მხარს უჭერს ქეს. № 320-ის მონაცემებიც, რომლის წვრილი გიშრის „სამბეუცლა“ (ვარდულისებრი) მძივების ანალოგი ურბნისის № 3 ორმოსამარხში V ს. კომპლექსშია³.

IV—VI სს. სხვა მძივთა შესახებ

მინდა შევეხო მუქი (ძირითადად შავი) მინისაგან დამზადებულ მძივებს. უმეტესობა მასიური, მრგვალი ფორმებით ხასიათდება (ხერელთან ზოგჯერ ნაწიბურებით), ზედაბირი კი ზოგჯერ შემკულია სხვა ფერის მინის ზიგზაგებით, ჩანართებით და სხვ.

ამ ჯგუფის მძივებიდან, შესაძლოა, ყველაზე ადრეულია ქეს. № 167 (39 N)-ში აღმოჩენილი ეგზემპლარები $\left(\frac{12-54}{3144}, \frac{12-54}{3345}, \frac{12-54}{3549} \right)$ მძივები

მოზრდილია, მრგვალბრტყელი, ფართო ხერელით და მქრქალი ზედაპირით⁴. სამარხში მასთან ერთად მინის ქურჭლის IX ტიპ⁵, ყუნწმოტეხილი ბრინჯაოს ზარაყი, კოლბისებრი სანელსაცხებლე და სხვ. ნივთებია.

ანალოგიური მძივები (2 ც.) გვხვდება ურბნისის № 38 სამარხში — მრგვალბრტყელი, ხერელთან ნაწიბურები აქვთ, ზედაპირზე ბზინვარების ელფერით (ტაბ. II—14, 18, 20). სამარხი კარგად თარიღდება IV ს.⁶

სამთავროს ქეს. № 28-ში დადასტურებულია ზემოთ განხილულთა ანალოგიური მძივი (ტაბ. IV—20). ფორმით მსგავსია, მაგრამ ზედაბირი „კლაკნილად მოხატული“ (წითელი ინკრუსტაცია?) აქვს მეორე მძივს (ტაბ. IV—18). მესამე მძივი მოგრძო (ოვალური განივკვეთით) და ცალ მხარეს „კლაკნილი“ ინკრუსტაციით (მოყვითალო მინით, რელიეფურად — ტაბ. IV—17). სამარხში

² ნარკვევები. ტ. II. გვ. 209.

³ ლ. კ. ი. ლ. ა. შ. ვ. ი. ლ. ი. დასახ. ნაშრ., გვ. 84. წერტილწრიო შემკული ორსაგდულანი გიშრის მძივი მოდინახეს № 39 სამარხში I ჯგუფის II სერიის II ვარიანტის ფიბულასთან ერთადაა აღმოჩენილი. სავარაუდო თარიღი IV ს. მიწურული და V ს. საინტერესოა, რომ თვით აღნიშნული ფიბულის ცხვირიც იმავე მოტივითაა შემკული(!).

⁴ ზედაპირის ფაქტურით, ფორმების მასიურობით, დამზადების საკმაოდ უხეში ტექნიკით ისინი განსხვავდებიან გვიანანტიკური ხანის მოხდენილი და შედარებით კრიალანდობრიანი შავი მინის მძივებისაგან — შეადარე ურბნისის სამარხის № 13—XXXVI უბანი, ინგ. № 1—59, 1866.

⁵ ნ. უ. გ. რ. ე. ლ. ი. ძ. ე. ადრეულ შუასაუკუნეთა... გვ. 37, ტაბ. 1—9.

⁶ ლ. კ. ი. ლ. ა. შ. ვ. ი. ლ. ი. დასახ. ნაშრ., გვ. 71—72.

მათთან I ჯგ. II ს. I ვარიანტის, III ჯგ. I ს. I ვარიანტის (?) ფიბულები და IV—V სს. ტიპის მინის ჭურჭელია (ტაბ. IV, 9—12).

ქვს. № 163 (38 N) (ტაბ. XIV—36) — მძივი მრგვალბრტყელი, დიდი ხერელით. ზედაპირზე ირგვლივ რელიეფური, თეთრი, კლავნილი ინკრუსტაციით. მასთან ერთად: ფიბულები I ჯგ. III ს. I ვ. და I ჯგ. III ს. II ვ. და IV—V სს. მინის ჭურჭელი. საყინძები: ერთი მთლიანად რკინისაა, მეორე — შემორჩენილია მხოლოდ ბრინჯაოს ღერო (მძივი დაკარგულია). სამარხის სავარაუდო თარიღი V ს. (იქნებ უფრო V ს. I ნახ.).

ასეთ თარიღს სარწმუნოს ხდის ის, რომ დაახლოებით იმავე პერიოდში ანალოგიური მძივები ფართოდაა გავრცელებული დას. საქართველოში — წებელდის ტიპის სამაროვნებზე⁷. ანალოგიური მძივები გავრცელებული უნდა ყოფილიყო დას. საქართველოს სხვა რაიონებშიც და აქედანვე უნდა გავრცელებულიყო აღმ. საქართველოში. ამ მოსაზრების დამადასტურებელი მასალები უკვე იწყებს წარმოჩენას. კერძოდ, ნოქალაქეში, გვინადელ ორმო-სამარხებში (ავტორთა აზრით, IV—VII სს.) აღმოჩნდა მოგრძო, ოვალურ განივკვეთიანი, კლავნილი რელიეფური ინკრუსტაციით შემკული მძივი (შეადარე ქვს. № 28-ის მძივს). აგრეთვე 14-წახნავა ვარდისფერი სარდიონის ბრტყელი მძივები, რომელთა ანალოგები დადასტურებულია ურბნისის № 49 სამარხში (III—I A საყურესთან ერთად — IV ს.) და სამთავროს № 89 (39 S) ქვით-დახურულ ორმოსამარხში. სამარხის თარიღის post quem-ს იძლევა აქ აღმოჩენილი შაბურ I-ის (240—272) მონეტა. სამარხში არის სხვა ინვენტარიც: ყუნწმოტეხილი ზარაყი, ვერცხლის ბეჭედი. რომულგანივკვეთიანი რკალით, რომლის დაბრტყელებულ ბოლოებზე დარჩილია ოვალური თვალბუდე (III ს. მიწურული — IV ს. ნახევარი), აგრეთვე ქარვის წვრილი მძივები. სამარხის სავარაუდო თარიღი III—IV სს. მიჯნაზე.

მართლაც, განხილულ მძივთა ქართლში შემოღწევის დასავლურ გზას მხარს უჭერს ერთი ჩგუფის ფიბულების (I—II—I, I—III—I, I—III—II და V), მინის ჭურჭლის (II, III, IV ტიპების)⁸ და ზოგი სხვა ნივთის ანალოგიები დას. საქართველოში⁹.

VI—VIII სს. მძივთა შესახებ

სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილი ქვის მძივები შეისწავლა გ. ტ. ლემ-ლეინმა. მასში მოექცა IV—VIII სს. სამარხთა მასალაც. ამჯერად მის მიერ შემოთავაზებული ტექნოლოგიურ-ტიპოლოგიური კლასიფიკაცია მისაღებია.

⁷ О. И. В о р о н о в. და სხვ. დასახ. ნაშრ., ტაბ., 10, 15, 22, 24—IV ს. ბოლო—V ს. დასაწყისი. ტაბ. 7—19—IV ს. ტაბ. 14—10, 11 — IV ს. — იხ. დამახასიათებელი ნაწიბურები — М. М. Т р а п и ш. Культура... ტაბ. XXXII—9 და სხვ. იხ. საქ. სახ. მუზეუმის მცირე კოლექციათა ფონდის წებელდის მასალა — კრემატ. სამარხი № 11 იხე. 52—56:56 და სხვ. სამარხი V ს. უნდა იყოს. М. М. Г у н д а. Новые памятники Цебельдинской культуры. Тб., 1978, ტაბ. VIII—7 — IV ს. ბოლო—VI ს. ტაბ. XXXV—7—IV ს. ტაბ. XIV—40—V ს.

⁸ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 46—47.

⁹ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ. გვ. 44 — ავტორი ამ ტიპის მინას დასავლეთ საქართველოდან შემოტანილად თვლის.

¹⁰ განხილულ მძივთა ანალოგიურები ხშირად გვხვდება გვიანროპული ხანის ყირიმის სამაროვნებზეც, რაც შესაძლოა მათ წარმოების რომელიმე ცენტრებზე მიგვითითებს. იხ. В. Д. Б л а в а т с к и й — Харакс, МИА, № 19, М., 1951, ნახ. 14, 7, 16; И. И. Л о б о д а. Раскопки могильника Озерное III в. 1963—1965 гг. СА, 1977, № 4, ნახ. 4—21, 22; ნახ. 6—17.

სხვა საქმეა დათარიღების საკითხი, რომლის შეუსაბამობებს ალბათ ლემლეინი გრძნობდა. მაგალითად, ლაქვარდის ბრტყელი, სამსაგდულიანი (სამხვრე-ლიანი) მძივები¹¹ (იხ. ქვს. № 695 (47 წ.) — ტაბ. XXXIV—13 და ქვს. № 39 (39 N — ტაბ. XXI—10) მას დათარიღებული აქვს III—IV სს. თუმცა იქვე აღნიშნავს, რომ მათი ანალოგები გვხვდება მინგეჩაურის გვიანდელ სამარ-ხეზში, ჩრდ. კავკასიაში: ჩმი, კამუნთა, სალტოვი და სხვ., რომლებიც ზოგადად ადრეფეოდალური ხანისაა (დაახლოებით VI—IX სს.)¹². მართლაც, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, სამსაგდულიანი ლაქვარდის მძივები ჩრდ. კავკასიაში წინასალტოვის და სალტოვის ხანის ძეგლებზეა¹³. ჩვენში მათი „გამოჩენის“ თარიღი უნდა ემთხვეოდეს „ევენების“, „ლუნულების“, ქედგამსხვილებული სამაჭურების და ზოგი სხვა „წინასალტოვური ტიპის ნივთების“ გამოჩენის ხა-ნას (დაახლოებით VII ს. I მესამედის შემდეგ)¹⁴. ასეთ ვარაუდს არ ეწინააღ-მდეგება და პირიქით მხარს უჭერს ქვს. № 695 და №31¹-ის სხვა ინვენტარი: საყურე — II ჯგუფი I ვარიანტი, ფიბულები — II—II—0, I—III—IV და II—III—I, წაკვეთილი კონუსისებრი თვალბუდიანი ბეჭედი, „ორბურთულა შესაკრავი“, ერთწილადი აბზინდა ვერტიკალურად ოვალური ჩარჩოთი, ტან-შეხორცილილი და კოლბისებრი მინის სანელსაცხებლები და სხვ.

ჩრდილო კავკასიის ამავე ხანის მასალებში პოულობს ანალოგებს სამთავ-როს ქვს. № 356 (39 N) და № 413 სამარხში დადასტურებული სარდიონის მოგრძო კანელურებიანი მძივები¹⁵. სამარხთა სხვა ნივთები მათ სავარაუდო თარიღს მხარს უჭერს¹⁶. ამავე დროს, განხილული ქვის მძივები არასოდეს გვხვდება აღმ. საქართველოს IV—V და სავარაუდო VI სს. სამარხებში.

ორიოდე სიტყვით მსურს შევეხო აგრეთვე VI—VIII სს. ჯგუფის სამარ-ხებში აღმოჩენილ მინის მძივებს¹⁷.

წვეთისებრი მძივები — ერთი ფერის გამჭვირვალე ან ნახევრადგამჭვირ-ვალე მინისაგანაა დამზადებული¹⁸, თავზე ხერელი აქვს საიკიდისათვის, განივ-კვეთში ბრტყელი ან ოვალურია (ზოგჯერ წიბოთი). ზოგს სიგრძივ კვეთში ცა-ლი მხარე ბრტყელი, მეორე კი ამობურცული აქვს.

¹¹ Т. Т. Лемлеин. Каменные бусы Самтаврского некрополя. Мск., вкв. 25, 1951, გვ. 204, ნახ. 24.

¹² Т. Т. Лемлеин. დასახ. ნაშრ., გვ. 202—205; უნდა აღვნიშნოთ, რომ სამსაგდული-ანი მძივები ადრეჩკინის და გვიანანტიკურ ხანაშიც გვხვდება, გარდა იმისა, რომ ისინი ზოგჯერ სხვა მასალითაა ნაკეთები, გაუპარულელად მიაჩნია ყველა მათგანის ქრონოლოგიური „გადაბ-ნა“.

¹³ Н. Д. Путинцева. დასახ. ნაშრ., ნახ. 11—9; А. К. Амброз. Проблемы (...) № 2; С. А. Плестнева. დასახ. ნაშრ., ტაბ. III—14; В. Б. Дюпин. დასახ. ნაშრ., ნახ. 5—44.

¹⁴ როგორც ჩანს, ამ ხანაში, დაახლ. VII ს. მესამედის შემდეგ კვლავ გააქტიურდა საქართვე-ლო — ჩრდ. კავკასიის ურთიერთობა.

¹⁵ Н. Д. Путинцева. დასახ. ნაშრ., ნახ. 9—9, სამარხი № 40; შდრ. Т. Т. Лем-ლეин. დასახ. ნაშრ., გვ. 204, ნახ. 7, ტაბ. VI.

¹⁶ V ჯგუფის სამაჭურები, საურეები — 1 ჯვ. B ვარიანტი და სხვ.

¹⁷ საქართველოს მინის მძივებისადმი მიძღვნილი გამოკვლევა-პუბლიკაცია ჯერ არ ჩანს, რაც ფრიად გვიძნელებს კვლევას.

¹⁸ წვეთისებრი მინის მძივები გვიანანტიკურ ხანაშიც გვხვდება, მაგრამ ეს მძივები დამზადე-ბულია დაშული მინისაგან და სწორად ინკრუსტირებულია. მაგ., ურბნისი, სამარხი № 230 — უბანი XXV, 1961.

ერთი მათგანი ქვს. № 356 (39 N)-ში $\left(\text{ინვ. } \frac{12-54}{4082} \right)$ მომწვანო გამჟღავნებელი-

ვალე მინისა, განხილულ კანელურებიან მძივთან ერთად: სამარხი VII ს. I მესამედის შემდგომი ხანის უნდა იყოს (ვიდრე VIII ს. დასაწყისამდე). ასეთ თარიღს მხარს უჭერს ქვს. № 713 (48 წ.)-ის მონაცემი. აქ გამჟღავნებელი იისფერი და ლურჯი მინის წვეთისებრი მძივები „ბროწეულის ყვავილთან“ ერთად. ასევე „ბროწეულებთანაა“ ანალოგიური (ზოგჯერ ირიზებული) მძივები ქვს. № 90 (ტაბ. XLIII—43) და ქვს. № 144 (39 N)-ში. ქვს. № 619 (46 წ.)-ში კი წვეთისებრი მძივი VII ს. შუაწლებისა და მომდევნო ხანის კომპლექსშია (ტაბ. XLI—38). დაახლოებით თანადროულია ქვს. № 666 (47 წ.)-ის ინვენტარი (ტაბ. XL—27). ლურჯი გამჟღავნებელი მინის წვეთისებრი მძივებია ქვს. № 132 (38 N)-ში, XIX ტიპის მინის ჭურჭელთან, II—II—I ვარიანტის ფიბულასთან და V ჯგუფის II ტიპის სამაჯურთან ერთად, დაახლოებით ნიგებების იგივე ასორტიმენტია ქვს. № 353 (39 N)-ში (ტაბ. XLIII—50). სამარხის სავარაუდო თარიღი VII ს. შუა წლებია. ანალოგიური მძივებია თრანის („ადგილი ბაღები“) № 4 სამარხში. მასთან ერთად აქაა II—II—I ვარიანტის ფიბულა და საკინძი, რომლის გრანატის თვალი „სხივებიან“ ბუდეში ზის, თავი ღეროს სახსრით უკავშირდება. ანალოგიური საკინძი „ტყის უბნის“ № 12 სამარხში გვხვდება „ბროწეულის ყვავილთან“ ერთად¹⁹. სამარხი VII ს. II ნახევრის უნდა იყოს.

როგორც ვნახეთ, განხილული ტიპის მძივები უმეტეს შემთხვევაში VII ს. I მესამედის, უფრო კი შუა წლების ხანით თარიღდება (ვიდრე VIII ს. დასაწყისამდე?). აღსანიშნავია, რომ ანალოგიური მძივები დაახლოებით ამავე ხანაში ჩნდებიან ჩრდილო კავკასიაში და სალტოვის ძეგლებზე განაგრძობენ არსებობას²⁰.

ამით ვასრულებ სამთავროს და სხვა აღმოსავლურ ქართულ ძეგლებზე აღმოჩენილ მძივთა არასრულ მიმოხილვას. ამ მცირე ფაქტებზე გარკვეული სინათლე შეიტანეს ზოგიერთ საკითხში. საერთოდ კი მძივების დეტალური შესწავლა მომავლის საქმეა.

¹⁹ ზოგადად VII ს. — საა ასეთი მძივების შემცველი ქვს. № 808 (58 წ.), ტაბ. XXXVII — 49 და ქვს. № 202 (57 წ.), ტაბ. XL — 24.

²⁰ Н. Д. П у т и н ц е в а. Верхнехирюрский могильник... ნახ. 8,5; С. А. П л е т н е - в а. От хочевши к городам. ტაბ. 9—14.

დასკვნა

სამკაულის ცალკეული ტიპების განხილვისას ზემოთ შევეცადე რამდენიმე დასკვნის გამოტანას. ნაშრომის ამ თავში შევეცდები ზოგი რამის დამატებას და კვლევის ამ ეტაპის შესაბამისი, განმაზოგადებელი ანალიზის ჩატარებას.

I—III სს. მანძილზე იბერია (ისტ. ქართლი) მატერიალური კულტურის ზოგიერთი დეტალით (მაგ. როგორიცაა ფიბულები) განსხვავდება როგორც დას. საქართველოს (კოლხეთი-ლაზიკა), ისე ჩრდილო კავკასიისა და აღმ. ევროპის, კავკასიის ალბანეთის და თვით რომაული პროვინციებისგანაც. იბერია პოლიტიკურად და კულტურულად ძირითადად თავისთავადია. „ახ. წ. I—II სს. რომს, რომელსაც ძალა არ შესწევდა იარაღის ძალით მორჩილებაში ჰყოლოდა ეს შორეული ქვეყანა, სავსებით აწყობდა, რომ მისი სახით ჰყოლოდა ერთგული მოკავშირე პართიასთან და სომხეთზე კონტროლისათვის მის მიერ წარმოებულ ბრძოლაში“¹.

საინტერესოა, რომ რომის პროვინციებში, და განსაკუთრებით სასაზღვრო ოლქებში, I—III სს. მანძილზე საკმაოდ ფართოდ ვრცელდება (უმეტესად იმპორტის სახით) ფიბულების რომაული ტიპები — „ავცისსა“ და T-სებრი ფიბულები (ისინი აღმოჩენილია დას. საქართველოშიც)². T-სებრი ფიბულები და ავცისსა გავრცელებული იყო მცირე აზიასა და მესოპოტამიაშიც. მათი ცალკეული ვარიანტები IV—V სს. მანძილზე არსებობდნენ რომის პროვინციებში; მათ შორის სირიაში, ეგვიპტეში და სხვ.³ ეს ფიბულები საკმაოდ არის გავრცელებული ჩრდ. კავკასიასა და აღმოსავლეთ ევროპაში; როგორც ჩანს, იგი აქ სავაჭრო კონტაქტების კვალია, ხოლო აზერბაიჯანში აღმოჩენილ მშვილდსაყინძთა ეგზემპლარები აქედანვე (დალესტინის მთისწინეთის გავლით) უნდა მოხვედრილიყო, სარმატ-ალანურ ტომებთან სავაჭრო თუ სხვა ტიპის კონტაქტების შედეგად. ამავე ხანებში როგორც დას. საქართველოში, ისე ჩრდ. კავკასიასა და აღმ. ევროპაში ფართოდ ვრცელდება ბუდეაბმულ მშვილდსაყინძთა სხვადასხვა ვარიანტები. ლაზიკაში მისი წარმოების ერთ-ერთი ცენტრის შექმნაც კია სავარაუდო. აღმ. საქართველოში I—III სს.-თვის

¹ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. I. გვ. 507, 509. ო. ლორთქიფანიძე. ანტიკური სამყარო და ქართლის სამეფო (იბერია). თბ., 1968, გვ. 65.

² იხ. A. K. A m e p o z. Фибулы, ... გვ. 74—75. ავცისსა აღმოჩენილია წებულდაში (გვიან კომპლექსში) და ლიას სამარხებში, თუმცა ჭერჯერობით ძნელია ისინი უშუალოდ რომაელებთან კონტაქტს დავუკავშიროთ. არაა გამორიცხული, რომ ზემოაღნიშნული ნივთები, ისევე როგორც სტეფანწმინდაში. აღმოჩენილი „ავცისსა“; ჩრდილოკავკასიურ და ვოლგა-დონის ქვემო წელზე მცხოვრებ ტომებთან კონტაქტის შედეგი იყოს.

³ იქვე, გვ. 26—27.

ამ ტიპის ფიბულის აღმოჩენის ერთადერთი ფაქტია ცნობილი (ურბნისი). თითო-ოროლა იბერიაში მინანქრიანი ფიბულებიც, რომელიც ესოდენაა გავრცელებული რომაულ პროვინციებსა და მათთან ეკონომიკურად დაკავშირებულ ქვეყნებში. როგორც ჩანს, ამ მონაცემებით აისახა ის, რომ რომის ევროპულ პროვინციებსა და იბერიას შორის სავაჭრო კონტაქტები სუსტი იყო, დას. საქართველოს გზით კ. თითქმის გამორიცხულია ასეთი რამ. როგორც მკვლევარები მიუთითებენ, იბერიული მასალები ამ მხრივ პარალელებს ძირითადად სირიულ და მცირეზიულ პროვინციებთან ავლენენ⁴.

სუსტი უნდა ყოფილიყო ამ ხანისათვის სავაჭრო-ეკონომიკური კონტაქტები ჩრდ. კავკასიასთანაც. ამ ოლქში გავრცელებულია როგორც რომაული ფიბულები, ისე აღმ. ევროპული ტიპის (ბუდეაბმული და სხვ.). განსაკუთრებით აღსანიშნავია მკვეთრად პროფილირებული ფიბულების სიმრავლე. ამ უკანასკნელის ერთ-ერთი ვარიანტი, ამბროზის მიხედვით, ფრიად დამახასიათებელია „ჩრდილო ოსეთისათვის“ და იგი აქ IV ს. „ოცნობს“. მისი არც ერთი ეგზემპლარი ქართლში დადასტურებული არაა. ამავე დროს, წყაროები ხშირად აღნიშნავენ ჩრდილოკავკასიელთა და „ალან-ოსთა“ ლაშქრის გამოყენებას იბერიის მეფეთა მიერ (განსაკუთრებით I—II სს.), მაგრამ, როგორც ჩანს, ისინი ქართლში მნიშვნელოვან მასებად არასოდეს დამსხდარან და უკანვე ბრუნდებოდნენ. სხვა საქმეა ქართლის გაბატონებულ ფენაში ჩრდილო-ჩრანული კვალის არსებობა (ძირითადად ონომასტიკონის მიხედვით), რაც სავსებით გასაგებია. ცალკეული „სარმატი“ თუ სხვა ჩრდილოელი იბერიის არისტოკრატიაში კულტურულად ადვილად ითქვიფებოდა და „ქართველდებოდა“. მათ შორეულ „უცხო“ წინაპრებზე ალბათ მხოლოდ ტრადიციულ საკუთარი სახელი და ზოგი სხვა ელემენტი მიუთითებდა⁵.

განსხვავებული სიტუაცია ჩანს დას. საქართველოში, რომელიც I—III სს. მატერიალური კულტურის მთელი რიგი დეტალებით ანალოგებს ჩრდილოურ სამყაროში პოვებს. ბუდეაბმული ჯგუფის ფიბულების პირველი ვარიანტები აქ ჩრდილოეთის გზით უნდა შემოსულიყო. ამაზე მიუთითებს ქვინტიანი ფიბულის ადრეული ვარიანტის აღმოჩენა ლიანს სამაროვანზე, რომლის ანალოგები ყირიმში და ყუბანზე მრავლად მოიპოვება. გ. ლომთათიძე (და სხვა ავტორები) აღნიშნავენ ამ დროის კოლხეთის (ლაზიკის) მატერიალური კულტურის „სარმატულ“ სამყაროსთან სიახლოვეს. თვალში საცემია აგრეთვე ადრეანტიკური და ელნისტური ხანის მშვიდობიანი მიწათმოქმედი მოსახლეობის „მილიტარიზაცია“ გვიანანტიკურ ხანაში (არქეოლოგიურ მასალაში ხშირია საბრძოლო იარაღი). ეს მოვლენა სრულიად გასაგები გახდება, თუ ისტორიულ

⁴ იხ. ლ. ს ა გ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი. ურბნისის სამაროვნის მინის ქურქელი. თბ. 1970, გვ. 47., ო. ლ ო რ თ ქ ი ფ ა ნ ი ძ ე. დასახ. ნაშრ., გვ. 76, გვ. 100. ნ. ლ ო მ ო უ რ ი. იბერიის (ქართლის) და რომის სავაჭრო ურთიერთობის საკითხისათვის — ძველი ისტორიის საკითხები, III, თბ., 1970, გვ. 164—181.

⁵ ქართლში გავრცელებული II—III სს. ცხენის მოსართავის ორმაგი ბალთების ანალოგიურები საკმაოდ ადმოჩენილი ვოლგისა და ჩრდ. კავკასიის სინქრონულ ძეგლებზე (იხ. В. П. Ш и л о в. Очерки по истории древних племен Нижнего Поволжья. Л., 1975, ნახ. 61—4; М. П. А б р а м о в а. Нижне Джулатский... ნახ. 8—14; თუმცა რომელმე ოლქის სასარგებლოდ დასკვნის გაკეთება ჯერჯერობით მართებულად არ მოაჩნია). საკმაოდ წარმატებული ცდა ერწოს თასის ნიშნის (IV ს.) სარმატულ დამლად მიჩნევისა ეკუთვნის გ. კიკნაძეს—დამლის ისტორიისათვის საქართველოში. 1975 ხელნაწერი.

⁶ იხ. Г. Л о р д и п а н и ძ ე. Колхида в VI—II вв. до н. э. Тб., 1978, გვ. 82, 86.

სიტუაციას გავითვალისწინებთ. ძვ. წ. I ს. კოლხეთი მძიმედ უნდა დაზიანებულიყო გამუდმებული სამხედრო ოპერაციებით: მითრიდატეს ომები, პომპეუსის ლაშქრობა, ფარნაკესა და მითრიდატე პერგამონელის დამანგრეველი შემოსევები⁷. კოლხეთის დასუსტებული ბარი მეზობელ მთიელ ტომებს იზიდავს. „ბარბაროსულ“ ტომთა კოლხეთის ბარში ჩამოსახლების დებულებას თითქმის ყველა მკვლევარი იზიარებს. „უცხო ელემენტი“ ძირითადად ჩრდილო-დას. გზით უნდა მოსულიყო. მათი ამოძრავება აღმ. შავიზღვისპირეთის ჩრდ.-დას. სანაპიროზე ჩიქების ჩამოსახლებას უნდა გამოეწვია. I ს. და მომდევნო ხანის წყაროებში ერთიანი კოლხეთის ნაცვლად დას. საქართველოს ტერიტორიაზე რამოდენიმე ტომი თუ ტომთა გაერთიანება ჩანს. მაგ., აბაზგები, აფსოლები, ლაზები, მანრალები, ეკრიტკის ქვეყნის მცხოვრებნი, ჰენოხ-მახელონები და სხვ. ამასთან, როგორც პლინიუსი აღნიშნავს, პიტუენტო, პენიოხებს გაუძარცვავთ. მართალია, ნ. ლომოური არ იზიარებს კოლხეთის ბარში ტომთა დიდი მასების მომძლავრების კისლინგისეულ აზრს და კოლხეთის „დამოუკიდებლობის“ სურათში ცალკეულ „სეკტულებს“ გააქტიურების შედეგად ხედავს, მაგრამ იგი მთლიანად არ უარყოფს ძველი კოლხეთის ტერიტორიაზე ცალკეულ ტომთა ჩამოსახლების შესაძლებლობას⁸. დამაფიქრებელია „ლაზების“ საკითხიც. როგორც ცნობილია, გ. მელიქიშვილი თანამედროვე ლაზეთის ასოციაციით მიიჩნევს, რომ კოლხეთში მთიელ ტომთა შეკრა სამხრეთიდანაც მოხდა. თუმცა, როგორც ნ. ლომოური სამართლიანად ფიქრობს, ღლეკანდელ ქანეთზე (resp. ლაზეთი) სახელი „ლაზი“-ს გავრცელება გაცილებით გვიან მოხდა, IX საუკუნიდან⁹. ამ ფონზე კი „პალაია ლაზიკა“ (ძვ. ლაზიკა) კიდევ უფრო მეტ ეჭვს აღძრავს, რომ იგი მართლაც მიჩნეულ იქნეს ლაზთა „პირველ სამშობლოდ“¹⁰.

ამრიგად, ძვ. წ. I — ახ. წ. II სს. კოლხეთში „მდულარე“ პოლიტიკურ-ეთნიკური სიტუაციაა. იგი შემდგომაც გრძელდება. ეს სიტუაცია იბერიას კარგად უნდა გააოყენებინა, რაც იქიდანაც ჩანს, რომ მისი საზღვარი II ს. დასაწყისში აჭარა-ქობულეთის სექტორში გადის ზღვის სანაპიროზე¹¹. ცოტა ხნის წინ კი, I ს. აქ, პლინიუსის მიხედვით, ლაზებს უნდა ეცხოვრათ¹². როგორც ჩანს, „კოლხეთში“ შემოჭრილ ტომთა მოძრაობა საკმაოდ ინტენსიურად მიმდინარეობდა¹³.

⁷ ვანის ნაქალაქარი ძვ. წ. I ს. წლებში „ორგზის ბარბაროსულად დანგრეული“ — იხ. ო. ლ. ო. თ. ი. ვ. ა. ნ. ი. ძ. ძველი კოლხეთის კულტურა. თბ., 1972, გვ. 75.

⁸ ნ. ლ. ო. უ. რ. ეგრისის სამეფოს ისტორია. გვ. 21. ავტორი არ უარყოფს ცალკეულ ტომთა ჩამოსახლების შესაძლებლობას, „ჩიქების მიმართ, მაგალითად, ეს ეჭვს არ იწვევს“.

⁹ Н. Ю. М о м о у р и. Л а з ы. В. И. 1974, № 8, с. 218.

¹⁰ სხვა საქვეა ლაზების (პრალაზების) ეთნიკური წარმომავლობის საკითხი.

¹¹ ნ. ლ. ო. უ. რ. ეგრისის... გვ. 10.

¹² ახ. წ. I ს. ტრაპეზუნტთან ნახსენებია „აპაიტები უწინდელი კერკეტები“. მათი ჩრდილოური წარმოშობა კი ეუკვეული უნდა იყოს — იხ. თ. ყ ა უ ზ ხ ი შ ვ ი ლ ი. სტრაბონის გეოგრაფია; გვ. 203.

¹³ უნდა ითქვას, რომ შემდგომშიც, მთელი ფეოდალური ხანის მანძილზე მთა და ვანსაკუთრებით დას. საქართველოს ჩრდილ-დას. სექტორის ან მომიჯნავე ტერიტორიაზე მცხოვრები შედარებით დაბალგანვითარებული ტომები, მეტ-ნაკლები წარმატებით ეკლავ იჩენენ ტენდენციას დას. საქართველოს სიღრმეში გავრისას (გავიხსენოთ ადრეფეოდალური ხანის „აფხაზთა“ სამეფოს წარმოქმნა და გვიანშუასაუკუნეების ხანის აფხაზეთის მოძალბა სამეგრელოსკენ). შესაძლოა, „მთიელ ტომთა“ დაწოლით შეწუხებული რომი ითმენდა დას. საქართველოს მთელ რიგ ოლქებში იბერიის მომძლავრებას.

გამოთქმულია აზრი, რომ ცნობილი ბორისა და კლდეეთის არქეოლოგიური მასალები (დას. საქართველოს ქართლის მოსახლერე ოლქებში) არმაზის-ხევერთა მსგავსია¹⁴. ბორში აღმოჩენილი ნივთების ნაწილი მართლაც აშკარად იბერიულია¹⁵. კლდეეთში გათხრილი სამარხების უმეტესი ნაწილი და ზოგი ბორული ნივთი კი დასავლურ ქართული ტიპისაა¹⁶. კლდეეთური ნივთების უახლესი ანალოგები აღმოჩნდა ისტორიული ეგრისის ორ უკიდურეს სამხრეთ-დასავლეთ და ჩრდილო-დასავლეთ პუნქტში, გონიოსა და ლოოში¹⁷. ამიტომ ვიზიარებთ გ. ცქიტიშვილის აზრს, რომ ბორის ნივთები იბერიის პიტიასშებს ეკუთვნოდა, ხოლო კლდეეთის მდიდრულ სამარხებში კი უკვე კოლხი წარჩინებულები უნდა ვიგულისხმოთ¹⁸. ამრიგად, მატერიალური კულტურის მთელ რიგ დეტალებში აღმოსავლეთ და დას. საქართველოს შორის I—III სს. მანძილზე გარკვეული სხვაობა შეიმჩნევა.

ახ. წ. III ს. დასაწყისში მახლობელი აღმოსავლეთის პოლიტიკურ სარბიელზე მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა. რომის იმპერია კრიზისის ფაზაში შევიდა და მხოლოდ II ნახევრიდან იწყება სტაბილიზაცია. III ს. I მეოთხედის დასაწყისში კი ირანის სათავეში შედარებით სუსტი არშაკიანების ნაცვლად სასანიანთა ენერგიული დინასტია ექცევა. ამავე დროიდან სასანიანები ცდილობენ „ხელი დაადონ“ თითქმის მთელ აზიურკავკასიას; III ს. შუა წლებში მახლობლად იბერთა მეფე ამპასასი ცნობს ირანის შაჰანშაჰების უზენაესობას. შემდგომში კვლავ იწყება ომებისა და რთულ ურთიერთობათა მთელი სერია, რომელიც III ს. ბოლოს ნიზიბინის ზავით სრულდება (298 წ.), რომლის მიხედვით იბერთა მეფეს რომაელთაგან უნდა მიეღო სამეფო ნიშნები. ამგვარად, იცვლება ქართლის მმართველი წრეების დამოკიდებულება რომისადმი. წინა საუკუნეში ისინი რომაელთაგან სრულ დამოუკიდებლობას ესწრაფვიან, რომელსაც II ს. აღწევენ კიდევ და მის წინააღმდეგ მტრულ აქციებსაც არ ერიდებიან. ახლა კი რომი ერთადერთი ბუნებრივი მოკავშირე ხდება იბერიისა ირანის აგრესიული სახელმწიფოს წინააღმდეგ ბრძოლაში. როგორც ზემოთ აღვნიშნე, ამ სიტუაციამ თითქმის ასახვა პოვა ქართლის ერისთავთა საქმარე რენენტარის დეგრადაციაში II ს-დან IV ს-მდე.

ამ დროისათვის დას. საქართველოში სულ უფრო ფართოვდება ლაზური

¹⁴ გ. ლ ო მ თ ა თ ი ძ ე. საქართველოს მოსახლეობის სოციალური და კულტურული დახასიათებისათვის ახალიწელთაღრიცხვის I—III საუკუნეებში (არქეოლოგიური მასალების მიხედვით). ისტ. ინსტ. შრომები. I. გვ. 349; აგრეთვე — საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. I. გვ. 706.

¹⁵ ბორის თასი (ცხენი ბომონთან), ზარეცის“ ფეხები, პართული მონეტები, გუმების ნაწილი და სხვ.

¹⁶ ფიბულები, „ჩიტებიანი“ ბალუბი და სხვ. ავსთან, ვგონებ. ბორის მთელი მასალის ქრონოლოგიური ერთობაც არ უნდა იყოს უუკველი. ფიბულების ნაწილი II—III სს. დასაწყისისაა, ხოლო თასი III ს. შუა და მოჰდევნო ხანის. გ. წერეთელი ბორის თასის წარწერას III ს. II ნახ. მიიჩნევდა, ბორისოვი IV ს-სად.

¹⁷ Т. К. М и к е л а д з е. М. В. Б а р а м и д з е. О некоторых итогах полевых исследований в колхидской низменности в зонах повостроек. Арх. Иссл. на нов. Груз ССР. Тб. 1976, ტაბ. XLIX 3—8; М. И. И в а н о в а, П. М. Г о л у б е в. Находки в Лoo. СА. 1961 № 3, ნახ. 7, 8.

¹⁸ გ. ც ქ ი ტ ი შ ვ ი ლ ი. იბერიის საპიტაშოს საკითხისათვის ლიხთ-იერეთში. ისტ. ინსტიტუტის შრომები. ტ. 1. 1955, გვ. 309.

გაერთიანება, რომელსაც III—IV სს-ებისათვის თითქმის მთელი დას. საქართველო უნდა მოეცა¹⁹.

ნიზიზინის ზავის შემდეგ ორივე ქვეყანა ერთი სიუზერენის „პროტექტორატის“ ქვეშ მოექცა, რასაც ბიძგი უნდა მიეცა მათი კულტურული დაახლოებისათვის. ზავი თითქმის 40 წელს არ დარღვეულა²⁰. ფრიად გააქტიურდა სავაჭრო ურთიერთობა სწორედ IV საუკუნისათვის. მხედველობაში მაქვს Tabula Peutingeriana-ს მონაცემები, რომლის მიხედვით ამიერკავკასიას, კერძოდ საქართველოს, საერთაშორისო ვაჭრობაში დიდი ხვედრითი წონა მოუპოვებია. დასახელებული წყაროს მიხედვით გზა ირანიდან არტაშატზე, ჭავჭავთზე და სამცხეზე გავლით, დასავლეთ საქართველოში გადადის, მაგრამ, როგორც სხვა წყაროები და არქეოლოგიური მასალა მიგვითითებს, სავაჭრო გზა შიდა ქართლზეც (მცხეთა-ურბნისი-სურამის უღელტეხილი) გადიოდა²¹. ამაზე მიგვითითებს წმინდა ნინოს „მარშრუტი“ ჭავჭავთიდან მცხეთამდე. მართლაც, სწორედ IV ს. ქართლსა და ლაზიკაში რომაული მონეტა მიმოქცევაში (სასანური მონეტები მხოლოდ V საუკუნიდან ჩნდება—მხედველობაში მაქვს ფართო გავრცელება), ამ მომენტს უნდა დავუკავშიროთ ფიბულების (I—II—I, I—III—I, I—III—II, ციკადა, ფრინველსახოვანი), ლუთერიუმების, მძივების, მინის კურკლის ზოგიერთი ტიპის გავრცელება ქართლში დას. საქართველოდან²². საინტერესოა ისიც, რომ IV—VI სს. დას. საქართველოს აღმოსავლეთ რეგიონების არქეოლოგიური მასალები (რაჭა, საგვარჯილე, მოდინახე) თითქმის მთლიანად „ქართლური“ ტიპისაა, მაშინ როცა დასავლეთი და სანაპირო რაიონები (ნოქალაქევი, წებელდა, ურეკი და სხვ.) რამდენადმე განსხვავებულ სურათს ქმნის და შინაგანი ერთიანობით ხასიათდება, თუმცა შეიმჩნევა ორთავე დიდი რეგიონის სწრაფვა ინტეგრაციისაკენ (მაგ. ჭვრისებრი მშვილდსაქინძების გავრცელების არეალი მთელ საქართველოს ემთხვევა)²³. საგარეო ვაჭრობის მხრივ აღსანიშნავია, რომ ქართლში შემოტანილ ნაწარმს (დას. საქართველოს გზით?) მაინცდამაინც აღმოსავლეთ რომაულობა, ან „ბიზანტინიზმები“ არ ემჩნევა. ფიბულები დას. ქართულია, მინა რომის დას. პროვინციებიდან შემოტანილი ჩანს, თუმცა სამკაულის (საყურეების II ჯგ. I და II ტიპი) და მინის ნაწარმის ნაწილი ტიპოლოგიურად სირია-ფინიკიურის მსგავსია.

IV ს. ბოლოს და V ს. დასაწყისში ქართლს ჰუნების სახით ბუნებრივი მოკავშირე გამოუჩნდა ბიზანტიისა და ირანის წინააღმდეგ. გააქტიურდა კონტაქტები ჩრდილოეთთან. ეს ნივთიერ მასალებშიც აისახა: ფიბულების ნაწილი — I—II—II, III—I—I და II—II—I, I ჯგ. A ვარიანტის საყურეები,

¹⁹ II—III სს. (და IV ს.) ფენები ძლიერია ბიჭვინტაში, ნოქალაქევი, როდოპოლისში — იხ. В. А. Плечкина д.е. Материалы по монументальному строительству в Лазике. Сб. III. Т. XXII — В. 1961, გვ. 149—150.

²⁰ საქ. ისტ. ნარკვევები. ტ. II. გვ. 63.

²¹ დ. მ. ხ. ხ. ე. ლ. ი. ფეოდალური ხანის საქართველოს და ამიერკავკასიის მნიშვნელობა საერთაშორისო ვაჭრობაში. „ცისკარი“. 1970. № 11. С. Т. Е р е м я н, Торговые пути Закавказья в эпоху Сасанидов, ВДИ. № 1. 1939, გვ. 79—97.

²² მინის კურკლის II, III, IV, VIII ტიპები, აგრეთვე ფაცეტებიანი კურკელი; შავი მინის, ინკრუსტირებული მძივები.

²³ ხომ არ აისახა ამ დეტალში ვახტანგ გორგასლის დროინდელი ერთიანი საქართველოს სიტუაცია.

IV—V სს. აბზინდების უმეტესობა, „შედგენილი მშვილდი“. მაგრამ კონტაქტები, როგორც ჩანს, შედარებით მცირეხნიანი იყო. მალე იბერია ირანმა საბოლოოდ მოაქცია თავისი გავლენის სფეროში, ხოლო რომმა ლაზიკაზე შეინარჩუნა „უფლებები“.

დაახლოებით V ს. 20-იან წლებიდან ირანელებს „შეტევა მიუტანიათ ქრისტიანული ეკლესიის წინააღმდეგაც და ცეცხლთაყვანისმცემლობის გავრცელება დაუწყიათ“. მეფე მირდატთან ბრძოლის დროს მათ „გარყუნეს ეკლესიანი“, ჯუანშერით კი „დამალეს ჯუარები ქართველთა და ყოველთა შინა ეკლესიათა ქართლისათა ცეცხლისმსახურთა სპარსთა აღაგზნეს ცეცხლი“²¹. ამ დროს ემთხვევა სასანური მონეტების და გემმების ფართოდ გავრცელება ქართლში. ამავე დროით თარიღდება ქვისთავიანი საკინძები, სვასტიკით და სხვა სიმბოლოებით (თითო-ოროლა ბროწეულიც) თავშემკული საკინძები. ისინი უეჭველია გარკვეულ რელიგიურ სიმბოლოებს უკავშირდება (წარმართულს, ზოროასტრულს). სავარაუდოა, რომ ზოროასტრიზმის შემოტევამ ქრისტიანობა ერთგვარად შესუსტა და ადგილობრივმა წარმართულმა კულტებმა კვლავ თავი წამოყვეს. მიუხედავად იმისა, რომ დაკრძალვის წესი IV—V სს. ძირითადად ქრისტიანულია, მაინც საკმაოდ გვხვდება მიცვალებულთა არა-ქრისტიანული დამხრობის შემთხვევები: მოდინახე, ურბნისი, ჟინვალი, კახეთის სამაროვნები. თვით ინვენტარის ჩატანებაც წარმართობის აშკარა გადმონაშთების მაუწყებელია. განსხვავებით მეზობელი სომხეთისაგან, სადაც IV ს. შემდეგ ყველა სამარხი უინვენტაროა (ამ მხრივ სიუნიკი-სივნიეთი განსხვავდება, იქ V ს.-შიც გვხვდება ინვენტარიანი სამარხებში)²², ქართლი ტრადიციული კულტურის ზოგად ელემენტს ინახავს (ანალოგიური სიტუაცია ალბანეთში). V ს.-დან მკვეთრად იზრდება საკინძების (ქინძისთავეები) და ფიბულების (მშვილდსაკინძები) რაოდენობა, ხოლო საყურეებისა (რომელიც IV ს. მრავალადაა)²³ და აბზინდების რიცხვი მკვეთრად მცირდება, VI ს.-სათვის კი არ გვაქვს არც ერთი აბზინდა ან ბალთა, ხოლო საყურე თითო-ოროლაა. ზომ არ აისახა ამაში ქართლის საზოგადოების როგორც გარე პოლიტიკური, ისე შინაგანი სოციალური განვითარების მომენტები. ჯერ ერთი, სასანური აღმინისტრაციის დამყარებამ ალბათ მკვეთრი საზოგადოებრივი რეგლამენტაცია გამოიწვია. გარდა ამისა, სასანურ სახელმწიფოში ყველა არაირანელი (ალბათ, ძირითადად დაბალი ფენები). მონის მდგომარეობაში იმყოფებოდა. ეს კი ისეთი ინსიგნების ტიპის ნივთების, როგორიცაა საყურეები, აბზინდა, ბალთა და ბეჭდები, ამ დროის ქართლში ფართოდ გავრცელებას ხელს შეუშლიდა. მეორე მხრივ, VI ს.-დან ქართლში იმარჯვებს ახალი საზოგადოებრივ-ეკონომიკური წყობა — ფეოდალიზმი²⁴, რამაც, როგორც ჩანს, მოსახლეობის დაბალი ფენების ქონებრივი კრიზისი გამოიწვია. VI ს. სამარხთა მცირეინვენტარიანობის (ან სრულიად უინვენტარობის) მიზეზი შეიძლება იყოს ქრისტი-

²¹ საქ. ისტ. ნარკვევები. ტ. II. გვ. 83.

²² ამ აზრისაა სოუხი არქეოლოგები — პროფ. ბ. არაქელიანი, პროფ. კ. ლავდარიანი, არამ ულანთარიანი და სხვ., რომელთაც თავიანთი მოსაზრებანი პირად საუბარში გავიზიარეს.

²³ მხედველობაში მაქვს განსაკუთრებით საკიდებიანი საყურეები, რომელთა გამოყენების მრავალ ფაქტია დამოუკიდებელი რელიგიური ქანდაკებისა და ლითონის პლასტიკის ძეგლებზე, მონეტებზე, გემმებზე და სხვ. იხ. ნარკვევები. ტ. II. გვ. 230.

²⁴ ს. მ. ა. ნ. შ. ი. ა. ფეოდალური რევოლუცია საქართველოში. თბ., ტ. 1. 1949, გვ. 127.

ანული რელიგიის და ახლად ჩამოყალიბებული ქართული ეკლესიის გააქტიურებას.

ირან-ბიზანტიის შორის 527 წ. დაიწყო ომი. მან ლაზიკაც მოიცვა. 532 წ. დაიღო მუდმივი ზავი²⁸. VI ს. 40-იან წლებში კვლავ გართულდა პოლიტიკური სიტუაცია მათ შორის, განსაკუთრებით სომხეთსა და ლაზიკაში. 541 წ. კვლავ გაჩაღდა დიდი სამხედრო ოპერაციები დას. საქართველოში. ომი პერიოდული შესვენებებით გაგრძელდა 561 წ., როდესაც დაიღო 50-წლიან საზავო ხელშეკრულება. ზავით გათვალისწინებული იყო სავაჭრო ურთიერთობის აღდგენა ნისიბინ-დარას სექტორში²⁹, მაგრამ, როგორც ჩანს, იგი არ ითვალისწინებდა იგივე ღონისძიების გატარებას ამიერკავკასიაში, კერძოდ საქართველოში. თითქმის მთელი VI ს. მანძილზე ბიზანტია-აღმ. საქართველოს სავაჭრო ურთიერთობის ამსახველი მატერიალური მასალა თითქმის არ გაგეანია. ასევე უნდა შესუსტებულიყო ეკონომიკურ-კულტურული ურთიერთობა დაახლოებით 527 წ. შემდეგ აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს შორის. ქართლის სავაჭრო კონტაქტები სასაზღვრო ირანთან მყარი ჩანს (სასაზღვრო ტიპის მინის ჭურჭელი, მონეტები, გემები, ისინი ლიხთ-იმერეთშიც გვხვდება ზოგჯერ — მოღინახეში, წებულდაში). როგორც პროკოპი კესარიელი აღნიშნავდა, იბერიელი ვაჭრები დვინში ხშირად ჩაღიან. დვინი კი მათ, ალბათ, ირანთან აკავშირებდა.

571 წ. აქანყდა გურგენ ერისმთავარი. 576 წლისათვის ბიზანტიელი ისტორიკოსი მენანდრე პროტექტორი მტკვრის ჩრდილოეთით მდებარე ამიერკავკასიის „რომელოთა“ მიწა-წყლად თვლიდა, მაგრამ მალე ბიზანტიამ იბერია და პერსარმენია კვლავ ირანს დაუთმო³⁰. თუმცა ქართლის პოლიტიკურ ძალებს გარკვეული წარმატებისათვის მიუღწევიათ და ერისმთავარი გურგენი თავისი სახელით სკრის მონეტას³¹.

591 წლიდან ქართლი ბიზანტიის გავლენის ქვეშაა. ქართლის ერისმთავართა სახლის წევრებს ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტულები მიუღიათ³². მაგრამ ქართლი ბიზანტიის პოლიტიკური გავლენის ქვეშ დიდხანს არ დარჩენილა. 604 წ. ირანმა თითქმის ყველა აღმ. ხმელთაშუაზღვისპირა ბიზანტიური პროვინცია დაიკავა. ამის შემდეგ, რაღაც ფორმით, ქართლში კვლავ უნდა აღდგენილიყო ირანელთა უპირატესი მდგომარეობა. განსაკუთრებით კი 614 წ. შემდეგ, როცა ხოსრო II-მ ქრისტიანული საეკლესიო კრება მოიწვია, რომელმაც შაჰის ქვეშევრდომ ქრისტიანებს მონოფიზიტობაზე გადასვლა დაუწესა. შემდგომში, 622 წლიდან მდგომარეობა კვლავ იცვლება და ბიზანტიის გაბედული კეისარი პერაკლე კავკასიის გზით ლაშქრობს ირანზე. 627 წ. მან გადამწყვეტ ბრძოლაში სპარსელები დაამარცხა ნინევიასთან, 628 წ. კი მისმა მოკავშირე ხაზარებმა თბილისიც აიღეს³³.

²⁸ История Византии. т. I. 1967, гл. 327, 392.

²⁹ იქვე, გვ. 344.

³⁰ საქ. ისტ. ნარკვევები. ტ. II. გვ. 269.

³¹ გ. დუნდუა. დასახ. ნაშრ., „მაცნე“ № I. გვ. 109.

³² საქ. ისტ. ნარკვევები. ტ. II. გვ. 274. აქ პარაგრაფის ავტორს ა. ბოგვერაძეს უნებლიე შეცდომა გააჩნია, „ქობულ სტეფანოზ სტრატილატი“ არ შეიძლება არსებობდეს. საქმე ისაა, რომ წარწერის — **†ΩΡΩΤΩΝ ΣΕΠΙ**-ს ნაწილის — **ΣΕΠ**, ორმაგად გაშიფვრა — „სტეფანოზადაც“ და „სტრატილატადაც“ შეუძლებელია.

³³ საქ. ისტ. ნარკვევები. ტ. II. გვ. 279—282.

მიუხედავად VI ს. ბოლო—VII ს. დასაწყისში პოლიტიკური სიტუაციების ასეთი ხშირი ცვლისა ხან ირანის და ხან ბიზანტიის სასარგებლოდ. არქეოლოგიური მასალები ქართლის კონტაქტებს მაინც ირანსკენ მიუთითებენ. სამონეტო სისტემა კვლავ სასანურია, მინა, გემები და აბზინდა-ბალთებიც ირანთან ურთიერთობის სასარგებლოდ მეტყველებს. საინტერესოა, რომ თვით „დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლ“ ქართველ ერისმთავართა მონეტები ისევ და ისევ სასანური მონეტების მიბაძვას წარმოადგენენ. ბიზანტიური ნივთები კი ძალზე ცოტა ჩანს. მხოლოდ ჰერაკლეს ლაშქრობის შემდეგ შემოდის ფართოდ ქართლის სამონეტო მიმოქცევაში ბიზანტიური მონეტა. თუმცა, როგორც აღმოჩენები ადასტურებენ, მათ სასანური მონეტები ვერ განუდევნიათ და ხშირად შერეული განძების სახით გვხვდება (მაგ. ერწოში)³⁴. VI ს-ის მწურულიდან ქართლში ჩნდება ჰეინტიანი ფიბულები. მათი პირველი ეგზემპლარები ჩრდილო კავკასიიდან (ალანებიდან?) უნდა შემოსულიყო, მაგრამ მალე აქ იქმნება ადგილობრივი ვარიანტები, რომლებიც პირიქით, ჩრდილო კავკასიაში გააქვთ. ამავე დროს ჩნდება (ტრანსფორმირდება) ჯვრისებრი ფიბულის ახალი ვარიანტი. იგი III ჯგუფის ფიბულებთან ერთად ვრცელდება ალბანეთის მიმართულებით³⁵. ხოლო ჯვრისებრი (I—III—IV) ფიბულები, აშკარად ქართული წარმოშობის, სომხეთსა და ჩრდ. კავკასიაში აღწევენ. ამავე დროს ქართლში კვლავ აღდგება საყურეთა მთელი რიგი ტიპების გამოყენების ტრადიცია. განსაკუთრებით აღსანიშნავია III ჯგუფის II ტიპის II ვ-ის საყურეები. იგი თითქოს ქართლის მოსახლეობის სოციალურ-კულტურულ ზოგ გარდაქმნაზე მიგვითითებს. დაახლოებით ჰერაკლეს ლაშქრობის შემდგომ ხანას ეკუთვნის მძივების, ევენების, ლენულების და ზოგი ტიპის სამაჭურის გამოჩენა, რომლებიც პარალელურ პოულობენ თანადროულ ჩრდილოკავკასიურ ძეგლებზე; როგორც ჩანს, ამ დროს ქართლის კულტურულ-ეკონომიკური (და პოლიტიკური?) კონტაქტები ჩრდ. კავკასიასთან გაიზარდა. დაახლოებით ამავე დროს ემთხვევა ზოგი ტიპის ბიზანტიური აბზინდა-ბალთის გამოჩენა ქართლში. მაგრამ მათი დადასტურება მხოლოდ კულტურულ ფენებში შეგარაუდებინებს, რომ ისინი ბიზანტიელთა დანატოვარი შეიძლება იყოს და ქართველებს არ ეკუთვნოდან.

დაახლოებით ამავე დროს უნდა აღდგენილიყო დას. და აღმ. საქართველოს ერთიანობა. ამის ამსახველი არქეოლოგიური მასალა ჯერჯერობით ცოტაა. აფხაზეთში ჩანს ზოგი აღმოსავლურ ქართული ნივთი: II—II—II ვარიანტისა და I-სებრი ფიბულა, მინის ჭურჭლის ნაწილი, ზოგი ტიპის საყურე. სრულიად „მცხეთური“ ტიპისაა ერმაკოვის ალბომში გამოქვეყნებული კომპლექსი; რომელიც თითქოს სოხუმთანაა აღმოჩენილი (კომპლექსში შედის ტანშეხორკლილი სანელსაცხებლე, მარჯნისთავიანი საკინძები, II—II—I ფიბულა და სხვ.)³⁶.

³⁴ ირ. ჯ ა ლ ა დ ა ნ ი ა. საქართველოსა და სასანიანთა ირანის ურთიერთობა ნუმისმატიკური მასალების მიხედვით V—VII სს. 1971, (ხელნაწერი).

³⁵ ანერბაიჯანული მასალების მინის ჭურჭლის ნაწილი დიდ მსგავსებას პოულობს „მცხეთურთან“.

³⁶ სხვათაშორის, საქართველო რომ ამ დროს ფაქტურად ერთიანია, ჩანს ატენის სიონის ახლადგამოფრული წარწერიდანაც, სადაც ნახსენებია ქართველთა და მეგრელთა ერისთავთ-ერისთავთა უფალი, მამფალი სტეფანოზი. იხ. გ უ რ ა მ ა ბ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი. სტეფანოზ მამფალის ფრესკული წარწერა ატენის სიონში. თბ., 1977, გვ. 36. ამ წარწერამ დაამტკიცა, რომ არ სტყუის „ქართლის ცხოვრება“, როცა არჩილს სრულიად საქართველოს მეფედ იხსენიებს.

VII ს. შუა წლებში სასაზღვრო ირანი არაბების მიერ საბოლოოდ იქნა განადგურებული. 654 წ. არაბები „დაცვის სიგელი“ უმტკიცებენ ქართლის მოსახლეობას³⁷. ამის შემდეგ კარგახანს ცვალებადი პოლიტიკური სიტუაციაა ქართლში, ვიდრე მურვან ყრუს ლაშქრობამდე. ქართველობა სრული დამოუკიდებლობისათვის იბრძვის, მაგრამ არაბები პერიოდულად მთელ საქართველოს ჩემულობენ, ზიზანტიაც არ ფიქრობს პოზიციის დათმობას. VII ს. ბოლოდან განსაკუთრებით აქტიურდება ხაზართა სახაკანოც, რომელიც მთელი VIII ს. მანძილზეც ფრიად „აწუხებს“ არაბებს.

VII ს. შუა წლების მახლობლად უნდა გადავარდნილიყო „მოდინან“ გვიანსასაზღვრო ტიპის ქაშები („პერალდიური ტიპის“ აბზინდა-ბალთები). ამავე დროიდან ჩნდება მარჯნის „ბროწეულებიანი“ საკინძები. შესაძლოა, იგი წარმართობის კონსპირაციული გამოვლინება იყო (ნაყოფიერების ქალღვთაებისა, რომელიც ღვთისმშობლის კულტს „შეეფარა“)³⁸. ასეთი რამ შესაძლებელია იმ დროის რელიგიური სიტუაციის მიხედვითაც. „დაცვის სიგელი“ ისლამის ნებაყოფლობით მიღებას „ქადაგებდა“ ამჟერად და ქრისტიანობას აქტიურად ვერ ებრძოდა (ქრისტიანობის რეაქტია და ანტიისლამური ქადაგება ქართლში მხოლოდ VIII ს. II ნახევრიდან იწყება — საბანისძე და სხვ.). ასეთ სიტუაციას კვლავ უნდა გამოეწვია წარმართულ კულტა ერთგვარი გამოცოცხლება. ამ ხანის სამარხეული ინვენტარი ამის სასარგებლოდ მეტყველებს. კვლავ გვხვდება მის შემადგენლობაში მინის ჭურჭელი (რაოდენობრივად თითქმის მატულობს კიდევაც)³⁹, საკიდი ამულეტები — ეყვანები და ლუნულები და სხვ. ამასთან, გვხვდება „მიცვალებულის ობოლის“ ჩატანების შემთხვევებიც (სასაზღვრო ფული და ლეონ I-ის მონეტების მინაბამები).

არაბულ სამყაროსთან კონტაქტების მიმანიშნებელი ნივთები ამ დროის არქეოლოგიურ მასალაში არ გვხვდება. საკმაოდაა ჩრდ. კავკასიისთან ურთიერთობის ამსახველი მასალა, რომელიც VIII ს. II ნახ. და IX ს.-დან განსაკუთრებით მძლავრობს მთის რეგიონებში⁴⁰, ხოლო ბარში თითქმის წყდება.

³⁷ საქ. ისტ. ნარკვევები. ტ. II. გვ. 286—287.

³⁸ ეს რომ ასეა, ეთნოგრაფიული მასალიდან მტკიცდება. „... იქდა მარიაჲ ოქროს სკამზედა ტოლი ედგა ძოძუელი, თმა ედგა ბროწეული“ — იხ. აგრეთვე გ. ჩ ა ხ ა შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრ. ამავე დროის სამარხებში ხშირადია ნაყოფიერების ქალღვთაებებთან დაკავშირებული, ისეთი სიმბოლური ნიშნის მატარებელი სამკაული, როგორიცაა მტევნებიანი საყურეები (II ქვ.), ლუნულები; შესაძლოა, ამავე აღნიშნავს სამარხებში არცთუ იშვიათად აღმოჩენილი ნიგარა კაური, იგი ძველ ხალხებს ელვას მოაგონებდა და ქალური ნაყოფიერების სიმბოლოდ მიიჩნეოდნენ — იხ. A. C. B a c h n o v. Культы, религии, традиции в Китае. М., 1978, გვ. 47.

³⁹ მინის ჭურჭლის (უმეტესად სანელსაცხებელთა) სამარხში ჩატანება აშკარად ანტიკუტების გადღიწაშობა. ნელსაცხებელს, როგორც ჩანს, მიცვალებულის გასაპატიონებლად ხმარობდნენ (სახარება, მარკოსის 14, 3; 14, 9; 16, 1; ლუკის 23, 56; 24, 1), ხოლო ცარიელ ჭურჭელს თან ატარდნენ (იხ. ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე. ადრეულ შუასაუკუნეთა... გვ. 20), ამიტომაცაა, რომ I—VIII სს. სამარხებში აღმოჩენილი მინის ჭურჭლის აბსოლუტური უმეტესობა სანელსაცხებელეებია და ამ დროს გავრცელებულ სხვა ტიპის მინის ჭურჭელი იშვიათად გვხვდება. ამ მხრივ აღსანიშნავია, რომ VI—VII სს. ქართლში ფართოდ გავრცელებული ფიცებებიანი სასაზღვრო ტიპის ჭურჭელი არც ერთხელ არაა დადასტურებული სამარხეულ ინვენტარის შორის.

⁴⁰ ამის მაგალითია ხევის მასალა, რომელიც VIII—IX სს. მოიცავს. აქ აღუვარდება „სალტო-ვიშები“. აღსანიშნავია შენაქოს არქეოლოგიური მასალის ნაწილის მსგავსება სინქრონულ ჩეჩნურ დაღესტნურ არქეოლოგიურ მონაპოვართან.

თავის მხრივ, ქართული ეკლესია და პოლიტიკური ერთეულები დაყინებით აგრძელებენ ტრადიციულ, მრავალსაუკუნოვან ბრძოლას ჩრდილო კავკასიის მთიანეთის „გაქართველებისათვის“ (თხაბა-ერი და სხვა ძეგლები მეტყველებენ ამ ფაქტზე).

ქართლის სამაროვნების არქეოლოგიური მასალა მკვეთრად კლებულობს VIII ს. შუა ხანებიდან. როგორც ჩანს ამ დროისათვის ორთოდოქსალური ქრისტიანობის შეტევა საგრძნობი გახდა, მან ბრძოლა გამოუცხადა როგორც ისლამს, ისე წარმართობის გადმონაშთებს⁴¹. VIII ს. ბოლოდან კი საქართველოში ახალ კულტურულ-ეკონომიკურ საფუძვლებზე ყალიბდებიან ახალი პოლიტიკური გაერთიანებები და, ფაქტიურად, შუაფეოდალური ხანა (I ფაზა?) იწყება⁴².

ასეთია, ზოგადად, ჩემი კვლევის შედეგები განხილულ ისტორიულ მოვლენათა ფონზე. როგორც ჩანს, იგი მრავალ საინტერესო საკითხს უკავშირდება, რომლის წარმოჩენა ამჟერად მე მხოლოდ ნაწილობრივ შეეძელი.

⁴¹ VIII—X სს. აღინიშნა ეროვნული სულისკვეთების მძლავრი აღმავლობა. „როგორც აკად. კ. კეკელიძე აღნიშნავს, ამ დროისათვის მძლავრად იფეთქა საქართველოში ეროვნულმა სულისკვეთებამ, ფრთები შეისხა ეროვნულმა თვითშეგნებამ“ — გ. აბრამიშვილი დავით გარეჯელის ციკლი ქართულ კედლის მხატვრობაში. თბ, 1972, გვ. 78.

⁴² ლ. კილაშვილი. ქალაქები ფეოდალურ საქართველოში. II. თბ; 1970, გვ. 14, 84, 169 და სხვ.

МАТЕРИАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА РАННЕСРЕДНЕВЕКОВОЙ ГРУЗИИ (Вопросы археологической хронологии по данным украшений)

Резюме

В монографии подробно рассматриваются украшения IV—IX вв.: фибулы, поясные наборы, серьги, браслеты, амулеты-обереги, булавки и др., обнаруженные главным образом при раскопках ранне-средневековых памятников Восточной Грузии (Мцхета, Урбиниси, Рустави и др.).

Первым делом мы ставим своей целью выработать новую классификацию и установить хронологическую последовательность бытования тех видов украшений, которые составляют превосходящую часть раннесредневековых погребальных комплексов. Особым обилием и разнообразием отличаются фибулы.

Фибулы Восточной Грузии подразделяются на шесть групп: I — фибулы с подвижным приемником (табл. VI, VIII, XVII), II — фибулы с зазлком на конце сплошного пластинчатого приемника (табл. XIX), III — фибулы со сплошным приемником (табл. XXIII), IV — Т-образные фибулы (табл. XXIV — 1, 7, 15, 17, 26, 28), V — зооморфные фибулы (табл. XIII—22, IX—2, XV—2), VI — фибулы с эмалью (табл. I—11, 12, 17).

В 1-ой группе выделяется I серия одночленных подвижных фибул с верхней тетливой (табл. V—1—9). Обломки двух таких фибул были обнаружены в Урбиниси в некрополе I—III вв. (погребение № 267, табл. 1—1—9). По генетическим признакам они аналогичны фибулам из Чхороцку (табл. VI—1—5) и, по всей вероятности, попали в Урбиниси из Западной Грузии. Это пока единственный факт находки ранних фибул подвижного типа в Картли.

Во II серии I группы объединены двучленные пружинные фибулы с подвижным приемником, среди них в I варианте выделяются фибулы с равномерно изогнутой спинкой (табл. V — 10—36). Фибулы этого варианта обнаружены в Самтаврском, Карсисхевском, Урбинском, Стырфазском и Сохтийском могильниках. В большинстве случаев они хорошо датируются IV веком, а иногда отдельные экземпляры с ясными признаками деградации встречаются и в комплексах начала V века.

II вариант II серии представлен такими же фибулами, но с прогнутой спинкой на месте завязки — т. н. прогнутые подвижные фибулы (табл. VIII—1—23). Ареал их находок: Самтавро, Урбиниси, Мартазисхеви, Стырфаз. В большом количестве фибулы этого варианта обнаружены в Модишахе (этот памятник находится за Сурамским хребтом, в

восточной окраине Западной Грузии, но по характеру инвентаря тяготеет к Картли). Прогнутые подвязные фибулы в перечисленных комплексах хорошо датируются V веком (возможно, концом IV века).

В III серию I группы включены «крестообразные фибулы». В I вариант мы включаем крестообразные пружинные фибулы с равномерно изогнутой, в сечении круглой, полукруглой или квадратной спинкой (табл. XVII—1—6, 10, 16, 17). Эти фибулы зафиксированы в Самтаврских погребениях, в Модинахе, в Нокалакеви и в Цебельде.

II вариант — крестообразные фибулы с расширенной плоской, а иногда прямоугольной спинкой (табл. XVII — 9, 11, 18, 19, 21—28).

Вариант II А — фибулы с треугольной ажурной спинкой. Вариант II В — с треугольной плоской спинкой. Вариант II В—с треугольной плоской спинкой.

Фибулы I группы III серии II варианта известны были в Самтавро. Недавно же они были найдены в Нокалакеви и в Цебельде (Зап. Грузия), датируются V веком, может быть, в некоторых случаях переходят в VI в.

Фибулы этой же серии IIС варианта характеризуются дополнительными пружинами на оси (табл. XVIII — 36, 37, 43, 44, 47). Они датируются в основном началом VI—V в. и встречаются в Самтавро и Сартичала (есть в Бичвинте?).

Фибулы III серии III варианта имеют равномерно изогнутую в основном плоскую в сечении спинку. Они шарнирные (табл. XIV—II, XVIII—25, 28, 31, 33, 38, 40, 41). Ареал: Самтавро, Когото, Гурджаани, Модинахе, дата VI в. Встречаются и в Мингечауре.

I группа III серии IV варианта — крестовидные, прогнутые шарнирные фибулы (табл. XVII — 46, 48—61). Характерная особенность — прогнутость спинки на месте прикрепления «завязки». Самый многочисленный вариант. Дата: VII — первая половина VIII века. Ареал: Мцхета, Урбиси, Качрети, Санта (Триалети).

Встречается и вне Грузии: Мингечаур, Хинислы (Азербайджан), Бежта, Гоноб (Дагестан), Чми (Сев. Осетия), Харачой (Чечня), два экземпляра в Двине (Армения).

Думается, что древнейшие экземпляры I группы III серии (крестообразные фибулы) распространились в Восточную Грузию из Западной. До начала VI века как в Западной, так и в Восточной Грузии замечаются общие тенденции развития всех крестообразных фибул. Но примерно с начала VI века в Западной Грузии складываются особые варианты крестообразных фибул. По-видимому, с восточногрузинским ареалом распространения крестообразных фибул следует связывать азербайджанские и северокавказские (можно утверждать даже, что двинские экземпляры являются импортом из Мцхета).

Учитываяgenesis и распространение крестообразных фибул, в основном совпадающие с территорией Грузии, можно заключить, что крестообразные фибулы, по всей видимости, являются специфически грузинским (в широком культурно-историческом понимании) продуктом.

I группа IV серии — фибулы с подвязным приемником и очень расширенной спинкой, в виде овала, диска или квадрата. Эти расширения иногда ажурные, в виде креста и «цветка», «солнца» или просто «сетки». Встречаются шарнирные и пружинные (табл. XVII—1, 13, 17; IX—29, X—2, XI—26, 27, XII — 12 — 15, II — 2). Ареал: Мцхета—Самтавро, Урбниси, Модинахе. Дата: вторая половина IV—V вв.

Группа II — фибулы с завитком на конце сплошного приемника (табл. XIX).

I серия — пружинные. Ареал: Мцхета, Урбниси, Сартчала, Стырфазский могильник. Дата: конец VI — начало VII в. (на Стырфазском могильнике погр. № 8—1955 г. в комплексе V в.)—табл. XIX—1—7. Эти фибулы, по всей вероятности, в Восточную Грузию поступают с Северного Кавказа. Но вскоре в Картли начинается производство местных шарнирных фибул этой же группы. Их мы объединяем во II серии II группы. Экземпляры этой серии отличаются друг от друга некоторыми деталями: фасетчатой дужкой или шариками на концах оси шарнира (этим они напоминают Т-образные фибулы — табл. XIX—8—33).

Ареал: Мцхета (Самтавро, Армазисхеви), Урбниси, Млаше (Душетский район), Эрцо, Рустави, Болниси, Сартчала, Казбеги, Бетанна, Нахширгора. Единичные находки имеются в Абхазии. Дата: VII — начало VIII в.

Позднейшие варианты (III вариант II серии, II группы) фибул с завитком отличаются от I варианта характерным профилем: у них высокая точка дужки расположена в передней части корпуса (ближе к ножке — табл. XIX—41). Эта черта характерна для северокавказских фибул, в частности для фибул «салтовского времени». По нашим наблюдениям, фибулы этого варианта в Картли проникли через Кавказский хребет в VIII—IX вв. Ареал находок в Восточной Грузии: Казбеги, Джута (Хеви), Рустави (в погребальных комплексах низменной Картли они не встречаются).

III серия — отличается характерным признаком: брусом в завитке с шишечками на торцах (табл. XIX — 34—40). Усложненный тип этих фибул украшен биконическими шишечками на концах шарнирной оси и на ножке (табл. XIX—42). Встречаются пружинные и шарнирные. Дата простых (I вариант) — VII в., более усложненных (II вариант) — VIII—IX вв. Ареал: Мцхета, Нахширгора, Стырфаз, Шенако. Последний объединяется с Дагестанскими и Чеченскими аналогичными фибулами.

Группа III. Фибулы со сплошным приемником. I серия I вариант с треугольной ножкой, пружинные (табл. XXIII — 1—2). Ареал: Самтавро, Стырфаз. Дата: V в. (может быть, конец IV в.). II вариант — шарнирные (табл. XXIII — 3—5, 6—11, 16—19). Найдены в Самтавро (Аналогичные имеются в Мингечауре). Дата: VI в. — первая половина VIII в.

II серия I вариант — с четырехугольной ножкой, пружинные (табл. XXIII—6, 23). Ареал: Самтавро, Сартичала. Дата: V в.

II вариант — шарнирные (табл. XXIII — 7, 12—15, 20—22). Ареал: Самтавро. Дата: VI в. — первая половина VIII в. По всей вероятности, пружинные варианты фибул III группы генетически связываются с 17-ой группой фибул, выделенной А. К. Амброзом (Двучленные «воинские фибулы») и в Картли появляются из Северного Кавказа. Но скоро в Мцхета создаются своеобразные экземпляры.

Группа IV. Т-образные фибулы, имеют сплошной приемник и горизонтально-плоскую ножку, а на концах шарнирной оси три шарика. Общая форма — сверху напоминает букву Т (табл. XXIV — 1, 7, 15, 17, 26, 28). Ранние их варианты появляются в позднеримское время (такая фибула обнаружена на городище Бичвинта). Но в Восточной Грузии в комплексах IV—VI вв. они не встречаются. Сформировавшись на Северном Кавказе и проникнув оттуда в VII в. в Картли, они здесь вряд ли доживают до начала VIII в.

Группа V. Зооморфные фибулы (табл. X—2, XIII—22, XV—2). В Самтаврском могильнике обнаружены единичные, но очень интересные фибулы, которые указывают на культурную связь Иберии (Картли) с Центрально- и Восточноевропейским миром. Например, «Цикада» в комплексе IV—V вв. Такие «Цикады» распространены в IV—VI вв. на Дунае и в комплекса Северного Причерноморья (табл. XIII—22).

Плоская фибула, изображающая павлина в профиле (табл. IX—2), найдена в комплексе с крестообразной фибулой I группы III серии I варианта, дата: вторая половина IV — первая половина V в. Такие же фибулы с эмалью известны в Галлии, начиная с позднеримского времени и, инкрустированные же вставками цветного стекла, — в период эпохи великого переселения народов. Подобная же фибула, обнаруженная в Цебельде (Западная Грузия), датируется VII в. н. э.

В Самтаврском погребении № 104 (№ 39) обнаружена птицеобразная фибула (голубь?) с раскрытыми крыльями (табл. XV—2). Прямых аналогий этой фибуле мы пока не имеем. Дата: в комплексе VI в.

Группа VI. Фибулы с эмалью. Ромбообразные обнаружены в Мцхета и Кикети (табл. I—11, 12), дата — II—III вв. Дисковидная из Стырфазского могильника. II—III вв. (табл. I—13). Гипокамп из Схота — II—III в.

ПРЯЖКИ И БЛЯХИ

Эти предметы довольно широко распространены в I—IV вв. и являются обязательным компонентом «воинских погребений», например, погребения «питнахшей» из Армазисхеви, погребения знатных воинов из Урбниси и Дигоми. Их общей особенностью являются продолговатые основания, простые рамки и короткий язычок (табл. XXV—1, 6, 12, 16,

19, 24, 25, 28, 31 и др.). В вышеуказанных воинских погребениях, как правило, засвидетельствованы двучастные бляшки из конской узды (иногда золотые). Эти предметы имеют много аналогий как в соседних, так и в отдаленных областях Кавказа и Восточной Европы.

Со второй половины IV века в формах пряжек наблюдаются некоторые изменения. Вместе с тем в погребениях конца IV—V вв. резко сокращается количество поясного инвентаря, а в комплексах по большей части VI в. — отсутствует.

Приблизительно с конца VI в. в Восточной Грузии появляются так называемые «геральдические» поясные наборы (табл. XXXII—1—76, XXXIII—1—6), которые доживают в Картли до начала второй половины VII в. Этот тип пояса генетически связан с восточноевропейскими и Сасанидскими поясами того же времени. По всей видимости, их появление в Картли вызвано сасанидским влиянием. В это время Иберия (Картли) терпела культурное политическое влияние Ирана, а такие пояса являлись символом власти, который указывал на дифференциацию общества, т. е. эти пояса могли носить только должностные лица или воины.

Думается, что факт появления «геральдических поясов» в Картли под влиянием позднесасанидского Ирана подтверждается и данными рельефной скульптуры раннесредневековой Грузии и Ирана (рельефы Джвары, Катаула, Таки-Бустана).

Ареал находок геральдических поясов: Мухета (Самтавро, Армазисхеви), Урбиниси, Бербуки, Санта, Рустави, Ксанское ущелье, Атени, Казбеги, Дзвели Гавази, Эрцо.

Второй половиной VII века и VIII веком датируются единичные экземпляры пряжек — двучастные пряжки с подковообразной рамкой, фестончатые одночленные пряжки и др. (табл. XXXIII — 19, XXXIV — 1, 7, 36).

Костяные пряжки, зафиксированные в культурных слоях городища Урбиниси, имеются среди тюркских древностей Восточной Европы и Сибири, времени Великого Переселения народов (табл. XXXIII—25, 26).

На территории исторической Картли засвидетельствовано несколько экземпляров деталей византийского пояса (табл. XXXIII—15—18). Интересно, что они (как и костяные пряжки) в погребальных комплексах не встречаются. Ареал: Ацкури, Рустави, Урбиниси. Дата: вторая четверть VII и начало VIII в.

СЕРЬГИ

Группа I. Одночленные, тип I, вариант А, массивные (табл. XVII—16), в виде утолщенного посередине кольца, круглого в сечении, со сходящимися концами.

Ареал: Мухета, Эрцо, Стырфаз, Модинахе. Дата: конец IV—V в. По всей вероятности, они завезены с южнорусских степей после проникновения туда гуннских племен. На соприкосновение с гуннами ука-

зывают (помимо письменных источников), по нашему мнению, и находки костяных накладок, «сложносоставного лука» в одном из погребений Когото (Кахети).

Серьги варианта В (табл. XXIII—37) того же типа, что и А, но асимметричные и с меньшим утолщением средней части. А вариант С отличается в сечении ромбовидностью и зубчатым ребром; дата — VI—VII вв.

Группа II, тип II. На кольцо с разомкнутыми концами и с припаянной пирамидкой шариком и бусиной. Подобные серьги известны еще с древнейших времен (середина II тысячелетия до н. э.), встречаются они и в античную эпоху, в погребениях же IV—VI вв. они исчезают и вновь появляются лишь в VII в. (доживают до середины VIII в. — табл. XXVII — 27, 34, XXXI — 29, XIII—28, XXVIII—17, XXIX—10—11, 14).

Серьги III группы — двухчастные, на большое разомкнутое кольцо наушника припаяно маленькое кольцо, на котором свободно висит стержень с бусами. Тип I, вариант А (табл. V—10) — разомкнутая часть кольца обращена в боковую сторону и к нему подвешен стержень с бусами. Бусы цилиндрические, с обеих сторон заключены в розетки. Множество таких серег найдено в Армазисхеви в некрополе «пятихшей». Они известны и в Самтавро, Модинахе, Урбинси, Сохта (обломки) во всех случаях они хорошо датируются IV в.

Тип I, вариант С (табл. IX—18) — стержень с бусами посредством петлеобразного конца надет на разомкнутое кольцо и с обеих сторон закреплен маленькими колечками. Найдены в Самтавро и Карсисхеви, дата — V в.

Тип II, вариант А (табл. XXXVIII — 99). Разомкнутое сбоку кольцо уплощено в нижней части и имеет два или три выступа с дырочками для подвесок.

Ареал: Самтавро, Каспи, Амбролаури. Встречаются их варианты (В) с двумя дырочками (Цебельда, Нахширгора), дата — VI—VII вв.

Группа III, тип II, большо разомкнутое кольцо, на одном конце которого прикреплены колечки для подвески. Подвеска представляет собой длинный стержень, на который напизаны бусы (табл. XXXVIII—27, 37, XXXVII — 25, 27).

Ареал: Самтавро, Нахширгора, Гурджаани, дата — VII — начало VIII в.

Надо заметить, что серьги как в количественном, так и в типологическом отношении неравномерно распределяются по периодам. В IV веке их много, в V—VI веках количество их уменьшается и вновь увеличивается в VII веке.

Серьги II группы I типа варианта А имеют аналоги в Восточно-римских провинциях, в частности в Сирии.

АМУЛЕТЫ-ОБЕРЕГИ

Среди амулетов-оберегов выделяются лунницы, бубенчики, колокольчики и др.

Лунницы известны еще в античных комплексах, но в погребениях IV—VI вв. они не были засвидетельствованы. Эти вещи вновь появляются в погребениях со второй половины VII в. и доживают до середины VIII в. (табл. X—1—3, XIII—39, 40). Примерно тем же временем датируются бубенчики с прорезью на нижней части (табл. X—1, 2, XIII—33, 54). Особенно часто они встречаются при захоронении детей.

В Самтаврском могильнике в погребении № 808 обнаружен т. н. «солнечный» амулет (табл. XXXVII—56). По аналогиям из Северного Кавказа этот предмет датируется концом VII в. и VIII в.

БРАСЛЕТЫ

I группа I тип (табл. XXXVIII—38). Браслеты из круглого в сечении прута, разомкнутые концы которого уплощены и на каждом изображении звериной морды (лев?). Ареал: Самтавро (Мцхета), Гурджаани, есть и в Бичвинте (аналогичные браслеты известны нам в пашковском могильнике). Они встречаются как в погребениях IV—V вв., так и в комплексах VI—VII вв.

В Самтавро и в других могильниках Восточной Грузии найдены единичные экземпляры браслетов, головки которых украшены стилизованными изображениями разных зверей (медведя, джейрапа и т. д.).

Очень интересны находки в раннесредневековых комплексах браслетов со спиралевидной обмоткой. Такие браслеты хорошо известны в античную эпоху как в Грузии, так и за ее пределами и являются в раннесредневековых погребениях как бы реминисценциями античности. Ареал: Самтавро, Нахширгора, Дзвелди Анага. Дата: комплексы IV и VII веков (табл. III — 22).

Группа III — браслеты из толстого прута с обрубленными концами и расширенной средней частью (табл. XXXVI — 24, XXXVII—19, 20, XXXVIII—36). Ареал: Мцхета, Гурджаани, Кизики? (Сигнахский музей). Дата: VII век. Вне Грузии они встречаются в Дагестане, Северной Осетии, в Азербайджане и доживают до IX в. Аналогичный браслет имеется в Перещепинском кладе (на это указал М. Ивашенко). Так как они для южнорусских степей не характерны, можно полагать, что вывозились они из Кавказа. Интересно то, что перещепинские перстни также имеют аналогию в грузинских материалах.

Очень характерны для погребений VII и первой половины VIII в. разомкнутые браслеты из тонкого прута, имеющие на концах шишечки или крючки. Они включены в V группу (табл. XXX—12, 13, XXXI — 13, 24, XXXVII—53).

БУЛАВКИ

Этот вид украшений характерен в основном только для грузинской средневековой культуры. По утверждению большинства исследователей, булавки с бусиными головками (стекло, камень и др.) в археологических комплексах Картли появляются с IV века. Мы же, после анализа

комплексного сопоставления разных вещей: серег, фибул и керамики пришли к заключению, что в комплексах IV века эти булавки отсутствуют, и появляются лишь с V века.

Особое внимание привлекают булавки, головки которых украшены кораллами в виде цветков (или плодов) граната (табл. XXII, XXXV, XXXIX и т. д.). Еще Б. А. Куфтин отметил, что они являются «...символами многосемянного плодородия»¹. Этот древнейший символ в виде булавок употребляли еще в архаической Греции. Подвески в виде граната и изображением этого плода известны в древнем Иране, Финикии, в Элладе и других странах. Украшения в виде граната в Грузии появляются уже с раннеантичного времени (бляха из Вани и др.).

Примечательно, что по грузинским этнографическим материалам, гранат (плод и дерево) играет важную роль в народных праздниках языческого характера (новогодний и др. ритуалы).

По всей вероятности, плод граната олицетворял женское начало, женское плодородие. Недаром в некоторых заклинаниях гранатовый плод связывается с богоматерью. Думается, что образ богоматери, часто вообще прикрывает дохристианское женское божество. Например, божество типа иранской Апахиты. Сопоставление материалов показывает, что рассматриваемые булавки датируются не ранее VII в., а точнее со второй половины VII в. до второй половины VIII в.² По-видимому, в этот период старые языческие культы продолжают существовать и как будто испытывают даже некоторое возрождение под видом христианских святых. Религиозная и политическая ситуация второй половины VII в. и первой половины VIII в. способствовала этому.

Активизация язычества отражается и на других предметах: имеются в виду амулеты-обереги (лунницы, бубенчики, фигурки животных, обол Хирона и др.). На это же указывают и некоторые виды серег (напр. I группы II типа). Они должны быть осмыслены как символ луны и многосемянного плодородия. Интересно отметить, что картлийским (городским) раннефеодальным могильникам особенно свойственно обилие стеклянных бальзамариев, которые доживают здесь до середины VIII в. Этот факт, безусловно, является пережитком античности и «язычества». Примечательно и то, что могильники IV—VIII веков еще не расположены около христианских церквей³ — хоронить в это время продолжают еще на традиционных языческих (фамильных?) могильниках, возникших иногда в позднебронзовую эпоху⁴.

¹ Куфтин Б. А. Археологические раскопки в Триалети. Тб., 1941, с. 22.

² Небезинтересно, что изображения в виде граната появляются на согдийской керамике и в архитектурном орнаменте Грузии и Армении именно с этого же периода (вторая половина VII в.).

³ См. Рамисвили Р. Сюни. Тб., 1970, с. 132—133 (на грузинском языке).

⁴ Конечно, это не означает, что христианство в Грузии не имело широкого распространения. Вышеуказанное свидетельствует о сложности процесса религиозных перемен в Грузии.

Перстни — рассматриваются только некоторые типы, особо характерные для раннесредневекового времени.

Перстни с шишечками — круглая в сечении шинка, на расплюснутые концы которой напаяна плоскодонная жуковина. С двух сторон жуковины к шинке припаяны 2 или 4 шарика. Дата: вторая половина III—IV в. (встречаются и в комплексах VI в.). Варианты, у которых жуковины вставлены между концами шинки, в большом количестве бытуют в погребениях конца VI и VII в. Жуковины их различаются формами: цилиндрической⁵, чашкообразной и в виде усеченного конуса (табл. XVI—6, XIII—13, X—24).

Типичными для погребений VII в. являются перстни с ромбовидным щитком, украшенным зернью.

Со второй четверти (?) VII в. в погребениях Самтавро (и др. могильников) довольно часто встречаются стеклянные перстни, отлитые из голубого, синего или желтоватого стекла. Примерно аналогичные по форме перстни из черного стекла из раскопок Орбети, Рустави, Самтавро, Каспи, Жинвали (табл. XXXVIII — 31, 33, 41, 54). Их обычно датировали VIII—IX вв., но мы склонны отнести их появление к VII в. (второй половине?).

Бусы — IV—VI вв. В могильниках этого времени в большом количестве встречаются агатовые (гидеровые) бусы с усеченными ребрами и 14 гранями с «буравом» (таб. IV—26, IX—14A, XV—18, XXIII—35). Среди стеклянных бус выделяются массивные черные или непрозрачные, пикустированные белым, красным или желтоватым стеклом (табл. II—14, 18, 20, 14—18, 20, XIV—36). Аналогичные бусы обнаружены в Крыму, на Северном Кавказе и в Западной Грузии. Может быть, они являются импортом из Византии. Редки, но все же примечательны и 14-гранные сердоликовые бусы. Они имеют уплощенные пропорции и сделаны из розоватого сердолика. Аналогии: Западная Грузия (Накалакеви, Цебельда).

Бусы VII—VIII вв. Для этого времени характерны плоские бусы из лазурита или синего стекла с тремя отверстиями (табл. XXIII — 10, XXXIV—13).

В этот же период встречаются продолговатые ребристые бусы из сердолика. Особенно часто встречаются каплеобразные стеклянные бусы с отверстием в узкой части (табл. X—27, XI—38, XIII—43). Они в основном характерны для комплексов второй половины VII в. и первой половины VIII в.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Рассмотренный материал явственно показывает, что материальная и духовная культура раннесредневековой Картли (Иберия) во многом была традиционна. Вместе с тем в IV—V вв. погребальный

⁵ Аналогичны им некоторые перстни из персепинского кладя.

инвентарь количественно уменьшается. Примерно 1/3 погребений этого времени безинвентарная. Поза и ориентация захороненных в большинстве случаев христианские. В этом можно усмотреть сильную христианизацию картлийского общества.

По рассмотренным же материалам намечается некоторое усиление связей с северными соседями и Сасанидским Ираном. О тесных связях и тенденции культурной интеграции с Западной Грузией говорит обилие однотипных фибул, булавок, перстней, стекла и др.

Таковы некоторые итоги проведенной нами работы. Думается, что накопление нового материала позволит уточнить высказанные нами заключения.

შემოკლებათა სია . — СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ

აქსესორი	— არქეოლოგიური კვლევა-ძიება საქართველოს სსრ ახალშენებლობებზე
მსპ	— მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის
მსპ	— მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის
მსპი	— მასალები საქართველოს მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის
სსშ	— მუზ. მოამბე—ს. ჯანაშიას სახელობის საქ. სახ. მუზეუმის მოამბე
ფსა	— ფეოდალური საქართველოს არქეოლოგიის ძეგლები
ВДИ — Вестник древней истории	
ВИ — Вопросы истории	
ИАК — Известия Императорской Археологической комиссии	
ИФЖ — Историко-филологический журнал.	
Изв. ЮОНИИ — Известия Юго-Осетинского научно-исследовательского института.	
КС — Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях института археологии АН СССР.	
КСИМК — Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры	
МАД — Материалы по археологии Дагестана.	
МАДИСО — Материалы по археологии и древней истории Северной Осетии	
МАР — Материалы по археологии России.	
МАИА — Материалы по археологии и искусству Абхазии	
МИА — Материалы и исследования по археологии СССР	
МКА — Материальная культура Азербайджана.	
Нумиз. и Эпигр. — Нумизматика и эпиграфика.	
СА — Советская археология.	
САИ — Свод археологических источников	
ТГЭ — Труды Государственного Эрмитажа	
ТКЭ — Труды кахетинской экспедиции.	

ტაბულები ალფაბეტიკურად

- ტაბ. I. 1—10. ურბნისი, სამარხი № 267 — II ს.
11. შინანჭრიათი ფიბულა კიკელიდან—II—III სს. 12. შინანჭრიათი ფიბულა მცხეთიდან—II—III სს. 13. ავცისა სტეფანწმინდიდან—I ს. I ნახ. 14. რკალისებრი ფიბულები აწყურთან, სტირფაზიდან, ახალგორიდან, სოხიდან—I—V სს. 15—18. სტირფაზი, სამარხი № 23 — II—III სს.
- ტაბ. II. 1 — 10 ურბნისი, ხის სარკოფაგი № 25 — IV ს. 11—21. ხის სარკოფაგი № 38—IV ს.
- ტაბ. III. 1—5. სამთავრო, ქვს. № 403 (40 N)— V ს. დასაწყისი; 6—20. ქვს. № 303 (39 N)— V ს. I ნახ; 21—28. ქვს. № 243 (39 N) IV ს. 32—39. სამარხი ამბროლაურიდან—VI ს. დას.
- ტაბ. IV. —1—8. სამთავრო, ქვს. № 24 (39 N) — IV ს. II ნახ. 9—20. ქვს. № 28 (39 N) — IV ს. II ნახ. 21—26. ქვს. № 519 (40 N) — IV ს. 27—34, ქვს. № 343 (41 N) — IV ს.
- ტაბ. V. 1—3. სამთავრო, ქვს. № 731 (48 წ.)— IV ს. I ნახ. 4—7. ქვს. № 322 (39 N) — IV ს. ქვს. № 5 (38 N) — IV ს; 14—21. ქვს. № 92 (38 N) — IV ს; 32—34. ქვს. № 40. (38 N)—IV ს. I ნახ. 22—27. სტირფაზი, სამარხი № 41—IV ს; 28—31. სტირფაზი, სამარხი № 62—IV ს.
- ტაბ. VI. 1—5. ჩხოროწყუ — II ს; 6. ურბნისი — II ს., 7. გუბელა — III ს., 8. კლდეითი — II—III სს. 9. ურეკი — III—IV სს. მიწა; 10. ა. აბიძარაბუ — III—IV სს. მიწა; 10. —11. ჭაბუკი — IV ს; 13, 16, 19, 21, 23, 25 — 28, 30, 31, 33—36. მცხეთა — სამთავრო — IV ს; 24. სამთავრო — V ს. I ნახ. 14—15. ურბნისი — IV ს. 12, 17, 18—22, 32. სტირფაზი — IV ს. 29. სოხი — IV ს. 31. მოღინაზე — IV—V სს. მიწა.
- ტაბ. VII. 1—8. სამთავრო, ქვს. № 726 (48 წ.) — V ს. 9—11. ქვს. № 462 (40 N) — V ს. 18—19. ქვს. 24 (39 N) — V ს. 12—17. მოღინაზე, სამარხი № 36 — V ს.
- ტაბ. VIII. 1, 2, 8, 12, 17, 18, 21. მცხეთა-სამთავრო IV ს. მიწურული — V ს. 13. ურბნისი — V ს; 14. კარსნისხევი — IV—V სს. მიწა; 3—7, 15, 16. მოღინაზე — V ს. 19, 20, 22—25. ჭაბუკი — V ს. 26—30. მოღინაზე, 31. ურბნისი, 32. სამთავრო — V ს. II ნახ.— VI ს.
- ტაბ. IX. 1—5. სამთავრო, ქვს. № 578 (46 წ.) — IV ს. II ნახ. — VI ს. I ნახ; 20—27. ქვს. № 265 (39 N) — IV ს. II ნახ.— V ს. I ნახ. 6—13. ქვს. № 119 (39 N) — IV ს. II ნახ; 28—30. ქვს. № 314 (39 N), — IV ს. II ნახ., V ს. I ნახ. 14—19. ქვს. № 532 (40 N) — V ს. I ნახ.
- ტაბ. X. 1—9. სამთავრო, ქვს. № 174 (38 N) — V ს. (I ნახ.?) ; 10—19. ქვს. № 234 (39 N), V ს; 20—21, ქვს. № 13 (38 N), V ს; 26—34. ქვს. № 234 (38 N)—V ს. 22—25. ქვს. № 317 (39 N)—V ს.
- ტაბ. XI. 1—5. სამთავრო, ქვს. № 220 (39 N) V ს. 6—15. ქვს. № 566 (46 წ.) — V — VI სს. მიწა. 16—18. ქვს. № 603 (46 წ.)—VI ს. I ნახ. 19—20. ქვს. № 246 (39 N)—V ს; 21—25. ქვს. № 7 (38 N) — V ს. 26—35. ქვს. № 129 (39 N) — V ს. I ნახ. 36—39. ქვს. № 132 (39 N) — V ს. I ნახ.
- ტაბ. XII. 1—2. სამთავრო ქვს. № 94 (39 N) — V ს; 4—5. ქვს. № 564 (46 წ.) — IV ს. II ნახ. — V ს. I ნახ. 6—10. ქვს. № 182 (38 N) — V ს. I ნახ. 12—14. ქვს. № 169 (39 N) IV ს. II ნახ. — V ს. I ნახ. 3 — მარტაშისხევი — IV—V სს. მიწა; 11. მოღინაზე — V ს. I ნახ; 15—22. მოღინაზე — № 3 სამარხი (1968) — IV ს.
- ტაბ. XIII. 1—12. სამთავრო, ქვს. № 153 (39 N)—V ს. I ნახ. 14—15. ქვს. № 557 (46 წ.) — IV ს. II ნახ. — V ს. I ნახ.; 17—21. ქვს. № 522 (46 წ.) — IV ს. II ნახ. — V ს. I ნახ. 22—25. ქვს. № 165 (39 N) — IV ს. II ნახ. — V ს. I ნახ; 16. განთიადი (გაგრა) — V ს.

- ტბ. XIV. 1—3. ყოლოთ. სამარხი № 26 — VI ს; 11—12. გურჯაანის სამარხი — VI ს. მიწურული; 4—10. სამთავრო, ქვს. № 140 (39 N) — VI ს; 13—17. ქვს. № 486 (40 N) — VI—VII სს. მიწა; 18—23. ქვს. № 476 (40 N) — VI—VII სს. მიწა; 24—26. ქვს. № 508 (40 N) — V—VI სს. მიწა (ა6 VI ს. დასაწყისი); 27—41. ქვს. № 163 (38 N) — V ს. I ნახ.
- ტბ. XV. 1—8. სამთავრო, ქვს. № 101 (39 N) — VI ს. 9—13. ქვს. № 655 (47 წ.) — VI ს. (I ნახ.); 11—17. ქვს. № 427 (40 N) — VI ს. (I ნახ.).
- ტბ. XVI. 1—7. სამთავრო, ქვს. № 660 (47 წ.) — VI—VII სს. მიწა; 8—18. ქვს. № 446 (40 N) — VII ს. დასაწყისი; 19—25. ქვს. № 375 (39 N) — VII ს. I ნახ; 26—32. ქვს. № 612 (46 წ.) — VI—VII სს. მიწა; 33—36. ქვს. № 443 (40 N) — VII ს. I ნახ; 37—42. ქვს. № 85 (38 N) — VI—VII სს. მიწა.
- ტბ. XVII. 1—8, 10. სამთავრო; 16. მოღინახე — IV ს. II ნახ. — V ს. I ნახ. 9, 11, 15, 17—24, 29, 30, 32, 34, 35. სამთავრო; 17, 41, 42. მოღინახე — V ს. დასაწყისი. 25. ყოლოთ; 26—28, 31?, 33, 38, 40, 45, სამთავრო — VI ს; 36 37, 43. სამთავრო; 44. ყაზბეგი (?); სართიქალა (? — V ს. მიწურული — VII ს. დასაწყისი; 46, 48—61 — VII ს. — VIII ს. I ნახ.
- ტბ. XVIII. 1—5. სამთავრო, ქვს. № 767 (57 წ.) — VI ს. მიწურული; 6—10. ქვს. № 116 (38 N) — VII ს. მიწურული; 11—15. ქვს. № 38 (38 N) — VI ს. II ნახ; 16—38. ქვს. № 713 (48 წ.) — VII ს. II ნახ; 39—46. ქვს. № 66 (38 N) — VII ს. II ნახ; 47 — 51. ქვს. № 224 (38 N) — VII ს.; 52—53. ქვს. № 820 (58 წ.) — VII ს;
- ტბ. XIX. 4. სტირფაზი — V ს.; 1, 3, 5, 6. სამთავრო; 2, სტირფაზი; 7. ურბნისი — VI ს. II ნახ. VII ს. დასაწყისი. 8—33. სამთავრო — VII ს. — VIII ს. დასაწყისი; 34, 35, 37, 40. სამთავრო; 36. სტირფაზი — VII ს. 41. რუსთავე — VIII ს. II ნახ. IX ს. 42. შენაქო VIII ს. II ნახ. — IX ს. I ნახ.
- ტბ. XX. 1—14, სამთავრო, ქვს. № 414 (40 N) — VII ს; 15—30. ქვს. N 209 (38 N) VII ს.
- ტბ. XXI. 1—7. სამთავრო, ქვს. № 140 (39 N) — VII ს; 8—17. ქვს. № 426 (40 N) — VII ს. II ნახ. (და VIII ს. დასაწყისი ?); 18—22. ქვს. № 435 (40 N) — VII ს. II ნახ.; 23—29. ქვს. № 132 (38 N) — VII ს. II ნახ. — VIII ს. დასაწყისი; 29—43. ქვს. № 326 (39 N) — VII ს. II ნახ. — VIII ს. I ნახ., 44—49. „კრამიტსამარხი,“ № 9 (39 N): 44—VII ს; 45—49 — I—II სს(?)
- ტბ. XXII. 1—8. სამთავრო, ქვს. № 351 (39 N) — VII ს. II ნახ. 9—15. ქვს. № 31 (39 N) — VII ს. II ნახ. — VIII ს. დასაწყისი; 16—23. ქვს. № 61 (38 N) — VII ს. II ნახ. 24—25. ქვს. № 436 (40 N) — VII ს. I ნახ.
- ტბ. XXIII 1. სამთავრო, 2. სტირფაზი — V ს. 3—5, 8—11, 16—19. სამთავრო — VI—VIII ს. I ნახ; სამთავრო, ქვს. № 108 (39 N); 24—27. V—VI სს. 28—33. ქვს. № 354 (39 N) — VII ს. (I ნახ?). 39—43. ქვს. № 329 (39 N) — VII ს. II ნახ. — VIII ს. I ნახ.; 44—47. ქვს. № 47 (39 N) — VII ს; 6. სამთავრო — IV ს. II ნახ. — V ს. I ნახ; 23. — VI ს. დასაწყისი; 7—VI ს. 12—15, 20—22. — VII—VIII ს. I ნახ.; 34—38. ქვს. № 225 (38 N) — V ს. I ნახ.; 48—53. ქვს. № 525 (40 N) — VI ს.
- ტბ. XXIV. 1—6. სამთავრო ქვს. № 412 (40 N) — VII ს., 7—14. ქვს. № 413 (40 N) — VII ს. (II ნახ. ?); 15—16. ქვს. № 369 (39 N) — VII ს.; 17—25. ქვს. № 634 (47 წ.) — VII ს. 26—27. ქვს. № 637 (47 წ.) — VII ს. 28. ერმაკოვით, მცხეთა — VII ს.
- ტბ. XXV. 1—4. სამთავრო. ქვს. № 140 (39 N); 41—43. ყაზბეგი — I—II სს. 5. ატენის ხეობა — I ს.; 6—10, 18—23. ურბნისი № 2 და № 13 სამარხები — I ს. 12—15. არმაზის ხევი, სამარხი № 1 — II ს; 16—17. არმაზის ხევი, კრამიტსამარხი — II—III სს.; 24—27. არმაზის ხევი, სამარხი № 18—III ს; 28—30. სამთავრო, აგურსამარხი № 365 — II—III სს.; 31—40. სამთავრო, ქვს. A (39 s); 31—33, 35. — III ს., 34, 37, 40. — VII ს. I ნახ. 44—45. ყაზბეგი — III ს. 46—53. ახალგორი — IV ს. შუა წლები. 54. ყაზბეგი — I—II სს., 55. მოღინახე (სამარხი № 36) — IV ს. შუა წლები.
- ტბ. XXVI. 1—3. ყოლოთ. სამარხი № 3; 4—8. სამთავრო, ქვს. № 561 (46 წ.) — IV ს. ბოლო — V ს.; 9—14. ქვს. № 113 (39 N) — V ს.; 15. ყაზბეგი; 16. სამთავრო, ქვს. 447; 17. ურბნისი № 28 სამარხი — IV — V სს.; 18—21. სამთავრო, ქვს. № 153 (38 N) — IV ს. მიწურული — V ს. დასაწყისი. 22—24. ქვს. № 302 (39 N) — V ს.; 25—33. ქვს. № 479 (40 N) — V ს.
- ტბ. XXVII. 1—9. სამთავრო, ქვს. № 810 (58 წ.); 10—18. „დანგრეული სამარხი“ (40 „ა“ უბა-

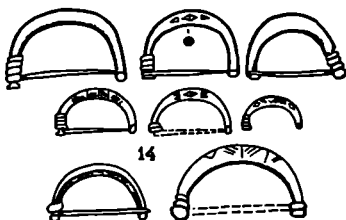
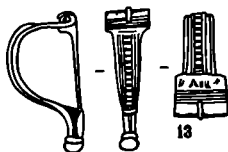
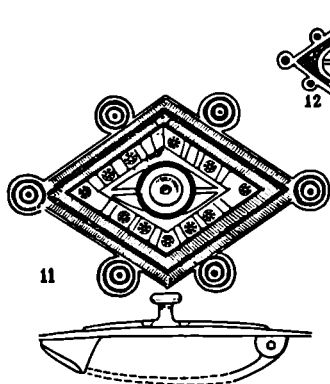
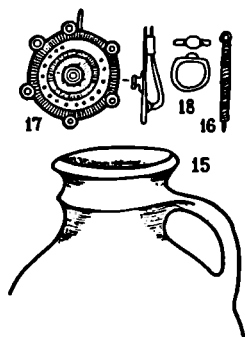
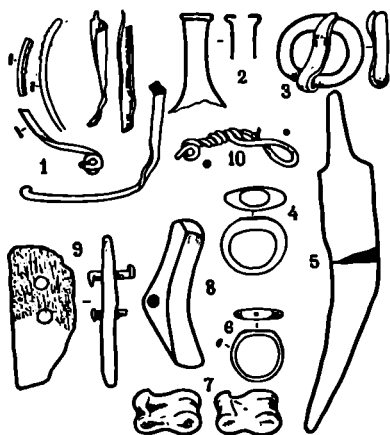
- 60); 19—28. ქვს. № 623 (46 წ.), 29—37. ქვს. № 1 (39 N); 38—44. ქვს. № 120 (38 N); 45—52. ქვს. 451 (40 N) — ყველა VI ს-ის მიწურული — VII ს. I ნახ.
- ტაბ. XXVIII. 1—31. სამთავრო ქვს. № 251 (40 N); 32—39. ქვს. № 677 (47 N), 45—48. ქვს. № 503 (40 N); 40—44. გავაზი — ყველა VI ს-ის მიწურული — VIII ს. I ნახ.
- ტაბ. XXIX. 1—12. სამარხი ბერბუქიდან — VII ს. I ნახ. 32. საყურე კაფენთოდან — VII ს. 13—31. სამთავრო, კრამიტსამარხი № 177 (40 N) — I—II სს.
- ტაბ. XXX. 1—35. სამთავრო, ქვს. № 216 (40 ს); 1 — 13 (147) — VII ს. I ნახ.; 15—35. — I—II სს.; 36—37. ფილაქით გადახურული ორბისმარხი (38 N), 38—43. ქვს. № № 675 (47 წ.). 44—58. ქვს. № 379 (39 N) — ყველა VI ს-ის მიწურული — VII ს. I ნახ.
- ტაბ. XXXI — 1—14. სამთავრო ქვს. № 468 (40 N). 15—19, ქვს. № 48 (38 N); 20—32. ქვს. № 699 (47 წ.); 33—44. ქვს. № 337 (37 N) — ყველა V ს-ის მიწურული — VII ს-ის I ნახ.
- ტაბ. XXXII. 1—5, 8—10, 13, 15, 16, 18, 20—22, 26—33, 36, 39—41, 43, 45, 51, 56—57, 59—66, 68—76, სამთავრო — VI ს. მიწურული, VII ს. I ნახ., 6, 23. რუსთავი; 11, 12, 14, 34, 35, 42, 53. ურბნისი; 37, 49, 50, 55. ბერბუქი; 19, 44. გავაზი; 46, 52, 68. არაზისხევი — „ტყის უბანი“; 7. ანანური; 25. ქსნის ხეობა; 24, 25, 38, 47, 48, 58, 67. ყაზბეგი (?) — ყველა VII ს. I ნახ.
- ტაბ. XXXIII. 1, 4, 5. სამთავრო, 2. არაზისხევი — „ტყის უბანი“. 3. ერწო; 6. რუსთავი — VII ს. I ნახ.; 10—13. სამთავრო — VII ს.; 7. ურბნისი; 8, 9. თბილისი VI(?) — VII სს.; 15. ანანური VII ს. II ნახ. — VIII ს. დასაწყისი; 16. აწყური — VII ს.; 161. ურბნისი — VII ს. II მეოთხედი; 17. რუსთავი — VII ს. I ნახ.; 19. რუსთავი, სანთა — VII ს. ბოლო — VIII ს.; 24. არაზისხევი, „ტყის უბანი“ — VII ს. II ნახ.; 21—23. სამთავრო — VI ს. II ნახ. — VII ს. I ნახ. 25, 26. ურბნისი — V—VII სს. 18. ხევი — VIII—IX სს. I ნახ. 20. ნოქალაქები — IX—X სს. დასაწყისი.
- ტაბ. XXXIV. 1—5. სამთავრო, ქვს. № 683 (47 წ.), 6—9. ქვს. № 430 (40 N) — VII ს. 10—20. ქვს. № 693 (47 წ.) — VII ს. II ნახ., 31—40. ქვს. № 32 (39 N) — VII ს. II ნახ.; 21—22. ქვს. № 697 (47 N) — VI ს. II ნახ. — VII ს.; 23—30. ქვს. № 705 (48 წ.) — VII ს. (I ნახ?)
- ტაბ. XXXV. 1—6. სამთავრო, ქვს. № 189 (38 N); 1—4 — VII ს. II ნახ.; 5—6 — III—IV სს. 7—10. ქვს. № 14 (39 N) — VII ს. II ნახ.; 11—25. ქვს. № 808 (48 N) — VII ს. (II ნახ?); 26—35. ქვს. № 19 (39 N) — VII ს. 36. ქვს. № 691 (37 წ.) — VII ს.
- ტაბ. XXXVI. 1—13. სამთავრო, ქვს. № 70 (39 N) — VII ს. II ნახ. — VIII ს. დასაწყისი; 14—19. ქვს. № 717 (48 წ.) — VII ს. II ნახ. 20—25. ქვს. № 78 (38 N) — VII ს. 26—35. ქვს. № 382 (40 N) — VII ს. II ნახ. 36—45. ნახშირგორა (ი. გავგომიძე) — VII ს. II ნახ. — VIII ს. დასაწყისი.
- ტაბ. XXXVII. 1—10. სამთავრო, ქვს. № 790 (58 ს უბანი) — VII ს. II ნახ. 11—12. ქვს. № 801 (58 წ.) — VII ს. II ნახ. 23—50. ქვს. № 808 (58 წ.) — VII ს. II მეოთხედი; 51—60. ქვს. № 803 (58 წ.) — VII ს. მიწურული (VIII ს. I ნახ?).
- ტაბ. XXXVIII. 1—6. პლაშე, სამარხი № 2; 26—28. სამარხი № 1 — VII ს. II ნახ.; 7—25. სამთავრო. ქვს. № 802 (57 წ.) — VII ს. (II ნახ?); 29—34. კასპი — VII ს. II ნახ. 35—38. გურჯაანი — VII ს. 39, 40. რუსთავი, ქვს. № 9 — VIII ს. I ნახ.; 41—43. ქვს. № 1 — VII—VIII სს. შიშნა. 44—46. „დანგრეული სამარხი“ — VIII ს. შუა წლები; 47—48. „დანგრეული სამარხი“ — VII ს. 49—52. „დანგრეული სამარხი“ — VII ს. II ნახ.; 53—55. ქვს. № 7 VII ს. II ნახ.; 56—58. ქვს. № 20 — VIII ს. დასაწყისი.
- ტაბ. XXXIX. 1—17. სამთავრო, ქვს. № 813 (58 წ.) — VII ს. II ნახ.; 18—27. ქვს. № 605 (58 წ.) — VII ს.; 27—44. ქვს. № 817 (58 წ.) — VII ს. I ნახ.
- ტაბ. XL. 1—11. სამთავრო, ქვს. № 650 (47 წ.) — VII ს. II ნახ. — VIII ს. დასაწყისი; 12—19. ქვს. № 144 (39 N) — VII ს. II ნახ.; 20—40. ქვს. № 666 (47 წ.) — VII ს. II ნახ. — VIII ს. დასაწყისი; 41—53. ქვს. № 685 (47 წ.) — VII ს. II ნახ.; 54—60. ქვს. № 363 (39 N) — VII ს. 61—62. ქვს. № 394 (40 N) — VII—VIII სს. მიჯნა.
- ტაბ. XLI. 1—14. სამთავრო, ქვს. № 21 (39 N) — VII ს. II ნახ.; 15—44 ქვს. № 619 (46 წ.) — VII ს. ბოლო და VIII ს. დასაწყისი.
- ტაბ. XLII. 1—12. სამთავრო, ქვს. № 13 (39 N) — VII ს. II ნახ.; 13—16. ქვს. № 395 (40; N) — VII ს.; 17—22. ქვს. N 215 (39 N) — VII ს. II ნახ.; 23—24. ქვს. № 670 (47 წ.) —

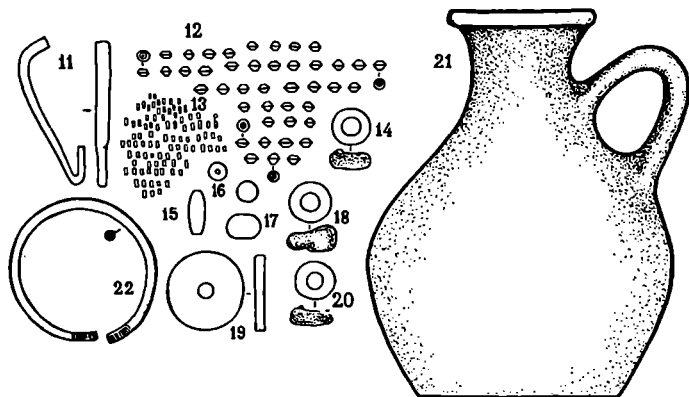
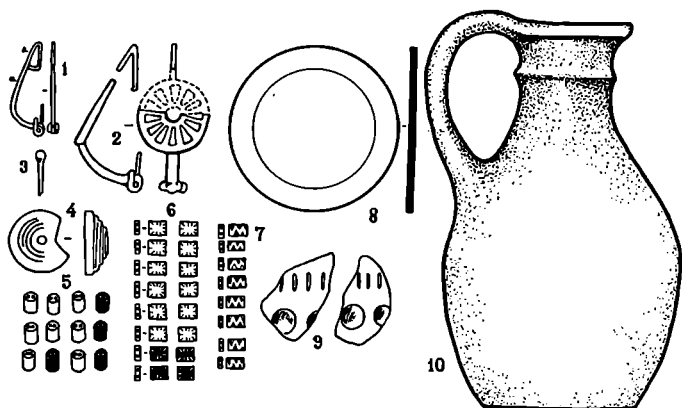
VII ს. 25—32. ქეს. № 668 (47 წ.)— VII ს. (I ნახ.). 33—53. ქეს. № 691 (47წ.)—VII ს. II ნახ.

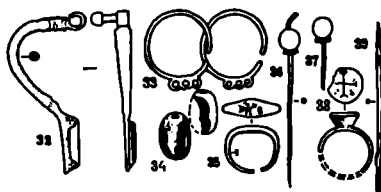
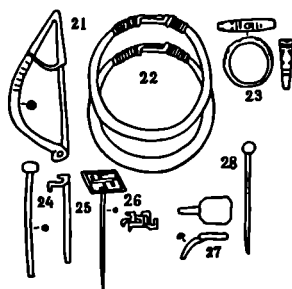
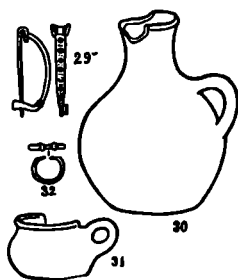
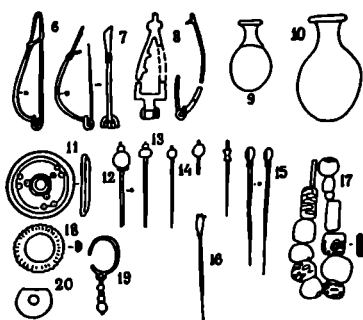
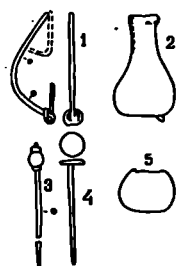
ტაბ. XLIII. 1—7. სამთავრო. ქეს. № 615 (46 წ.) — VII ს. II ნახ. — VIII ს. დასაწყისი; 8—16. ქეს. № 671 (47 წ) — VII ს. II ნახ. — VIII ს. I ნახ.; 17—19. ქეს. № 38 (39 N)—VII ს. (II ნახ.); 20—29. ქეს. № 605 (46 წ.) — VII ს. მიწურული—VIII ს. I ნახ.; 30—33. ქეს. № 399 (40 N)—VIII ს. I ნახ; 34—38. ქეს. № 681 (47 წ.) —VII ს. II ნახ. — VIII ს. I ნახ.; 41—43. ქეს. № 90 (39 N) — VII ს. II ნახ. — VIII ს. I ნახ.; 44—52. ქეს. № 353 (39) N) — VII ს. II ნახ.; 55—59. ქეს. № 229 (39 N) VII—VIII სს. მოქნა.; 53—54, ქეს. № 159 (39 N)—VII სს. II ნახ.—VIII ს. I ნახ.; 60—62. ქეს. № 28—(39 N) — VII ს. II ნახეარი.

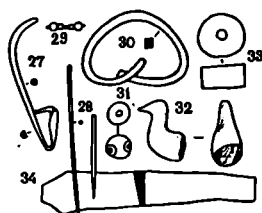
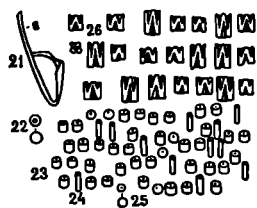
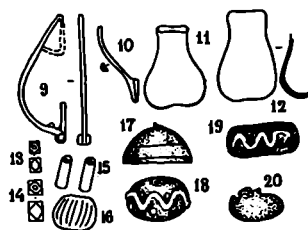
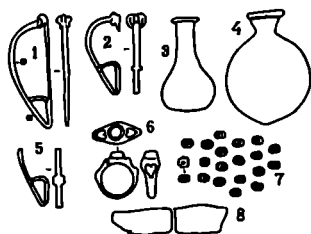
ტაბ. XLIV. კრებული ტაბულა.

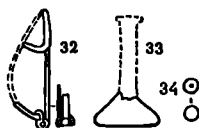
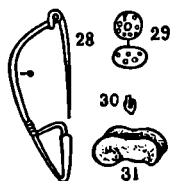
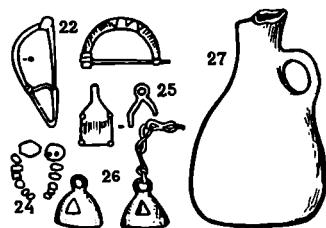
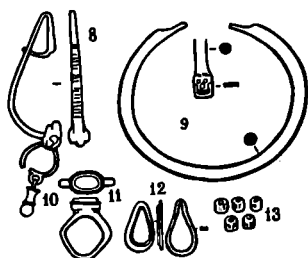
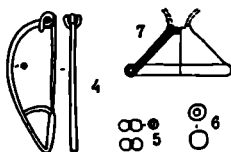
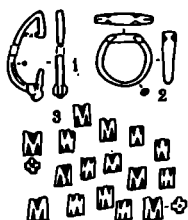
**ტ ა ბ უ ლ ე ბ ი
Т А Б Л И Ц Ы**

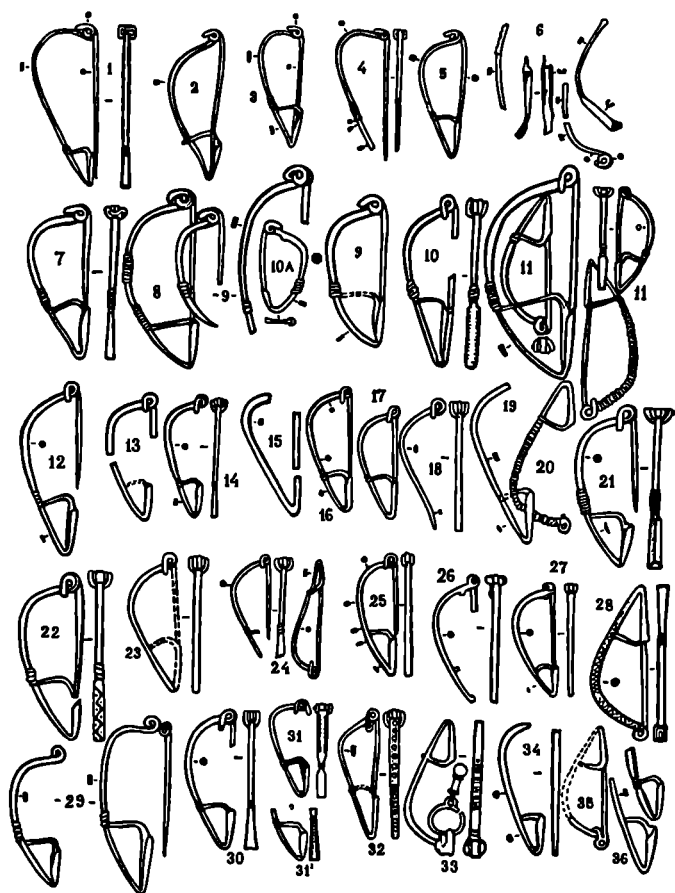

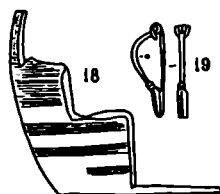
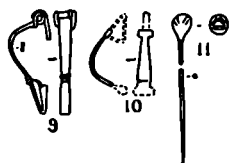
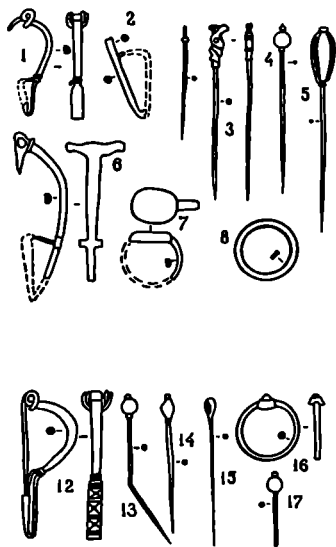

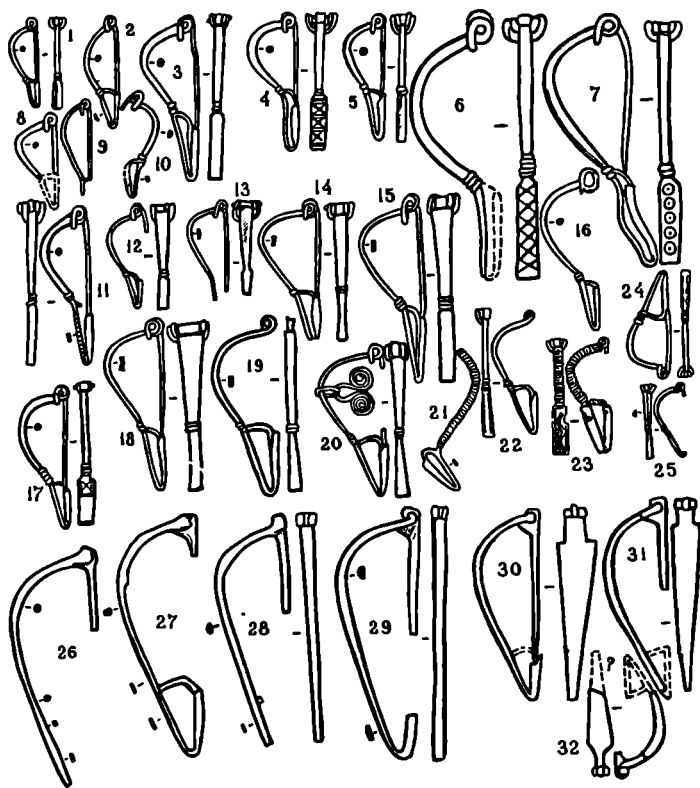

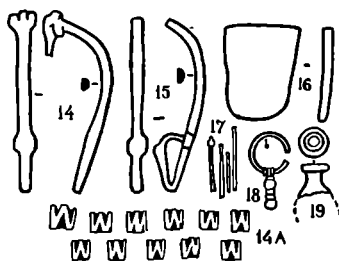
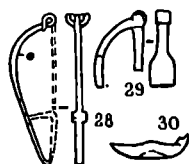
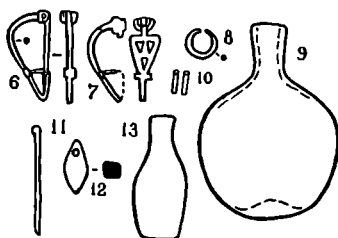
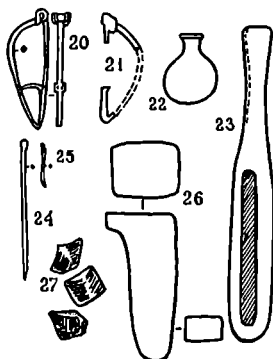
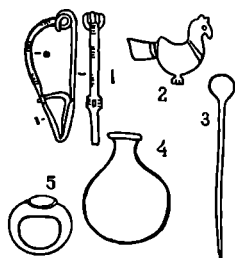

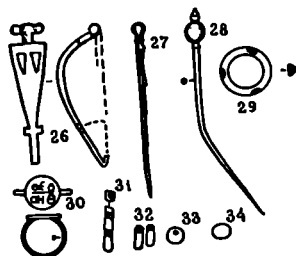
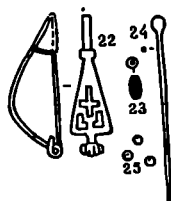
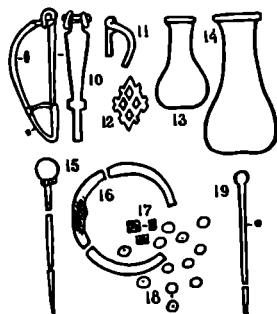

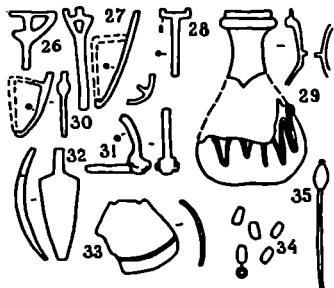
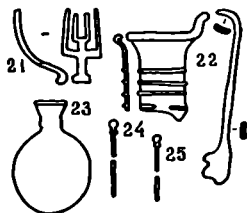
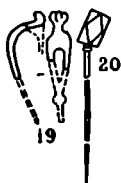
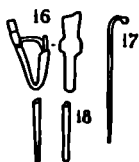
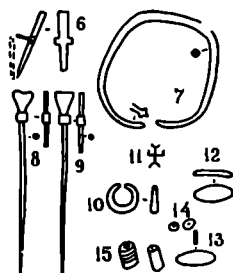
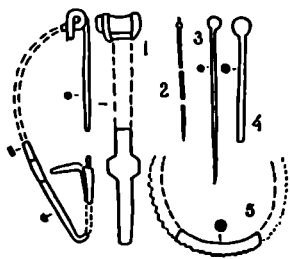

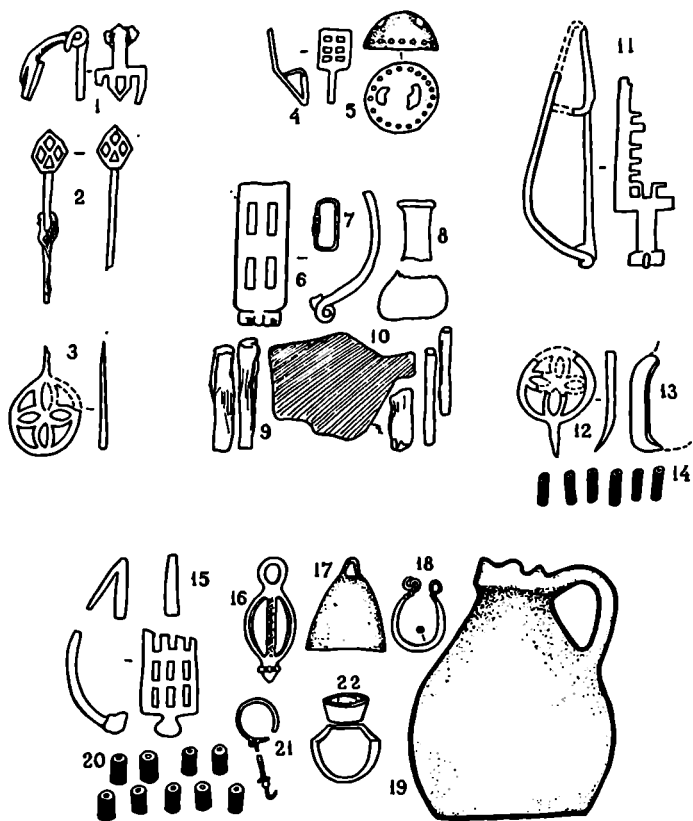

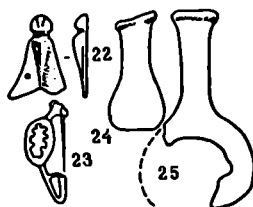
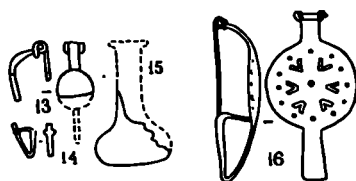
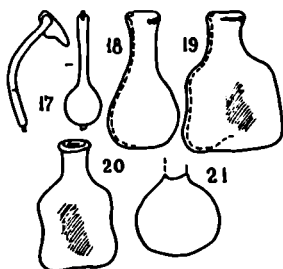
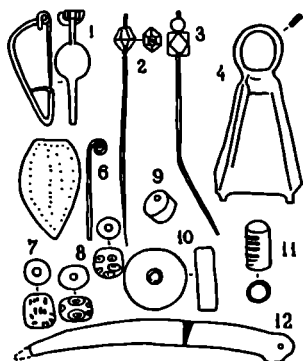

X

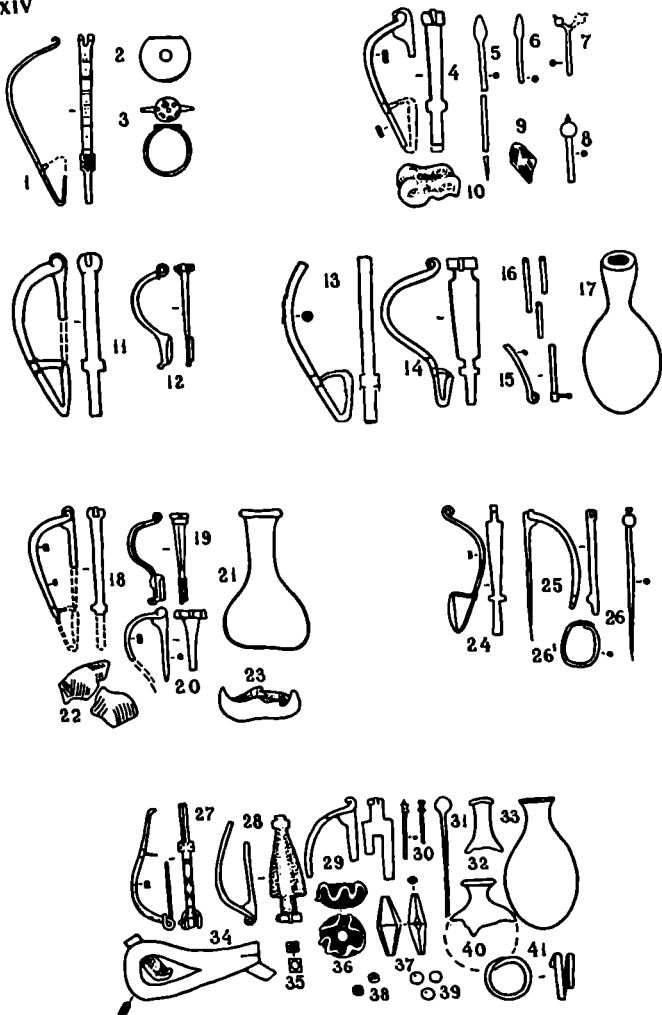

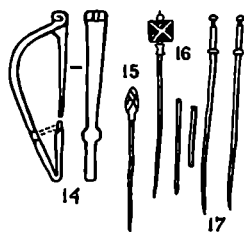
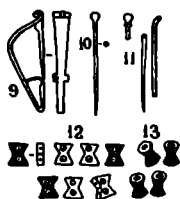
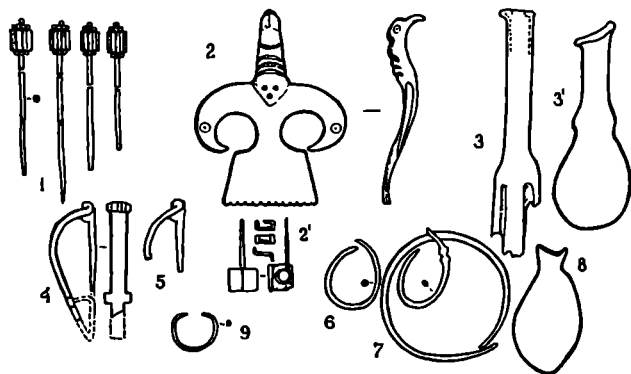

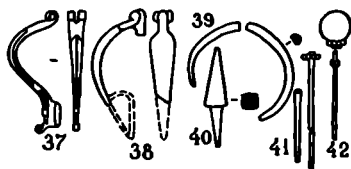
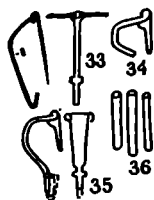
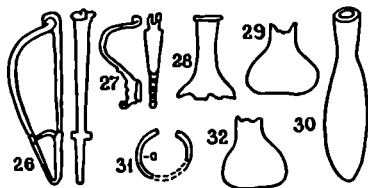
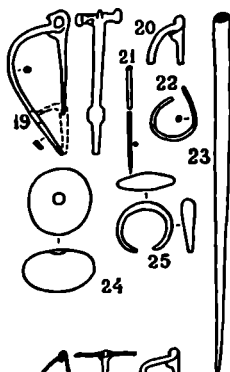
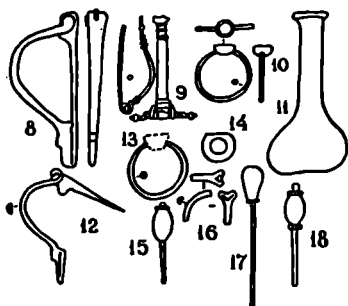
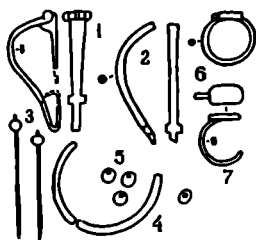

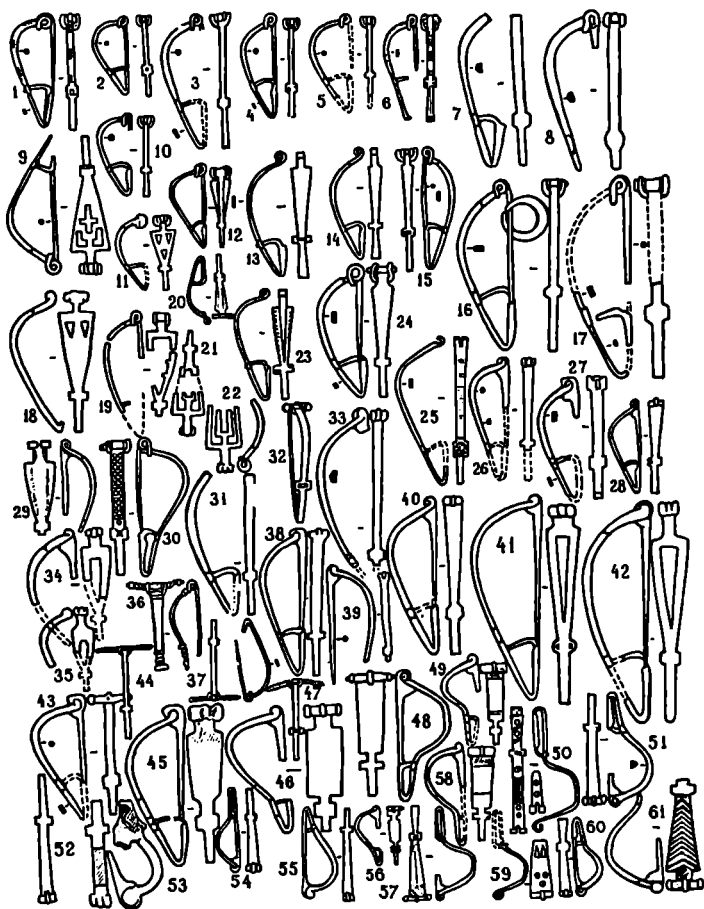

XIV

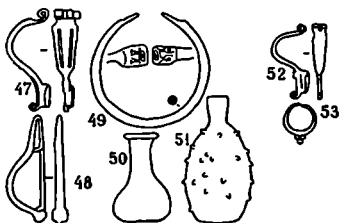
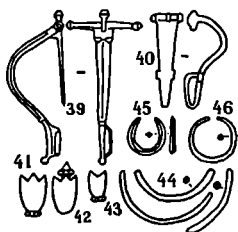
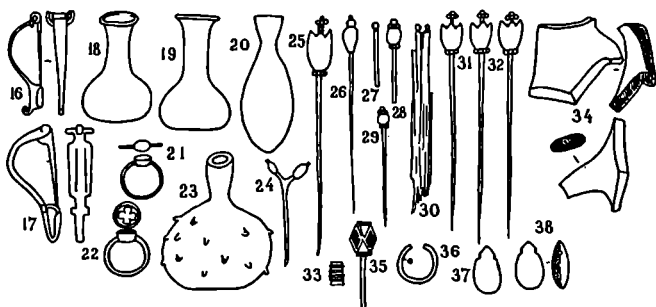
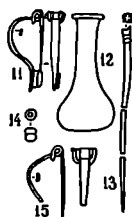
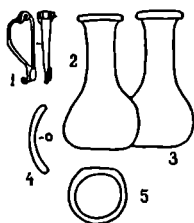

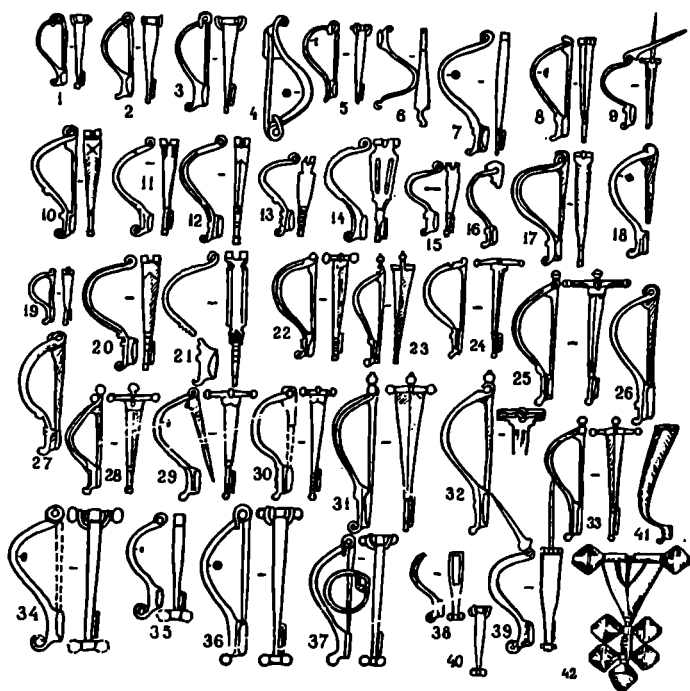

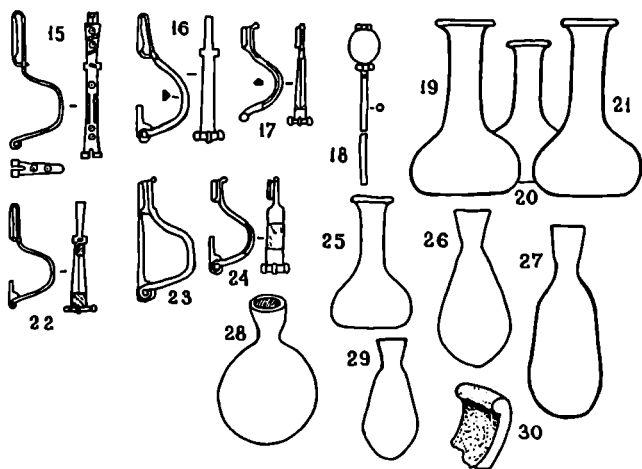
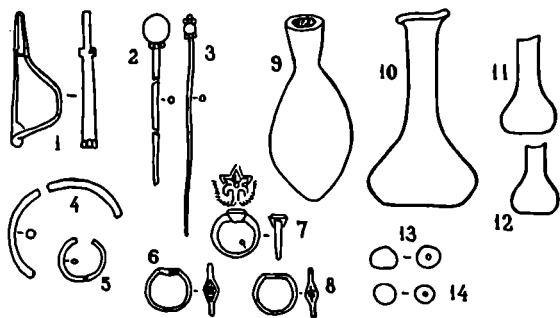

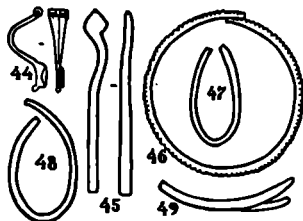
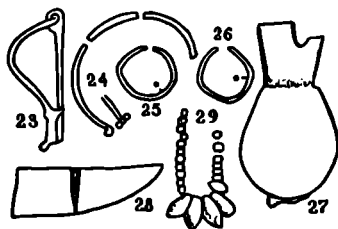
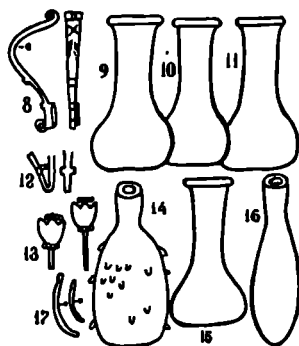
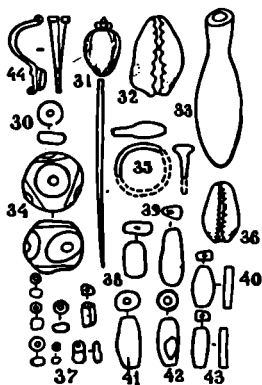
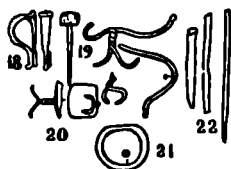
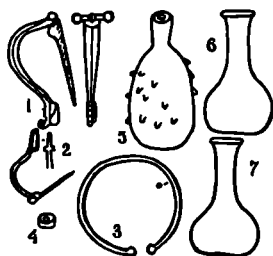
XVIII

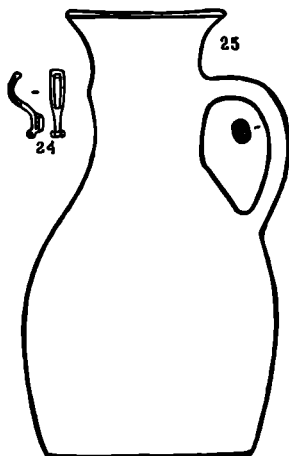
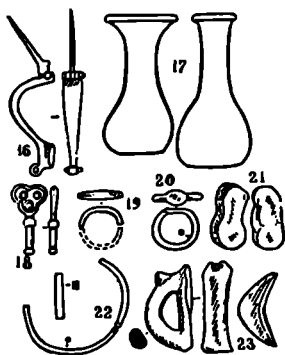
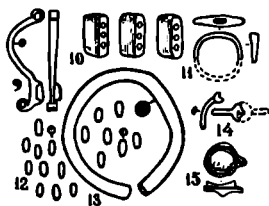

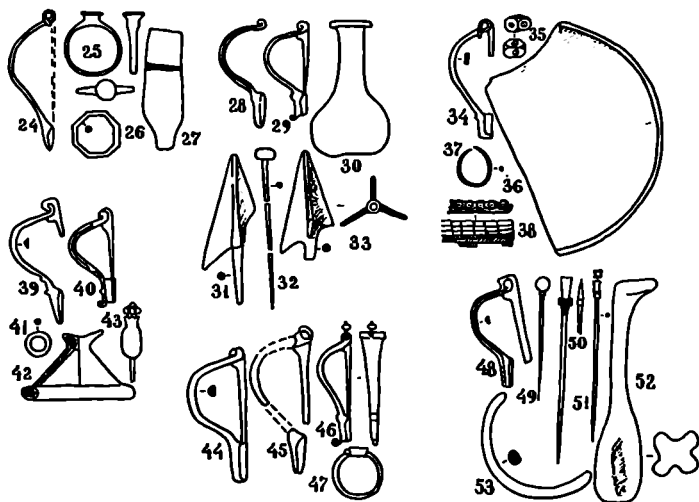
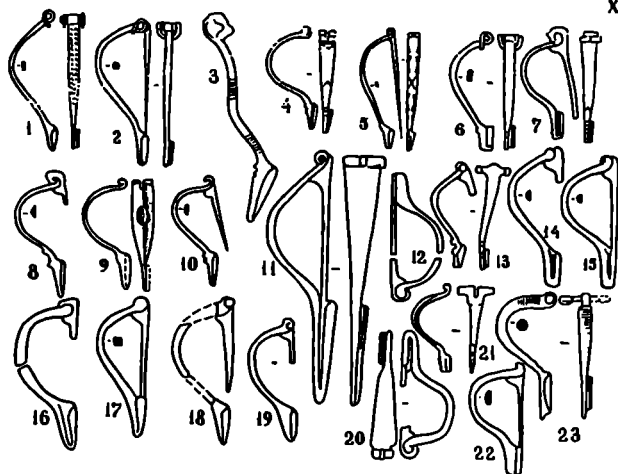

XX

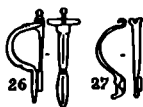
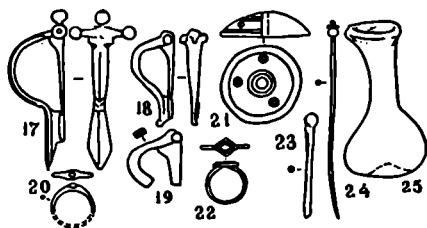
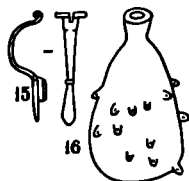
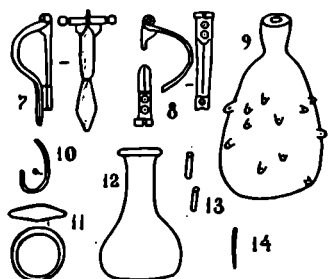
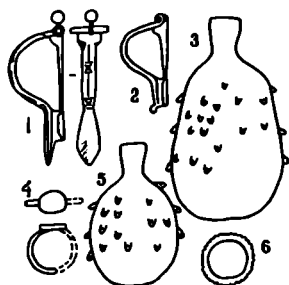

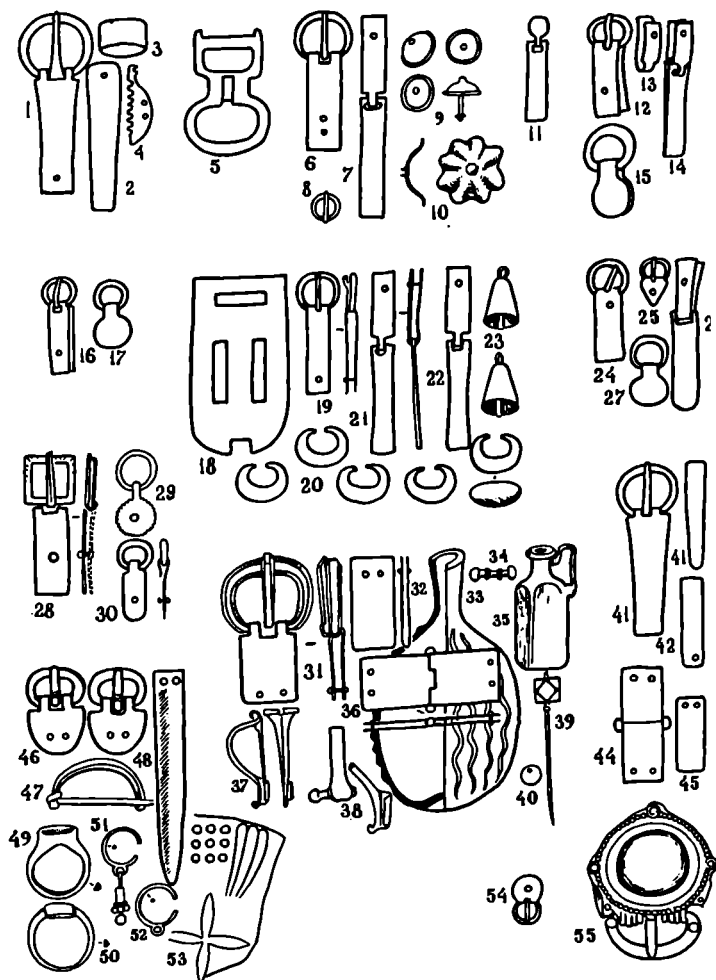

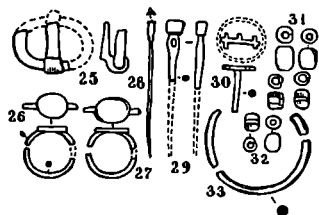
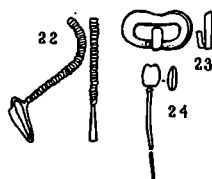
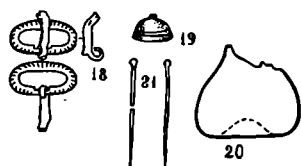
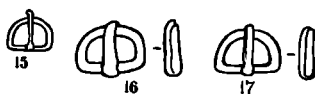
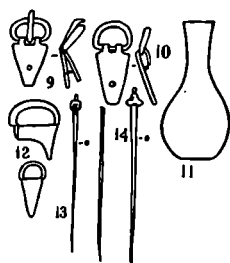
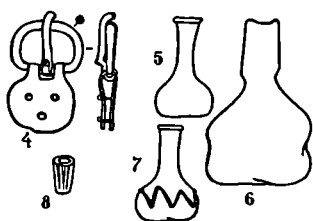
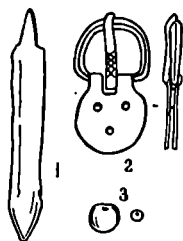

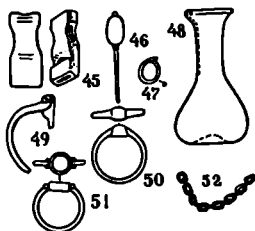
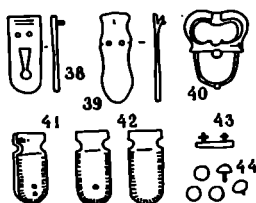
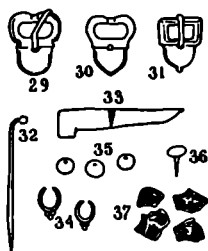
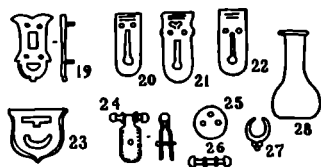
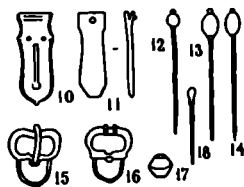
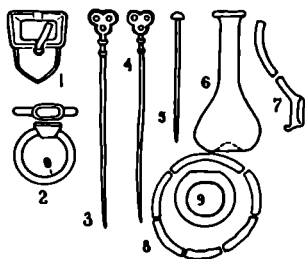

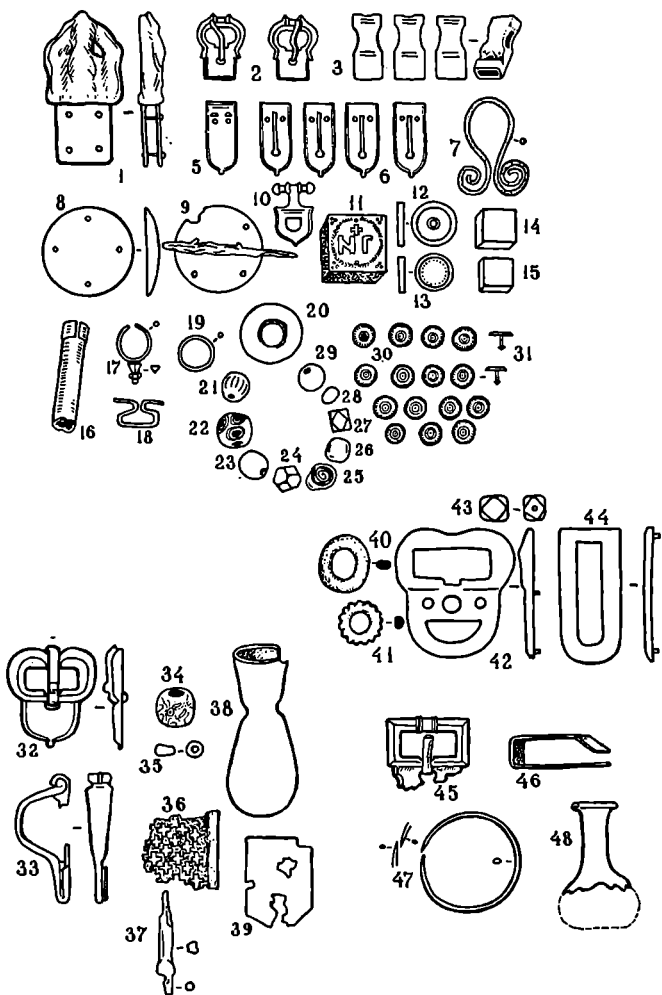
XXIV

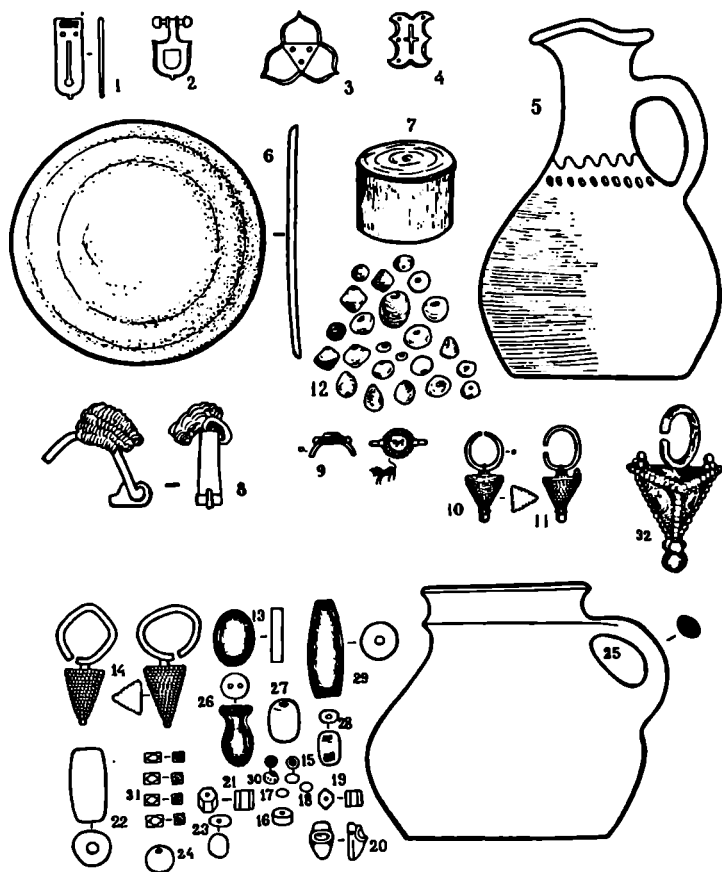

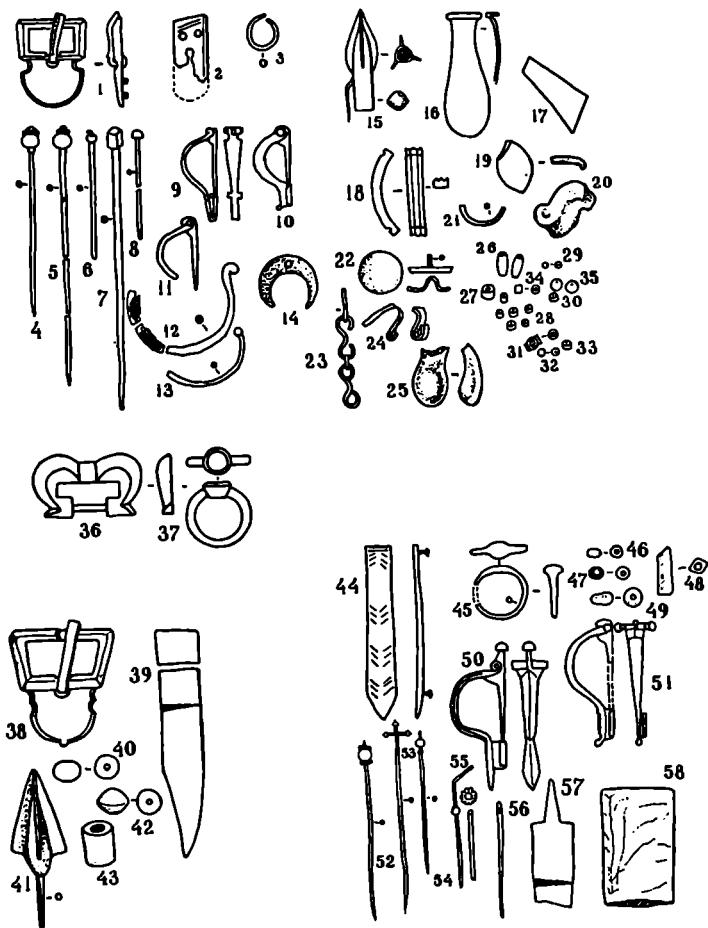

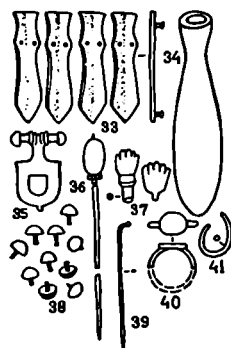
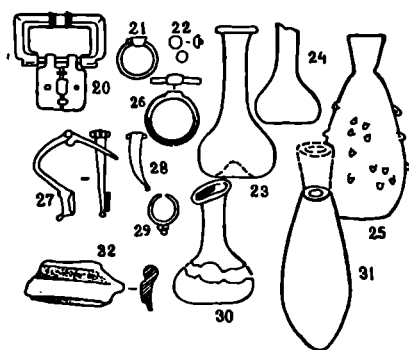
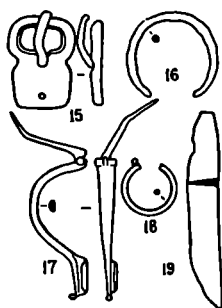
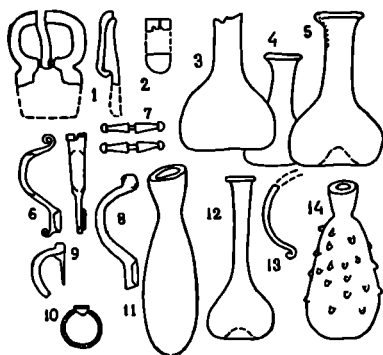

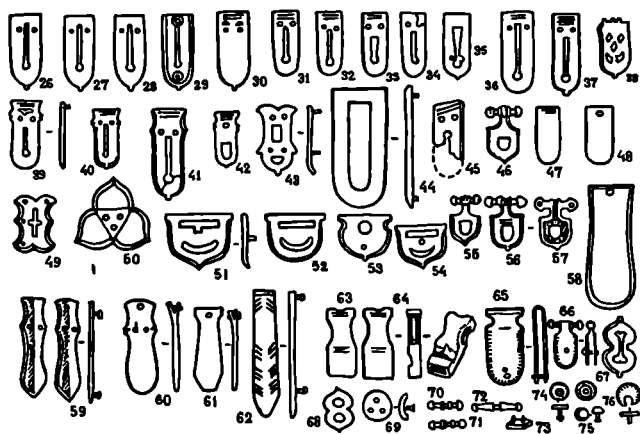
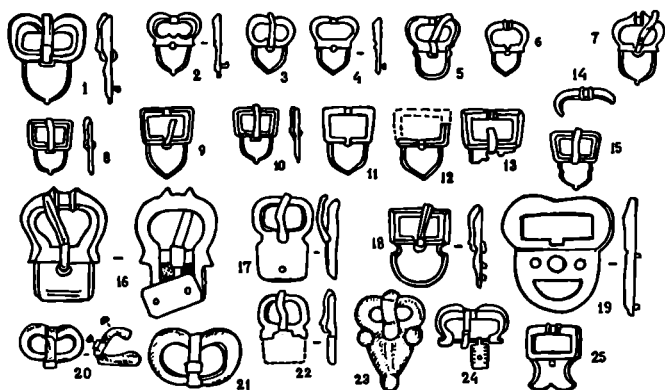

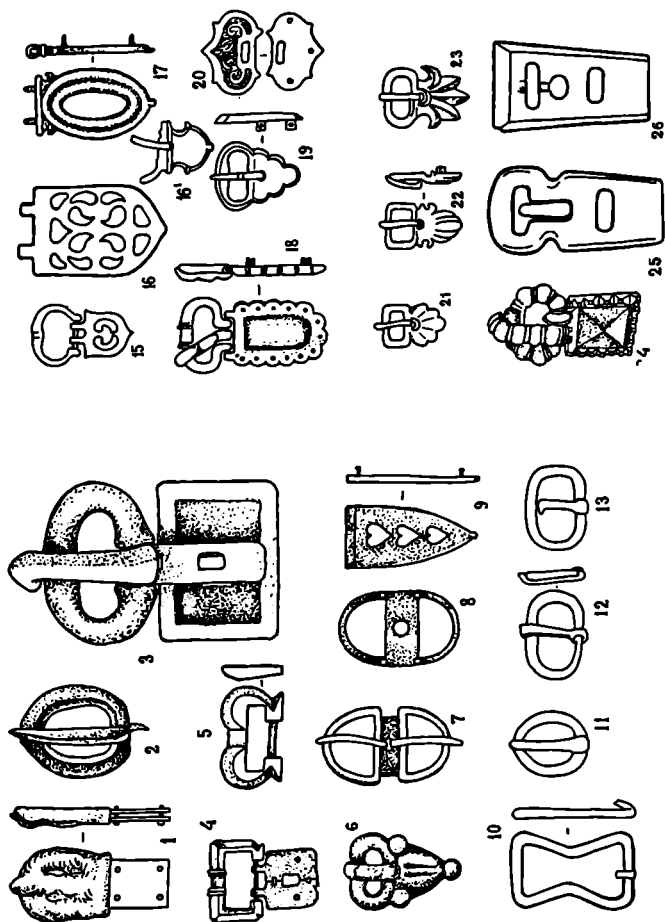

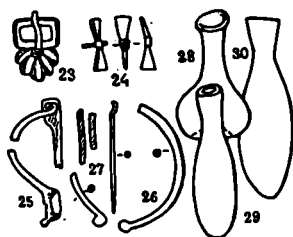
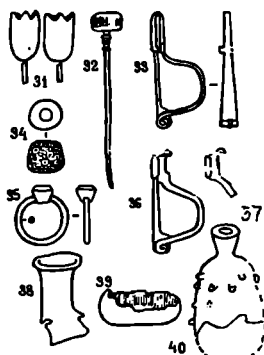
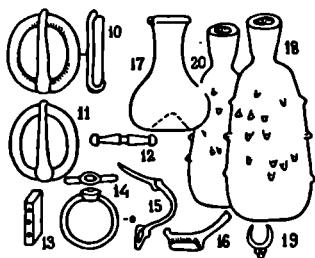
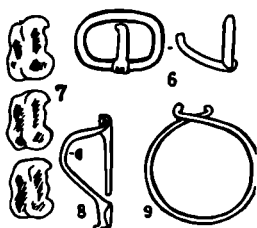
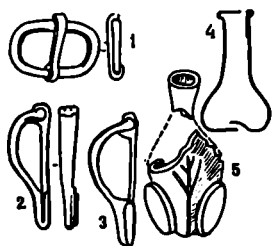

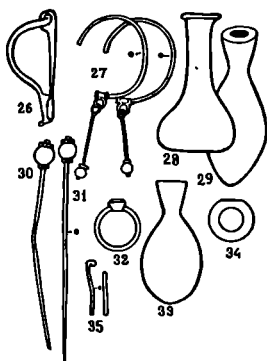
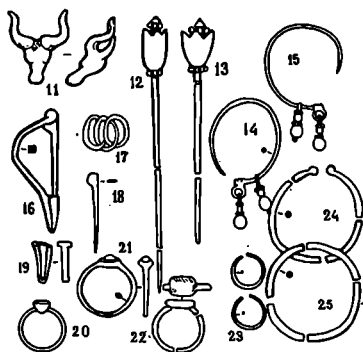
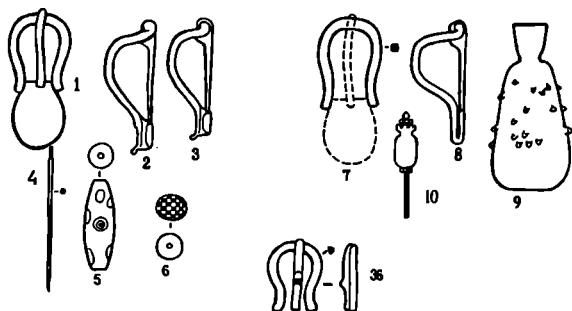

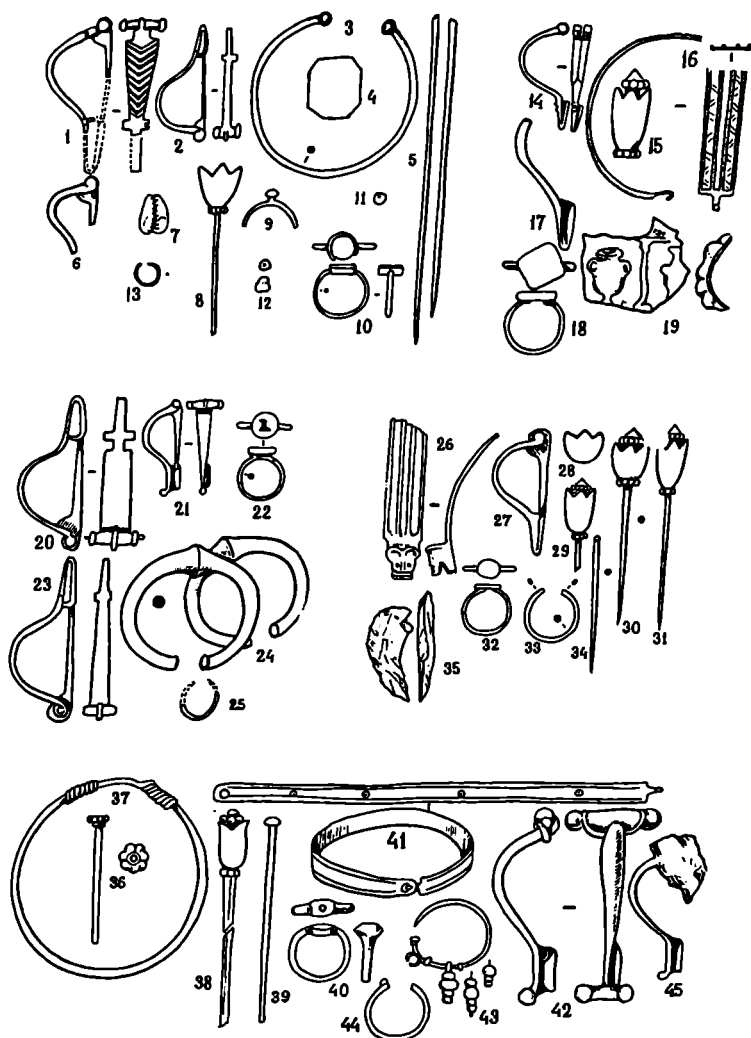

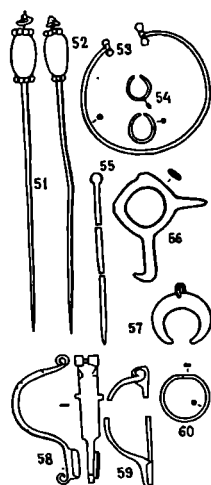
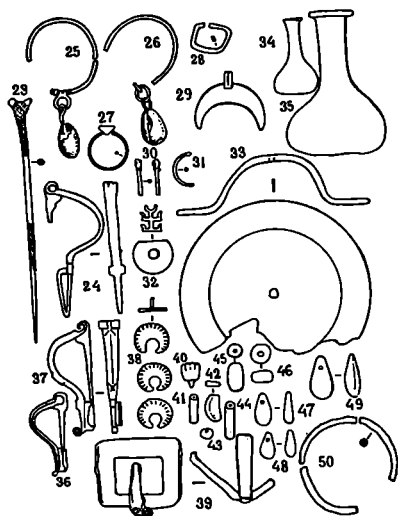
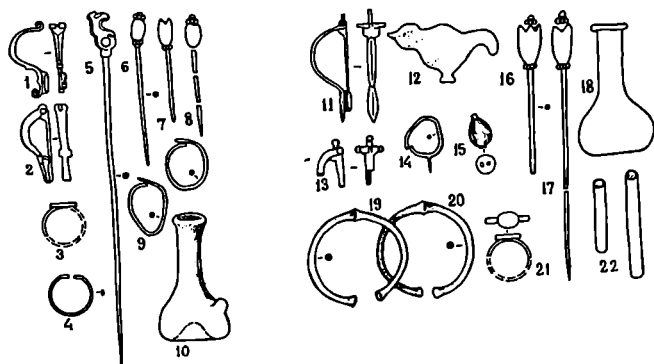

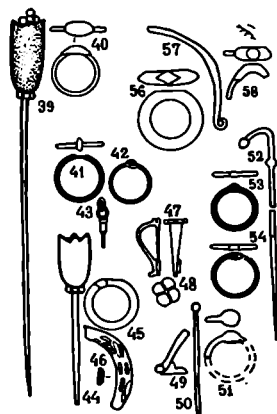
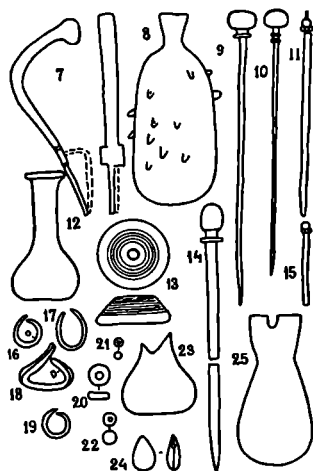
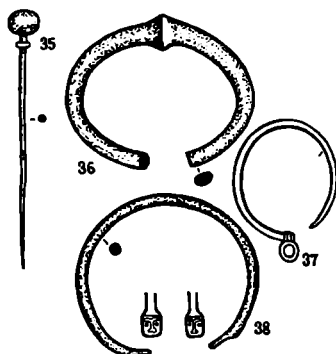
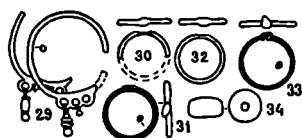
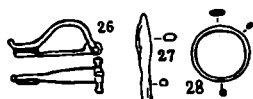
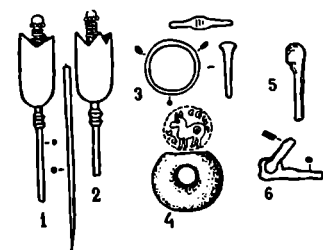

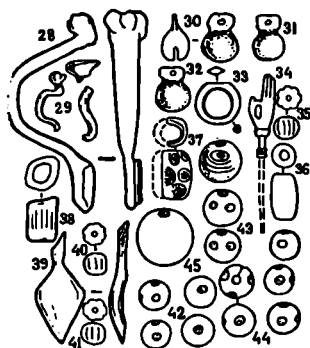
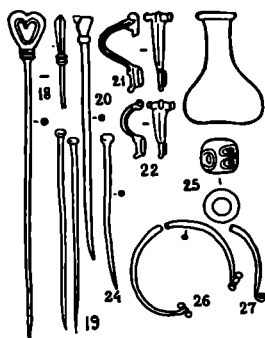
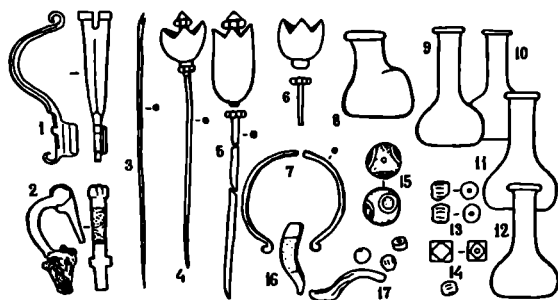

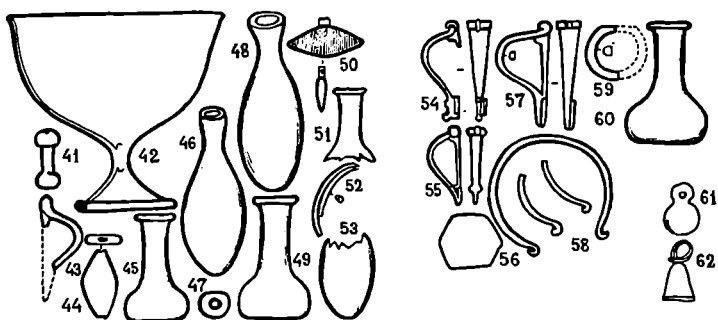
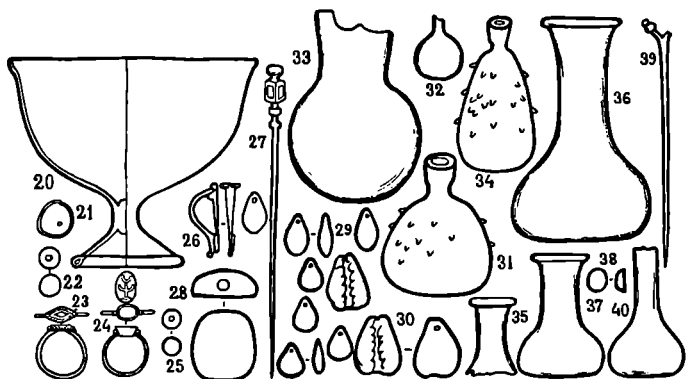
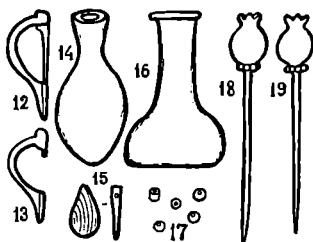
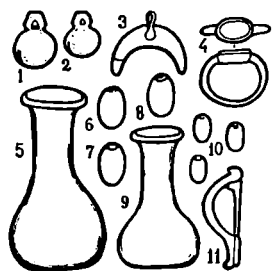

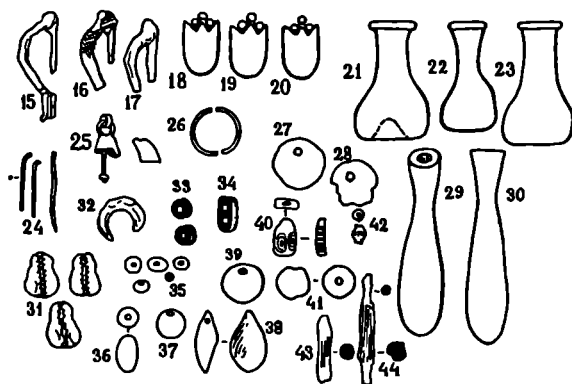
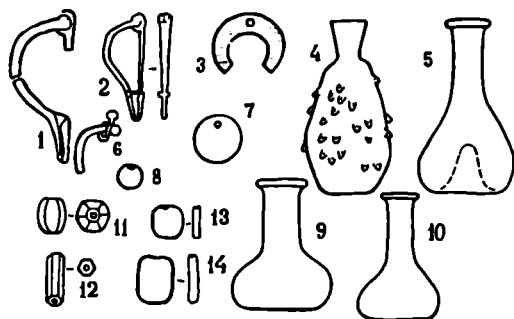

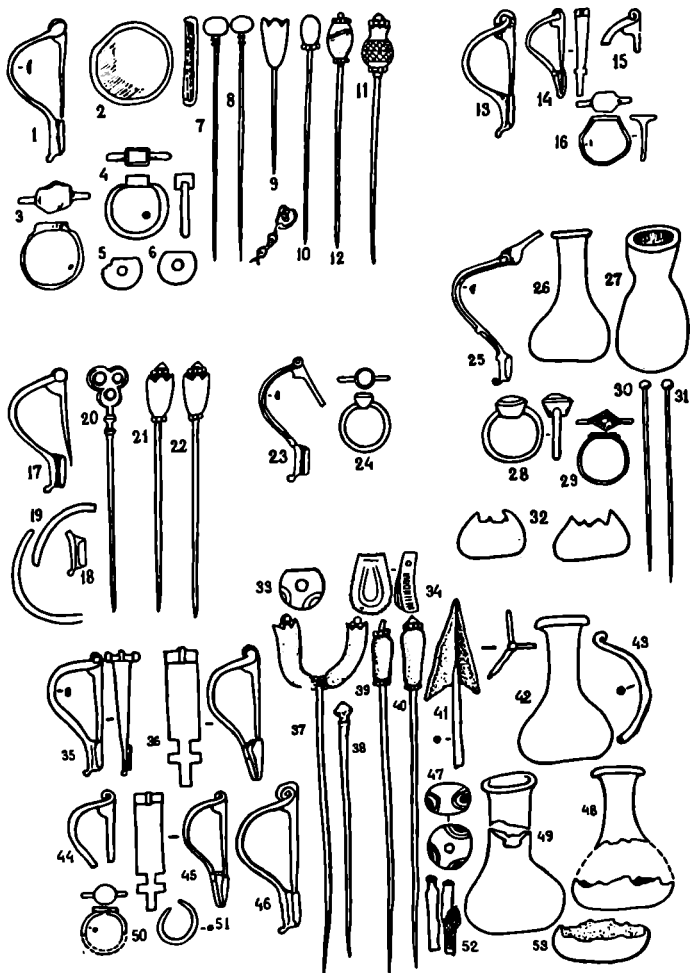

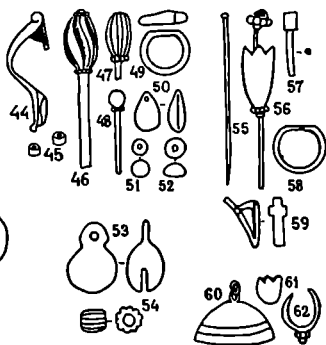
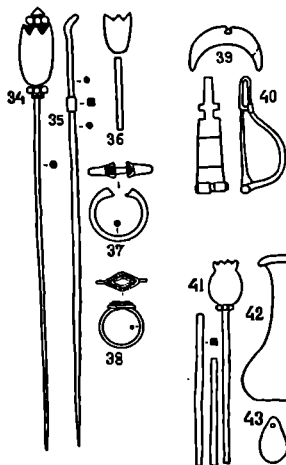
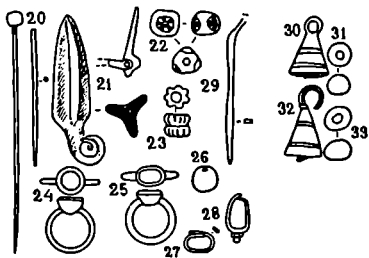
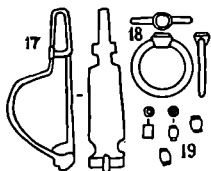
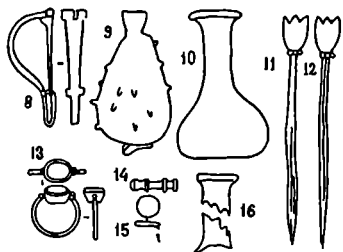
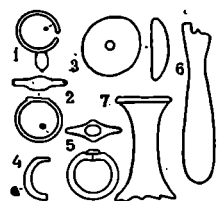

XL

შინაარსი

1. შესავალი	3
2. თავი I. შვილდსაყინები	6
3. თავი II. აბზინდები და ბალთები	37
4. თავი III. საუერები	61
5. თავი IV. სხედასხვა ტიპის საილი ამულეტები	75
6. თავი V. სამაჩურები	82
7. თავი VI. საყინები (ქინძისთაეები)	85
8. თავი VII. ბეჭდები	93
9. თავი VIII. მძივები	99
10. დასკვნა	104
11. ოჯიუშე (რესულ ენაზე)	114
12. შეპოყებათა სია	124
13. ტაბულების აღწერილობა	125
14. ტაბულები	

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

ИБ 927

•

რედაქტორი ლ. ქილაშელი
გამომცემლობის რედაქტორი ლ. ჩუბუჩაძე
ტექნორედაქტორი ც. ქამუშაძე
მხატვარი ვ. ხმალაძე
კორექტორი მ. რაშიშვილი

ვადეცა წარმოებას 9.4.1979; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 4.10.1979;
ქალაქის ზომა 60×90/16; ქალაქი № 1; ნაბეჭდი თაბახი 15.05;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 13.60

უც 01248;

ტირაჟი 800;

შ-

№ 1319;

ჟასი 1 მან. 70 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“. თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ. 19

Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ. 19

Типография АН Гр҃҃з. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

Апхазава Ноэ Ильич

МАТЕРИАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА РАННЕСРЕДНЕВЕКОВОЙ ГРУЗИИ
(Вопросы археологической хронологии по данным украшений)
На грузинском языке